

**ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ**

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ»**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : Η ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΚΑΙ Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ
ΑΝΔΡΕΑ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Ανάλυση της Στάσης του Λόγου των ΜΜΕ
*Η εφαρμογή της Θεωρίας της Ετικέτας (Labeling Theory).***

ΑΝΤΥΠΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ : Α.Μ. 3209Μ011

**Μέλη Τριμελούς Επιτροπής
Λαμπροπούλου Έφη : Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Τσίγκανου Ιωάννα
Μπότση Έλενα**

ΑΘΗΝΑ

2012

Ευχαριστώ

Την Επιβλέπουσα Καθηγήτρια, κ. Λαμπροπούλου Έφη,
για την αποδοχή και επιστημονική στήριξη του θέματος.

Την κ. Ζαραφωνίτου Χριστίνα,
Διευθύντρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών
για την παρότρυνση.

Τον κ. Βγόντζα Αντώνη,
για την προτροπή στο εγχείρημα.

Την κ. Καζακοπούλου Δόμνα, Διευθύντρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
της Δ' Διεύθυνσης Αθήνας.

Με την κατανόησή της υπήρξα μεταπτυχιακή φοιτήτρια.

Από καρδιάς...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ : ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΜΜΕ- ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΝΤΥΠΟΥ ΛΟΓΟΥ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
1.1. Θεωρητικές προσεγγίσεις των ΜΜΕ.....	8
1.2. Εξουσία και ΜΜΕ.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
2.1. Μεθοδολογία της ανάλυσης έντυπου λόγου.....	59
2.2. Περιπτωσιολογική μεθοδολογική προσέγγιση- Εφαρμογή του ερευνητικού υλικού: Ανάλυση περιεχομένου και μορφής.....	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
3.1. Εθνικά ΜΜΕ-Ημερήσιος Εθνικός Τύπος.....	79
3.2. Αθηναϊκές εφημερίδες (1988-1990).....	101
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ : Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ	132
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ :	
Η ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΚΑΙ Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΜΕ.....	159
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
4.1. Ποινικό Σύστημα-Ποινική Διαδικασία.....	160
4.2. Η Θεωρία της Ετικέτας (Labeling Theory).....	172
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	
5.1. Η Παραπομπή του Ανδρέα Παπανδρέου – Η στάση του λόγου των ΜΜΕ	178
5.2. Η Μεταστροφή των ΜΜΕ.....	219
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	
6.1. Η Δίκη.....	226
6.2. Σταθμοί της αποδεικτικής διαδικασίας.....	230
6.3. Η στάση των εκδοτών στη Δίκη.....	235
6.4. Αγορεύσεις βουλευτών κατηγορών και συνηγόρων υπεράσπισης.....	246
6.5. Η Απόφαση.....	254
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	266
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	269
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	276

Τα τραγικά ηθικά διλήμματα αποτελούν περιεχόμενο της
αρχαίας
ελληνικής τραγωδίας. Οι ήρωες, αντιμέτωποι με αυτά,
είναι υποχρεωμένοι να υποστούν το τίμημα της
προσωπικής επιλογής,
με κίνδυνο να συντριβούν.
Κατά τον Αριστοτέλη, οι θεατές της τραγωδίας
συμμετέχουν διανοητικά και συναισθηματικά στα
δρώμενα
καθώς συμπάσχουν με τους ήρωες και αγωνιούν για την
τύχη τους,
ταυτιζόμενοι με αυτούς. Η μέθεξη αυτή προκαλεί
τον έλεο (ευσπλαχνία) και το φόβο,
μέσω των οποίων οι θεατές οδηγούνται
στο τέλος της παράστασης στην **κάθαρση**.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιλογή του θέματος της παρούσας εργασίας καθορίστηκε από την ανάγκη που τονίζει η Καθηγήτρια Εγκληματολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο κ. Λαμπροπούλου Έφη : «Δομή, οργανώσεις, συμφέροντα, κοινωνική πολυπλοκότητα και διαφοροποίηση είναι κατηγορίες που θα πρέπει να αποτελέσουν τη βάση για μελλοντικές αναλύσεις της Εγκληματολογίας, εάν θέλει να είναι αξιόπιστος και σύγχρονος επιστημονικός κλάδος».¹ Θεωρήσαμε πρόκληση και συγχρόνως πρόσκληση την επισήμανση του Καθηγητή Εγκληματολογίας στο ίδιο Πανεπιστήμιο κ. Μαγγανά Αντώνη για την αναγκαιότητα της εμβάθυνσης των πορισμάτων της Εγκληματολογίας της Κοινωνικής Αντίδρασης,² μεταξύ των οποίων είναι η επιλεκτική λειτουργία της Δικαιοσύνης, οι διαδικασίες κινητοποίησης του ποινικού δικαίου, η επιλεκτικότητα της ποινικής δίωξης και της ενεργοποίησης των διαδικασιών της ποινικής δικονομίας, που μετασχηματίζουν πράξεις, συμβάντα και συγκρούσεις σε «εγκλήματα» καθώς και τα ποικίλα «φίλτραρίσματα», που επεξηγούν και ερμηνεύουν τα στοιχεία των εγκληματολογικών ερευνών, σε ουσιαστική σύνδεση και αναφορά με θεσμούς και δομές λειτουργίας τους, διότι «η Εγκληματολογία είναι καταδικασμένη να βλέπει κάτω από τα γεγονότα».³ Η επιστημονική αυτή οπτική που οριοθετεί και το ερευνητικό της αντικείμενο, συνιστά παράλληλα το υπερέχον διακριτικό της

¹ Λαμπροπούλου Έφη, Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σελ. 416.

² Ο Sutherland υπογράμμισε ότι η μελέτη της αντίδρασης στην παραβίαση των νόμων αποτελεί διερευνητικό πεδίο της Εγκληματολογίας (Principles of Criminology, 1939).

³ Πρόλογος από τον Καθηγητή Μαγγανά Αντώνη στο : Λαμπροπούλου Έφη, ό. π., σελ. 15, 16.

γνώρισμα ως αυτόνομης επιστήμης και αναδεικνύει την αναγκαία συμβολή της στην καθολική επεξήγηση του εγκληματικού φαινομένου.

Η θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση του θέματος γίνεται με άξονα «την οπτική κάτω από τα γεγονότα» της Παραπομπής και της Δίκης του Ανδρέα Γ. Παπανδρέου και με βάση τη θεωρία της ετικέτας, σε συνδυασμό με το ρόλο των ΜΜΕ ως φορέων άτυπου κοινωνικού ελέγχου.

Θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας εργασίας αποτελεί το βασικό θεώρημα της Labeling approach για την κοινωνική κατασκευή της εγκληματικότητας και του εγκληματία : **Η εγκληματική συμπεριφορά είναι προϊόν χαρακτηρισμού και επιλεκτικών διαδικασιών, οι οποίες χρησιμοποιούνται από συγκεκριμένες ομάδες για την παρατήρηση και το στιγματισμό, τη δημιουργία κοινωνικών στερεοτύπων και την εφαρμογή των ποινικών κανόνων σε βάρος κάποιων άλλων (ομάδων).** Με βάση το θεωρητικό πλαίσιο της Labeling approach εξετάζονται, ως προϊόν αποφάσεων συγκεκριμένων ομάδων συμφερόντων, οι διαδικασίες της επιλεκτικής ενεργοποίησης των μηχανισμών του επίσημου κοινωνικού ελέγχου για τη δίωξη, παραπομπή και Δίκη του πρωθυπουργού της Ελλάδας Ανδρέα Γ. Παπανδρέου ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου και οι συνεπαγόμενες σοβαρές κοινωνικές κυρώσεις που εκφράζονται ιδιαίτερα με το στιγματισμό.

Η παρουσίαση και ανάλυση του θέματος είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το τότε ιστορικό, πολιτικό, κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο και τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις. Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύονται, ως αλληλένδετα της σχετικής προσέγγισης στοιχεία, οι έννοιες της «πολιτικής εξουσίας», των «ομάδων συμφερόντων» και των «πολιτικών κομμάτων».

«Πρόκειται για μοναδικό δικαιοπολιτικό φαινόμενο. Κατηγορούμενος ένας λαοπρόβλητος πολιτικός ηγέτης. Κατηγοροι οι πολιτικοί του αντίπαλοι από ασύμπτωτες πολιτικές δυνάμεις. Δεν έχει ιστορικό προηγούμενο η αθώωσή του».⁴

Η εργασία, με ερευνητικό εργαλείο, κυρίως, τα έντυπα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, πραγματεύεται την αμφίδρομη και αμφίσημη πρωταγωνιστική

⁴ Βγόντζας Αντώνης, Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010.

στάση και τον ιδιαίτερα στιγματιστικό ρόλο του έντονα κομματικοποιημένου - στη συντριπτική πλειοψηφία του - αθηναϊκού Τύπου απέναντι στα κορυφαία γεγονότα της Παραπομπής και της Δίκης του Ανδρέα Παπανδρέου, εντός του τότε ασφυκτικά οριοθετημένου από το «σκάνδαλο Κοσκωτά» ιστορικοπολιτικού προσκήνιου και παρασκήνιου, γεγονότα που αιχμαλώτισαν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και αναμφισβήτητα διαμόρφωσαν στάσεις.

Με τη μεθοδολογική προσέγγιση του αθηναϊκού Τύπου, σε σχέση με τα παραπάνω ιστορικά - πολιτικά γεγονότα, δίνεται το ερέθισμα για στοχασμό σχετικά με τα επιτρεπτά όρια του ρόλου των ΜΜΕ ως φορέων κοινωνικού ελέγχου με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα και την τήρηση των θεμελιωδών αρχών μιας Δίκαιης Δίκης, που αποτελούν τεκμήρια πολιτισμού ως προϊόντα μιας μακραίωνης διεκδίκησης της ανθρωπότητας.

Υπογραμμίζεται η σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ των μεθόδων διαμόρφωσης της κοινής γνώμης από τα ΜΜΕ σχετικά με τα κορυφαία αυτά γεγονότα και της στάσης του κοινού ως δέκτη, σχέση που σφυγμομετρεί τις δυνατότητες και τα όρια των Μέσων για την «κατασκευή της επιθυμητής συναίνεσης».

Στα πλαίσια της παρούσας τονίζεται η, έκδηλη και χωρίς όρια, οικειοποίηση θεσμικών ρόλων άλλων πολιτειακών οργάνων από τα ΜΜΕ, καθώς αυτά αυτοανακηρύχθηκαν κατήγοροι, Δικαστές, τιμωροί, τιμητές των πάντων, άμεμπτοι «εργολάβοι ηθικής». Αναδεικνύεται επίσης η όψιμη εναλλαγή των ρόλων τους, με αποκλειστικό γνώμονα τους επιδιωκόμενους συντεχνιακούς τους στόχους : από κατήγοροι, θερμοί αυτόκλητοι υπερασπιστές, μαχόμενοι εναγωνίως, με τη μεταβολή της συγκυρίας, να προκαταλάβουν τη δικαστική κρίση και να διαμορφώσουν την κοινή γνώμη.

Καταδεικνύεται επιπλέον, η πρόκληση και αναμέτρηση του ανδρός Ανδρέα Παπανδρέου με την Ιστορία, σχετικά με την επιλεκτικά θυμοσοφική - στωική στάση του απέναντι στα δραματοποιημένα από τα ΜΜΕ κορυφαία αυτά γεγονότα. Επέλεξε συνειδητά να είναι δικονομικά απών - ουσιαστικά παρών με την «επιτηδευμένη» σιωπή του, που ως συμβολική στάση, εμπεριείχε μηνύματα με αποστολέα την κοινή γνώμη. Προέβαλε σθεναρά την άρνηση να αποδεχθεί το

ρόλο του κατηγορουμένου, να νομιμοποιήσει την όλη διαδικασία της παραπομπής και της Δίκης και να αναγορευθεί σε αντικείμενο θεάματος

Η δύναμη της γλώσσας με τη χρήση συμβολικών λέξεων απέκτησε ιδιαίζουσα βαρύτητα στη συγκεκριμένη υπόθεση. Η λέξη «κάθαρση» περιβλήθηκε με νομιμοποιητική ισχύ. Η νομιμοποίηση αθέμιτων μέσων και ανομολόγητων, πλην εμφανών, κινήτρων και στόχων των τότε πρωταγωνιστικών ομάδων συμφερόντων (πολιτικών προσώπων, πολιτικών κομμάτων και ΜΜΕ) μέσω της στιγματιστικής ποινικής διαδικασίας, διατρέχει όλη την υπόθεση και επισημαίνεται ιδιαίτερα.

Η εργασία έχει ως αφετηρία συγκεκριμένες θέσεις, οι οποίες καθορίζουν και το θεωρητικό της πλαίσιο.

Μια βασική θέση της είναι ότι «τα ΜΜΕ αναπαράγουν επιλεκτικά τα προϊόντα τους, σύμφωνα με τους επιδιωκόμενους στόχους τους και τα συμφέροντά τους». Μια δεύτερη θέση είναι ότι «τα ΜΜΕ τείνουν να εξυπηρετούν τα συμφέροντα αυτών, που διαθέτουν πολιτική δύναμη και χρησιμοποιούν τα ΜΜΕ για την επίτευξη των στόχων τους». Μια τρίτη παραδοχή είναι ότι η επιλογή της ποινικής διαδικασίας εξασφαλίζει τη νομιμοποίηση των σχετικών αποφάσεων. Και μια τελευταία : *«Το ποινικό σύστημα επιβάλλει ένα μόνον είδος αντίδρασης στα γεγονότα που εμπίπτουν τυπικά στην αρμοδιότητά του : την τιμωρητική αντίδραση. Έχει επινοηθεί ειδικά για να προξενεί κακό. Παράγει βία στο βαθμό που αποβαίνει στιγματιστικό, ακόμα και παρά τη θέληση αυτών που το ενεργοποιούν, δηλαδή παράγει ένα έλλειμμα αξιοπρέπειας, συνθλίβοντας τόσους ανθρώπους».*⁵

Αναμφισβήτητα τα ΜΜΕ, αποτελούν αντικείμενο κοινωνικής και πολιτικής ανάλυσης και κριτικής, ιδιαίτερα για τους κοινωνικούς ψυχολόγους, τους κοινωνιολόγους και τους πολιτικούς αναλυτές, με ιδιαίτερη εστίαση στον ιδεολογικό και συμβολικό ρόλο των ΜΜΕ. Ωστόσο, η υπόθεση ότι τα ΜΜΕ τελικά καθορίζουν και χειραγωγούν τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις και διαμορφώνουν πεποιθήσεις, συνειδήσεις και στάσεις ως διαμεσολαβητές, είναι δογματική και υπόκειται, ως ερευνητέο εκάστοτε ζήτημα, σε αξιολόγηση.

⁵ Hulsman Louk, Bernat de Celis Jacqueline, Άστοχες Ποινές, *Το Ποινικό Σύστημα υπό Αμφισβήτηση* (Εισαγωγή- Μετάφραση: Νικολόπουλος Γ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1997, σελ. 142-144.

Το Πρώτο Μέρος της παρούσας αναφέρεται στις θεωρητικές προσεγγίσεις των ΜΜΕ, με εστίαση στην εξελικτική πορεία του Τύπου καθώς και στη μεθοδολογία της ανάλυσης του έντυπου λόγου. Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η θεωρητική προσέγγιση των ΜΜΕ, σχετικά με την ανάδειξη του ρόλου τους στην κατασκευή συναίνεσης, τη μεταβιομηχανική διεθνή διαμόρφωσή τους σε ολιγοπώλια και τη διαπλοκή τους με την πολιτική εξουσία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται η μεθοδολογική προσέγγιση της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον Τύπο και παρουσιάζεται η μεθοδολογική μας πρόταση με βάση το θέμα της εργασίας. Παράλληλα, αναδεικνύεται η σημασία και βαρύτητα του πρωτοσέλιδου της εφημερίδας.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση των εγχώριων ΜΜΕ και του ρόλου τους κυρίως μετά τη μεταπολίτευση, με εστίαση στο λόγο και στη στάση του αθηναϊκού ημερήσιου Τύπου κατά την κρίσιμη περίοδο 1989-1990, βάσει της μεθοδολογικής μας πρότασης.

Στο Δεύτερο Μέρος γίνεται αναφορά στην προσωπικότητα και το έργο του Ανδρέα Παπανδρέου και τη στάση του απέναντι στον Τύπο στα πλαίσια του «σκανδάλου Κοσκωτά».

Το Τρίτο Μέρος αναφέρεται στην Παραπομπή και τη Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου καθώς και στη σχετική στάση των ΜΜΕ, με βάση τη μεθοδολογική μας πρόταση. Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση των ιδιαίτερων στοιχείων και αρχών που χαρακτηρίζουν και διέπουν το ποινικό σύστημα και την ποινική διαδικασία. Επιπλέον τονίζονται οι κύριες θέσεις της Θεωρίας της Ετικέτας (Labeling Theory), βάσει της οποίας προσεγγίζεται το θέμα της παρούσας και η ερμηνεία του ερευνητικού υλικού.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται, με τη χρήση των μεθοδολογικών μας εργαλείων, κυρίως πρωτοσέλιδων εφημερίδων και άρθρων, και τη συγκριτική ανάλυση του περιεχομένου τους, η παραπομπή του Ανδρέα Παπανδρέου, με βάση τον πρωταγωνιστικό, προπαγανδιστικό και έντονα στιγματιστικό λόγο των ημερήσιων αθηναϊκών εφημερίδων, το πολιτικό σκηνικό, το διαμορφωθέν παρασκήνιο και τη δράση των πολιτικών κομμάτων. Αναδεικνύεται το πλαίσιο νομιμοποίησης της αντίστοιχης ποινικής διαδικασίας με τη σκόπιμη αποσιώπηση / απόκρυψη κρίσιμου αποδεικτικού υλικού υπέρ της μη παραπομπής, η αντιποίηση

δικαιοδοτικού – εισαγγελικού ρόλου από τον Τύπο και η προσωπική στάση του Ανδρέα Παπανδρέου.

Στο έκτο κεφάλαιο επιχειρείται, με βάση την ανάλυση του ερευνητικού μας υλικού, η παρουσίαση της επονομασθείσας «Μητέρας των Δικών». Καταγράφεται η μεταστροφή των ΜΜΕ και η ανάλογη εκ μέρους τους αντιποίηση δικαιοδοτικού ρόλου. Αναδεικνύεται η σημασία της καθημερινής δημόσιας προβολής της δίκης από τα ηλεκτρονικά ΜΜΕ στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Υπογραμμίζεται η στάση του Ανδρέα Παπανδρέου σε σχέση με τη διεξαγωγή της Δίκης.

Η παράλληλη φιλοσοφική-λογοτεχνική προσέγγιση της υπόθεσης παραπέμπει στα στοιχεία που τη χαρακτηρίζουν έντονα και τη διαπερνούν : ***Μύθος και Ιστορία, Φαντασία και Πραγματικότητα, Δίκαιο και Άδικο, ΥΒΡΙΣ – ΤΙΣΙΣ - ΚΑΘΑΡΣΙΣ.***

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΜΜΕ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΝΤΥΠΟΥ ΛΟΓΟΥ

*«Άραγε μπορεί να είναι ελεύθερος εκείνος ο Τύπος που
κατρακυλάει ως το επίπεδο του επαγγέλματος;
Η κυριότητα ελευθερία του Τύπου βρίσκεται στο να μην είναι
επάγγελμα. Ο συγγραφέας που κατεβάζει τον Τύπο σε ένα απλό
μέσο υλικής διαβίωσης, αξίζει, σαν τιμωρία γι' αυτή του την
εσωτερική ανελευθερία, να έχει την εξωτερική ανελευθερία, τη
λογοκρισία...»*

Marx K.

*«Σύμφωνα με τους κανόνες του εμπορίου των εφημερίδων οι
αστοί δημοσιογράφοι έγιναν τώρα επαγγελματίες, που τη δουλειά
τους τη μισθώνουν για να ετοιμάσουν ένα εμπόρευμα, που θα
φέρει κέρδος σε κείνους που έχουν βάλει λεφτά. Απ' αυτή την
άποψη, η δημοσιογραφία δε διαφέρει από την παραγωγή
μπισκότων ή σαπουνιού».*

*Williams F., Άγγλος
δημοσιογράφος*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1. Θεωρητικές προσεγγίσεις των ΜΜΕ

Η παρουσίαση των θεωρητικών ρευμάτων / μοντέλων σχετικά με τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης / Επικοινωνίας⁶ (ΜΜΕ) και της συνακόλουθης εξελικτικής πορείας του Τύπου, είναι αντιπροσωπευτική και ενδεικτική, με την επίγνωση ότι οι αντίστοιχες προσεγγίσεις δεν είναι εφικτό να αναδειχθούν με πληρότητα στα πλαίσια της παρούσας.

Η δημοσιότητα διαδίδεται και γίνεται σύνθημα στην Ευρώπη, μετά τη Γαλλική Επανάσταση.

*Το μεγάλο σύνθημα που κράζουν όλοι
και μπροστά του σκύβουν
με επισημότητα
και οι κεφαλές του λαού με τις περούκες,
στην πόλη,
ακούστε, ακούστε : το λένε δημοσιότητα.⁷*

⁶ Για τον προσδιορισμό των εννοιών «ενημέρωση» / «επικοινωνία» και την επικράτηση του δεύτερου : Τίτου Πατρικίου, Από τα Προσωπικά στα Μαζικά Μέσα Επικοινωνίας, στο : Μπασαντής Διαμαντής – Στράτος Κωνσταντίνος, Ο κόσμος των ειδήσεων Από την Εφημερίδα στην Τηλεόραση, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1991.

⁷ Σατυρικό τετράστιχο που κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, κυκλοφόρησε στη Γερμανία. Το τετράστιχο παρατίθεται από τον R. Smend, "Zum Problem des Öffentlichen und der Öffentlichkeit", στο : Gedächtnisschrift für Jellinek, Μόναχο, 1955.

Κεντρικό θέμα στο κλασικό πλέον έργο-πόνημα *Strukturalwandel der Öffentlichkeit* (1962) του σύγχρονου φιλοσόφου και κοινωνιολόγου Habermas J., αποτέλεσε η αλλαγή δομής της ίδιας της δημοσιότητας με την ενσωμάτωσή της στο κράτος και την κοινωνία. Η δομική και λειτουργική συνάρτηση της επικοινωνίας μελετάται συστηματικά σε συνάρτηση με το δημοκρατικό πολίτευμα, συμβάλλοντας στην ερμηνεία της προβληματικής των σύγχρονων κοινωνιών.

Το έργο του Habermas συνδέεται με τη «Σχολή της Φραγκφούρτης», οι εκπρόσωποι της οποίας υποστήριζαν πως η διάδοση της μαζικής πολιτιστικής βιομηχανίας, υποσκάπτει την ικανότητα των ανθρώπων για κριτική και ανεξάρτητη σκέψη. Ο Habermas ανέλυσε την ανάπτυξη των μέσων μαζικής ενημέρωσης από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα, παρακολουθώντας την ανάδειξη και τη μεταγενέστερη παρακμή της «δημόσιας σφαίρας», περιοχής δημοσίου πολιτικού (δια)λόγου και να διαμόρφωσης γνώμης.

Στο έργο περιγράφεται, ως αναπόσπαστο στοιχείο του θέματος, η ιστορική, κοινωνική και πολιτική εξελικτική πορεία του Τύπου, «του κατεξοχήν θεσμού της δημοσιότητας»⁸. Υποστηρίζεται ότι η δομή της δημοσιότητας άλλαξε μαζί με τις μορφές της οργάνωσης, της διακίνησης και της κατανάλωσης μιας διευρυμένης, επαγγελματικής πλέον και προσανατολισμένης, προς νέα στρώματα αναγνωστών, παραγωγής βιβλίων και των αναμορφωμένων, και ως προς το περιεχόμενο, εφημερίδων και περιοδικών. Αυτή η υποδομή άλλαξε εκ νέου με την επικράτηση των ηλεκτρονικών μαζικών μέσων, με τη νέα βαρύτητα που έλαβε η διαφήμιση, με την αυξανόμενη συγχώνευση της ψυχαγωγίας και της πληροφόρησης, την κατάρρευση των φιλελεύθερων συλλόγων και των ευσύνοπτων κοινοτικών δημοσιότητων. Με την εμπορευματοποίηση και την πυκνωση του επικοινωνιακού δικτύου, με τις αυξανόμενες δαπάνες κεφαλαίου για τα εκδοτικά ιδρύματα και τον αυξανόμενο βαθμό οργάνωσης τους οι διάλογοι επικοινωνίας γίνονταν περισσότερο συγκεντρωτικοί και οι ευκαιρίες πρόσβασης στη δημόσια επικοινωνία δέχονταν αυξανόμενες πιέσεις λόγω επιλογής. Έτσι προέκυψε μια νέα κατηγορία επιρροής, μια εξουσία των μαζικών μέσων η οποία, ασκούμενη χειραγωγικά, αφαίρεσε από την αρχή της δημοσιότητας την αθωότητά της. Η δημοσιότητα, προδιαρθρωμένη και

⁸ Habermas Jürgen, Αλλαγή δομής της δημοσιότητας, Έρευνες πάνω σε μια κατηγορία της αστικής κοινωνίας (Μετάφραση Αναγνώστου Λευτέρης), Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 1997, σελ. 263.

ταυτόχρονα ελεγχόμενη από τα μαζικά μέσα, έλαβε τις διαστάσεις μιας αρένας ανταγωνιστικών εξουσιών, όπου η επιλογή θεμάτων και συμβολών δεν αποβλέπει μόνο στην άσκηση επιρροής, αλλά βάσει στρατηγικών στόχων στην κατά το δυνατόν κρυφή καθοδήγηση των επικοινωνιακών ρευμάτων για τη χειραγώγηση συμπεριφορών.⁹ Η πολιτική ζωή διακινείται εκ του αφανούς στο Κοινοβούλιο, ενώ τα εμπορικά συμφέροντα υπερέχουν των συμφερόντων του κοινού. Η «κοινή γνώμη» δεν διαμορφώνεται πλέον από το δημόσιο διάλογο, αλλά με τη χειραγώγηση.

Ο Habermas υπογραμμίζει ως σημαντικό στοιχείο για τη μελέτη της αλλαγής δομής της δημοσιότητας την έρευνα για τα MME, ιδιαίτερα εκείνες τις έρευνες από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας της, που δεν περιορίζονται στα αποτελέσματα της ερευνητικής παράδοσης που αναγόταν στον Lazarsfeld, η οποία στη δεκαετία του 1970 επικρίθηκε έντονα λόγω του ατομιστικού - συμπεριφορολογικού της τρόπου προσέγγισης των προβλημάτων και του περιορισμού στην ψυχολογία μικρών ομάδων, αλλά προσεγγίζουν για την ερμηνεία τους μοντέλα εξήγησης μη στηριζόμενα σε γραμμικές αλυσίδες επιδράσεων, όπως η διάκριση του Stuart Hall μεταξύ τριών διαφορετικών στρατηγικών ερμηνείας των θεατών, που ή υποτάσσονται στη δομή της προσφοράς ή εναντιώνονται ή αναμειγνύουν την προσφορά προσθέτοντας τις δικές τους ερμηνείες.

Στην πολιτική δημοσιότητα διασταυρώνονται τουλάχιστον δύο διαδικασίες, η επικοινωνιακή δημιουργία νόμιμης εξουσίας καθώς και η χειραγωγική χρησιμοποίηση της εξουσίας των μαζικών μέσων για την εξασφάλιση της αφοσίωσης των μαζών, ζήτησης και «compliance» (συμμόρφωσης) απέναντι στις επιταγές του συστήματος.

Μέσα στο πολιτικό και κοινωνικό σύστημα, που αναμορφώθηκε στη μερκαντιλιστική φάση του καπιταλισμού, αναπτύσσει την ιδιάζουσα εκρηκτική του δύναμη ο Τύπος. Οι πρώτες εφημερίδες, υπό την αυστηρή έννοια, αποκαλούμενες «πολιτικές εφημερίδες», ήταν στην αρχή εβδομαδιαίες και από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ήδη ημερήσιες. Οι αρχές απευθύνουν τις γνωστοποιήσεις τους προς «το κοινό», συνήθως όμως δεν φτάνουν σ' αυτό, αλλά στις «τάξεις των μορφωμένων». Οι σύγχρονες εφημερίδες προέρχονται από τα φυλλάδια και τα πληροφοριακά φύλλα που τυπώνονταν και κυκλοφορούσαν τον 18^ο αιώνα. Οι εφημερίδες έγιναν

⁹ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 25, 26.

καθημερινές με πολλές χιλιάδες ή εκατομμύρια αναγνώστες από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μετά. Η εφημερίδα, το πλέον δυναμικό μέσο επικοινωνίας, αποτελούσε ουσιαστικά σημαντική εξέλιξη στην ιστορία των μέσων μαζικής ενημέρωσης, γιατί συσσώρευε πολλές ετερόκλητες μορφές πληροφορίας σε ένα περιορισμένο και εύκολα αναπαραγόμενο σχήμα. Οι ειδήσεις και η διαφήμιση στις εφημερίδες εξελίχθηκαν παράλληλα και η διαφορά μεταξύ ειδήσεων, διαφήμισης και ψυχαγωγίας είναι ασαφής και δυσδιάκριτη. Η φτηνή εφημερίδα πρωτοεμφανίστηκε στις ΗΠΑ (Νέα Υόρκη). Η ανακάλυψη του φτηνού δημοσιογραφικού χάρτου συνετέλεσε στη μαζική διάδοση των εφημερίδων από τα τέλη του αποκληθέντος ως «αιώνα της εφημερίδας» 19^{ου} αιώνα και εφεξής. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα ο ημερήσιος Τύπος κυριάρχησε και στην εθνική ενδοχώρα των δυτικών χωρών, αναδεικνυόμενος σε εθνικό τους Τύπο. Υπήρξε το μέσο που συνέβαλε αποφασιστικά στην καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού, στην εμπέδωση των εθνικών γλωσσών, στην εξέλιξη της πολιτικής ενοποίησης και της εθνικής ολοκλήρωσης καθώς και στην ανάδειξη του δημοσίου διαλόγου και της κριτικής σκέψης.

Μαζί με το μηχανισμό του σύγχρονου κράτους δημιουργήθηκε ένα νέο στρώμα «αστών», που καταλάμβαναν μια κεντρική θέση στο «κοινό». Αυτό που εκτίθεται στην κρίση του κοινού αποκτά «δημοσιότητα» (Publizität), γίνεται ευρύτερα γνωστό.¹⁰ Η κριτική του κοινού αποκτά τη μορφή της «κοινής γνώμης», έκφραση που διαμορφώθηκε το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, κατ' αναλογία προς το γαλλικό «*opinion publique*». Περίπου ταυτόχρονα εμφανίστηκε στην Αγγλία η αντίστοιχη έκφραση «*public opinion*». Το κοινό αυτό, αρχίζει να χρησιμοποιεί τη ρυθμιζόμενη από τις αρχές, βάσει κανονισμών, δημοσιότητα εναντίον της ίδιας της δημόσιας εξουσίας.

Τις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα στην Αγγλία, η κοινή γνώμη κατευθυνόταν από τη θεμελίωση μιας ανεξάρτητης δημοσιογραφίας, που κατάφερε να επικρατήσει απέναντι στην κυβέρνηση και να αναγάγει σε μόνιμο και κανονικό καθεστώς τα σχόλια και τη δημόσια αντιπολίτευση κατά της κυβέρνησης. Ο Bolingbroke εκδίδει το Νοέμβριο του έτους 1726 το πρώτο τεύχος του *Craftsman*, το πολιτικό δημοσιογραφικό βήμα της αντιπολίτευσης των Τόρις. Με αυτό το

¹⁰ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 75-82.

περιοδικό, που το ακολούθησε αργότερα το *Gentleman's Magazine*, ο Τύπος καθιερώνεται πλέον ως το κριτικό όργανο ενός πολιτικά διαλογιζόμενου κοινού, ως *fourth estate* (τέταρτη τάξη), υπό την έννοια της τέταρτης εξουσίας. Ένα πολιτικά διαλογιζόμενο κοινό δημιουργείται και στη Γαλλία, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, μετά την επανάσταση. Μέχρι τότε η πολιτική δημοσιογραφία δεν μπορούσε να αναπτυχθεί, λόγω της λογοκρισίας. Με την επανάσταση, οι πολιτικές λειτουργίες της δημοσιότητας, από κωδικοποιήσεις του γαλλικού επαναστατικού συντάγματος, μετατρέπονται σε συνθήματα που διαδίδονται στην Ευρώπη.

Στα μέσα του 19 αιώνα, το κοινό διευρύνεται άτυπα, με τη διάδοση του Τύπου και της προπαγάνδας. Η δημοσιότητα, γίνεται πεδίο ανταγωνισμού των συμφερόντων. Η πολιτικά λειτουργούσα δημοσιότητα δεν κατευθύνεται πλέον από την ιδέα μιας διάλυσης της εξουσίας, αλλά οφείλει να υπηρετεί τη διανομή της. Η κοινή γνώμη γίνεται απλώς ένας φραγμός μεταξύ των εξουσιών. Μορφωμένοι και ισχυροί πολίτες, αντί της ελλείπουσας πλέον αριστοκρατίας καταγωγής, πρέπει να αποτελέσουν το κοινό, που ο διαλογισμός του θα διαμορφώνει την κοινή γνώμη. Η κοινή γνώμη, από όργανο της απελευθέρωσης, διαστράφηκε σε μια αρχή της καταπίεσης. Την αφετηρία αυτής της διαφορετικής ερμηνείας φανερώνει η ομολογία του Mill : «στο εξής πρέπει να φροντίζει κανείς ώστε η εξουσία της κοινής γνώμης να μην καταβροχθίσει κάθε εξουσία».¹¹

Από τις πρώτες δεκαετίες ήδη του 19^{ου} αιώνα, επειδή η επικρατούσα οικονομική κατάσταση στερούσε στις μάζες την απαιτούμενη μόρφωση, η οποία θα τους επέτρεπε να συμμετάσχουν με τον τρόπο των αστών αναγνωστών και στο επίπεδο αυτών, φθηνά έντυπα και, από τα μέσα του αιώνα και μετέπειτα, τα ακόμη μαζικότερα έντυπα του σαββατοκύριακου, προσφέρουν εκείνες τις «ψυχολογικές διευκολύνσεις» που από τότε χαρακτηρίζουν το πρόσωπο του εμπορικού μαζικού Τύπου. Παράλληλες εξελίξεις διαγράφονται με τον Emile de Girardin στο Παρίσι και την εφημερίδα του Benjamin Day *New York Sun* στις ΗΠΑ. Ο Pulitzer, επιτυχημένος εκδότης της εφημερίδας *New York World*, χρησιμοποίησε, όπως ακριβώς και η εφημερίδα του Λονδίνου *Lloyd's Weekly Newspaper*, όλες τις τεχνικές εντυπωσιοθηρίας και ψυχαγωγίας, ενώ συγχρόνως διατήρησε την ακρίβεια και την επικριτική δημοσιογραφία σε ζητήματα πολιτικής. Με τις μεθόδους του «κίτρινου

¹¹ Mill G., Περὶ Ελευθερίας, Εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα, 1983, σελ. 115, 116.

Τύπου» εισχώρησε πραγματικά στις πλατιές μάζες, αυξάνοντας την κυκλοφορία σε αριθμούς φύλλων που πλησίαζαν το ένα εκατομμύριο. **Ο εντυπωσιοθηρικός Τύπος** έλαβε την ονομασία **yellow journalism (κίτρινη δημοσιογραφία)** στη δεκαετία του 1880 από το κίτρινο χρώμα των κόμικ (την αντιπροσωπευτική φιγούρα του επιτυχημένου cartoon «Yellow Kid»). Οι τεχνικές cartoon, news picture, human interest story (των κινουμένων σχεδίων, της ειδησεογραφικής εικόνας, της ιστορίας ανθρώπινου ενδιαφέροντος) προέρχονται από το ρεπερτόριο του εβδομαδιαίου Τύπου, ο οποίος παρουσίαζε ήδη από καιρό τις news stories (επίκαιρες ιστορίες) και τις fiction stories (ιστορίες εντυπωσιασμού) με οπτική επιτυχία και χωρίς λογοτεχνικές αξιώσεις.

Προς τα τέλη του αιώνα επιβλήθηκε και στην ηπειρωτική Ευρώπη η «αμερικανική» μορφή του μαζικού Τύπου. Ο Τύπος του σαββατοκύριακου και τα εικονογραφημένα περιοδικά ήταν και στην Ευρώπη αυτά που άνοιξαν το δρόμο στις κανονικές «λαϊκές» εφημερίδες. Το τίμημα για τη μεγιστοποίηση των πωλήσεων είναι η αποπολιτικοποίηση του περιεχομένου. Η ανάγνωση, δεν έχει πλέον πολλά περιθώρια αυθορμητισμού λόγω της τυποποίησης και προδιαμόρφωσης της ύλης (patterning / τυποποίηση με χρήση προτύπου), predigesting (προμάσημα). Οι κρίσεις των συντακτών μειώνονται σε σχέση με τις ειδήσεις των πρακτορείων και τις ανταποκρίσεις, ο διαλογισμός εξαφανίζεται λόγω των κεντρικών αποφάσεων για την επιλογή της ύλης και την παρουσίασή της. Η αναλογία των πολιτικών ή πολιτικά σημαντικών ειδήσεων αλλάζει : οι δημόσιες υποθέσεις, τα κοινωνικά προβλήματα, τα οικονομικά θέματα, η παιδεία, η υγεία, δεν παραγκωνίζονται απλώς από τις «επιβραβευόμενες» ειδήσεις (χιουμοριστικά νέα, διαφθορά, ατυχήματα, καταστροφές, αθλητισμός, ψυχαγωγία, κοινωνικά συμβάντα, «ανθρώπινα» ενδιαφέροντα), αλλά διαβάζονται συνεχώς σπανιότερα. Η αυστηρή διάκριση μεταξύ γεγονότων και φανταστικής ιστορίας, μυθιστορήματος και ρεπορτάζ εγκαταλείπεται συχνότερα.

Αναμφισβήτητα, η μεγάλη επανάσταση στο χώρο των επικοινωνιών σημειώθηκε μεταπολεμικά με την εμφάνιση της τηλεόρασης, που εισέβαλε στην προσωπική σφαίρα του σύγχρονου ανθρώπου περισσότερο από κάθε άλλο μέσο. Μεταπολεμικά, η ακροαματικότητα της τηλεόρασης, επέδρασε αρνητικά στους ρυθμούς ανάπτυξης (ακροαματικότητα ή κυκλοφορία) των λοιπών μέσων

επικοινωνίας και τα οδήγησε στον επαναπροσδιορισμό τους.¹² Σχετικά με την ανάλυση, την κριτική των λειτουργιών της τηλεόρασης και τις επιρροές της στην κοινωνία, στην πολιτική και στις επικοινωνιακές σχέσεις, υπάρχει πλουραλισμός προσεγγίσεων και απόψεων.

Η τηλεόραση, το Μέσο αυτό της κινούμενης εικόνας, όπως παλαιότερα τα «Επίκαιρα» στον κινηματογράφο, αναπαριστάνει τα γεγονότα με τρόπο επιλεκτικό. Μικρά γεγονότα μεγεθύνονται. Σπουδαία γεγονότα που έγιναν σε έναν προηγούμενο χρόνο θεωρούνται ήδη παρελθόν και κυριαρχεί η αποκλειστική πιεστική ενασχόληση με βάση το καθημερινό τρέχον, έτσι όπως αυτό καταγράφεται στις κινούμενες εικόνες της τηλεόρασης, και όχι με δομικά – στρατηγικά προβλήματα. Η τηλεόραση, στην καλύτερη δυνατή περίπτωση, προτρέπει να σχολιάζει και αποτρέπει να ασχολείται συστηματικά με εναλλακτικές δυνατότητες ανεύρεσης λύσης.¹³ Κατά τον Prokop Dieter, η λειτουργία της ψυχαγωγίας που επιτελείται και μέσω της τηλεόρασης είναι ένα είδος ελεγχόμενης εκτόνωσης καθόσον λειτουργεί σαν μια βαλβίδα των ηθών. Οι δημοσιογράφοι της τηλεόρασης υπόκεινται σε ένα γραφειοκρατικό σύστημα με έντονο ιεραρχικό διαχωρισμό.

Η τηλεόραση ενέχεται στο ότι οικειοποιείται ρόλους που ανήκαν στα πολιτικά κόμματα, μονοπωλώντας έτσι τη δημόσια σφαίρα. Συχνά αναλαμβάνει το ρόλο του δημοσίου κατηγορού και υποκαθιστά τους εισαγγελικούς και δικαστικούς λειτουργούς. Κατηγορείται ακόμη, ότι «καθορίζει την ημερήσια διάταξη της πολιτικής, ιεραρχεί τη θεματολογία της, σημασιοδοτεί τα αντικείμενα της, επιλέγει, αναδεικνύει, ακόμη και παράγει τα υποκείμενα της», υπονομεύοντας τις σταθερές της δημοκρατίας, δηλαδή «τον αντιπροσωπευτικό και συμμετοχικό της χαρακτήρα, τους διαμεσολαβητικούς θεσμούς της και τους ελεγκτικούς της μηχανισμούς».¹⁴ Εισάγει τη δραματοποίηση και την προσωποποίηση των πολιτικών συγκρούσεων. Η μαζικότητα της τηλεόρασης αυξάνει την πολιτική δύναμη του μέσου. Μεγάλο μέρος του δημόσιου πολιτικού διαλόγου, διεξάγεται μέσα από

¹² Σεραφετινίδου Μελίνα, *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα, 2005, σελ. 161-163.

¹³ Prokop Dieter, *Η Δύναμη των Μέσων και η Επίδρασή τους στις Μάζες, Μια ιστορική ανασκόπηση*, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1997, σελ. 23, 24.

¹⁴ Οικονομίδης Αλέξης, στο συλλογικό έργο *Τ.Υ. Η μεγάλη αδερφή*, Εκδόσεις Δελφίνι, Αθήνα, 1994, σελ. 57.

αυτήν. Οι πολιτικοί συμμετέχουν σε συνεντεύξεις για να προβληθούν και όχι για να απαντήσουν πραγματικά στις ερωτήσεις που τους υποβάλλονται. Ο δημοσιογράφος που θέτει τις «σκληρές ερωτήσεις» στον πολιτικό δεν θα έχει τη δυνατότητα για δεύτερη συνέντευξη, η οποία θα δοθεί σε άλλο δημοσιογράφο.¹⁵ Η παρακολούθηση της τηλεόρασης συμμορφώνεται με τις δομές της εμπορευματικής παραγωγής. Οι συνθήκες της πρόσληψης που επιβάλλονται από την τηλεοπτική οθόνη καθιστούν αναγκαίο πρώτιστα ένα βαθμό αυστηρής οπτικής πειθαρχίας : «κοφτά πλάνα», προσδιορισμένους τομείς της δράσης και του δραματικού χρόνου, προβλέψιμες και επαναλαμβανόμενες μορφές δραματικής κορύφωσης και κάθαρσης, καταδεικνύουν τη δυναμική της ανάγνωσης του τηλεοπτικού κώδικα και καθορίζουν τα ειδικά χαρακτηριστικά της τηλεοπτικής παρακολούθησης.¹⁶ Τις ειδήσεις ως τελετουργία, επιβεβαιώνει η αισθητική της παρουσίας των ειδήσεων – τα εξεζητημένα πλαίσια με τους εκρηκτικούς τίτλους, οι ιεροφάντες παρουσιαστές, η πομπώδης μουσική και τα οπτικά εφέ και η αποκαλυπτικά ναρκισσιστική έκφραση. Η αποφασιστική εμπειρία δεν αφορά πλέον ό,τι συμβαίνει στον κόσμο, αλλά την κατεργασία του. Ο όρος «ενημέρωση» δύσκολα μπορεί να περιγράψει τους σκοπούς ή τα αποτελέσματά της. Στα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων πρωτοστατεί ο εντυπωσιασμός, η παραγωγή ελκυστικού ή και σκανδαλώδους θεάματος, η δραματοποίηση των γεγονότων και όχι η πολιτική ή κοινωνική ανάλυσή τους.

Ραδιόφωνο, κινηματογράφος και τηλεόραση εξαφανίζουν βαθμιαία την απόσταση που πρέπει να τηρεί ο αναγνώστης απέναντι στο τυπωμένο κείμενο, που θα καθιστούσε δυνατή τη δημοσιότητα ενός διαλογισμού μεταξύ των ιδιωτών σχετικά με όσα διάβασαν. Με τα νέα μαζικά μέσα αλλάζει η ίδια η μορφή της επικοινωνίας. Οι εκπομπές των νέων μαζικών μέσων, σε σύγκριση με τα έντυπα, περιορίζουν με ιδιότυπο τρόπο τις αντιδράσεις του αποδέκτη. Προσελκύουν το κοινό των θεατών και των ακροατών, αλλά του αφαιρούν τη δυνατότητα να τηρεί την απόσταση του ώριμου, ενήλικου ανθρώπου, δηλαδή να έχει λόγο και αντίλογο. **Ο κόσμος που παράγεται από τα μαζικά μέσα είναι, κατά τον Habermas,**

¹⁵ Prokop Dieter, ό.π., σελ. 454, 455.

¹⁶ Κομνηνού Μαρία, Λυριντζής Χρήστος (Επιμέλεια) Κοινωνία Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας *Θεωρία και Πράξη* (Μετάφραση Δέφνερ Αλέξης), Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, 1989, Αθήνα, σελ. 350.

δημοσιότητα **μόνον κατ' επίφαση**. Ουδεμία απήχηση βρίσκει πλέον το στρώμα των μορφωμένων που διαπαιδαγωγήθηκε για να μπορεί να κάνει δημόσια χρήση της διάνοιάς του· **το κοινό διασπάστηκε σε μειονότητες, μη δημόσια διαλογιζόμενων ειδικών και τη μεγάλη μάζα των δημόσια υποδεχόμενων καταναλωτών**. Η «κουλτούρα» που μεταδίδεται από τα μαζικά μέσα είναι μια κουλτούρα ενοποίησης. Η δημοσιότητα αναλαμβάνει διαφημιστικές λειτουργίες. Όσο πιο πολύ μπορεί να χρησιμοποιείται ως μέσο πολιτικής και οικονομικής επιρροής, τόσο περισσότερο γίνεται απολιτική. **Το κοινό που διαλογιζόταν για τον πολιτισμό, έδωσε τη θέση του στο κοινό που καταναλώνει τον πολιτισμό.**¹⁷ Ο διαφημιστικός λόγος επηρεάζει αποφασιστικά και τη μορφή των μηνυμάτων των ΜΜΕ : το ύφος, τη μορφή και τις τεχνικές που χρησιμοποιούνται, όπως το είδος της τυπογραφίας (σύνθεση, εκτύπωση), τη διάταξη των στοιχείων ή της ύλης.¹⁸

Οι ενώσεις, στις οποίες τα συλλογικά οργανωμένα ιδιωτικά συμφέροντα ζητούν να λάβουν άμεση πολιτική μορφή και **τα κόμματα**, συμφυή με όργανα της δημόσιας εξουσίας, **εγκαθίστανται πάνω από τη δημοσιότητα**, ενώ άλλοτε ήταν **όργανά της**. Η διαδικασία άσκησης, εναλλαγής και εξισορρόπησης της εξουσίας **διαδραματίζεται, σε συνεργασία με το κράτος, μεταξύ των ιδιωτικών διοικήσεων, των ενώσεων, των κομμάτων και της δημόσιας διοίκησης, που επιχειρούν με τη βοήθεια των αυτονομημένων μαζικών μέσων να αποκτήσουν την έγκριση ή τουλάχιστον την ανοχή του έμμεσα ενεργούντος κοινού**. Το κοινό περιλαμβάνεται σε αυτό το κύκλωμα της εξουσίας, αλλά μόνο για να επευφημήσει. Οι αποφάσεις όμως, που γι' αυτούς ως καταναλωτές και ψηφοφόρους παραμένουν ατομικές, στο βαθμό που παρουσιάζουν δημόσιο ενδιαφέρον, **υπόκεινται στην επιρροή οικονομικών και πολιτικών κέντρων**. Η πολιτιστική κατανάλωση τίθεται στην υπηρεσία της οικονομικής και της πολιτικής διαφήμισης. Σήμερα υπάρχει η τάση απορρόφησης μιας «πολιτικής» δημοσιότητας, που έχει λάβει δημοψηφισματικό χαρακτήρα, από την αποπολιτικοποιημένη δημοσιότητα της πολιτιστικής κατανάλωσης. Η δημοσιότητα αναπτύσσεται πλέον από τα πάνω και επιδιώκει να εξασφαλίσει την **εύνοια του κοινού για ορισμένες θέσεις**. Χρησιμεύει στη χειραγώγηση του

¹⁷ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 247-256.

¹⁸ Σεραφετινίδου Μελίνα, ό. π., σελ. 306, 307.

κοινού, όσο και στη νομιμοποίηση ενώπιόν του. Η κριτική δημοσιότητα απωθείται από τη χειραγωγική. Ο ανταγωνισμός των οργανωμένων ιδιωτικών συμφερόντων εισχωρεί στη δημοσιότητα, το κράτος παρεμβαίνει στο κοινωνικό σύστημα προνοώντας, κατανέμοντας και διοικώντας, η γενικότητα του κανόνα δεν μπορεί πια να διατηρηθεί ως απόλυτη αρχή. Αυτά που απαιτούν τώρα τη ρύθμισή τους είναι και κοινωνικά δεδομένα υπό τη στενότερη έννοια, δηλαδή συγκεκριμένα περιστατικά που συνδέονται με ορισμένες ομάδες ατόμων και ασταθείς καταστάσεις. Η κατειλημμένη από τις κοινωνικές οργανώσεις δημοσιότητα, υπό την πίεση συλλογικών ιδιωτικών συμφερόντων, μετατράπηκε σε κονίστρα ανταγωνιζόμενων δυνάμεων, συμμετέχοντας σε πολιτικούς συμβιβασμούς¹⁹

Ο Τύπος, διήνυσε αρχικά το στάδιο της προερχόμενης από το σύστημα των ιδιωτικών ανταποκρίσεων βιοτεχνίας εφημερίδων, η οποία ήταν οργανωμένη με τη μορφή μικρών χειροτεχνικών μονάδων με σκοπό την ολιγαρχή μεγιστοποίηση του κέρδους, εντός των παραδοσιακών ορίων του πρώιμου καπιταλισμού. Το ενδιαφέρον του εκδότη για την επιχείρησή του ήταν μόνον εμπορικό. Η δραστηριότητα του περιοριζόταν ουσιαστικά στην οργάνωση της κυκλοφορίας των ειδήσεων και τον έλεγχο της ορθής εκτύπωσης τους. Στο οικονομικό συμφέρον προστέθηκε όμως ένα νέο, υπό την ευρύτερη έννοια πολιτικό στοιχείο, καθώς ο ειδησεογραφικός Τύπος εξελισσόταν σε Τύπο γνώμης και στη συνέχεια σε εμπορικό Τύπο». Ήδη, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, πολλές επιχειρήσεις εφημερίδων ήταν οργανωμένες με τη μορφή ανώνυμων εταιρειών.²⁰ Ο Bücher, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, τονίζει για τις εξελικτικές αυτές τάσεις, οι οποίες σηματοδοτήθηκαν από την εφεύρεση του τηλέγραφου που επαναστατικοποίησε την οργάνωση του όλου

¹⁹ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 256-261, 293, 294.

²⁰ Η έλξη που ασκούσαν, ήδη από τον 19^ο αιώνα, τα μεγάλα ειδησεογραφικά πρακτορεία στους ενδιαφερόμενους για το χρηματιστήριο, και όχι μόνο οι μεγάλες τους ανάγκες για κεφάλαια, τα οδήγησε σύντομα σε διασυνδέσεις των τηλεγραφικών γραφείων με τις σημαντικότερες τράπεζες (ο Wolff συνδέεται με τις Bleichroder και Delbrück, Schickler & Co, ο Havas με την Credit Lyonnais και η Reuters Ltd. με την Union Bank of Scotland και τη London and Provincial Bank). Έτσι οι μνημόνοι, που λάμβαναν αξιόλογες ειδήσεις με προβάδισμα χρόνου ή με τη σειρά τους διοχέτευαν ειδήσεις στη δημοσιότητα, μπορούσαν συχνά να εξασφαλίζουν κερδοσκοπικά οφέλη. Εξίσου σημαντική αποδείχτηκε η άτυπη διαπλοκή των πρακτορείων με τις κυβερνήσεις τους, οι οποίες κατά περίπτωση μπορούσαν να τα χρησιμοποιούν για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Τα πρακτορεία Havas, Reuter, Wolff και Associated Press δεν άργησαν να συνάψουν ένα διεθνές καρτέλ, που χώρισε τον κόσμο σε τέσσερα πεδία συμφερόντων. Κάθε πρακτορείο μετέδιδε τις ειδήσεις και των άλλων πρακτορείων μέσα στον δικό του χώρο.

τηλεπικοινωνιακού δικτύου : *«Από ιδρύματα δημοσίευσης ειδήσεων οι εφημερίδες έγιναν επίσης φορείς και καθοδηγητές της κοινής γνώμης, αγωνιστικά όργανα κομματικής πολιτικής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να παρεμβληθεί ανάμεσα στη συλλογή ειδήσεων και τη δημοσίευσή τους ένας νέος κρίκος : η σύνταξη. Αλλά για τον εκδότη μιας εφημερίδας αυτό σήμαινε ότι από πωλητής νέων ειδήσεων γινόταν εμπορευόμενος κοινής γνώμης... Η εφημερίδα λαμβάνει το χαρακτήρα μιας επιχείρησης που παράγει χώρο για αγγελίες ως εμπόρευμα, το οποίο μπορεί να πουληθεί με τη βοήθεια του συντακτικού μέρους».*

Τα ιδιωτικοοικονομικά συμφέροντα της επιχείρησης δεν είναι πλέον τα μόνα που έχουν βαρύτητα. **Η εφημερίδα, εξελισσόμενη σε καπιταλιστική επιχείρηση, εισέρχεται στη σφαίρα επιρροής τρίτων, που έχουν διαφορετικά συμφέροντα.** Αναπόφευκτα, η ανθρώπινη επικοινωνία εκφυλίζεται : από αυτόνομη ανθρώπινη επιδίωξη μεταβάλλεται σε μέσο για την πραγματοποίηση του καπιταλιστικού κέρδους.²¹

Η ιστορία των μεγάλων ημερήσιων εφημερίδων στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα αποδεικνύει ότι στο βαθμό εμπορευματοποίησής τους **γίνονται χειραγωγήσιμες. Ο Τύπος, από θεσμός των ιδιωτών ως κοινού, γίνεται θεσμός ορισμένων μελών του κοινού ως ιδιωτών, δηλαδή πύλη εισβολής προνομιακών ιδιωτικών συμφερόντων στη δημοσιότητα.** Η επιλογή της ύλης γίνεται είναι σημαντικότερη από τα κύρια άρθρα και η επεξεργασία, η αξιολόγηση, η επιθεώρηση και η διάπλαση των ειδήσεων προέχουν απέναντι στην τήρηση μιας «γραμμής».²² Μεταξύ 1840 και 1880, παράλληλα με τη μαζικοποίηση του αναγνωστικού κοινού, την άνοδο του πολιτικού Τύπου και της πολιτικής συμμετοχής καθώς και την είσοδο στη νέα τεχνολογικά εποχή, επέρχεται μια ουσιαστική αλλαγή στην

²¹ Σεραφετινίδου Μελίνα, ό. π., σελ. 238.

²² Για την εξασθένηση της θέσης του συντάκτη απέναντι στον ιδιοκτήτη-εκδότη που κυριαρχεί πλέον στο χώρο του Τύπου : «Δεν καθορίζει πλέον ο συντάκτης το χαρακτήρα του φύλλου, ούτε ακόμη ο λεγόμενος αρχισυντάκτης, ο οποίος παλαιότερα βρισκόταν σε καθημερινή επαφή με τον εκδότη και αντάλλασσε απόψεις. Τη θέση του πήρε ο διευθυντής του εκδοτικού οίκου, ο οποίος επιβλέπει την όλη λειτουργία από οικονομική σκοπιά, είτε ως προς τις πωλήσεις είτε ως προς τους γενικούς προπαγανδιστικούς σκοπούς ή ακόμη ως προς την κίνηση των αγγελιών. Αυτός προεδρεύει στις συσκέψεις, ασκεί κριτική στα προηγούμενα φύλλα, δίνει οδηγίες για τα επόμενα». (Karl Mischke, «Der Berliner Zeitungsmarkt», στο : *Das Buchgewerbe in der Reichshauptstadt*, Berlin, 1914, 129).

εκδοτική πρακτική των εφημερίδων : αρχίζει να καθιερώνεται η εφημερίδα ως προϊόν στην αγορά.²³

Ήδη, από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, κυριαρχεί το φαινόμενο της «καλλιέργεια της γνώμης», που παραπέμπει στην προερχόμενη από τις ΗΠΑ έννοια των δημοσίων σχέσεων (public relations) καθώς στηρίζεται σε διαφημιστικές τεχνικές σε επίπεδο διαμόρφωσης μιας πολιτικής. Η «καλλιέργεια της γνώμης»²⁴ διαφέρει από τη διαφήμιση, διότι **μεταχειρίζεται τη δημοσιότητα ρητά ως πολιτική σφαίρα**, απευθυνόμενη στην «κοινή γνώμη», στους ιδιώτες ως κοινό και όχι ως άμεσους καταναλωτές. Ο αποστολέας συγκαλύπτει τις εμπορικές του προθέσεις παίζοντας το ρόλο ενός ενδιαφερομένου για το γενικό συμφέρον, το οποίο έχει συρρικνωθεί υπό την προστασία των προνομιακών ιδιωτικών συμφερόντων. Η «καλλιέργεια της γνώμης», παρεμβαίνει στη διαδικασία της «κοινής γνώμης» δημιουργώντας με συστηματικό τρόπο ειδήσεις ή εκμεταλλευόμενη εκδηλώσεις που ελκύουν την προσοχή των ανθρώπων, στηριζόμενη στην ψυχολογία και την τεχνική της συνδεδεμένης με τα μαζικά μέσα δημοσιογραφίας των εικονογραφημένων ρεπορτάζ, σχολίων, ντοκουμέντων (feature - pictorial publicity). **Με τη δραματική παρουσίαση των γεγονότων και τα υπολογισμένα στερεότυπα** σκοπεύει έναν «αναπροσανατολισμό της κοινής γνώμης με τη διαμόρφωση νέων αυθεντιών ή συμβόλων που θα βρουν αποδοχή». **«Μεθόδευση της συναίνεσης» (engineering of consent)** είναι η κύρια επιδίωξη, διότι μόνο με μια τέτοια συναίνεση **επιτυγχάνει κανείς «την προώθηση στο κοινό προτείνοντάς του ή προτρέποντάς το να αποδεχθεί έναν άνθρωπο ή ένα προϊόν, μια οργάνωση ή μια ιδέα».**

Διαφήμιση είναι η άλλη λειτουργία που ανέλαβε η εξουσιαζόμενη από τα μαζικά μέσα δημοσιότητα. Τα κόμματα και οι βοηθητικές οργανώσεις τους είναι αναγκασμένα να επηρεάζουν τις αποφάσεις των εκλογέων μέσω δημοσιευμάτων, κατ' αναλογία προς την πίεση που ασκεί η διαφήμιση για να επηρεάσει τις επιλογές των καταναλωτών. Έτσι δημιουργείται ο επαγγελματικός κλάδος του πολιτικού μάρκετινγκ. Οι κομματικοί υποκινητές και προπαγανδιστές παλαιού τύπου δίνουν τη θέση τους στους κομματικά-πολιτικά ουδέτερους ειδικούς

²³ Μπασαντής Διαμαντής, Ο Ημερήσιος Τύπος από τον 18^ο στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2002, σελ. 28.

²⁴ Meinungspflege : καλλιέργεια της γνώμης (μία από τις προσπάθειες «εγκερμανισμού» του όρου public relations).

της διαφήμισης, οι οποίοι προσλαμβάνονται για να εμπορευματοποιήσουν την πολιτική με μη πολιτικό τρόπο.²⁵ Η διεγερόμενη προθυμία των καταναλωτών πραγματοποιείται μέσω της ψευδούς συνείδησης ότι οι ίδιοι ως διαλογιζόμενοι ιδιώτες συμβάλλουν υπεύθυνα στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Οι «φορείς των προσφορών» σκηνοθετούν δαπανηρές δημόσιες εμφανίσεις «προσωπικοτήτων» ή προσωποποιήσεων. **Η δημόσια εξουσία επιζητεί και αυτή, κατά τον ίδιο τρόπο, τη δημόσια προβολή.** Οι δημόσιες σχέσεις αποσκοπούν στην ενίσχυση του προσωπικού γοήτρου χωρίς να θέτουν σε δημόσια συζήτηση το θέμα του συμβιβασμού μεταξύ του κρατικού μηχανισμού και των ομάδων συμφερόντων. **Οργανώσεις (ενώσεις, κόμματα) και στελέχη αναπτύσσουν μια δραστηριότητα δημόσιας παρουσίας.** Η ακτινοβολία της προσωπικά παρουσιαζόμενης αυθεντίας επιστρέφει ως στοιχείο της δημοσιότητας. Η σημερινή publicity (δημοσιότητα, προβολή, διαφήμιση) συγγενεύει με τη φεουδαρχική publicness (δημοσιότητα, διασημότητα). **Οι public relations (δημόσιες σχέσεις) δεν αναφέρονται στην public opinion (κοινή γνώμη), αλλά στην opinion υπό την έννοια της reputation (φήμη, καλό όνομα).** Η δημοσιότητα γίνεται μια Αυλή, μπροστά στο κοινό της οποίας μπορεί κανείς να επιδείξει το κύρος του, αντί να ασκήσει κριτική όντας σε αυτό. Η επιστράτευση μιας ιδεολογικά κυρίαρχης και αποτελεσματικής «εικόνας» με τη δημιουργία του «δημοσιογραφικού στερεότυπου» ή «δημόσιας εικόνας» (public image), ενός συμπλέγματος εντυπώσεων, σύνθετων περιγραφών, συσχετισμών-συνδέσεων, θεμάτων και «ψευδοερμηνειών» που συγκεντρώνονται ή συγχωνεύονται, με τη μορφή μιας προκατειλημμένης δυναμικής και επιβλητικής ρητορικής κατάληξης, είναι συνυφασμένη με τη λειτουργία των MME.²⁶

Σήμερα η δημοσιότητα επιβάλλεται, αντίστροφα, με τη βοήθεια μιας μυστικής πολιτικής των ενδιαφερομένων. Αποφέρει σε ένα πρόσωπο ή πράγμα δημόσιο κύρος, ώστε να επευφημούνται σε ένα κλίμα μη δημόσιας (μη κοινής) γνώμης. **Η επιδεικτική δημοσιότητα αναπτύσσει μια πολιτική αποτελεσματικότητα μόνο στο βαθμό που μπορεί να πείσει ότι διαθέτει ένα**

²⁵ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 302.

²⁶ Κομνηνού Μαρία, Λυριντζής Χρήστος (Επιμέλεια), ό. π., σελ. 318, 319.

κεφάλαιο δυνητικών αποφάσεων των εκλογέων και ότι είναι σε θέση να το εξαργυρώσει. Αυτή η «εξαργύρωση» είναι πάντως έργο των κομμάτων.²⁷

Κατά τον Habermas, «η δημοσιότητα μπορεί να περιγραφεί ως ένα δίκτυο για επικοινωνία περιεχομένων και απόψεων, επομένως γνώμων· πραγματοποιείται εδώ μια τέτοια διήθηση και σύνθεση των επικοινωνιακών ρευμάτων, ώστε αυτά να πυκνώνουν δημιουργώντας συσσωματωμένες κοινές γνώμες ως προς ειδικά θέματα. Το πέρασμα από τα ιδιωτικά βιοτικά πεδία στη δημοσιότητα προϋποθέτει την ύπαρξη ομάδων ενδιαφερόντων ή συμφερόντων, οι οποίες συνασπίζονται προκειμένου να επηρεάσουν, ευνοϊκά γι' αυτές, τις πολιτικές αποφάσεις. Οι «ομάδες συμφερόντων» διαμέσου της δημοσιότητας και της «κοινής γνώμης»²⁸ επιδρούν στο πολιτικό σύστημα και το επηρεάζουν. Στη δημοσιότητα διαμορφώνεται η επιρροή, στη δημοσιότητα διεξάγεται και ο αγώνας επιρροής». Αυτό γίνεται φανερό κυρίως κατά τις προεκλογικές περιόδους, κατά τις οποίες τα πολιτικά κόμματα προσπαθούν να επηρεάσουν την «κοινή» γνώμη υπέρ αυτών. Η «κοινή» γνώμη, δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως ένα μέγεθος στατικό, αμετάβλητο και δεδομένο. Αντίθετα, εντός του πολιτικού ανταγωνισμού και του πλουραλισμού των ιδεών, αυτή διαμορφώνεται και μεταβάλλεται, ανάλογα με τις συνθήκες και τους μηχανισμούς πίεσης και χειραγώγησης των πολιτών. Τα σύγχρονα ΜΜΕ είναι από τους βασικούς μηχανισμούς που διαμορφώνουν και

²⁷ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 263-286.

²⁸ Ο προσδιορισμός της έννοιας «κοινή γνώμη» είναι ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα. Κατά τον Pierre Bourdieu «η κοινή γνώμη δεν υπάρχει». Συνδέεται άμεσα με την έννοια της δημοσιότητας. Στο κοινό των διαλογιζόμενων ιδιωτών επιτυγχάνεται αυτό που στον Καντ αποκαλείται «δημόσια συμφωνία» και στον Χέγκελ «κοινή γνώμη»· σε αυτή βρίσκει την έκφρασή της «η εμπειρική γενικότητα των απόψεων και ιδεών των πολλών. Η τυπική, υποκειμενική ελευθερία των ατόμων ως τέτοιων να έχουν και να εκφράζουν τη δική τους κρίση, γνώμη και εκτίμηση για τις γενικές υποθέσεις εκδηλώνεται στο σύνολο που αποκαλείται κοινή γνώμη». Ο Μαρξ καταγγέλλει την κοινή γνώμη ως ψευδή συνείδηση : κρύβει από τον εαυτό της τον αληθινό της χαρακτήρα, το γεγονός ότι είναι μια μάσκα των αστικών ταξικών συμφερόντων της. Η κοινή γνώμη δεν αποτελεί ένα θεσπισμένο κανόνα και κατά συνέπεια μια νομική έννοια, αλλά το σύστημα κανόνων την υπονοεί ως ένα κοινωνικό μέγεθος που λειτουργεί, όπως αναμένεται, σύμφωνα με το πνεύμα ορισμένων συνταγματικών εγγυήσεων και προδιαγραφών που αφορούν τη δημόσια έκφραση. Ο Α. L. Lowell, στην κλασική μελέτη του *Public Opinion and Popular Government*, New York, 1913, τονίζει : «Η κοινή γνώμη, για να είναι άξια του ονόματός της, για να είναι η πρόπουσα κινητήρια δύναμη σε μια δημοκρατία, πρέπει να είναι πράγματι δημόσια· και η λαϊκή κυβέρνηση στηρίζεται στην παραδοχή για μια τέτοια κοινή γνώμη». Η έρευνα της «κοινής» γνώμης συνδέθηκε πάντοτε με την έρευνα της επιρροής και της προπαγάνδας στις μάζες, σχετικά με την επικράτηση ιδεών και απόψεων. Όπως παρατηρεί ο Vincent Price, «κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, οι έρευνες για την κοινή γνώμη και για τον επηρεασμό των μαζών προχωρούν παράλληλα». Πολλοί θεωρητικοί, όπως ο Habermas, υποστηρίζουν ότι οι τακτικές σφυγμομετρήσεις και οι προεκλογικές εκστρατείες στα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη είναι διαμεσολαβητικοί μηχανισμοί δημιουργίας συναίνεσης.

κατευθύνουν την «κοινή» γνώμη. Ο Habermas παρατηρεί ότι «μια κοινή γνώμη δεν είναι υπό στατική αίφνης έννοια, αντιπροσωπευτική. Δεν είναι ένα σύμφυρμα ατομικά αναζητούμενων και ιδιωτικά εκπεφρασμένων γνώμων· στο βαθμό αυτό, δεν πρέπει να συγχέεται με το αποτέλεσμα των σφυγμομετρήσεων. Η πολιτική έρευνα γνώμης παρέχει μια κάποια εικόνα της κοινής γνώμης, μόνον όταν της έρευνας έχει ήδη προηγηθεί μια θεματική διαμόρφωση γνώμης, ειδικά για μια κινητοποιημένη δημοσιότητα». **Η μεταβολή των προτιμήσεων και των στάσεων των ενδιαφερομένων ομάδων και η μεταστοιχείωση αυτών των διαθέσεων σε πράξεις, είναι μια πολύπλοκη διαδικασία αντιπαράθεσης και σύγκρουσης συμφερόντων, τα οποία εκφράζονται κάθε φορά μέσα στη δεδομένη κοινωνικοοικονομική τάξη πραγμάτων, υπό τη μορφή ιδιοποιήσεων. Στη διαδικασία αυτή της μεταστοιχείωσης των διαθέσεων, η έννοια της επιρροής αποτελεί το βασικό εργαλείο για τη διαμόρφωση της «κοινής» γνώμης. Στο επίπεδο της προπαγάνδας και της ιδεολογίας τα ΜΜΕ συγκροτούν ένα προνομιακό πεδίο επιρροής και χειραγώγησης των πολιτών. Με την έννοια αυτή, καμία «κοινή» γνώμη δεν είναι απαλλαγμένη από ιδεολογικές και πολιτικές επιρροές, μέσα σε ένα γλωσσικά συγκροτημένο και ιδεολογικά επενδυμένο δημόσιο χώρο».**

Οι προσδοκώμενες συμπεριφορές που καθορίζουν ακόμη και σήμερα κανονιστικά το ρόλο του πολίτη ως εκλογέα είναι ένα κοινωνικοψυχολογικό κατοπτρικό είδωλο των συνθηκών υπό τις οποίες άλλοτε ένα κοινό διαλογιζόμενων ιδιωτών είχε αναλάβει κριτικές και νομοθετικές λειτουργίες. Χαρακτηριστικά αντίστοιχα μιας φιλελεύθερης δημοσιότητας, που αντιπροσώπευε το κοινό των ιδιωτών στα αστικά κράτη δικαίου του 19^{ου} αιώνα, ως υπολείμματα στην εκλογική συμπεριφορά του σημερινού πληθυσμού των σύγχρονων μαζικών δημοκρατιών, μπορούν να διαπιστωθούν στη ροή της πολιτικής επικοινωνίας που ανέλυσαν ο Katz και ο Lazarsfeld. Σε αντιδιαστολή προς μια μάλλον οριζόντια διάδοση των συρμών και γενικά των καταναλωτικών συνηθειών, το ρεύμα των πολιτικών απόψεων είναι μάλλον κάθετο, από τις ανώτερες πολιτικές ομάδες προς τις εκάστοτε κατώτερες - οι ηγέτορες της γνώμης (opinion-leaders) σε δημόσια ζητήματα είναι συνήθως περισσότερο εύποροι και μορφωμένοι και με καλύτερη κοινωνική θέση, συγκριτικά με την ομάδα που επηρεάζουν. Επιπλέον, διαπιστώθηκε

ότι αυτός, ο ενδιαφερόμενος για την πολιτική, πληροφορημένος και ενεργός πυρήνας του κοινού έχει τη μικρότερη διάθεση να θέσει υπό συζήτηση τις δικές του απόψεις. Ιδιαίτερα στους φορείς της επικοινωνιακής διαδικασίας των δύο βαθμίδων, όπου δηλαδή μεσολαβούν αυτοί οι ηγέτορες της γνώμης, συχνά παγιώνεται μια σχηματισθείσα γνώμη σε άκαμπτη έξη. Ακόμη και οι ικανές για δημοσιότητα γνώμες δεν μπορούν χωρίς το επικοινωνιακό ρεύμα ενός διαλογιζόμενου κοινού να αποκτήσουν το καθεστώς μιας κοινής γνώμης.

Αλλά και το τεκμηριωμένο γεγονός ότι εκείνοι που, καλύτερα πληροφορημένοι από τους άλλους, δέχονται συχνότερα να συζητήσουν τις απόψεις τους, τείνουν να τις επικυρώνουν μόνον αμοιβαία και επηρεάζουν μόνον τους διστακτικούς και τους λιγότερο συμμετέχοντες, αναδεικνύει πόσο λίγο συμβάλλουν σε μια διαδικασία **κοινής γνώμης**. Οι πολιτικές συζητήσεις περιορίζονται επιπλέον κατά κανόνα σε εγγενείς ομάδες, στην οικογένεια, στον κύκλο των φίλων και τη γειτονιά, οι οποίες παράγουν μάλλον ένα κλίμα ομοιογενών απόψεων. Εξ άλλου, οι ψηφοφόροι που μεταπηδούν από το ένα κόμμα στο άλλο, προέρχονται κυρίως από τη μεγάλη δεξαμενή των λιγότερο ενδιαφερομένων, των λιγότερο πληροφορημένων και των απαθών πολιτών, εφόσον βέβαια δεν είναι εντελώς αδιάφοροι και απαθείς ως προς τις εκλογές. Συνεπώς, κατά κανόνα, **εκείνοι ακριβώς που βάσει της προδιάθεσής τους απέχουν περισσότερο αποφασιστικά από τις συζητήσεις στις οποίες σχηματίζεται η κοινή γνώμη, επηρεάζονται τώρα πολύ περισσότερο στις αντιλήψεις τους από την επιδεικτικά ή χειραγωγικά κατασκευαζόμενη δημοσιότητα των διοργανωτών των εκλογών**. Ο χαρακτηρισμός των απεχόντων από τις ψηφοφορίες, δηλαδή της ελάχιστα πληροφορημένης και δημοκρατικά περισσότερο επισφαλούς ομάδας, ισχύει, με ορισμένους περιορισμούς, και για τις ομάδες της κυμαινόμενης ψήφου (floating vote), δηλαδή τους **αναποφάσιστους** : «οι ανεξάρτητοι εκλογείς είναι συνήθως αυτοί που δεν γνωρίζουν πολλά και ενδιαφέρονται λιγότερο». Όμως, **αυτοί οι πολίτες, με τα πολύ λίγα προσόντα για μια συμμετοχή στη διαδικασία διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, είναι ο στόχος των οργανωτών των εκλογών**. Κάθε κόμμα προσπαθεί κατά το δυνατό να εξαντλήσει τη δεξαμενή των «αναποφάσιστων», και μάλιστα όχι μέσω διαφώτισης, αλλά με την προσαρμογή του στη μη πολιτική καταναλωτική στάση, που είναι πολύ συχνή σε αυτό το κοινωνικό στρώμα. Δικαιολογημένα ο Janowitz θέτει το ερώτημα

«αν αυτές οι προσπάθειες που βασίζονται υπερβολικά στα μαζικά μέσα και άλλες μορφές προβολής δεν σημαίνουν μια κατάχρηση περιορισμένων πόρων». Πάντως η εκλογική διαφήμιση επιδρά και στις άλλες ομάδες ψηφοφόρων. Έτσι η συμμετοχή στις εκλογές σχετίζεται πολύ λιγότερο με τους προγραμματικούς στόχους ως κριτήριο προσανατολισμού και περισσότερο με τη διαφημιστική αποτελεσματικότητα της προσφερόμενης εικόνας των ηγετών-υποψηφίων.²⁹

Η «κοινή» γνώμη διαμορφώνεται κυρίως από μερικές δεκάδες ή εκατοντάδες προσώπων, τους λεγόμενους καθοδηγητές γνώμης (opinion leaders), που έχουν πρόσβαση στα ΜΜΕ και στους θεσμούς της δημοσιότητας και έχουν ως εκ τούτου τη δυνατότητα να επηρεάζουν τις πεποιθήσεις των άλλων, χωρίς να υφίστανται την υποχρέωση να δίνουν εξηγήσεις ή να αποδεικνύουν κάθε φορά την αρμοδιότητά τους.³⁰ Σημαντικοί για τη διαμόρφωση της γνώμης μας είναι οι άνθρωποι, από τους οποίους φαίνεται να εξαρτιόμαστε για τις επαφές μας με τον εξωτερικό κόσμο, εκείνοι που φαίνεται να τον διοικούν, οι «σημαντικοί άλλοι», που πιθανόν να διοικούν μόνον ένα πολύ μικρό μέρος του κόσμου ή τον μικρόκοσμό μας.³¹ Διαμορφώνουν στάσεις, πεποιθήσεις και κοσμοθεωρίες και συμβάλλουν στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις. Στο βαθμό που ελέγχουν την πολιτική εξουσία για τις πράξεις και τις παραλείψεις της λειτουργούν ως ασφαλιστική, εγγυητική δικλείδα για τη δημοκρατία.

Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, μεταξύ των ετών 1830-1880, ο ευρωπαϊκός Τύπος έδωσε πολιτικές μάχες με την εξουσία για την κατοχύρωση του δικαιώματος της ελευθεροτυπίας. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Τύπος κυριάρχησε εκ νέου διεθνώς μέχρι και τη δεκαετία του 1980. Στο τέλος της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της αντίστοιχης του 1980, εθνικές εφημερίδες και περιοδικά της Βρετανίας και των ΗΠΑ, που έφεραν τον «ποιοτικό» χαρακτήρα (quality press) του έγκριτου εντύπου, σε αντίθεση με τις «λαϊκές» εφημερίδες (popular press), καθιερώθηκαν ως «διεθνής Τύπος» (*Financial Times*,

²⁹ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 297-301.

³⁰ Habermas Juergen, Το πραγματικό και το ισχύον, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη», Αθήνα, 1996, σελ. 477, 480, 479, 481.

³¹ Lippmann Walter, Κοινή Γνώμη, (Μετάφραση:Καραγιάννης Γ.), Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, σελ. 205.

Times, Economist, Wall Street Journal, New York Times, International Herald Tribune, Time, Business Week κ.λπ.).³²

Στη διάρκεια του δεύτερου μέρους του 20^{ου} αιώνα, ο Τύπος έδωσε επικοινωνιακή μάχη με τα ηλεκτρονικά ΜΜΕ. Στην πρώτη περίπτωση, στηριζόμενος στη δυναμική των ανερχόμενων μεσαίων τάξεων και των λαϊκών στρωμάτων, κέρδισε τις πολιτικές μάχες. Στη δεύτερη, έδειξε ικανός να ανταποκριθεί στην επικοινωνιακή πίεση με τη στήριξη νέων δυναμικών κοινωνικών ομάδων και μεγάλου τμήματος των επεκτεινόμενων μεσαίων τάξεων. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται η καμπή του ως αποτέλεσμα της πολύπλευρης κρίσης που κυριαρχεί στο χώρο (δομική, θεσμική οικονομική, κρίση αξιοπιστίας), παρά ταύτα, εξακολουθεί να καλύπτει επικοινωνιακά σημαντικό μέρος των πλέον δυναμικών και μορφωμένων κοινωνικών τάξεων και συνεχίζει να επηρεάζει αποφασιστικά την πολιτική ζωή. Έχει διαπιστωθεί ότι οι αναγνώστες των μεσαίων και των ανώτερων τάξεων, παρά τη δυναμική της ιδιωτικής τηλεόρασης, παραμένουν σταθεροί στις εφημερίδες, διότι αυτές, στην ποιοτική εκδοχή τους, προσφέρουν επεξεργασμένη και αναλυτική ειδησεογραφία, ερμηνευτικό πλαίσιο των πληροφοριών, εξειδικευμένη στόχευση και κάλυψη, που αδυνατεί να προσφέρει η τηλεόραση.³³ Η παρουσίαση στα ΜΜΕ είναι εκείνη που δίνει στο γεγονός τη δύναμή του.³⁴ Στον τομέα των ειδήσεων, η ευθύνη και ο ρόλος του Τύπου έχουν αναδειχθεί ως ιδιαίτερα σημαντικοί και ενδεχομένως περισσότερο αποφασιστικοί, με εξαίρεση την καταλυτική επίδραση που μπορεί να έχει η άμεση σύνδεση του τηλεθεατή με ένα γεγονός, χωρίς άλλους μεσάζοντες, εκτός από αυτούς που επιλέγουν και επεξηγούν εκείνη τη στιγμή την εικόνα που μεταδίδεται. Η σκηνοθεσία, το θέαμα και το άγχος των ερμηνειών που δίνεται σε ορισμένα προβαλλόμενα θέματα, δεν αποτελούν αποκλειστικότητα της τηλεόρασης. Από τα ίδια στοιχεία χαρακτηρίζονται η σελιδοποίηση, οι τίτλοι και οι φωτογραφίες των εφημερίδων,

³² Μπασαντής Διαμαντής, ό. π., σελ. 24, 26, 35, 40, 42, 47.

³³ Μπασαντής Διαμαντής, ό. π., σελ. 46.

³⁴ Daniel J. Boorstin, *Από τη συλλογή ειδήσεων στην κατασκευή ειδήσεων : ένας κατακλυσμός ψευδογεγονότων*, στο Λιβιεράτος Κώστας – Φραγκούλης Τάκης, (*Σύνθεση και Επιμέλεια τόμου*), Το μήνυμα του Μέσου, *Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας, Συνθέσεις Cooley, Park, Lasswell, Katz, Mead, Lippmann, Boorstin, Habermas, Brecht, McLuhan, Widmer, Balzac, Thoreau, Gramsci, Benjamin, Mills, Debord, Fuller, Eco*, (Μετάφραση: Λυκιαρδοπούλου Α., Αναγνώστου Α.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1991, σελ. 160.

με τη διαφορά της «άμεσης διαμεσολάβησης» του προσωπικού παράγοντα και της «ζωντανής μετάδοσης».³⁵ Η ανάλυση και ο σχολιασμός είναι αναγκαία στοιχεία στα έντυπα μέσα. Το ραδιόφωνο, η τηλεόραση και το διαδίκτυο ενημερώνουν την ώρα που συμβαίνει το γεγονός. Τα έντυπα σχολιάζουν το ήδη γνωστό στον αναγνώστη. Αυτή είναι η ειδοποιός διαφορά και συγχρόνως η αναγκαιότητα της ανάγνωσης της εφημερίδας, η δύναμη και η υπεροχή της σε σχέση με τα άλλα μέσα επικοινωνίας. *«Η εφημερίδα είναι είδηση. Κάτι που δεν το γνώριζες πριν το διαβάσεις. Είδηση, με τη δική της σημασία, για την οποία είναι υπεύθυνη η εφημερίδα και ο γράφων και ανήκει στον αναγνώστη που την αγνοούσε λίγα λεπτά πριν, και τώρα δική του, τη μεταφέρει ελεύθερα σε φίλους και γνωστούς : “Το έμαθες; ...”»*.³⁶

Οι κυβερνήσεις ασκούν, αν όχι το μονοπώλιο, πάντως ένα εκτεταμένο ολιγοπώλιο στην επιλογή και στην ιεράρχηση των ειδήσεων. Είναι πρόδηλο ότι η εξουσία υπερέχει σε δυνατότητες : στην αποκλειστική της χρήση προσφέρεται ένα πλήθος μηχανισμών για τη συλλογή και αντίστοιχο δίκτυο διαύλων για την επιλεγμένη διοχέτευση των πληροφοριών. Η κυρίαρχη ωστόσο θέση της εξουσίας εδράζεται προπαντός στις οργανικές αδυναμίες που εμφανίζει στην πράξη η επικοινωνιακή λειτουργία. Η κυβερνητική εξουσία έχει στη διάθεση της, ποικίλες αδιαφανείς μεθοδεύσεις για να ασκήσει τη σχετική επιρροή της, ανάμεσα σε ένα ευρύ φάσμα από χαλαρές υποδείξεις έως ασφυκτικό έλεγχο, ανεξάρτητα από την ύπαρξη, ακόμη και ενός ικανοποιητικού θεσμικού πλαισίου, που προστατεύει την αυτοτέλεια του μέσου.³⁷

Η πολιτική, υπήρξε από την αρχή, βασικό στοιχείο των εφημερίδων. Ο ημερήσιος πολιτικός (παραταξιακός ή μη) Τύπος συνέβαλε την ενοποίηση των κοινωνικών τάξεων, στο σχηματισμό εθνικής ταυτότητας και στην οργάνωση της πολιτικής κουλτούρας των συγχρόνων κοινωνιών. Συνεπώς, η ιστορία και ο ρόλος των ΜΜΕ συναρτάται με την εξέλιξη των κοινωνιών.³⁸ Στις ΗΠΑ και στην

³⁵ Σωμερίτη Ριχάρδου, *Ειδήσεις και Τηλεόραση : Αν...*, στο : Μπασαντής Διαμαντής – Στράτος Κωνσταντίνος, ό. π., σελ. 271, 274.

³⁶ Βλάχου Ελένη, *Δημοσιογραφικά χρόνια, Πενήντα και κάτι...*, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα, 2008, σελ. 243, 257.

³⁷ Λαμπρία Παναγιώτη, *Κυβερνήσεις και Ειδήσεις*, στο : Μπασαντής Διαμαντής – Στράτος Κωνσταντίνος, ό. π., σελ. 227, 233.

³⁸ Μπασαντής Διαμαντής, ό. π., σελ. 9, 10, 16.

Ευρώπη, οι ιδιοκτήτες καθορίζουν την εκδοτική πολιτική, την οποία πρέπει να ακολουθούν οι εκδότες και οι δημοσιογράφοι, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την καθημερινή αποστολή προς τους εκδότες των σημαντικότερων εφημερίδων κύριων άρθρων, μερικά από τα οποία *πρέπει* να δημοσιευθούν, ενώ άλλα *μπορούν* να χρησιμοποιηθούν.³⁹

Η ημερήσια εφημερίδα υπήρξε σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} το κυρίαρχο μέσο μαζικής επικοινωνίας. Οι εφημερίδες με κυκλοφοριακά μέγιστα, αναδείχθηκαν σε σημαντική πολιτική δύναμη και διατήρησαν τη θέση τους αυτή μέχρι σήμερα, παρά τη σταθερή μείωση της κυκλοφορίας τους, ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής ενημέρωσης. Η ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη της τελευταίας δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα δημιούργησε ένα νέο δυναμικό επικοινωνιακό περιβάλλον με τη δημιουργία νέων πολιτισμικών προϊόντων τεχνολογίας, των ηλεκτρονικών μέσων που προέκυψαν με βάση τους υπολογιστές (CD, CD-ROM, DVD κ.λπ.) και την κυριαρχία του Διαδικτύου (Ίντερνετ). Η αλματώδης ανάπτυξη του Διαδικτύου κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 και η σύγκλιση των τεχνολογιών σε νέα ψηφιακά δίκτυα, επέφερε αλλαγή στο επικοινωνιακό σύστημα. Το Διαδίκτυο (Ίντερνετ) αποτελεί παράδειγμα της νέας παγκόσμιας τεχνολογικής τάξης. Οι χρήστες του Ίντερνετ ζουν σε έναν «κυβερνοχώρο», χώρο της διαντίδρασης που διαμορφώνεται από το παγκόσμιο δίκτυο των υπολογιστών που συνθέτουν το Ίντερνετ. Στον κυβερνοχώρο, κατά τον Giddens A., δεν είμαστε πλέον «άνθρωποι», αλλά μηνύματα στις οθόνες των άλλων.⁴⁰ Κατά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα επικρατεί η διαμόρφωση μιας διεθνώς επεκτεινόμενης επικοινωνιακής αγοράς με την είσοδο των νέων ηλεκτρονικών ΜΜΕ στην αγορά, που έχει ως συνέπεια τη μείωση του αναγνωστικού κοινού των εφημερίδων. Μεγάλα μονοπωλιακά συγκροτήματα, τα περισσότερα εκ των οποίων δραστηριοποιούνται εκτός του επικοινωνιακού χώρου, εισβάλλουν στο χώρο της σύγχρονης έντυπης και ηλεκτρονικής επικοινωνίας, ελέγχοντας συνεχώς μεγαλύτερο αριθμό εφημερίδων και υπηρετώντας ποικίλες σκοπιμότητες.⁴¹

³⁹ Giddens Anthony, Κοινωνιολογία (Μετάφραση και Επιμέλεια : Τσαούσης Δ.), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2009, σελ. 487-489.

⁴⁰ Giddens Anthony, ό. π., σελ. 523.

⁴¹ Μπασαντής Διαμαντής, ό. π., σελ. 138, 140, 141.

Στο ρόλο των ΜΜΕ καθώς και στη συμβολή τους στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης αναφέρονται στα ακόλουθα αποσπάσματα από συνεντεύξεις που δόθηκαν στον εγχώριο ημερήσιο και περιοδικό Τύπο, από τους Γιάννη Καψή, διευθυντή των *Νέων* και μετέπειτα υφυπουργό των εξωτερικών επί κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, Παύλο Μπακογιάννη, ήδη εκλιπόντα πολιτικό σχολιαστή και αναλυτή στο *Βήμα* μέχρι το 1978 και Ντίνο Μήτση, πολιτικό συντάκτη του *Ριζοσπάστη*.

«Ο σωστός ρόλος του Τύπου ή μάλλον ο σωστός ρόλος ενός μέσου μαζικής ενημέρωσης είναι ακριβώς να θέτει σε κίνηση τη διαλεκτική πορεία της εξέλιξης. Να παρουσιάζει τα αιτήματα, τα προβλήματα, τον τρόπο σκέψης των διαφόρων κοινωνικών ομάδων». (Καψής Γιάννης).

«Οι κίνδυνοι και οι ζημίες για την ελευθερία της γνώμης και της πληροφόρησης έχουν την αιτία τους στο γεγονός ότι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις πρέπει, από τη μια πλευρά, να υπηρετούν τη διάδοση γνώμης και πληροφοριών και από την άλλη, να υπόκεινται στον καταναγκασμό για την επίτευξη οικονομικού κέρδους. Ο νόμος της καπιταλιστικής οικονομικής συμπεριφοράς - μεγιστοποίηση του κέρδους και συσσώρευση του κεφαλαίου - αντιστρατεύεται τη δημόσια λειτουργία του Τύπου. Ο Τύπος πρέπει να εκπληρώσει μια ουσιαστική αποστολή, να δημιουργήσει μια κριτική και ελέγχουσα δημοσιότητα και να θέσει κάτω από δημόσια κριτική και δημόσιο έλεγχο, τόσο την πολιτική, όσο και την οικονομική δύναμη. Όμως, οι επιχειρήσεις Τύπου είναι κερδοφόρες επιχειρήσεις και η προσφορά πληροφοριών, γνώμης, ψυχαγωγίας, προϊόντα. Υπάρχει επομένως μια σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στις βασικές αρχές της ανεξαρτησίας της ειδησεογραφίας και της ελεύθερης πληροφόρησης και της ελεύθερης έκφρασης γνώμης από τη μια πλευρά, και από την άλλη στον καταναγκασμό ότι πρέπει να πουλήσουν οι επιχειρήσεις τα προϊόντα τους. Υπό την υπαγόρευση της μεγιστοποίησης του κέρδους και τη συσσώρευση κεφαλαίου ακολουθεί για τον Τύπο ο καταναγκασμός για το όσο το δυνατόν, μεγαλύτερη κυκλοφορία, όσο το δυνατόν μεγαλύτερα έσοδα από τις διαφημίσεις και μέγιστη επέκταση κομματιού της αγοράς που ελέγχει. Μεγάλες κυκλοφορίες πετυχαίνονται μόνο, αν ο Τύπος προσανατολιστεί στο γούστο, στις επιθυμίες του αναγνωστικού κοινού. Προσαρμοσμένος ο Τύπος στο έπακρο με τον τρόπο αυτό στα δήθεν συμφέροντα του κοινού ή δημιουργώντας ο ίδιος αυτά, δεν υπηρετεί την αλλαγή και τη διαφώτιση, αλλά

προκαλεί πρώτα - πρώτα μια εμπέδωση των υπαρχουσών συνθηκών κυριαρχίας...» (Μπακογιάννης Παύλος).

«Τα ΜΜΕ επιτελούν μια πολύ σοβαρή κοινωνική λειτουργία. Η κοινωνική ανάπτυξη και η επιστημοτεχνική επανάσταση είχαν την επίδρασή τους στην τεράστια πρόοδο που επιτεύχθηκε στον τομέα της πληροφόρησης με τα νέα τεχνικά μέσα που δίνουν τη δυνατότητα ταχύτατης μεταφοράς των ειδήσεων από τη μια χώρα στην άλλη, σ' όλη τη γη. Και αυτή η ανάπτυξη και εξέλιξη των μέσων μαζικής ενημέρωσης ασκεί ολοένα και μεγαλύτερη επίδραση στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης.

Κατά συνέπεια, σε μια κοινωνία όπως η ελληνική, όπου υπάρχουν τάξεις με αντικρουόμενα συμφέροντα, σε μια τέτοια κοινωνία, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης - κύρια τα κρατικά - γίνονται ισχυρό όπλο στα χέρια της ολιγαρχίας, της άρχουσας τάξης για τη χειραγώγηση των λαϊκών μαζών, τον πολιτικό αποπροσανατολισμό και αφοπλισμό τους. Η πληροφόρηση του κοινού γίνεται ταξική, είτε το θέλουμε είτε όχι... Με την τηλεόραση, η πραγματικότητα απουσιάζει ή παραμορφώνεται... Δεν μπορούμε φυσικά να πούμε ότι το κυριότερο κίνητρο του αστικού Τύπου είναι το κέρδος. Νομίζω ότι όπως και του Εργατικού Τύπου έτσι και του αστικού Τύπου η κυριότερη αποστολή είναι ιδεολογική. Το θέμα σε τελευταία ανάλυση είναι ποια πολιτική, ποια ιδεολογία υποστηρίζουν. Η ελευθερία του Τύπου γίνεται η ελευθερία των μεγάλων επιχειρήσεων και μονοπωλίων για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, με προσβάσεις προς τον Τύπο άμεσες ή έμμεσες διαφόρων οικονομικών και πολιτικών κέντρων» (Μήτσης Ντίνος).

Κατά τον Prokop Dieter, τα ΜΜΕ αποτελούν συστατικό της όποιας πραγματικότητας και συμβάλλουν στην εξέλιξή της, συνδημιουργώντας νέες πλευρές σ' αυτή ή επιδρώντας σε δραστηριότητες αρνητικού ή θετικού εμπλουτισμού της δια μέσου της επίδρασης που ασκούν στις συνειδήσεις και στις παραστάσεις των πολιτών. Τα Μέσα παραμορφώνουν, κατευθύνουν την πραγματικότητα. Ο τεχνητός, παραμορφωμένος κόσμος των ΜΜΕ επιβάλλεται και υπαγορεύεται στο κοινό και νοθεύει τις συγκεκριμένες εμπειρίες του.⁴²

Ο McQuail υποστηρίζει ότι οι θεσμοί και οι διεργασίες μέσω των οποίων συντελείται η επικοινωνία στη σύγχρονη κοινωνία έχουν μαζικό χαρακτήρα

⁴² Prokop Dieter, ό. π., σελ. 22, 372.

καθώς απευθύνονται σε ένα ποσοτικά (αριθμητικά) τεράστιο, σε σύγκριση με προγενέστερες εποχές, κοινό. Παράγονται, μεταδίδονται και διακινούνται αντίστοιχα μαζικά μέσα στα πλαίσια κεφαλαιουχικών και γραφειοκρατικά οργανωμένων οργανισμών, οι οποίοι διαθέτουν προηγμένη τεχνολογία και εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, με συνέπεια τα μηνύματα που απευθύνουν τα ΜΜΕ στο κοινό τους να είναι τυποποιημένα, «προκατασκευασμένα» και σε μαζική βάση «αναπαραγόμενα» εμπορεύματα με ανταλλακτική αξία.⁴³

Ο Riesman θεωρεί ότι οι σύγχρονες επικοινωνίες συμβάλλουν στη λειτουργία του κοινού ως μάζα παθητικοποιημένων και απομονωμένων «μέσων ατόμων», στη δημιουργία ενός «μοναχικού πλήθους».⁴⁴ Οι κοινωνίες του αναπτυγμένου καπιταλισμού που αποτελούν το χώρο ανάπτυξης των σύγχρονων ΜΜΕ, χαρακτηρίζονται από τη «μαζικοποίηση» της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των κοινωνικών σχέσεων που είναι αναγκαίοι όροι για τη «μαζικοποίηση της επικοινωνίας». Όπως υποστηρίζει ο Bauman, μόνον οι ιδιομορφίες της κοινωνικής δομής μπορούν να εξηγήσουν την αιτιολογία της αποτελεσματικής λειτουργίας των ΜΜΕ.⁴⁵

Ο Marshall McLuhan υποστήριξε ότι στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες «το μέσο, λειτουργικά και πρακτικά, είναι το μήνυμα», διότι το μέσο είναι εκείνο που προσδιορίζει και ελέγχει την κλίμακα και τη μορφή των ανθρωπίνων σχέσεων και δραστηριοτήτων, η φύση του μέσου επηρεάζει τη δομή της κοινωνίας πολύ περισσότερο από το περιεχόμενό του ή από τα μηνύματα που αυτό μεταφέρει. Έτσι, τα ηλεκτρονικά μέσα δημιουργούν το **παγκόσμιο χωριό**.

Η πρωτότυπη μελέτη σχετικά με τις **επιδράσεις των ηλεκτρονικών μαζικών μέσων** στο μετασχηματισμό της δομής απλών διαδράσεων και με τον αντιπροσωπευτικό τίτλο *No sense of place* (Meyrowitz J., Oxford, 1985), πρεσβεύει ότι διαλύονται οι δομές στις οποίες τα κοινωνικοποιημένα άτομα τοποθετούσαν τον εαυτό τους ως τότε και αναγνώριζαν ως κοινωνικό τους χώρο, μετακινούνται μάλιστα και τα κοινωνικά όρια που αποτελούσαν τις στοιχειώδεις συντεταγμένες του χώρου στον κόσμο της ζωής και του ιστορικού χρόνου : «Πολλά χαρακτηριστικά

⁴³ Σεραφετινίδου Μελίνα, ό. π., σελ. 21.

⁴⁴ Σεραφετινίδου Μελίνα, ό. π., σελ. 22.

⁴⁵ Σεραφετινίδου Μελίνα, ό. π., σελ. 36, 37.

της «εποχής της πληροφόρησης» μας κάνουν να μοιάζουμε με τις πιο πρωτόγονες κοινωνικές και πολιτικές μορφές : της κοινωνίας των κυνηγών και συλλεκτών. Ως νομάδες, οι κυνηγοί και οι συλλέκτες δεν έχουν καμιά σχέση πίστης και αφοσίωσης προς τα εδάφη τους. Έχουν μειωμένη «αίσθηση του τόπου». Οι συγκεκριμένες δραστηριότητες δεν σχετίζονται με στενά καθορισμένες τοποθεσίες ή φυσικά περιβάλλοντα. Η έλλειψη ορίων τόσο στο κυνήγι και τη συλλογή, όσο και στις ηλεκτρονικές κοινωνίες μας οδηγεί σε εκπληκτικούς παραλληλισμούς. Από όλες τις γνωστές μορφές κοινωνίας, πριν από τη δική μας, οι κοινωνίες των κυνηγών και των συλλεκτών έτειναν προς τη μεγαλύτερη ισοτιμία ως προς το ρόλο των αντρών και των γυναικών, των παιδιών και των ενηλίκων, των ηγετών και των οπαδών. Η δυσκολία διατήρησης χωριστών τόπων ή διακριτών κοινωνικών σφαιρών τείνει να εμπλέξει τους πάντες με τους πάντες». Μια απρόοπτη επιβεβαίωση αυτής της εντυπωσιακά παραστατικής θέσης, προσφέρουν οι ραγδαίες πολιτικές – κοινωνικές μεταβολές του έτους 1989 στην Ανατολική Γερμανία, στη Τσεχοσλοβακία και τη Ρουμανία, μια αλυσιδωτή διαδικασία, η οποία δεν συνιστά μόνον ένα ιστορικό γεγονός που μεταδόθηκε από την τηλεόραση, αλλά πραγματοποιήθηκε με τον τρόπο μιας τηλεοπτικής μετάδοσης. Τα μαζικά μέσα δεν έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο μόνο όσον αφορά τη διεθνή μεταδοτικότητα των φαινομένων. Η ίδια η φυσική παρουσία των μαζών που διαδήλωναν στις πλατείες και στους δρόμους, σε αντίθεση προς τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μπορούσαν να αναπτύξουν την επαναστατική τους δύναμη μόνο στο βαθμό που η τηλεόραση τη μετέτρεπε σε απανταχού παρουσία.⁴⁶

Ο Μποντριγιάρ θεωρεί ότι, σε μια εποχή όπου τα σύγχρονα μέσα μαζικής ενημέρωσης μας κατακλύζουν, στην πράξη δημιουργείται μια νέα πραγματικότητα, η υπερπραγματικότητα, η οποία συντίθεται από την μίξη της συμπεριφοράς των ανθρώπων με τις εικόνες των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Ο κόσμος της υπερπραγματικότητας δημιουργείται από είδωλα - εικόνες που αποκτούν νόημα από άλλες εικόνες και ως εκ τούτου δεν βασίζονται σε μια «εξωτερική πραγματικότητα». Παράδειγμα, οι σημαντικές δίκες που μεταδίδονται σε συνεχή ζωντανή τηλεοπτική κάλυψη. «Η δίκη δεν διεξήχθη απλώς στην αίθουσα του δικαστηρίου. Ήταν ένα τηλεοπτικό γεγονός που συνέδεε εκατομμύρια τηλεθεατές με τους σχολιαστές. Δεν υπάρχει πλέον μια «πραγματικότητα» (τα γεγονότα στην αίθουσα του δικαστηρίου) που

⁴⁶ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 46, 47.

*η τηλεόραση μας επιτρέπει να δούμε. Η «πραγματικότητα» δεν είναι άλλη από το ότι η σειρά των εικόνων στις τηλεοπτικές οθόνες όλου του κόσμου προσδιόρισε την δίκη ως παγκόσμιο γεγονός».*⁴⁷

Τα ΜΜΕ μπορούν, κατά τον Marcuse Herbert, χωρίς μεγάλο κόπο, να παρουσιάσουν τα διάφορα ατομικά συμφέροντα ως συμφέροντα όλων των καλής θέλησης ανθρώπων. Συγχωνεύουν αρμονικά και συχνά με τρόπο αθέμιτο, την τέχνη, την πολιτική, τη θρησκεία, τη φιλοσοφία και το εμπόριο, παράλληλα δε ανάγουν όλους αυτούς τους πνευματικούς τομείς σε έναν κοινό παρανομαστή : την εμπορευματική μορφή.⁴⁸

Η σύγχρονη προβληματική σχετικά με το ζήτημα της κοινωνικής επίδρασης των ΜΜΕ ανατρέχει στους προβληματισμούς των θεωρητικών του Ινστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας, στη «Σχολή της Φραγκφούρτης». Παρόμοιοι προβληματισμοί θα εκφραστούν και μεταγενέστερα, στις δεκαετίες 1940 και 1950, από Αμερικανούς ριζοσπάστες μελετητές της νεώτερης κουλτούρας, όπως ο Μίλς.⁴⁹ Στην εποχή μας, μεταξύ της ανθρώπινης συνείδησης, δηλαδή της υποκειμενικής κατανόησης και ερμηνείας της πραγματικότητας και της ανθρώπινης ύπαρξης παρεμβάλλονται οι μαζικές επικοινωνίες, οι οποίες επηρεάζουν αποφασιστικά την όποια συνείδηση έχουν οι άνθρωποι για την ύπαρξή τους.⁵⁰ Η κοινωνιολογική έρευνα των Μέσων ενδιαφέρεται να ερμηνεύσει τη συνολική συνοχή καθοριστικών δομών, όπως δομών ΜΜΕ και δομών κοινού, και τη μεταξύ τους συσχέτιση – αλληλεπίδραση, σε σχέση με ένα συγκεκριμένο ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο.⁵¹

Σε σχέση με τον **κοινωνικό ρόλο των Μέσων** τέθηκε σε αμφιβολία ο αντανakλαστικός τους ρόλος - η απλή παρουσίαση των πραγμάτων ως είχαν, εκφράζοντας μια ήδη πραγματοποιημένη κοινωνική συναίνεση - καθώς και η αντίληψη για τη διαφάνεια της γλώσσας, όπως υποστήριζε ο νατουραλισμός και προέκυψε το ζήτημα του επαναπροσδιορισμού τους υπό το πρίσμα της συμβολής τους στη διαδικασία της διαμόρφωσης της κοινωνικής συναίνεσης. Ο τρόπος

⁴⁷ Giddens Anthony, ό. π., 503, 504.

⁴⁸ Marcuse Herbert, Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος, (Μετάφραση:Λυκούδης Μπ.), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 23, 81.

⁴⁹ Σεραφετινίδου Μελίνα, ό. π., σελ. 365.

⁵⁰ Σεραφετινίδου Μελίνα, ό. π., σελ. 368, 369.

⁵¹ Prokop Dieter, ό. π., σελ. 38.

«ορισμού των πραγμάτων» ή άλλως «οι ορισμοί της κατάστασης», η συναίνεση ως αποτέλεσμα μιας σύνθετης διαδικασίας κοινωνικής κατασκευής και νομιμοποίησης, που «λειτουργεί επιτυχώς» διατηρώντας και διασφαλίζοντας «ειδικές τάξεις πραγμάτων» και τους «κανόνες του παιχνιδιού», δηλαδή «ένα σύνολο επικρατούντων αξιών, πεποιθήσεων, τελετουργικών και θεσμικών διαδικασιών που δρουν συστηματικά και σταθερά σε όφελος μερικών ατόμων και ομάδων και σε βάρος των άλλων» (Bachrach and Baratz), υποδεικνύει ότι αποτελεί ζωτικό στοιχείο στην παραγωγή της συγκατάθεσης. **Η πραγματικότητα** δεν μπορεί να θεωρείται απλά ως ένα δεδομένο σύνολο γεγονότων καθώς **είναι το αποτέλεσμα ενός συγκεκριμένου τρόπου κατασκευής της κοινωνικής συναίνεσης ή παραγωγής της «νομιμοποιημένης καταστολής»**. Τα Μέσα ορίζουν και δεν αναπαράγουν απλά «την πραγματικότητα». Οι ορισμοί της πραγματικότητας επιβεβαιώνονται και παράγονται από όλες αυτές τις γλωσσολογικές πρακτικές μέσω των οποίων αναπαριστώνται οι επιλεκτικοί ορισμοί «του πραγματικού». Τα Μέσα ως σημαίνοντες φορείς, επιλέγουν, δομούν, διαμορφώνουν, σημασιοδοτούν και παρουσιάζουν δραματοποιημένη «την πραγματικότητα». Δεν μεταδίδουν απλά ένα προϋπάρχον νόημα, αλλά παράγουν το νόημα, τη «σημαίνουσα πρακτική».⁵² Διαχέουν, ενισχύουν τα στερεότυπα του εγκλήματος και του εγκληματία, ασκούν ιδεολογική επίδραση στις μάζες και κατασκευάζουν τις αντίστοιχες συλλογικές παραστάσεις.⁵³

Η περίφημη αντικειμενικότητα και ο πλουραλισμός, είτε δεν ισχύουν και επικρατεί η απροκάλυπτη μεροληπτική στάση υπέρ μιας «κατάστασης», είτε αποτελούν τεχνικές, που ενσωματώνονται στις δημοσιογραφικές πρακτικές, προκειμένου να εκφράσουν την ισορροπία των δυνάμεων στη συγκεκριμένη συγκυρία. Τα ΜΜΕ, παραμορφώνουν την αντίληψη του κοινωνικού συνόλου για την πραγματικότητα, όμως η έκταση αυτής της μετάπλασης αποτελεί ζήτημα ιδιαίτερης έρευνας ⁵⁴και εξαρτάται, κατά τη γνώμη μας, από τη συγκεκριμένη

⁵² Κομνηνού Μαρία, Λυριντζής Χρήστος (Επιμέλεια), ό. π., σελ. 101, 102, 379.

⁵³ Δασκαλάκης Ηλίας, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985, σελ. 101.

⁵⁴ Λαμπροπούλου Έφη, Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σελ. 94.

συγκυρία – συνδρομή ποικίλων, μοναδικών ή και εξαιρετικών εκάστοτε, παραγόντων.

Ο Kingsley Widmer, εστιαζόμενος στο ρόλο των συνδεδεμένων με θεσμικές επιταγές μέσων ως **κοινωνικών μηχανισμών ελέγχου**, τονίζει : «Είναι άραγε όλα αυτά αποτέλεσμα κακών ανθρώπων και κακών σκοπών που ορίζουν τα μαζικά μέσα; Οπωσδήποτε οι μαζικές εκπομπές και εκδόσεις είναι πρωταρχικά αφοσιωμένες στην εκμετάλλευση και την κυριαρχία και οι ιεροφάντες των μέσων πρωταρχικά μπορεί να είναι, ως σύνολο, κουτοπόνηροι και ανιαρά διεφθαρμένοι. Ωστόσο, οι ίδιες οι τεχνο-επικοινωνίες δεν παίζουν μόνο επανξητικό ρόλο σ' αυτό. Σίγουρα : οι μπιζνες παραμένουν μπιζνες, το απολυταρχικό κράτος λειτουργεί και στις επικοινωνίες με τις δικές του επιταγές εξουσίας και οι τεχνο-επικοινωνίες χρησιμοποιούνται από τις επιχειρήσεις, το κράτος και άλλους θεσμούς για τη δική τους κάθε φορά κοινωνική και ιδεολογική κυριαρχία. Οι μυσταγωγοί της τεχνολογίας, όπως ο Buckminster Fuller και ο Marshall McLuhan αγνοούν κατά πολύ τον έλεγχο που επιβάλλουν τα μέσα καθώς και τον ανορθολογικό ρόλο τους στη μυθοποίηση της πραγματικότητας και την τελετουργικοποίηση των αντιδράσεων».⁵⁵

Οι, με την ευρεία έννοια, πληροφορίες που μεταδίδουν τα έντυπα μέσα επικοινωνίας διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες : τη γνωστική, την αισθηματική - συγκινησιακή, την ειδησεογραφική και την προπαγανδιστική. Η περιοδικότητα είναι χαρακτηριστικό στοιχείο του έντυπου μέσου. Περιοδικότητα σημαίνει «επαναληπτικότητα», και μάλιστα **επαναληπτικότητα του μηνύματος. Ακριβώς αυτή η επαναληπτικότητα**, που εξασφαλίζεται από την εφημερίδα και δευτερευόντως από το περιοδικό, **είναι αναγκαία για την εγχάραξη των πολιτικών και ιδεολογικών μηνυμάτων, στην οποία αποβλέπει η πολιτική προπαγάνδα**.⁵⁶ Ο βαθμός επίτευξης αυτού του εγχειρήματος σε βάρος της εξατομικευμένης πληροφόρησης, που είναι αναπόσπαστη με τα θεμελιώδη

⁵⁵ Kingsley Widmer, *Η ευαισθησία υπό την τεχνοκρατία : σκέψεις για την κουλτούρα των κατεργασμένων επικοινωνιών*, στο Λιβιεράτος Κώστας – Φραγκούλης Τάκης, (Σύνθεση και Επιμέλεια τόμου), Το μήνυμα του Μέσου, *Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας, Συνθέσεις Cooley, Park, Lasswell, Katz, Mead, Lippmann, Boorstin, Habermas, Brecht, McLuhan, Widmer, Balzac, Thoreau, Gramsci, Benjamin, Mills, Debord, Fuller, Eco*, (Μετάφραση:Λυκιαρδοπούλου Α., Αναγνώστου Α.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1991, σελ. 258, 261

⁵⁶ Πατρίκιου Τίτου, ό. π., σελ. 140.

δικαιώματα του ατόμου, είναι συνάρτηση ποικίλων συγκυριών που καθορίζουν και καθορίζονται από συγκεκριμένο ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο.

Η «τέταρτη εξουσία» αναμφισβήτητα αποτελεί θεσμό πίεσης και εγγυητή των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να καταστεί απειλητική για αυτά. Είναι ο διαμορφωτής της κοινής γνώμης⁵⁷, λόγω της ικανότητας παρέμβασης και της δυνατότητας επιρροής τους στο «κοινωνικό γίγνεσθαι». Ο Τύπος θεωρείται ότι είναι το κύριο μέσο επαφής με το «αόρατο περιβάλλον» και ότι θα πρέπει να παρουσιάζει καθημερινά μια αληθινή εικόνα του εξωτερικού κόσμου που προσελκύει το ενδιαφέρον μας.⁵⁸ Η εκδοχή του εκδότη για την αλήθεια όμως, δεν είναι παρά η δική του εκδοχή.

Ο Noam Chomsky στο έργο του με τίτλο *“Manufacturing Consent : The Political Economy of the Mass Media”*⁵⁹ (1988) (Κατασκευάζοντας συναίνεση), τεκμηριώνει το «μοντέλο προπαγάνδας» από τα σύγχρονα ΜΜΕ. Σ’ αυτό περιγράφει την «κατασκευή συναίνεσης», μια χρήσιμη και απαραίτητη τεχνική ελέγχου, «επανάσταση» στην «πρακτική της δημοκρατίας» : του χειρισμού / χειραγώγησης «των κοινών συμφερόντων», των γενικών συμφερόντων όλων των ανθρώπων, που «διαφεύγουν» της κατανόησης του κοινού και της διαχείρισής τους από αυτό, από μια «ειδικευμένη, μη υπόλογη, τάξη», η οποία ενεργεί με βάση πληροφορίες που δεν τις μοιράζονται όλοι και σε καταστάσεις των οποίων το κοινό δεν έχει ιδιαίτερα μεγάλη αντίληψη. Κατά τον Lippman, τα ειδησεογραφικά ΜΜΕ μεγάλωσαν την απόσταση μεταξύ των στερεοτυπικών εντυπώσεων των ανθρώπων για το πολιτικό περιβάλλον τους και της σύνθετης πραγματικότητας των σύγχρονων κοινωνιών, **διαδίδοντας επιλεγμένα, απλουστευμένα και δραματοποιημένα επεισόδια της πολιτικής ζωής, αντί να επεξηγούν τα γεγονότα και τις υφιστάμενες λανθάνουσες σχέσεις.**

Ο Chomsky μας προτρέπει να στοχαστούμε σχετικά με «τον έλεγχο της σκέψης σε μια δημοκρατική κοινωνία», εστιάζοντας την προσοχή μας στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν τα σύγχρονα μέσα ενημέρωσης και οι επιχειρήσεις

⁵⁷ Βενιζέλος Ευάγγελος, Μέσα Ενημέρωσης, Δημοκρατία και Εξωτερική Πολιτική : Το τρίγωνο της Έντασης, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1996, σελ. 124, 187.

⁵⁸ Lippmann Walter, ό. π., σελ. 286.

⁵⁹ Ο τίτλος είναι, κατά τον συγγραφέα, δανεισμένος από το κλασικό βιβλίο του πολιτικού φιλοσόφου, κοινωνικού στοχαστή και δημοσιογράφου Walter Lippman *“Public Opinion”* (1922).

δημοσίων σχέσεων καθώς και στην εκτεταμένη μελέτη, που ήδη γίνεται επί μακρόν, ως προς την εύρεση τρόπων περιθωριοποίησης και ελέγχου του κοινού στις δημοκρατικές κοινωνίες. Ιδιαίτερα μας προτείνει να εστιάσουμε στο βασικό κοινωνικό ρόλο και στον τρόπο που τα μεγαλύτερα μέσα ενημέρωσης, τα οποία καθορίζουν την ιδεολογική γραμμή, ο εθνικός Τύπος και η τηλεόραση κυρίως, διαμορφώνουν και ελέγχουν τα είδη των απόψεων που δημοσιοποιούνται, τα είδη των πληροφοριών που δημοσιεύονται, ώστε να «ανακαλύψουμε εκπληκτικά πράγματα για τη λειτουργία του το δημοκρατικού συστήματος». Ο τυπικός τρόπος κατά τον Chomsky για να ελέγξει η πολιτική εξουσία την ανθρώπινη σκέψη, ώστε να είναι υποταγμένη σ' αυτή, είναι η άλλοτε αποκαλούμενη **προπαγάνδα** : **Η κατασκευή συναίνεσης**, η «σε βάθος κατήχηση», η «νάρκωση του μυαλού», η δημιουργία απαραίτητων ψευδαισθήσεων, διάφορων τρόπων περιθωριοποίησης του κοινού ή βύθισής του στην απάθεια. Ορίζει τα ΜΜΕ ως πολύπλοκους οργανισμούς με εσωτερικές αντιφάσεις καθώς είναι μεν δεδομένη η αφοσίωση στην κατήχηση και στον έλεγχο, ενώ συνυπάρχει και η αίσθηση της επαγγελματικής ακεραιότητας από τους δημοσιογράφους. Όμως, ακόμη και σε περίπτωση που δεν θα μπορούσε να αμφισβητηθεί το υψηλό επίπεδο επαγγελματικής ικανότητας και ηθικής ακεραιότητας, η επιλογή των θεμάτων, το ιδιαίτερο πλαίσιο των υποθέσεων, το σύνολο των προϋποθέσεων για την παρουσίαση των ζητημάτων, η έμφαση, ο συγκεκριμένος τόνος, το ύφος και γενικότερα η διαχείριση, επεξεργασία και παρουσίαση των ειδήσεων δεν διαμορφώνονται τελικά από τους ίδιους.

Ο Chomsky υποστηρίζει ότι στη σύγχρονη αμερικανική κοινωνία, οι σημαντικές αποφάσεις, όπως οι σχετικές με τις επενδύσεις, την παραγωγή, την κατανομή εξαρτώνται από ένα συγκεντρωτικό δίκτυο μεγάλων επιχειρήσεων και συγκροτημάτων επενδυτικών εταιρειών που καταλαμβάνει επιπλέον τις σημαντικές ανώτερες θέσεις στην κυβέρνηση και κατέχει την ιδιοκτησία των ΜΜΕ, με συνέπεια να κατέχουν νομότυπα ένα «συντριπτικά κυρίαρχο ρόλο» στον τρόπο ζωής και να επιβάλλουν αυστηρούς περιορισμούς στο πολιτικό και στο ιδεολογικό σύστημα, προκειμένου να ικανοποιήσουν τα συμφέροντά τους. Ο στόχος αυτός (το μοντέλο συστηματικής προπαγάνδας) πραγματοποιείται από τα εθνικά, «φιλελεύθερα ή συντηρητικά», ΜΜΕ, που αποτελούν, ως θεσμοί στην

κοινωνία, μεγάλες επιχειρήσεις, συνήθως ενσωματωμένες σε συγκροτήματα άλλων μεγαλύτερων επιχειρήσεων, ουσιαστικά μονοπωλιακών οργανισμών, ιδιοκτησίας των ελίτ (Westinghouse, General Electric). Έχουν τη δυνατότητα να θέτουν τη «γενική ατζέντα», λειτουργώντας ως σύστημα μετάδοσης μηνυμάτων συμβόλων και κωδίκων συμπεριφοράς - αξιών προς το κοινό, με σκοπό να ενσωματωθούν στις θεσμικές δομές της κοινωνίας. Η συγκεντροποίηση της ιδιοκτησίας των ΜΜΕ είναι σε μεγάλη έκταση και αυξανόμενη. Αυτοί που καταλαμβάνουν διευθυντικές θέσεις στα ΜΜΕ ή έχουν κύρος σ' αυτά ως σχολιαστές, ανήκουν στις ίδιες προνομιούχες ελίτ και είναι αναμενόμενο να αντανakλούν τα συμφέροντα της τάξης τους. Οι δημοσιογράφοι, λόγω του υφιστάμενου συστήματος, για να πετύχουν, πρέπει να συμμορφωθούν προς αυτές τις ιδεολογικές πιέσεις, εσωτερικεύοντας / αφομοιώνοντας τις κυρίαρχες αξίες. **Οι εκτιμήσεις τους, η επιμελής «άγνοια» ή η εσκεμμένη παρασιώπηση / απόκρυψη γεγονότων είναι συχνά προϊόν πολιτικών κινήτρων και πιέσεων, με βάση τις οποίες κρίνεται η αναγκαιότητα ή η χρησιμότητα της δημοσιότητας αυτών, σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό.**

Το σύστημα προπαγάνδας από τα έντονα ανταγωνιζόμενα ιδιωτικά ΜΜΕ, καθώς απουσιάζει η επίσημη λογοκρισία, είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτό, καθώς αυτά επιτίθενται περιοδικά και εκθέτουν επιχειρηματικά και κυβερνητικά κακώς κείμενα, αυτοπαρουσιάζόμενα ως εκπρόσωποι του ελεύθερου λόγου και του γενικού συμφέροντος. Ένα μοντέλο προπαγάνδας εστιάζεται στην ανισότητα του πλούτου και της εξουσίας και στα πολυεπίπεδα αποτελέσματά της, αναφορικά με τα συμφέροντα και τις ελίτ των ΜΜΕ (*New York Times, Washington Post*, μεγάλα τηλεοπτικά δίκτυα), με την επιλογή δημοσιοποίησης των θεμάτων, την κατανομή και οριοθέτηση των ζητημάτων, το φιλτράρισμα των πληροφοριών, τον περιορισμό τη συζήτησης εντός συγκεκριμένων πλαισίων. **Καθορίζουν, επιλέγουν, παραπληροφορούν, ελέγχουν, περιορίζουν, αποσπούν την προσοχή, μειώνουν την ικανότητα σκέψης σχετικά με σημαίνοντα ζητήματα ή την απομακρύνουν από αυτά, ασκούν «συγκαλυμμένη λογοκρισία» με τη μορφή της παράλειψης, της εσκεμμένης απόκρυψης-άγνοιας ή διαστρέβλωσης καίριων ζητημάτων, διαμορφώνουν την ιστορία υπέρ της υπηρεσίας των συμφερόντων των κυρίαρχων ομάδων - ελίτ της κοινωνίας: «Ιστορία είναι ό,τι**

εμφανίζεται στα αρχεία των *New York Times*». Η κατασκευή της επιδιωκόμενης συναίνεσης της κοινής γνώμης συντελείται με την επιλογή και προώθηση της κατάλληλης προπαγανδιστικής εκστρατείας, ενός ιστού απάτης, παραπληροφόρησης και μεγίστου ψεύδους, πετυχαίνοντας ακόμη και την αντίθετη στάση του κοινού από την αρχικά εκφρασθείσα. Το όλο ζήτημα μιας καλής προπαγάνδας είναι η δημιουργία ενός «σλόγκαν», εναντίον του οποίου δεν θα είναι κανείς, αλλά υπέρ του οποίου είναι όλοι. Κανείς δεν ξέρει τι πραγματικά σημαίνει αυτό το «σλόγκαν», γιατί πράγματι δεν σημαίνει τίποτα. Η ζωτική αξία του είναι ότι αποσπά την προσοχή και εστίαση του κοινού από ένα ερώτημα, το οποίο πράγματι είναι σημαίνον για τον καθένα : «Υποστηρίζεις αυτήν την πολιτική;». Σ' αυτό δεν επιτρέπεται να απαντά το κοινό, εφόσον σκόπιμα ουδέποτε ρωτήθηκε. Στην πράξη, αυτό επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό με τη μετάδοση των ειδήσεων από τα διεθνή ειδησεογραφικά πρακτορεία : Σύμφωνα με την πρακτική των ανταποκρίσεων του AP (Associated Press), το απόγευμα αποστέλλεται παντού η πρώτη σελίδα των *New York Times* της επομένης.

Ο Chomsky τονίζει ότι «δεν έχει σημασία τι διαβάζουμε, αλλά πώς το διαβάζουμε». Πρέπει να γίνει αντιληπτή η προσπάθεια χειραγώγησης του κοινού. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα γεγονότα δεν βρίσκονται εκεί, ότι τα πραγματικά δεδομένα δεν είναι διαθέσιμα. Αν διαβάζουμε τα ΜΜΕ με αρκετό κυνισμό, με κριτική ματιά και με αρκετά ευρύ τρόπο, συνειδητοποιούμε την έντονη προσπάθεια που καταβάλουν να μας κάνουν να δούμε τα πράγματα με ένα συγκεκριμένο τρόπο και τότε μπορούμε να αντισταθούμε. Υποστηρίζει ότι το κοινό πρέπει να αναπτύξει μεθόδους διανοητικής – πνευματικής αυτοάμυνας, πνευματικής πειθαρχίας, κριτικής επαγρύπνησης εναντίον των περιορισμών του συστήματος κατήχησης για την καθιέρωση μιας ουσιαστικά πολιτικής δημοκρατίας, διότι η υποκειμενική κατανόηση και ερμηνεία της πραγματικότητας αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μέσα που διαθέτει ο άνθρωπος κατά τα συστηματικής προπαγάνδας.⁶⁰

⁶⁰ Chomsky Noam, Κατασκευάζοντας Συναίνεση Ο Νόαμ Τσόμσκι και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (Μετάφραση Βούλγαρης Νίκος), Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 18, 40, 41, 43, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 72, 79, 80, 88, 90, 105, 137, 166, 167, 171, 193, 195, 197, 206.

Αναμφισβήτητα, στις αναπτυγμένες κοινωνίες του μετα-βιομηχανικού καπιταλισμού, τα ΜΜΕ συγκροτούν εξαιρετικά πολύπλοκους οικονομικούς και γραφειοκρατικούς μηχανισμούς, οι οποίοι διαμεσολαβούν μεταξύ της πολιτικής κουλτούρας της κοινωνίας και της συνείδησης των ανθρώπων, αποφασίζοντας επιλεκτικά για τη σημαντικότητα και τη μετάδοση των πληροφοριών. Η ανάδυση της αστικοποιημένης και ομογενοποιημένης «κοινωνίας της μάζας», συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη και τις λειτουργίες των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Ο «ετεροκαθοριζόμενος» άνθρωπος του Riesman και ο «μονοδιάστατος» άνθρωπος του Marcuse, συμπίπτει με την εποχή της κατακλυσμιαίας παραγωγής και μετάδοσης πληροφοριών, προς συνεχώς μεγαλύτερα, διαφοροποιημένα και διασκορπισμένα πλήθη. **Η επιλεκτική κατασκευή και παρουσίαση των γεγονότων, αποτελεί συγχρόνως και μια στρατηγική χειραγώγησης των μαζών και διαμόρφωσης στάσεων.** Τα σύγχρονα ΜΜΕ αποτελούν παγκόσμια επικοινωνιακά δίκτυα, τα οποία ελέγχουν και επηρεάζουν τις παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις, και, με την έννοια αυτή, τείνουν να καταστούν η πρώτη εξουσία στον κόσμο. Οι κατεστημένες δυνάμεις της **εξουσίας**, πολιτικής και οικονομικής, οι οποίες ελέγχουν σε μεγάλη έκταση τα ΜΜΕ, έχουν την ικανότητα και τα μέσα να εξουδετερώνουν τις ανεπιθύμητες αντιδράσεις του «κοινού», που ασκεί ένα είδος άτυπου ελέγχου στην πολιτική εξουσία, και να αντισταθμίζουν τις τυχόν δυσარέσκειες των ανταγωνιζόμενων **«ομάδων συμφερόντων».**⁶¹

Η Niel Mathilde παρατηρεί ότι «ο τεχνολογικός ολοκληρωτισμός κυριαρχεί και στην πολιτική ζωή και απειλεί την ελευθερία των πολιτών. Η προπαγάνδα, ακόμα και στις δημοκρατικές χώρες, χρησιμοποιεί σε μεγάλη έκταση το ραδιόφωνο, την τηλεόραση και τον τύπο και χειραγωγεί όλο και περισσότερο το εκλογικό σώμα».⁶²

Με βάση το έργο του Habermas, αλλά ασκώντας κριτική σ' αυτό, στη Σχολή της Φραγκφούρτης και στον Μποντριγιάρ, ο Thompson J. ανέλυσε, κατά τη δεκαετία του 1990, τη σχέση μεταξύ των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της ανάπτυξης των

⁶¹ Τσαρδάκης Δημήτρης, Εξορκίζοντας τα ΜΜΕ, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002, σελ. 18, 20, 46, 119.

⁶² Niel Mathilde, «Το φαινόμενο της τεχνολογίας : Απελευθέρωση ή Αλλοτρίωση του ανθρώπου;», στο συλλογικό έργο Σοσιαλιστικός Ουμανισμός, επιμέλεια Erich Fromm, σελ. 405 επ., Εκδόσεις Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1984.

βιομηχανικών κοινωνιών, ισχυριζόμενος ότι από τις πρώτες μορφές της τυπογραφίας μέχρι την ηλεκτρονική επικοινωνία, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας έπαιξαν έναν κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη των σύγχρονων θεσμών. Τα σύγχρονα μέσα μαζικής επικοινωνίας δεν μας αποκλείουν την δυνατότητα, όπως θεωρεί ο Thompson, να διαμορφώσουμε κριτική σκέψη. *«Τα μηνύματα των μέσων μαζικής ενημέρωσης συζητιούνται από τα άτομα την ώρα που τα δέχονται και μετά... Τα μετατρέπουν μέσα από μια διαδικασία επανειλημμένων διηγήσεων, ερμηνειών, παρατηρήσεων, γέλιου και κριτικής... Με το να προσλαμβάνουμε τα μηνύματα και να τα εντάσσουμε στερεότυπα στην ζωή μας... διαμορφώνουμε συνεχώς και αναδιαμορφώνουμε τις δεξιότητες και τις γνώσεις μας, δοκιμάζουμε τα αισθήματα και τα γούστα μας και διευρύνουμε τους ορίζοντες των εμπειριών μας»*. Μια θέση, που αναγνωρίζει το εύρος και τις δυνατότητες του ανθρώπινου Λόγου.

Θα συνηγορήσουμε υπέρ της αισιόδοξης θέσης του Thompson. Ο **βαθμός διαμεσολάβησης των MME και διαμόρφωσης συνείδησης του αποδέκτη αποτελεί συνάρτηση ποικίλων, ατομικών και κοινωνικών, παραγόντων και σχετίζεται με τα κρατούντα αξιακά πρότυπα σε συγκεκριμένη ιστορική, κοινωνική και πολιτική συγκυρία**. Αναμφίβολα η επίδραση των MME στις στάσεις μας δεν μπορεί να είναι γραμμική και μονοσήμαντη. Συναντά την ποικιλία και τη διαφοροποίησή μας, με βάση το υφιστάμενο και ήδη διαμορφωμένο, από την επιρροή του χρόνου, της σωρευμένης μνήμης, των βιωματικών καταστάσεων, αξιακό μας πλαίσιο-πρότυπο, τον ήδη εγγενή προσανατολισμό μας σε βασικές κατευθυντήριες θέσεις - ιδεολογίες, οι οποίες διαμορφώνουν ένα πρώτο κοσμοείδωλο. **Ένα ευρύ φάσμα καταστάσεων, ιδεολογικών και κοινωνικών παραγόντων, επιδρά στην παθητικότητα του δέκτη-θεατή και γενικά στις συνθήκες πρόσληψης των Μέσων.**⁶³

Αναγκαίως, επιζητούμενος, στόχος των MME είναι, σύμφωνα με τον Fox, η αποστολή προς το κοινό των μέσων διαμόρφωσης μιας γνώμης (*“to give the public the means of forming an opinion”*). Απαλλαγμένων από προκαταλήψεις και ποικίλες σκοπιμότητες πρέπει να προσθέσουμε. Για την εφικτή διαμόρφωση της κριτικής γνώμης. Αναμφίβολα, η κάθε εφημερίδα, έχει το δικό της πολιτικό - ιδεολογικό υπόβαθρο, τους δικούς της στόχους, τον δικό της τρόπο να

⁶³ Κομνηνού Μαρία, Λυριντζής Χρήστος (Επιμέλεια), ό. π., σελ. 349.

αντιλαμβάνεται, να προβάλλει (ή μη), να διυλίζει και να ερμηνεύει τα γεγονότα, να τους δίνει προεκτάσεις. Το αίτημα όμως **για ποιοτική δημοσιογραφία** είναι σθεναρά διαχρονικό και έχει ως αποδέκτη το σύνολο των ΜΜΕ καθώς σχετίζεται με αιτήματα ελευθερίας έκφρασης, δημοκρατίας και προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Πολιτική ελευθερία θα πρέπει να σημαίνει απελευθέρωση από την πολιτική αυτή που πάνω της τα άτομα δεν μπορούν να ασκήσουν ουσιαστικό έλεγχο.

Πνευματική ελευθερία θα πρέπει να σημαίνει αποκατάσταση της ατομικής σκέψης, πνιγμένης σήμερα από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και θύμα της διαπαιδαγώγησης, κι ακόμη θα πρέπει να σημαίνει ότι θα πάψουν να υπάρχουν κατασκευαστές της «κοινής γνώμης» κι ακόμη και κοινής γνώμη.

Αν οι προτάσεις αυτές έχουν έναν τόνο εξωπραγματικό, αυτό δεν συμβαίνει επειδή είναι ουτοπικές, αλλά επειδή οι δυνάμεις που τις αντιμάχονται είναι ισχυρές.

Marcuse Herbert, Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος.

1.2. Εξουσία και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Το «σκάνδαλο Κοσκωτά» αποτέλεσε το δικαιολογητικό λόγο της πολιτικής επιλογής για την ενεργοποίηση των μηχανισμών του συστήματος της ποινικής Δικαιοσύνης κατά του Α. Παπανδρέου και των λοιπών συγκατηγορουμένων πολιτικών προσώπων. Το παρασκήνιο καθώς και το προσκήνιο που προηγήθηκε και επακολούθησε της αντίστοιχης παραπομπής και Δίκης, χαρακτηρίζεται από την έντονη διαπλοκή πολιτικών προσώπων και κομμάτων με «ομάδες συμφερόντων – εκπροσώπων των ΜΜΕ.

Η θεωρητική προσέγγιση, οριοθέτηση και δυναμική των εννοιών «κρατική εξουσία», «ομάδες συμφερόντων», «πολιτικά κόμματα» και «διαπλοκή/ διαφθορά» - «πολιτικά σκάνδαλα», καθίσταται αναγκαία στα πλαίσια της παρούσας εργασίας για την κατανόηση και ερμηνεία των πολιτικών και εκδοτικών συμφερόντων που ενεπλάκησαν από κοινού στην όλη διαδικασία της «κάθαρσης».

i.- Κρατική εξουσία-Κρατικός μηχανισμός-Κέντρα εξουσίας

Στην πρώτη μεγάλη σύγκρουση ανάμεσα σε λογική και πολιτική, η στρατηγική της λογικής ήταν να αποσυρθεί με θυμό.⁶⁴

Αντικείμενο της πολιτικής είναι η παραγωγή εξουσίας, η οποία υποστηρίζεται πολιτικά με τη στρατολόγηση και τη δοκιμασία ηγετικών προσωπικοτήτων, με την καλλιέργεια νομιμοποιητικών συμβόλων και

⁶⁴ Lippmann Walter, Κοινή Γνώμη, (Μετάφραση:Καραγιάννης Γ.), Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, σελ. 363.

ιδεολογιών, με την επεξεργασία θεμάτων και προγραμμάτων που μπορούν να συγκεντρώνουν συναίνεση, με τη διαμόρφωση και τον έλεγχο της συναίνεσης που αφορά συγκεκριμένες επιδιώξεις.⁶⁵ Η διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων χρησιμεύει στην περιστολή των δυνατοτήτων επιλογής, στην απομείωση της περιπλοκότητας και συνιστά τον δικαιολογητικό και νομιμοποιητικό ρόλο της λήψης των αντίστοιχων αποφάσεων. Με την αυτονόμησή της η πολιτική εξαρτάται περισσότερο από την κοινωνία καθώς πολλαπλασιάζονται οι εναλλακτικές δυνατότητες για να ληφθεί κάποια απόφαση με την άσκηση επιρροής.⁶⁶

Στην πολιτική επιστήμη και θεωρία κυριαρχούν πολυάριθμες έννοιες «της εξουσίας». Ενδεικτικά, στα πλαίσια της παρούσας σταχυολογούνται χαρακτηριστικοί ορισμοί της.

Η σύνθετη έννοια της εξουσίας έχει οριστεί ως η εξουσία μιας καθορισμένης τάξης, που στα συμφέροντά της αντιστοιχεί το Κράτος, πάνω σε άλλες κοινωνικές τάξεις. Κατά άλλους ως η ικανότητα μιας κοινωνικής τάξης να πραγματοποιεί τα ειδικά της αντικειμενικά συμφέροντα.⁶⁷

Ο Lasswell,⁶⁸ ορίζει την εξουσία ως «το γεγονός της συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων», που υπάγεται στις θεωρίες της διαδικασίας λήψης αποφάσεων (decision-making process).⁶⁹

Κατά τον Weber⁷⁰, εξουσία (Herrschaft) είναι «η πιθανότητα σε μian ορισμένη διοίκηση με ειδικό περιεχόμενο να υπακούει μια ορισμένη ομάδα», αναφερόμενος δε στη διαδικασία επίλυσης των κοινωνικών συγκρούσεων για την επικράτηση συγκεκριμένων συμφερόντων και την επίτευξη ορισμένων στόχων, τόνισε ότι το βασικό χαρακτηριστικό της πολιτικής πρακτικής είναι η προσπάθεια απόκτησης ισχύος ή επιρροής στην κατανομή της εξουσίας σε ένα κράτος ή μεταξύ των ομάδων που αυτό περιλαμβάνει. Ταυτίζεται με τον Marx,

⁶⁵ Luhmann Niklas, Legitimation durch Verfahren (Μετάφραση: Βαθιώτης Κωνσταντίνος), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1999, σελ. 276, 277.

⁶⁶ Luhmann Niklas, ό. π., σελ. 242.

⁶⁷ Πουλιαντζάς Νίκος, Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις, Τόμος Α', Γ' Έκδοση (Μετάφραση: Φιλίνης Κ.), Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1985.

⁶⁸ Lasswell-Kaplan, Power and Society, a Framework for Social Enquiry, 1950, σελ. 70 επόμε., Lasswell, Politics: Who gets what, when, how, 1936, σελ. 40 επόμε.

⁶⁹ Δριμεία κριτική των θεωριών αυτών ασκεί ο Πουλιαντζάς Νίκος, ό. π., σελ. 143.

⁷⁰ Weber M., Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen, 1947, σελ. 28 επόμε.

αναγνωρίζοντας την ιδιοκτησία ως μεταβλητή που καθορίζει την κοινωνική ιεραρχία, προσθέτοντας σ' αυτή την εξουσία και το κύρος. Διαφορές ως προς την ιδιοκτησία δημιουργούν τις κοινωνικές τάξεις, **διαφορές ως προς την εξουσία δημιουργούν τα πολιτικά κόμματα και διαφορές ως προς το κύρος οδηγούν στη δημιουργία ομάδων ή στρωμάτων κοινωνικής θέσης (status).**

Ο T. Parsons⁷¹, ορίζει την εξουσία ως «την ικανότητα να ασκούνται ορισμένες λειτουργίες προς όφελος του κοινωνικού συστήματος που εξετάζεται στο σύνολό του».

Η έννοια της εξουσίας (*pouvoir*) χρησιμοποιείται στην περίπτωση μιας «νομιμοποιημένης» δύναμης που ασκείται δηλαδή μέσα σ' ένα πλαίσιο αναφοράς ενός ελάχιστου «συγκατάθεσης» εκ μέρους εκείνων που πάνω τους ασκείται αυτή η εξουσία, σε αντιδιαστολή με την έννοια της έννοια της ισχύος (*puissance*), η οποία αναδεικνύει το στοιχείο της «δύναμης» (*force*) και εφαρμόζεται στις σχέσεις εκείνες που η συγκρότησή τους παρουσιάζεται ανάλογα με τις καθορισμένες περιστάσεις, μέσα στις κοινωνίες. Ουσιαστικά όμως, αυτή η διάκριση αφορά τις *μορφές εξουσίας*, τις μορφές της κυριαρχίας - υποταγής που περιπλέκεται μέσα στις σχέσεις εξουσίας. Συνεπώς η εξουσία είναι ένα φαινόμενο τυπικό, που μπορεί να περιγραφεί ξεκινώντας από τις δομές, ενώ το φαινόμενο της ισχύος (*puissance*) είναι φαινόμενο που χαρακτηρίζεται από μια κοινωνιολογική αμορφία.

Ειδικότερα, μέσα σ' ένα κεφαλαιοκρατικό σχηματισμό που επικρατεί στις σύγχρονες υστεροκαπιταλιστικές κοινωνίες και χαρακτηρίζεται από την ειδική αυτονομία των επιπέδων των δομών, των πρακτικών και των αντίστοιχων ταξικών συμφερόντων, μπορούμε να διακρίνουμε μορφές εξουσίας, όπως την **οικονομική εξουσία, την πολιτική εξουσία, την ιδεολογική εξουσία**, σύμφωνα με την ικανότητα μιας τάξης να πραγματοποιήσει τα σχετικά αυτόνομα συμφέροντά της σε κάθε επίπεδο.⁷² Επομένως, οι σύνθετες σχέσεις εξουσίας δεν είναι τοποθετημένες στο πολιτικό μόνον επίπεδο, όπως και τα ταξικά συμφέροντα δεν είναι τοποθετημένα μόνον στο οικονομικό επίπεδο.

⁷¹ Structure and Process in Modern Societies, Glencoe, 1960, σελ. 199 επόμ., On the concept of Power» στο Proceedings of the American Philosophical Society, τόμ. 107, No 3, 1963.

⁷² Γίνεται διάκριση, στους Μαρξ, Λένιν, Γκράμσι, ανάμεσα στα οικονομικά συμφέροντα (Λένιν), τα οικονομικά-συνεταιρικά συμφέροντα (Γκράμσι), τα ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα (Μαρξ) και τα πολιτικά συμφέροντα.

Κατά τον Chomsky, η **εξουσία** είναι μοχθηρή. Ο έλεγχος των μαζών από την ελίτ παίρνει διαφορετικές μορφές σε διαφορετικές κοινωνίες. Οι μάζες ελέγχονται σε όλα τα κράτη με την προπαγάνδα, αλλά αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική στις δημοκρατικές κοινωνίες. **Η προπαγάνδα διοχετεύεται από ένα «κοσμικό ιερατείο» διανοουμένων, συμπεριλαμβανομένων των δημοσιογράφων**, οι οποίοι «ντύνουν τις κυνικές πολιτικές των ελίτ με ηθικά αποδεκτά ρούχα». Στοιχεία της αλήθειας, τα οποία πρέπει να αναζητηθούν και να αποκρυπτογραφηθούν, διασώζονται, επειδή είναι αναγκαία για πρακτικούς λόγους και επειδή κάποιοι διανοούμενοι με ηθικό ανάστημα «τα βάζουν λαθραία» στο σύστημα προπαγάνδας. Κατά τον ίδιο, αυτοί που καθορίζουν **την πολιτική** οποιουδήποτε κράτους, δεν επιτρέπεται να έχουν τύψεις, καμιά ηθική, κανένα συναίσθημα και όταν αλλάζουν τις πολιτικές τους, εμφανίζονται να το κάνουν «για καθαρά μακιαβελικούς λόγους». ⁷³

Η έννοια της **ισχύος / δύναμης** εξ άλλου και η μελέτη της, έχουν ιδιαίτερη κοινωνιολογική σημασία. **Δύναμη / ισχύς είναι η ικανότητα των ατόμων ή των ομάδων να καταστήσουν υπολογίσιμα τα συμφέροντά τους ή τα ζητήματα που τους απασχολούν**, ακόμη και όταν οι άλλοι προβάλλουν αντίσταση. Η δύναμη της διακυβέρνησης, (στενότερη όψη της δύναμης), συνοδεύεται σχεδόν πάντοτε από **ιδεολογίες**, οι οποίες χρησιμεύουν για να δικαιολογήσουν τις ενέργειες των «δυνατών». **Εξουσία** είναι η νόμιμη χρήση της δύναμης από την κυβέρνηση. Η **νομιμοποίηση ταυτίζεται** με τη συναίνεση εκείνων, που υπόκεινται στην εξουσία της κυβέρνησης, στην άσκηση της εξουσίας αυτής. ⁷⁴

Στην Πολιτική Κοινωνιολογία η έννοια της **ισχύος** αποτελεί βασικό πλαίσιο αναφοράς ως προς την ικανοποίηση των συμφερόντων και την υποστήριξή τους από τα συστήματα λήψεως αποφάσεων. Θεωρείται ως το κύριο μέσο ελέγχου του πολιτικού συστήματος. Σύμφωνα με τον *Becker*, η **ισχύς** συνίσταται στην ικανότητα οργάνωσης των ατόμων για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους και στην πρόσβαση στη νομοθετική διαδικασία, εκφράζεται δε με την άσκηση επιρροής κατά τη δημιουργία κανόνων δικαίου και κατά την εφαρμογή τους. Ο *Luhmann* θεωρεί την **ισχύ** ως συμβολικό μέσο επικοινωνίας

⁷³ Chomsky Noam, Κατασκευάζοντας Συναίνεση *Ο Νόαμ Τσόμσκι και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας* (Μετάφραση Βούλγαρης Νίκος), Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 137.

⁷⁴ Giddens Anthony, ό. π., σελ. 455.

που έχει γενική αποδοχή και του οποίου η λειτουργία συνίσταται στην εξασφάλιση των προσωπικών ή συλλογικών επιλογών, στο γεγονός ότι μπορεί να επηρεάσει την επιλογή πράξεων ή παραλείψεων εν όψει άλλων δυνατοτήτων. Ο *Habermas* θεωρεί την **ισχύ** μαζί με το **χρήμα** ως τους βασικούς παράγοντες «αποικιοποίησης του βιόκοσμου», που έχει σαν αποτέλεσμα την καταστροφή της δυνατότητας συνεννόησης μεταξύ των ανθρώπων. **Το χρήμα και η ισχύς**, κατά τον ίδιο, δεν μπορούν να βοηθήσουν στην επίτευξη της συνεννόησης, διότι δεν αποτελούν μέσα επικοινωνίας, αλλά μέσα ελέγχου της επικοινωνίας.

Τα **MME**, κατά τον Πουλαντζά Ν., αποτελούν **κοινωνικό θεσμό**, δηλαδή ένα σύστημα αρχών ή κανόνων κοινωνικά επικυρωμένων. **Οι κοινωνικοί θεσμοί, εξεταζόμενοι από την άποψη της εξουσίας, αναφέρονται στις κοινωνικές τάξεις που κρατούν την εξουσία.** Αυτή η εξουσία των κοινωνικών τάξεων είναι οργανωμένη, κατά την άσκησή της, σε ειδικούς θεσμούς, σε **κέντρα εξουσίας**, ενώ το Κράτος μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, είναι το **κέντρο άσκησης της πολιτικής εξουσίας**. Αυτό δε σημαίνει ωστόσο ότι τα κέντρα εξουσίας, οι διάφοροι θεσμοί οικονομικού, πολιτικού, στρατιωτικού, πολιτιστικού χαρακτήρα είναι απλά εργαλεία, όργανα ή προσαρτήματα της εξουσίας των κοινωνικών τάξεων. Διαθέτουν την αυτονομία τους και τη δομική τους ειδικότητα. **Οι θεσμοί δεν αποτελούν, σχετικά με την εξουσία, «όργανα εξουσίας», εργαλεία άσκησης μιας ταξικής εξουσίας που προϋπάρχει και που τους δημιουργεί με σκοπό την αποτελεσματική της πραγματοποίηση, αλλά κέντρα εξουσίας.**⁷⁵

ii.- Ομάδες Συμφερόντων – Πολιτικά Κόμματα

Κατά τον *Habermas*, η δημοσιότητα πλέον επιφορτίζεται με προβλήματα μιας **εξισορρόπησης συμφερόντων** που δεν ανήκει στις κλασικές μορφές της κοινοβουλευτικής συμφωνίας και προδίδει αμέσως την προέλευσή της από την αγορά (τέτοιες ισορροπίες πρέπει να επιτυγχάνονται κυριολεκτικά «με παζάρεμα», με πιέσεις και αντιπιέσεις υπό αναστολή), ενώ το μόνο που υποβοηθεί έμμεσα είναι η ασταθής ισορροπία του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ του κρατικού μηχανισμού και των **ομάδων συμφερόντων. Οι πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονται βάσει αυτών**

⁷⁵ Πουλαντζάς Νίκος, Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις, Τόμος Α', Γ' Έκδοση (Μετάφραση: Φυλίνης Κ.), Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1985, σελ. 158-160.

των νέων μορφών διαπραγμάτευσης ή παζαρέματος (bargaining). Οι σχετικές διαπραγματεύσεις για την επίτευξη συμβιβασμών, προκειμένου να τύχουν τα αντίστοιχα συμφέροντα της αναγκαίας νομιμοποίησής τους, με κριτήριο το γενικό συμφέρον, μεταφέρονται εκτός Κοινοβουλίου, είτε νομότυπα, με την ανάθεση αρμοδιοτήτων των κρατικών οργάνων σε κοινωνικές οργανώσεις (διοικήσεις, ενώσεις, κόμματα), είτε άτυπα, με την ανεξάρτητη από κανονισμούς (ή αντικανονική) πραγματική μετάθεση αρμοδιοτήτων.⁷⁶

Στις σύγχρονες, υστεροκαπιταλιστικές, κοινωνίες **κυρίαρχα είναι εκείνα τα συμφέροντα**, που χωρίς να μπορούν να εντοπισθούν μονοσήμαντα, είναι σε θέση, στηριζόμενα στον καθιερωμένο μηχανισμό της καπιταλιστικής οικονομίας, να αντιδράσουν στην προσβολή των συνθηκών σταθερότητας, με τη δημιουργία κινδύνων, που είναι πρωταρχικής σημασίας για το σύστημα. Στον κρατικά ρυθμιζόμενο καπιταλισμό, **η πολιτική εξουσία**, επιχειρώντας να αντιμετωπίσει τους κινδύνους που απειλούν το σύστημα διατηρεί το ρόλο της ως «εξισορροπητικού κατανομέα» των ποικίλων αντιτιθεμένων συμφερόντων. Στις συνθήκες που επικρατούν, **κάθε φορέας εξουσίας βρίσκεται σε επιφυλακή απέναντι στους άλλους και στηρίζεται στην επικοινωνία ως μέσο για να διατηρήσει την εξουσία του**. Μια λειτουργία επομένως της επικοινωνίας είναι να παρέχει πληροφορίες για τις ενέργειες της άλλης ελίτ και για τη δύναμή της. Κάθε πλευρά διακατέχεται από φόβο, μήπως τα κανάλια πληροφοριών ελέγχονται από την άλλη, προκειμένου άλλες πληροφορίες να παραμένουν μυστικές και άλλες να παραποιούνται.⁷⁷

Σύμφωνα με τον *Ritsert*, μια πράξη ή μια απόφαση είναι προς το **συμφέρον** του πράττοντος, όταν βελτιώνει ή τουλάχιστον σταθεροποιεί την κατάσταση στην οποία βρίσκεται και ανταποκρίνεται στους προσανατολισμούς και τις απαιτήσεις του.⁷⁸ **Ως σύγκρουση (διαπλεκομένων) συμφερόντων (competition)**, σύμφωνα

⁷⁶ Habermas Jürgen, Αλλαγή δομής της δημοσιότητας, Έρευνες πάνω σε μια κατηγορία της αστικής κοινωνίας (Μετάφραση Αναγνώστου Λευτέρης), Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 1997, σελ. 282, 283.

⁷⁷ Lasswell Harold, Η δομή και η λειτουργία της επικοινωνίας στην κοινωνία, στο Λιβιεράτος Κώστας – Φραγκούλης Τάκης (Σύνθεση και Επιμέλεια τόμου), Το μήνυμα του Μέσου, Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας, Συνθέσεις Cooley, Park, Lasswell, Katz, Mead, Lippmann, Boorstin, Habermas, Brecht, McLuhan, Widmer, Balzac, Thoreau, Gramsci, Benjamin, Mills, Debord, Fuller, Eco, (Μετάφραση: Λυκιαρδοπούλου Α., Αναγνώστου Λ.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1991, σελ. 74.

⁷⁸ Λαμπροπούλου Έφη, Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σελ. 33.

με τον Vilhelm Aubert, χαρακτηρίζεται η διαμάχη, η οποία προκύπτει λόγω της στενότητας απόκτησης του επιθυμητού αντικειμένου.

Το **πολιτικό κόμμα** είναι οργάνωση προσανατολισμένη προς την κατάκτηση του νόμιμου ελέγχου της διακυβέρνησης μέσω εκλογικών διαδικασιών.⁷⁹

Λόγω της αναμφισβήτητης πολιτικής επιρροής που ασκούν τα ΜΜΕ, τίθεται το ζήτημα της αποτελεσματικής άσκησης των λειτουργιών των **πολιτικών κομμάτων** με βάση το θεσμικό τους ρόλο. Η πολιτική αυτή επιρροή των ΜΜΕ εκδηλώνεται στο επίπεδο της νοοτροπίας και των βαθύτερων κριτηρίων της πολιτικής στάσης, στο επίπεδο επιλογής των κομματικών στελεχών/πολιτευτών και της πολιτικής συγκυρίας λόγω της ειδικής προβολής που επιτυγχάνεται από τα ΜΜΕ καθώς και στο επίπεδο των βασικών πολιτικών συμπεριφορών, των θεμελιωδών πολιτικών επιλογών-στάσεων, στο οποίο και δοκιμάζεται η σημαντικότητα της σχετικής επιρροής. Υποστηρίζεται ότι η επιρροή των ΜΜΕ σε σχέση με το τελευταίο επίπεδο είναι λιγότερο σημαντική. Επιχείρημα ενισχυτικό της άποψης αυτής αποτέλεσε το υψηλό εκλογικό ποσοστό (39%) που έλαβε το ΠΑΣΟΚ κατά την πρώτη εκλογική αναμέτρηση του κρίσιμου έτους 1989. *«Εις πείσμα όλου του συστήματος ενημέρωσης, το τότε κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης άντεξε και διαμόρφωσε ένα εκλογικό ποσοστό από τα μεγαλύτερα της Ευρώπης, σε σχέση με άλλα σοσιαλιστικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα».*⁸⁰

Τα **πολιτικά κόμματα** παραμένουν, σύμφωνα με τον Habermas, κατά βάση ιδιωτικές οργανώσεις με στόχο τη νομιμοποίηση της κοινωνικής πίεσης που ασκείται στην κρατική εξουσία, με τη μετατροπή των ιδιωτικών συμφερόντων πολλών ατόμων σε ένα κοινό δημόσιο συμφέρον και την αξιόπιστη παρουσίαση και επίδειξη των συμφερόντων του κόμματος ως γενικού συμφέροντος, επιζητώντας από το κοινό, το οποίο έχει μόνον έμμεση σχέση με την εξουσία, μη δεσμευτικές επευφημίες για ένα συμβιβασμό, ο οποίος συμφωνείται, κυρίως, μακριά από τη δημοσιότητα, αλλά χρειάζεται τη δημόσια επιδοκιμασία, ή τουλάχιστον την εξασφάλιση της ευμενούς παθητικότητάς του. Σκοπεύουν να μετατρέψουν τη συγκατάθεση του κοινού σε

⁷⁹ Giddens Anthony, ό. π., σελ. 462.

⁸⁰ Βενιζέλος Ευάγγελος, Μέσα Ενημέρωσης, Δημοκρατία και Εξωτερική Πολιτική : Το τρίγωνο της Έντασης, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1996, σελ. 26-28.

πολιτική πίεση ή, στην περίπτωση παθητικής ευμένειας, να στηριχθούν σε αυτή την ανοχή για να εξουδετερώσουν τις πολιτικές πιέσεις της άλλης πλευράς.⁸¹

Τα **κόμματα** αντιπροσωπεύουν, ειδικά, το καθένα, **συμφέροντα** και εφαρμόζουν δογματικές προτιμήσεις.⁸² Συνεχίζουν, παρά ταύτα, να αποτελούν θεσμούς αναντικατάστατους για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.⁸³

Στην εξέλιξη προς τον εμπορικό μαζικό Τύπο αντιστοιχεί η αναδιοργάνωση των **κομμάτων** των επιφανών σε μαζική βάση. Οι χαλαρές ενώσεις εκλογέων υποχωρούν ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε σχέση με τα κόμματα που ήταν υπερτοπικά οργανωμένα, διέθεταν γραφειοκρατικό μηχανισμό και απέβλεπαν στην **ιδεολογική ενοποίηση και την πολιτική κινητοποίηση – «ενσωμάτωση» της πλατιάς εκλογικής μάζας, με τη μετατροπή της σε ψηφοφόρους**. Άρχισε να δημιουργείται το φαινόμενο της σύγχρονης **προπαγάνδας**, που το χαρακτήριζε η διπλοπροσωπία της διαφώτισης και της καθοδήγησης, της πληροφόρησης και της διαφήμισης, της διαπαιδαγώγησης και της χειραγώγησης. Ως εναλλακτική εκδοχή πλάι στο ταξικό κόμμα, δημιουργήθηκε το **«κόμμα ενσωμάτωσης ή ενοποίησης»**, που δεν ξεχώριζε καθαρά από το πρώτο και απευθυνόταν στους εκλογείς, από περίπτωση σε περίπτωση, για να αποσπάσει επευφημίες, χωρίς όμως να θίγει την πολιτική τους ανωριμότητα. **Αυτό το μαζικό κόμμα της επιφανειακής ενσωμάτωσης, που δημιουργήθηκε τότε, έχει γίνει σήμερα ο κυρίαρχος τύπος**. Καίριο σημείο για το κόμμα αυτό είναι το ζήτημα ποιος διαθέτει τα μέσα επιβολής και διαπαιδαγώγησης για να επηρεάσει επιδεικτικά ή χειραγωγικά την **εκλογική συμπεριφορά του πληθυσμού**. Τα κόμματα είναι όργανα διαμόρφωσης της βούλησης, **δεν τα χειρίζεται όμως το κοινό**, αλλά εκείνοι που καθορίζουν τον κομματικό μηχανισμό. Τα κόμματα, έχοντας γίνει εκπρόσωποι ενός συστήματος δημόσιων ενώσεων και συνδέσμων, πρέπει να συσχετίζουν και να εκπροσωπούν συνεχώς τα συμφέροντα πολλών οργανώσεων, που από την ιδιωτική σφαίρα πέρασαν στη δημοσιότητα. Κατά κανόνα σήμερα τα κόμματα δεν είναι ταξικά, ούτε συνιστούν τα ίδια ομάδες συμφερόντων. Αντίθετα, ακριβώς **η προσκόλληση των οργανωμένων συμφερόντων στον πολιτικό μηχανισμό και η επίσημη**

⁸¹ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 283, 284.

⁸² Μαρκεζίνης Βασίλειος, *Η Ελλάδα των Κρίσεων, Ένα προσωπικό δοκίμιο*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2011, σελ. 91.

⁸³ Κύρκος Λεωνίδας, *Ανατρεπτικά Απέναντι στο Χθες και στο Αύριο*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1995, σελ. 63.

μετάφρασή τους σε πολιτική δύναμη προσδίδει στα κόμματα εκείνη την εξέχουσα σημασία, μπροστά στην οποία το Κοινοβούλιο υποβιβάζεται σε μια επιτροπή κοινοβουλευτικών ομάδων και ο ίδιος ο κοινοβουλευτικός «σε έναν οργανωτικό-τεχνικό συνδετικό κρίκο μέσα στο κόμμα, στο οποίο σε περιπτώσεις σύγκρουσης πρέπει να υποκύπτει». Ο μεμονωμένος βουλευτής, αν και καλείται να συμμετάσχει στη διαμόρφωση των αποφάσεων που λαμβάνονται με πλειοψηφία στο κόμμα του, αποφασίζει τελικά συντασσόμενος με τη γραμμή της κοινοβουλευτικής ομάδας. Η ανάγκη συνεχών συμβιβασμών μεταξύ οργανωμένων συμφερόντων μεταφράζεται από το κόμμα, μέσω της κοινοβουλευτικής ομάδας, σε έναν καταναγκασμό, ο οποίος εξασφαλίζει την ενιαία εικόνα προς τα έξω. **Στην πραγματικότητα ο βουλευτής λαμβάνει από το κόμμα μια επιτακτική εντολή. Το κοινοβούλιο μετατρέπεται έτσι σε έναν τόπο όπου συναντώνται κομματικοί επιτετραμμένοι με δεσμευτικές εντολές για να καταγράψουν ειλημμένες αποφάσεις.** Το νέο καθεστώς του βουλευτή δεν χαρακτηρίζεται πια από τη συμμετοχή του σε ένα γενικά διαλογιζόμενο κοινό. **Το ίδιο το κοινοβούλιο εξελίχτηκε ανάλογα, μετατρέπόμενο από σώμα συζητήσεων σε σώμα δημόσιας επίδειξης, διότι η κοινοβουλευτική επικύρωση των αποφάσεων, που λαμβάνονται με παζάρεμα «κεκλεισμένων των θυρών», χρησιμεύει στην επίδειξη της κομματικής βούλησης προς τα έξω. Από μια «συνέλευση σοφών ανδρών, που έχουν εκλεγεί ως προσωπικότητες από προνομιούχα στρώματα και ήθελαν να πειστούν από επιχειρήματα προβαλλόμενα σε δημόσια συζήτηση, υποθέτοντας ότι η απόφαση της πλειοψηφίας θα είναι το αληθινό και το σωστό για το καλό του λαού», το κοινοβούλιο μετατρέπεται σε «δημόσιο βήμα, πάνω στο οποίο και ενώπιον του λαού, που μέσω του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης συμμετέχει με ιδιαίτερο τρόπο σε αυτή τη δημοσιότητα, η κυβέρνηση και τα κόμματα που τη στηρίζουν, εκθέτουν στο λαό και υποστηρίζουν την πολιτική τους, ενώ η αντιπολίτευση ασκεί εξίσου ανοιχτά κριτική σε αυτήν την πολιτική και αναπτύσσει την εναλλακτική πολιτική της».**⁸⁴

Στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς, είναι συνήθης η μετεξέλιξη των κομμάτων σε γραφειοκρατικούς μηχανισμούς στήριξης των ηγεσιών τους, που προσδιορίζουν εξ άλλου και την πολιτική-κομματική γραμμή τους, σε διαύλους

⁸⁴ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 287-291.

για την εξυπηρέτηση πελατειακών σχέσεων με τους οπαδούς ή τους «υπό προσδοκία-αιχμαλωσία» ψηφοφόρους και σε αναγκαία μέσα για την ικανοποίηση προσωπικών φιλοδοξιών, την οικονομική άνοδο και την κοινωνική καταξίωση των «κομματικών» μελών τους.

iii.- Διαφθορά - Διαπλοκή των ΜΜΕ με την Πολιτική Εξουσία

Η παρουσίαση του συνόλου των απόψεων σχετικά με τα αίτια, τα αποτελέσματα και τους τρόπους καταπολέμησης της διαφθοράς είναι σχεδόν αδύνατη λόγω του πολυαρίθμου τους. Τα αίτια της διαφθοράς έχουν, μεταξύ άλλων, αναχθεί στις ψυχικές ιδιότητες του ατόμου, όπως η απληστία. Κατά την R. Ehrenfeld, Διευθύντρια του Centre for the Study of Corruption and the Rule of Law στη Νέα Υόρκη, *«η διαφθορά αξιωματούχων ευδοκimeί στο σκοτάδι και την αφάνεια. Είναι ανώνυμη και μη μετρήσιμη. Έχει τις ρίζες της στα ανθρώπινα*

Η διαφθορά συνιστά ένα διαχρονικό και διεθνές φαινόμενο.⁸⁵ Κατά τον Habermas, **το χρήμα και η ισχύς**, μέσα ελέγχου της κοινωνίας, έχουν διεισδύσει σε όλες τις ζωτικές σφαίρες, σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις και έχουν εξουδετερώσει την πρόθεση συνεννόησης και την προθυμία συναίνεσης των αλληλεπιδρώντων εταίρων.

Η κατάσταση του «φαύλου κύκλου» εξυπηρετεί πρώτιστα την πολιτική και οικονομική εξουσία. Την εξουσία εκείνη, η οποία δεν ενσαρκώνεται πλέον σε πρόσωπα, αλλά διαχέεται μέσα στους απρόσωπους θεσμούς.⁸⁶ Από την άποψη αυτή, τα ΜΜΕ συγκροτούν μια ανώνυμη εξουσία, η οποία **διαπλέκεται με την οικονομική και πολιτική εξουσία** καθώς και με άλλες μορφές εξουσίας. Ο ρόλος αυτός των ΜΜΕ αναδεικνύεται καταλυτικός αλλά και αμφίσημος καθώς αυτά λειτουργούν μεν ως φυγόκεντρες δυνάμεις, καταγγέλλοντας τη «διεθνή συνωμοσία», ενώ συγχρόνως λειτουργούν ως κεντρομόλες δυνάμεις, στο βαθμό που παράγουν την κοινωνική συναίνεση με την επιλεκτική τους τακτική της δημοσιοποίησης ή αποσιώπησης πληροφοριών. Ανάλογα με τις περιστάσεις και τα συμφέροντά τους (οικονομικά, ιδεολογικοπολιτικά), άλλοτε εναντιώνονται στην

⁸⁵ Lascoumes Pierre, *Corruptions* (Μετάφραση: Φίλιππος Άγγελος), Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2003, σελ. 11.

⁸⁶ Foucault Michel, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σελ. 87 επ.

πολιτική εξουσία, καταγγέλλοντάς την για σκάνδαλα και άλλοτε τη στηρίζουν. Σύμφωνα με τον Stuart Hall «η συναίνεση αποτελεί το μέσο, τον ρυθμιστή με τον οποίο κατορθώνεται η αναγκαία ευθυγράμμιση ή εξομοίωση της εξουσίας με τη συγκατάθεση».⁸⁷ Αυτή η *αιμομικτική σχέση* ⁸⁸ των ΜΜΕ με την πολιτική και οικονομική εξουσία, υποθηκεύει και την ικανότητά τους να συμβάλουν στην κοινωνική αλλαγή. Η *σχετική διαπλοκή ρόλων και εκμυστηρεύσεων, αναδείχθηκε στην ελληνική πραγματικότητα, ιδιαίτερα έντονα κατά τη δεκαετία του 1980.*

Κατά τον Giddens A.⁸⁹, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι έχει δημοσιοποιηθεί κατά την τελευταία δεκαετία μεγάλος αριθμός *σκανδάλων διαφθοράς* παγκοσμίως, τα οποία κυριαρχούν στα *πρωτοσέλιδα*, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στις σύγχρονες δημοκρατικές χώρες οι υποθέσεις διαφθοράς αποτελούν συχνότερο φαινόμενο σε σύγκριση με το παρελθόν. Αυτό που συνάγεται είναι ότι σε μια ανοικτή κοινωνία πληροφοριών η διαφθορά είναι περισσότερο ορατή και τα όρια του τι θεωρείται διαφθορά έχουν υποστεί διαφοροποίηση.

Κατά τον ίδιο, η εξάλειψη και πάταξη της διαφθοράς πραγματώνεται με τον εκδημοκρατισμό της δημοκρατίας, με μορφή ανάλογη με το ιστορικό υπόβαθρο της κάθε χώρας, επισημαίνοντας ότι καμιά χώρα δεν έχει ανεπτυγμένους δημοκρατικούς θεσμούς σε τέτοιο σημείο ώστε να εξαιρείται από τη σχετική διαδικασία. Εκδημοκρατισμός της δημοκρατίας σημαίνει αποτελεσματική αποκέντρωση της εξουσίας, ιδιαίτερα εκεί που είναι συγκεντρωμένη σε εθνικό επίπεδο, και ύπαρξη αποτελεσματικών μέτρων εναντίον της διαφθοράς σε όλα τα επίπεδα. Ενίοτε, συνεπάγεται επίσης τη συνταγματική μεταρρύθμιση και την προώθηση μεγαλύτερης διαφάνειας και ενεργού συμμετοχής των πολιτών στα πολιτικά ζητήματα και στις εναλλακτικές δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων ως χρήσιμο συμπλήρωμα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Ο εκδημοκρατισμός της δημοκρατίας προϋποθέτει μια ισότιμη σχέση ισορροπίας μεταξύ των τριών πόλων της κυβέρνησης, της οικονομίας και της

⁸⁷ Hall Stuart, στο συλλογικό έργο Κοινωνία, εξουσία και ΜΜΕ, σελ. 141.

⁸⁸ Τσαρδάκης Δημήτρης, Εξορκίζοντας τα ΜΜΕ, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002, σελ. 177-179.

⁸⁹ Giddens Anthony, Runaway World, How Globalisation is Reshaping our Lives, 1999, Profile Books.

κοινωνίας των πολιτών. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης θα πρέπει να συμμετέχουν σ' αυτή την τριπολική ισότιμη σχέση, διότι αυτά και ιδιαίτερα η τηλεόραση, έχουν διπλή σχέση με τη δημοκρατία, καθόσον αφενός μεν η άνοδος της παγκόσμιας κοινωνίας των πληροφοριών συνιστά μια ισχυρότατη δύναμη εκδημοκρατισμού, αφετέρου, τα εν λόγω μέσα τείνουν να καταστρέψουν τους δημόσιους χώρους διαλόγου που τα ίδια δημιουργούν, μέσω του αδυσώπητου εκχυδαϊσμού και της προσωποποίησης των πολιτικών ζητημάτων, σε συνδυασμό με τη μεγέθυνση των γιγαντιαίων πολυεθνικών εταιρειών μέσω μαζικής ενημέρωσης που έχει ως συνέπεια μη εκλεγμένοι μεγιστάνες να κατέχουν τεράστια ισχύ.

Ως αποτέλεσμα της διασύνδεσης των ΜΜΕ και της οικονομικής εξουσίας με την πολιτική εξουσία, θεωρείται η ανάδειξη του πανίσχυρου ανδρός των ιταλικών ΜΜΕ, Μπερλουσκόνι Σύλβιο, το 1994, ως πρωθυπουργού της Ιταλίας.

Τους πρώτους μήνες του 1993, στη γειτονική μας Ιταλία, ξεσπά σχετικό σκάνδαλο διαφθοράς : Ο επιχειρηματίας Λ. Παντσαβόλτα και ο όμιλος Φερούτσι, ο οποίος είχε αγοράσει το 1992 την ΑΓΕΤ Ηρακλής, φέρονται ως διαφθορείς του πολιτικού κόσμου. Ο πρωθυπουργός Μπετίνο Κράζι φέρεται ως δωροδοκηθείς και υπό την πίεση και του κόμματός του αναγκάζεται να παραιτηθεί και τον ακολουθεί και ο κυριότερος δελφίνος του Κ. Μαρτέλι, πριν παραπεμφθεί σε δίκη. Όπως ανέφερε η έγκυρη ιταλική εφημερίδα *Κοριέρε ντέλα Σέρα* της 15^{ης} Ιανουαρίου 1993, υπήρχαν διασυνδέσεις των ιταλικών κομμάτων με οικονομικούς παράγοντες ήδη, πριν το έτος 1970, προς ίδιον όφελος.

Τον ίδιο χρόνο (1993), στην Ελλάδα, μετά την επιχείρηση της περίφημης «κάθαρσης» σε βάρος του Α. Παπανδρέου, καταγγέλλονται νέα σκάνδαλα, με πρωταγωνιστές τον τότε Πρωθυπουργό - «Αρχάγγελο της Κάθαρσης» Κ. Μητσοτάκη, υπουργούς και το πρωθυπουργικό περιβάλλον. Ο Τύπος, που πρωτοστάτησε στην αποκάλυψη του σκανδάλου Κοσκωτά, αναγκάζεται, όψιμα, με πικρία να διαπιστώσει : «Φαίνεται πως το σκάνδαλο Κοσκωτά δεν ήταν πάθημα που έγινε μάθημα, αλλά μάθημα που βρίσκει μιμητές. Και αυτό είναι το πιο επικίνδυνο για τον τόπο»⁹⁰.

⁹⁰ Λιναρδάτος Σπύρος, Πολιτικοί και Πολιτική, 70 Χρόνια Αναμνήσεις-Αγώνες-Ντοκουμέντα, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1999, σελ.761.

Η διαπλοκή των πολιτικών και των ΜΜΕ στη χώρα μας είναι εκτεταμένη, με τους πρώτους να πρωτοστατούν σε καταγγελίες για τα δήθεν «διαπλεκόμενα συμφέροντα», ενώ συγχρόνως επιχειρούν να διατηρούν καλές σχέσεις με τους επιχειρηματίες των ΜΜΕ, προκειμένου να εξασφαλίζουν την προβολή και τη δημοσιότητα από τα Μέσα.⁹¹ Είναι αμφίβολο το εάν οι όροι καταπολέμησης της διαφθοράς θα ήταν δυνατό να τύχουν μιας ολικής αναθεώρησης με σκοπό την εξυπηρέτηση κοινωνιακών και όχι μερικών συμφερόντων. Κατά κανόνα, η λήψη ανάλογων αποφάσεων ιστορικής σημασίας δεν είναι ζήτημα ευρύτερου συμφέροντος, αλλά ισχυρότερου συμφέροντος.⁹²

Εξ άλλου, έχει καταδειχθεί εμπειρικά ότι η έννοια «πρότερη φήμη» καθώς και χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του υποψηφίου πολιτικού ασκούν καταλυτικό ρόλο, καθόσον λειτουργούν ως παράγοντες που συντελούν στην ασυλία του απέναντι στις αρνητικές συνέπειες ενός σκανδάλου, με συνέπεια οι ικανότεροι των υποψηφίων να ξεπερνούν ευκολότερα ένα σκάνδαλο έναντι των λιγότερο ικανών, ανεξάρτητα από το μέγεθος του σκανδάλου.

Η κάθε εξουσία «ακτινογραφεί» τη ζωή των δημοσιογράφων. Βλέπει μέσα στις «ακτινογραφίες» της τα ευπαθή τους σημεία. Πού έχουν ενδώσει; Τι λάθη έχουν κάνει; Ποιες είναι οι αδυναμίες τους; Ακόμη κι αν κάποτε έδειξαν ανοχή (είτε από λάθος, είτε από τρόμο) τα καταγράφει με προσοχή. Όποιος τολμήσει να αντιδράσει στις απόψεις της ή όποιος κριθεί ότι πρέπει να χρησιμοποιηθεί κατάλληλα, υπόκειται στη δοκιμασία της αντοχής του. Αν αποδειχθεί ότι δεν ενδίδει, δεν υποκύπτει, τότε τον περιμένει ο διασυρμός. Ένα «έντεχνο» δημοσίευμα⁹³

Ο Τύπος μεταβάλλεται συχνά σε όργανο ποικίλων συμφερόντων. Οι σχέσεις κάθε μορφής εξουσίας και δημοσιογραφίας νοθεύουν την αποστολή του Τύπου. «Για να απαλλαγούν οι εφημερίδες από τις αλυσίδες της εξουσίας πρέπει να ανοίξουν οι «θύρες» της πληροφόρησης. Έτσι ίσως πάψουν οι σκληρά

⁹¹ Τσαρδάκης Δημήτρης, Εξορκίζοντας τα ΜΜΕ, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002, σελ. 63.

⁹² Κουτσούκης Κλεομένης – Σκλιάς Παντελής, Διαφθορά και Σκάνδαλα Στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2005, σελ. 77.

⁹³ Κομίνης Λυκούργος, Η κρίση του Ελληνικού Τύπου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1985, σελ. 179.

αλληλοσπαρασσόμενες ελληνικές εφημερίδες να δένονται πίσω από το άρμα της κάθε είδους εξουσίας».⁹⁴

Ο Habermas⁹⁵ αναφέρεται σε παρόμοιο πολιτικό «σκάνδαλο των χορηγιών», που ξεκίνησε το μήνα Νοέμβριο του έτους 1999 στη Γερμανία και βρισκόταν ήδη στη φάση της ύφεσης. Το μήνα Σεπτέμβριο του έτους 2004, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας έκρινε ένοχο το κόμμα της CDU και το καταδίκασε να καταβάλει 21 εκατομμύρια ευρώ λόγω απόκρυψης της αντίστοιχου ύψους χρηματοδότησης του κόμματος από παράνομους λογαριασμούς της CDU του κρατιδίου της Έσσης. Τον Αύγουστο του 2004 κινήθηκε και ποινική διαδικασία ενώπιον του Εφετείου της πρωτεύουσας της Έσσης Βισμπάντεν σε βάρος των κομματικών υπευθύνων Κάντερ (Kantner) Βιτγκενστάιν (Wittgenstein) και Βούραουχ (Weyrauch). Τα όσα χαρακτηριστικά εκθέτει ο συγγραφέας, παραπέμπουν σαφώς στα ιδιαίτερα γνωρίσματα της εξέλιξης των πολιτικών σκανδάλων και του ιδιάζοντος της διαδικαστικής τους αντιμετώπισης (έναρξης, ύφεσης, δικαστικής διερεύνησης, λήξης), των συνακόλουθων συνεπειών τους καθώς και του ειδικού, ανάλογα με την επικρατούσα συγκυρία, ρόλου των ΜΜΕ. Ο συνειρμός με το πολιτικοοικονομικό εγχώριο «σκάνδαλο Κοσκωτά», είναι καταφανώς αναπόφευκτος :

«Το προεδρείο του κόμματος της Χριστιανοδημοκρατικής Ένωσης (CDU) ανασκουμπώνεται για να επιχειρήσει εποικοδομητικά βήματα. Κάποιες περαιτέρω αποκαλύψεις από το Βισμπάντεν αντιμετωπίζονται πλέον με ξεθυμασμένο ενδιαφέρον. Οι μυλόπετρες των εισαγγελιών και των εξεταστικών επιτροπών αλέθουν με αργό ρυθμό. Αυτό που απομένει είναι ένα μείγμα οργής και σύγχυσης για την παράξενη δυσαναλογία ανάμεσα στο μέγεθος της υπόθεσης και την έλλειψη συνεπειών εξαιτίας της : ο Σόμπλε (Schäuble) θα είναι άραγε ο μόνος ηττημένος; Το απειλητικό ανέβασμα των τόνων και, κατόπιν, το άηχο σβήσιμο του θορύβου των ΜΜΕ προσιδιάζουν βέβαια στο πρότυπο με βάση το οποίο εκτυλίσσονται τα πολιτικά σκάνδαλα. Δεν είχε άλλωστε αυτό το σκάνδαλο τα χαρακτηριστικά ενός εντελώς συνηθισμένου σκανδάλου; Η υπόθεση ξεκίνησε μάλλον ανώδυνα, με το ένταλμα σύλληψης που εκδόθηκε στο Άουγκσμπουργκ την 14η Νοεμβρίου εναντίον

⁹⁴ Κομίνης Λυκούργος, Η κρίση του Ελληνικού Τύπου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1985, σελ. 416.

⁹⁵ Habermas Jürgen, Η Εποχή των Μεταβάσεων - Μικρά Πολιτικά Κείμενα ΙΧ (Μετάφραση : Τοπάλη Μ., Παπαδάκη Ε.), Εκδόσεις SCRIPTA, Αθήνα, 2006.

του πρώην οικονομικού υπευθύνου της CDU Βάλτερ Λάισλερ Κιπ (*Walther Leisler Kiep*). Ένα μήνα αργότερα, με τις ομολογίες του πρώην καγκελαρίου και του πρώην υπουργού του των Εσωτερικών, απέκτησε τέτοιο βάρος, ώστε να βλάψει τη φήμη ενός μεγάλου λαϊκού κόμματος, να συμπαρασύρει τον εν ενεργεία ηγέτη του, να επισκιάσει τις εκλογές σε ένα ομόσπονδο κρατίδιο και να θέσει σε κίνδυνο την υπόσταση μιας κυβέρνησης ομόσπονδου κρατιδίου. Έντιμοι άνδρες ξεσκεπάστηκαν ως λωποδύτες. Όλα έγιναν μέρος της δραματουργίας μιας φτηνής επιθεώρησης : η τακτική της κωλυσιεργίας των πρωταγωνιστών που άφηναν να διαφαίνονται οι «νέες γνώσεις» τους με το σταγονόμετρο, υπό την πίεση του τύπου και της δικαιοσύνης, η χρησιμοποίηση σε δεύτερους ρόλους ενός εκβιαστή πληροφοριοδότη, που καραδοκούσε στον Καναδά, ενός ορκωτού λογιστή της σειράς, που εξαπατούσε με λογιστική ακρίβεια, ενός υφυπουργού που εξαφανίστηκε στην Μπανγκόκ κτλ., η διεθνής δικτύωση υψηλά ιστάμενων πολιτικών και υπαλλήλων με αδιαφανείς εκπροσώπους ομάδων συμφερόντων και πράκτορες, το υπεράνω συνόρων σύστημα μαύρων λογαριασμών και περιώνυμων ιδρυμάτων. Να μην ξεχάσουμε και την ευρηματικής χυδαιότητας μεταμφίεση παράνομων χρηματικών πακτωλών σε «εβραϊκά κληροδοτήματα» καθώς και τις νόστιμες εκείνες λεπτομέρειες που θα μπορούσαν να αποτελούν εύρημα συντακτών της εφημερίδας *Bild* - τις βαλιτσούλες με τα μετρητά που παραδίδονταν πάνω απ' το τραπέζι, τις δεσμίδες χρημάτων του μεγάλου επιχειρηματικού ομίλου κάτω από την κουβέρτα του ξενοδοχείου της Ζυρίχης «Νομπέλ» ή το χρηματοκιβώτιο, που ο φοροτεχνικός της CDU περιγράφει με τρυφερότητα ως εύχρηστο ντουλάπι σε ύψος ανθρώπου» ...Διχασμένος είναι και ο κόσμος. Στο Σλέσβιγκ-Χόλσταϊν η δυσaréσκεια των ψηφοφόρων δεν ξεπέρασε κάποια όρια. Στην καλύτερη κοινωνία του Αμβούργου και της Βρέμης ο λόγος τιμής που δόθηκε για να καλύψει μια παράβαση του νόμου βρήκε πλατιά επιδοκιμασία. Οφείλεται αυτό μονάχα στο μέγεθος της πτώσης ενός καταξιωμένου «δημόσιου άντρα»; ...Ο Κολ, που με τις πρακτικές του παραβίασε το Σύνταγμα και το νόμο, αναλαμβάνει την «πολιτική ευθύνη» για ένα «λάθος», δίχως να εξαγάγει το συναφές συμπέρασμα ότι οφείλει να παραιτηθεί από τη βουλευτική του έδρα. Όταν κατηγορήθηκε για το σκάνδαλο των χορηγιών, έκανε λόγο για «λίγο παραδάκι», προκαλώντας καταιγισμό ειρωνείας σε βάρος του. Σίγουρα δεν υπάρχει τίποτε να ξεψαχνίσει κανείς στη φαινομενολογία του να χρησιμοποιεί κάποιος «παραδάκι» με

σκοπό τη διατήρηση της εξουσίας και στους εγκληματικούς δρόμους μέσα στους οποίους γλιστρά αυτή η πρακτική. Εξ ίσου σαφείς είναι οι άμεσα θιγόμενοι κανόνες δικαίου... Μολοταύτα, η σημασία και η βαρύτητα του σκανδάλου είναι διαφιλονικούμενες. Αναρωτιέται κανείς για ποιο ακριβώς σκάνδαλο πρόκειται. ...Είναι γεγονός πως και μετά το σκάνδαλο Φλικ (Flick)⁹⁶ συνεχίστηκε μια συμπεριφορά που θα μπορούσε να συναρτάται με σιωπηρά ασκούμενες πρακτικές, για τις οποίες δεν υπάρχουν ασφαλή δεδομένα. Μήπως έχουμε να κάνουμε με μιαν όψη της φοροδιαφυγής ως «εγκλήματος κυρίων» της κοινωνίας της οικονομίας, που σε ορισμένους κύκλους έχει καταστεί, τρόπον τινά, λειτουργική συνήθεια;».

Το χρήμα, το κίνητρο και ο αυτοσκοπός των εμπλεκομένων σε σκάνδαλα διαφθοράς, είναι πολύτιμο, επειδή αποτελεί το μέσο για την απόκτηση αξιών.⁹⁷ Το ριψοκίνδυνο της εμπλοκής / συμμετοχής σε υποθέσεις διαφθοράς βρίσκει δικαιολογητικό έρεισμα στη φύση και λειτουργία του χρήματος. Ουδέποτε ένα αντικείμενο, το οποίο χρωστά την αξία του αποκλειστικά στη μεσολαβητική του ιδιότητα, στη μετατρεψιμότητα του σε οριστικότερες αξίες, προσέλαβε ψυχολογικά, τόσο ριζικά και τόσο αδυσώπητα, το χαρακτήρα μιας απόλυτης αξίας, ενός τελικού σκοπού, ο οποίος πληροί την πρακτική συνείδηση. Στους χώρους της χρηματιστηριακής κυκλοφορίας, όπου το χρήμα υπάρχει και μεταβιβάζεται σε τεράστιες ποσότητες, αυτό αποτελεί το μοναδικό επίκεντρο του ενδιαφέροντος, με συνέπεια να ανταλλάσσονται με αυτό τιμή και πεποιθήσεις, ταλέντο και αρετή, ομορφιά και σωτηρία της ψυχής και να αποκτούν οι διατιθέμενες χλευαστικά προς πώληση αντίστοιχες ηθικές αξίες μια «τιμή αγοράς»⁹⁸.

⁹⁶ Το σκάνδαλο Φλικ υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα στη μεταπολεμική ΟΔΓ. Ονομάστηκε έτσι από την επωνυμία του Ομίλου Εταιρειών Φλικ, που προκειμένου να επιτύχει μεγάλες φοροαπαλλαγές δωροδοκούσε συστηματικά υψηλόβαθμους πολιτικούς των τριών μεγαλύτερων κομμάτων (CDU/CSU, SPD, FDP) από το 1969 μέχρι το 1980. Οικονομικά ωφελημένοι δεν ήταν απαραίτητα οι αποδέκτες αλλά τα ταμεία των κομμάτων τους. Το σκάνδαλο ξέσπασε τελικά με δημοσίευση στο περιοδικό *Der Spiegel* (29-11-1982).

⁹⁷ Simmel Georg, Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα-Κοινωνιολογικά, Φιλοσοφικά και Αισθητικά Κείμενα (Μετάφραση : Σαγκριώτης Γ., Σταθάτου Ο.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σελ. 203 («Το χρήμα στην ακολουθία των σκοπών»-απόσπασμα από τη Φιλοσοφία του χρήματος).

⁹⁸ Simmel Georg, ό. π., σελ. 210-250.

Το εγχώριο «σκάνδαλο Κοσκωτά», η αφορμή της επιλεκτικής ποινικοποίησης πολιτικών αντιθέσεων και ο δικαιολογητικός για την αναγκαιότητά της λόγος, «το παραμύθι του Κ., είναι μια ιστορία με πρωταγωνιστή το χρήμα». ⁹⁹

Θεσμούς, οι οποίοι σχετίζονται με τη δημοσιότητα των άλλων, παρά υπόκεινται στον έλεγχό της, αποτελούν, κατά κύριο λόγο, τα **πολιτικά κόμματα, τα μαζικά μέσα** και οι δημόσιες ενώσεις, που ασκούν πολιτική επιρροή. Για να ανταποκριθούν στις λειτουργίες της δημοκρατικής – πολιτικής διαμόρφωσης γνώμης και βούλησης, πρέπει, στην εσωτερική τους δομή, να είναι οργανωμένοι σύμφωνα με την αρχή της δημοσιότητας και να θεσμοθετήσουν μια εσωκομματική ή αντίστοιχα ενδοενωσιακή δημοκρατία, να επιτρέψουν μια ανεμπόδιστη επικοινωνία και έναν δημόσιο διαλογισμό. **Η δημόσια διαφάνεια πρέπει να επεκταθεί στη δραστηριότητα των ίδιων των οργανώσεων, στην πίεση που ασκούν στον κρατικό μηχανισμό, αλλά και στην εξουσία που διέπει τις μεταξύ τους ποικίλες σχέσεις εξάρτησης και οικονομικής διαπλοκής.** Η πολιτική «δημοσιο-γραφία» υπό την ευρύτατη έννοια, όπως και όλοι οι θεσμοί που ασκούν προνομακή επιρροή επιδεικτικά ή χειραγωγικά και δρουν στην πολιτική δημοσιότητα μέσω δημοσιεύσεων κάθε είδους, πρέπει να υπόκεινται στη δημοκρατική επιταγή της δημοσιότητας που επιβάλλει εκδημοκρατισμό των κοινωνικών οργανώσεων. ¹⁰⁰

⁹⁹ Βασιλικός Βασίλης, Κ, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 18,19.

¹⁰⁰ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 293-295.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2.1. Μεθοδολογία της ανάλυσης έντυπου λόγου

«Οι εφημερίδες στην Ελλάδα, διαβάζονται με δύο τρόπους : είτε σαν τα απλωμένα μπουγαδόσκοινα στα κιόσκια, όπου κονταροχτυπιούνται οι διαφορετικές μάρκες των απορρυπαντικών - μια που όλες τους απολυμαίνουν λεκέδες - είτε σαν πολυσέλιδα έντυπα, που τ' αγοράζεις κανονικά από το περίπτερο. Όμως, πουθενά αλλού τα πρωτοσέλιδα δεν παίζουν τόσο καθοριστικό ρόλο, όσο σε μας. Η συντριπτική πλειοψηφία του κόσμου, που δεν αγοράζει εφημερίδες, πληροφορείται τα καθέκαστα με την ενατένιση του καθημερινού αυτού πλυσταριού είτε από το τρόλεϊ είτε από το γιωταχί είτε στο γυρισμό απ' τη λαϊκή με μια πλαστική σακούλα στο χέρι : ξυλοπόδαρα γράμματα στην πρώτη σελίδα καλύπτουν τη μισή - γιγαντογράμματα τις πιο πολλές φορές για ειδήσεις νάνους».¹⁰¹

Με ερευνητικό εργαλείο τα Μέσα αναδεικνύεται, όχι μόνον η **Ιστορία των ίδιων των Μέσων**, αλλά και η **καταγεγραμμένη Ιστορία δια των Μέσων**, καθώς ερμηνεύονται και αναλύονται γεγονότα και στάσεις στην ιστορική και κοινωνική τους διάσταση. Αναδεικνύεται μέσω αυτού του ερευνητικού και μεθοδολογικού εγχειρήματος η σπουδαιότητα των Μέσων ως πηγών, οι οποίες παράγονται στο επίκεντρο ιστορικών, πολιτικών και κοινωνικών διεργασιών.¹⁰²

Η αφήγηση ενός διαμεσολαβημένου γεγονότος από τα ΜΜΕ καθώς και η διαδικασία παραγωγής, ανάγνωσης και ερμηνείας του, νοσηματοδοτούν το γεγονός. Τα ΜΜΕ διαχέουν πληροφορίες-μηνύματα που συμβολίζουν και καθορίζουν κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές πρακτικές. Η αποτύπωση – αναπαράσταση ενός γεγονότος από τα ΜΜΕ παραπέμπει στο εκάστοτε ισχύον κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο, αποτελώντας τεκμήριο ιστορικότητας, ενώ παράλληλα η ερμηνεία του γεγονότος που επιχειρείται, με βάση τα μεθοδολογικά εργαλεία που αρμόζουν στον έντυπο λόγο, καθορίζει και την αναπόφευκτη υποκειμενική – προσωπική προσέγγιση του ερευνητή έναντι του όλου θεσμικού πλαισίου και των συλλογικών πρακτικών. **Η μεθοδολογία ανάλυσης των μηνυμάτων των μέσων επικοινωνίας και ειδικότερα των έντυπων, στοχεύει**

¹⁰¹ Βασιλικός Βασίλης, Κ, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 58.

¹⁰² Λούλος Κώστας, *Ιστορία και Τύπος, Οι αθηναϊκές εφημερίδες και η περίπτωση του σκανδάλου των εξοπλισμών του 1907*, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2006.

στην ανάδειξη του περιεχομένου και της μορφής απόδοσης αυτών, στη διερεύνηση των χαρακτηριστικών των μηνυμάτων τους.

Στο πλαίσιο των παραπάνω επισημάνσεων, επιχειρείται εν προκειμένω η μεθοδολογική διερεύνηση του θέματος της παρούσας εργασίας με εφαρμογή συγκεκριμένης μεθόδου ανάλυσης για την ερμηνεία και την κατανόηση των μηνυμάτων που εξέφρασαν, κυρίως, τα πρωτοσέλιδα των κυριότερων έντυπων ΜΜΕ (ημερήσιες αθηναϊκές εφημερίδες) της περιόδου 1988-1992, με την ανάδειξη των μεταξύ τους ομοιοτήτων, αντιθέσεων ή διαφοροποιήσεων, λαμβάνοντας υπόψη για την ανάλυση και ερμηνεία των αντίστοιχων καταγραφέντων μηνυμάτων τις επικρατούσες τότε πολιτικές και κοινωνικές συγκυρίες.¹⁰³ Στο ίδιο πλαίσιο επιχειρείται η ανάδειξη του γενικότερου ρόλου των ΜΜΕ καθώς και της προβληματικής ως προς τη συνδρομή τους στην «κατασκευή συναίνεσης» με βάση τη συγκεκριμένη περιπτωσιολογική προσέγγιση της ανάλυσης της στάσης του λόγου τους. Η παρουσίαση και θεματολογία του παραπάνω υλικού εφαρμογής που προσεγγίζεται μεθοδολογικά, σημείο αναφοράς έχει την παραπομπή και τη Δίκη ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου του Α. Παπανδρέου και υπουργών του καθώς και τις αλληλένδετα συνδεδεμένες με τα ιστορικά αυτά γεγονότα πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.

Η παρουσίαση και ανάλυση των πλέον επιτυχημένων πρωτοσέλιδων των μεγαλύτερων απογευματινών εφημερίδων που επιχειρείται αρχικά στην παρούσα εργασία, μαρτυρά την ένταση της πολιτικής-στενά παραταξιακής συμπεριφοράς του αθηναϊκού Τύπου, την ποιότητα και το βαθμό αξιοπιστίας του, ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1988-1991.

Η χρονική περίοδος 1988 έως τον Ιανουάριο 1992, έχει ιδιάζουσα βαρύτητα στην Ιστορία του αθηναϊκού Τύπου. Στο βραχύ αυτό χρονικό διάστημα, **με το έντονο πολιτικό σκηνικό και παρασκήνιο**, έγιναν μεγάλες ανακατατάξεις, με την έκδοση νέων εφημερίδων, οι οποίες κατά κανόνα απέτυχαν, ενώ επιπλέον αναγκάστηκαν να παύσουν την κυκλοφορία τους και τρεις εφημερίδες που προϋπήρχαν (η ιστορική πρωινή *Ακρόπολις* στις 3-8-1989, η *Βραδυνή* στις 5-4-1989 και η νεότερη *Πρώτη* στις 19-9-1990). **Πρόκειται για την τετραετία του**

¹⁰³ Ψύλλα Μαριάννα, Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο, Εκδόσεις Τυπωθείτω-Δαρδανός Γιώργος, Αθήνα, 2010, σελ. 15-19.

«σκανδάλου Κοσκωτά», της διάλυσης της επικοινωνιακής αυτοκρατορίας που είχε δημιουργήσει, των αλληπάλληλων εκλογικών αναμετρήσεων, της πολιτικής όξυνσης, της ανατροπής των δεδομένων κομματικών συμμαχιών, της κατάργησης του κρατικού μονοπωλίου στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση, της παραπομπής ενός Πρωθυπουργού και Υπουργών ενώπιον του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου. Οι αθηναϊκές εφημερίδες δεν περιορίστηκαν απλώς να παρακολουθήσουν, να καταγράψουν, να σχολιάσουν τα γεγονότα, όπως όφειλαν εκ του θεσμικού τους ρόλου. Συμμετείχαν ενεργά, οι περισσότερες μάλιστα με έκδηλο κομματικό πάθος, στις τεκταινόμενες εξελίξεις, επιχειρώντας να τις επηρεάσουν και να τις καθορίσουν.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται για την ανάλυση του περιεχομένου των παραπάνω επιλεγέντων με τη συγκεκριμένη θεματολογία πρωτοσέλιδων καθώς και της μορφής απόδοσής τους (μορφολογική ανάλυση), είναι η *σημειωτική προσέγγιση*, η οποία, μέσα από τη θεώρηση της συνολικής σύλληψης του μηνύματος, εμβαθύνει στο συμβολικό επίπεδο, συνδυάζοντας εικονικά και γλωσσολογικά στοιχεία καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις για την κατανόηση της σημασίας των μηνυμάτων (εμφανών και υπολανθανόντων) των αντίστοιχων πρωτοσέλιδων των εφημερίδων. Το πρωτοσέλιδο ενέχει πράγματι μια ιδιαίτερη λειτουργικότητα στο επικοινωνιακό και πληροφοριακό επίπεδο, εφόσον συνιστά τον πρώτο χώρο συνάντησης και επαφής με τον αναγνώστη. Αυτό είναι αναμφίβολα δηλωτικό της φυσιογνωμίας, του χαρακτηριστικού ύφους, της πολιτικής χροιάς – ιδεολογίας και των πολιτικών επιλογών της εφημερίδας, εφόσον εκεί θίγονται τα κεντρικά ζητήματα που αυτή επιλέγει να προβάλλει ημερησίως. Το πρωτοσέλιδο επιχειρεί με τη *θεαματική καταγραφή* (υπέρτιτλων, τίτλων και υποτίτλων, κειμένων, φωτογραφιών και σκίτσων), την προσέγγιση του κοινού και ταυτόχρονα εξαγγέλλουν/προοικονομούν τη στάση που διαμορφώνει η εφημερίδα για το κρίσιμο γεγονός στις εσωτερικές σελίδες της.¹⁰⁴ Η διαμόρφωση των σελίδων της εφημερίδας, και συγκεκριμένα η παράθεση και ο ιδιαίτερος τρόπος εκφοράς των ειδήσεων, φωτογραφιών, λεζάντας, σκίτσων καθώς και άλλων στοιχείων σημασιολογικού ή μορφολογικού χαρακτήρα ενέχουν πρωτίστως και πληροφοριακό-πολιτικό χαρακτήρα, ανεξάρτητα από τη βαρύτητα της θεαματικής

¹⁰⁴ Ψύλλα Μαριάννα, ό. π., σελ. 17, 50.

καταγραφής και αντανακλούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αναγνωστικού κοινού που την επέλεξε.

Ειδικότερα, η **φωτογραφία** αποτελεί είδηση, αποτυπώνει το γεγονός, το σημαίνον και σημαινόμενο ταυτόχρονα. Επικοινωνεί άμεσα με το κοινό και μπορεί να είναι ο πλέον ακριβής, αξιόπιστος, πυκνός και λιτός αφηγητής και συμβάλλει στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης.¹⁰⁵ Εγκλωβίζει την επικαιρότητα περισσότερο έντονα και αποκαλυπτικά από την γραπτή περιγραφή. Τα μάτια του αναγνωστικού κοινού σημαδεύουν πρώτα στους τίτλους και στις φωτογραφίες που δημοσιεύονται στην πρώτη, πολιτική-κατά παράδοση-, σελίδα της εφημερίδας και προβάλλονται σύμφωνα με τη «γραμμή» της. **Μια φωτογραφία μπορεί να αποτελέσει είδηση σε μια εφημερίδα**, ενώ σε μια άλλη να περάσει απαρατήρητη. **Η επιλογή και αξιολόγηση** μιας φωτογραφίας επηρεάζεται από το κοινό και την κυκλοφορία της εφημερίδας και **επηρεάζει** με τη σειρά της την κυκλοφορία της. **Ο αναγνώστης προσελκύεται από σκανδαλοθηρικές φωτογραφίες του πρωτοσέλιδου ή σχετικές με την προσωπική ζωή ενός πολιτικού.**¹⁰⁶

Η **γελοιογραφία** εξ άλλου, αστεία, σκωπτική, σατιρική / χλευαστική ή χιουμοριστική, είναι η περιγραφή της εύθυμης ή και τραγικής πλευράς ενός γεγονότος που αποτελεί είδηση. Η γελοιογραφία (το δημοσιογραφικό σκίτσο) ως πολιτικό σχόλιο, αποτελεί την πλέον πυκνή, ακριβή, αφαιρετική και καίρια μορφή δημοσιογραφικού λόγου. Συνδέει, χωρίς σοβαροφάνεια, την είδηση με το πολιτικό σχόλιο και διαθέτει ισχυρή δυνατότητα επικοινωνίας με τον αναγνώστη, αποδεικνύοντας ότι ο λόγος είναι φαινόμενο περισσότερο σύνθετο από τις λέξεις,¹⁰⁷ και ενέχει αναμφισβήτητα βαρύτητα ως προς την απόδοση γεγονότων πολιτικού περιεχομένου.

Η παρουσίαση του πρωτοσέλιδου, τα τυπογραφικά και εικονικά στοιχεία, καθώς και η χωροταξική κατανομή τους, το περιεχόμενο των πληροφοριών αλλά και οι τεχνικές αφήγησης του εκφερομένου λόγου όπως η δομή των άρθρων, το

¹⁰⁵ Βενιζέλος Ευάγγελος, Μέσα Ενημέρωσης, Δημοκρατία και Εξωτερική Πολιτική : Το τρίγωνο της Έντασης, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1996, σελ. 137-139.

¹⁰⁶ Αργυρόπουλου Ντίμη, *Φωτογραφία και Ειδήσεις*, στο : Μπασαντής Διαμαντής – Στράτος Κωνσταντίνος, *Ο κόσμος των ειδήσεων Από την Εφημερίδα στην Τηλεόραση*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1991, σελ. 263-266.

¹⁰⁷ Βενιζέλος Ευάγγελος, ό. π., σελ. 135, 136.

χρησιμοποιούμενο λεξιλόγιο, τα ρητορικά σχήματα, οι επαναλήψεις που υιοθετούνται, συνιστούν πρωταρχικούς παράγοντες στην κατασκευή του πρωτοσέλιδου, με προφανείς συνέπειες στην ερμηνεία που αποδίδει ο αναγνώστης, όπως και στο ερμηνευτικό εγχείρημα που επιχειρεί ο αναλυτής. Ο Abastado C. υποστηρίζει ότι «το πρωτοσέλιδο μιας εφημερίδας λειτουργεί ως ένα είδος διαφήμισης για το έντυπο, υποδεικνύει πληροφοριακούς άξονες και τάσεις της κοινής γνώμης και καθορίζει στάσεις ανάγνωσης».¹⁰⁸ Το πρωτοσέλιδο λειτουργεί ως σημείο αναφοράς και διάκρισης για κάθε έντυπο.

Με την προκειμένη, στα πλαίσια της παρούσας, μεθοδολογική προσέγγιση, επιχειρείται η περαιτέρω εμβάθυνση των συγκεκριμένων αντιπροσωπευτικών πρωτοσέλιδων των ημερήσιων αθηναϊκών εφημερίδων με τη μέθοδο της **θεματικής ανάλυσης** των τίτλων εκάστου πρωτοσέλιδου (υπέρτιτλος, κεντρικός τίτλος, δευτερεύοντες τίτλοι, υπότιτλοι) και παράλληλα με τη μέθοδο της **σημειωτικής ανάλυσης** της συγκεκριμένης θεματικής του πρωτοσέλιδου (ανάλυση αντίστοιχου κειμένου, εικόνας καθώς και ανάλυση ενδείξεων, όπως μετωνυμικές σχέσεις). Στη σχετική ανάλυση είναι προφανές πως δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι τα ΜΜΕ, στην πλειονότητά τους, κινούνται στη λογική της αγοράς, καθώς και ότι οι πολιτισμικές αναφορές και η κοινωνική θέση των αποδεκτών των μηνυμάτων τους είναι διαφορετικές, πολλαπλές και ποικιλόμορφες, με άμεσες συνέπειες στη νοηματοδότηση των γεγονότων. Συνεπώς, τα μέσα επικοινωνίας εμφανίζονται ως φορείς κατασκευής νοήματος και διαπραγμάτευσης διαφορετικών αναπαραστάσεων του κόσμου. Η συμβολική αναπαράσταση ενός γεγονότος από τα μέσα επικοινωνίας ενέχει κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις, συμβάλλει στη διαμόρφωση πολιτισμικών προτύπων και κοινωνικών πρακτικών, κινητοποιεί κοινωνικά, ηθικά και πολιτισμικά-αξιακά δεδομένα, αυτό δε συντελείται στο επίπεδο τόσο της παραγωγής όσο και της ανάγνωσης. **Το ερευνητικό και ερμηνευτικό μας εγχείρημα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό «περικείμενο», το οποίο πλαισιώνει το δεδομένο ερευνητικό υλικό, δηλώνει, το αναγκαίο για την ερμηνευτική ανάλυση, σύνολο των συμβάσεων και των δεδομένων, εντός των**

¹⁰⁸ Ψύλλα Μαριάννα, ό. π., σελ. 51.

οποίων αναπαραστάθηκαν τα κρίσιμα γεγονότα και καθιστά αντιληπτές τις προθέσεις του παραγωγού του μηνύματος.¹⁰⁹

Οι τίτλοι είναι ιδιαίτερα δηλωτικοί για την επικοινωνιακή λειτουργικότητα του πρωτοσέλιδου και διαμορφώνουν την εικόνα της εφημερίδας στο πλαίσιο της καθημερινής κάλυψης των γεγονότων της επικαιρότητας. Επιπλέον η μελέτη των τίτλων είναι ενδεικτική του επικρατούντος εκάστοτε πλαισίου και των απαιτήσεων-προσδοκιών του αναγνωστικού κοινού. Σύμφωνα με τον Σ. Πεσμαζόγλου, η διερεύνηση των τίτλων ωθεί τον αναγνώστη «να εντάξει τις πληροφορίες και τις απόψεις που έπονται στα «ψιλά» στο πλαίσιο της ερμηνείας που δίνεται μέσα από τον κύριο τίτλο, ενισχυμένο από τους υπότιτλους και τους υπέρτιτλους».¹¹⁰ Εξάλλου, σύμφωνα με τον Abastado C., «οι τίτλοι αποκαλύπτουν συγχρόνως την εικόνα που μια εφημερίδα επιθυμεί να δώσει για τον εαυτό της καθώς και μια διανοητική συμπεριφορά των αναγνωστών της». Επομένως, ο ρόλος των τίτλων είναι νευραλγικός για την προσέλκυση αναγνωστών καθώς και για τον ιδεολογικό - πολιτικό προσανατολισμό τους. Είναι προφανές, όσον αφορά τον τρόπο που μια εφημερίδα επιλέγει την παρουσίαση ενός συγκεκριμένου γεγονότος, ότι οι τίτλοι αποδίδουν σε αυτό νόημα και το προσδιορίζουν τόσο σημασιολογικά όσο και ιδεολογικο-πολιτικά. Διευκρινίζεται ότι στην περίπτωση που οι κεντρικοί τίτλοι αναφέρονται στο γεγονός που ενδιαφέρει τον ερευνητή, η διερεύνηση της σημασιολογίας των κεντρικών τίτλων του πρωτοσέλιδου ενέχει ιδιαίτερη βαρύτητα για το εξεταζόμενο γεγονός. Οι τίτλοι επιπλέον διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο στην ιεράρχηση των πληροφοριών. Ο τρόπος εκφοράς τους καθορίζει το προφίλ της εφημερίδας καθώς η επικοινωνιακή στρατηγική κάθε εφημερίδας συνήθως είναι μοναδική και ιδιαίτερη.¹¹¹ Ο τρόπος παρουσίασης των γεγονότων, η προσθήκη φωτογραφίας, λεζάντας ή σκίτσου, ο θεαματικός ή πληροφοριακός χαρακτήρας των τίτλων της κάθε εφημερίδας που αποτυπώνει τη διαφορετική προσέγγιση των γεγονότων, συνιστούν μια διακριτή μεθοδολογική ιδιαιτερότητα. Η απόδοση της μορφής των κεντρικών τίτλων, το ύφος γραφής, τα έκδηλα σημεία στίξης, όπως η χρήση θαυμαστικών ή αποσιωπητικών αποδίδουν έμφαση στο περιεχόμενο του

¹⁰⁹ Ψύλλα Μαριάννα, ό. π., σελ. 24, 25, 30, 34.

¹¹⁰ Πεσμαζόγλου Σ., «Τιτλομαχίες», *Σύγχρονα Θέματα*, 13 (1981), σελ. 22.

¹¹¹ Ψύλλα Μαριάννα, ό. π., σελ. 51, 52.

εντύπου, με την πρόθεση κυρίως της δημιουργίας εντυπώσεων και προσέλκυσης του αναγνώστη.

Η αναλυτική προσέγγιση που επιχειρείται στοχεύει στην κατανόηση και στην ερμηνεία της γραφής και μορφής απόδοσης του περιεχομένου του ερευνητικού υλικού, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο αυτό αποδίδεται, σημασιοδοτώντας σφαιρικά το εκάστοτε κείμενο, στη μελέτη δηλαδή του τρόπου παρουσίασης (μορφολογικά χαρακτηριστικά) του εξεταζόμενου διαμεσολαβημένου λόγου, λαμβάνοντας επιπλέον υπόψη την ιδιαίτερη φυσιογνωμία, το ιδιάζον ύφος και την πολιτικο-ιδεολογική θέση εκάστου εντύπου, τα έκδηλα και υπολανθάνοντα – συμβολικά χαρακτηριστικά των μηνυμάτων τους, με στόχο την αντικειμενική καταγραφή και την αποκωδικοποίηση των σημασιών-συμβολισμών που εμπεριέχουν τα σχετικά έντυπα μηνύματα, όσο και των μορφών απόδοσης του περιεχόμενου τους. Η αναζήτηση των έκδηλων χαρακτηριστικών των αντίστοιχων μηνυμάτων ακολουθεί τη μέθοδο της ταξινόμησης, καταμέτρησης, συσχέτισης και σύγκρισης των εννοιών που εμπεριέχονται σ' αυτά, λαμβάνοντας υπόψη ότι, ανεξάρτητα από το εάν τα συγκεκριμένα μηνύματα εκφέρονται με τη χρήση γλωσσικών κωδίκων, είτε εικονικών αναπαραστάσεων, που εκφέρουν ή συνεπικουρούν τη γλωσσική εκφορά, η διερεύνηση – αναζήτηση του συμβολικού στοιχείου είναι πρωταρχική για την ερμηνευτική διαδικασία. Με βάση αναφοράς τα συγκεκριμένα δεδομένα, δηλαδή τα έκδηλα χαρακτηριστικά των αντίστοιχων μηνυμάτων, επιχειρείται η αναζήτηση της υπολανθάνουσας σημασίας που ενυπάρχει σε αυτά. Ως μεθόδους προσέγγισης / διερεύνησης της σημασιολογίας του περιεχομένου του ερευνητικού υλικού εφαρμόζουμε τη διερεύνηση θεματικών ενοτήτων που εμπεριέχονται σε αυτά (κλασική θεματική ανάλυση περιεχομένου), την αναζήτηση των γλωσσικών ενοτήτων τους, με επικέντρωση στο επίπεδο της λέξης (λεξικομετρία και δομική λεξικολογία), στο επίπεδο των γλωσσικών ενοτήτων των φράσεων και των προτάσεων (συντακτική ανάλυση) καθώς και στο διαφραστικό επίπεδο, συνδέοντας το λόγο με τις συνθήκες γένεσής του, με τη διερεύνηση της ιδεολογικής σκοπιμότητας του λόγου σε σχέση με το ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον παραγωγής του (ανάλυση της απόφασης, ανάλυση λόγου), με την παράλληλη μελέτη της λειτουργίας των σημείων, για τη διερεύνηση

των συμβολικών στοιχείων και υπολανθανόντων νοημάτων (σημειολογική ή **σημειωτική ανάλυση**). Η καταγραφή των διαφορετικών τρόπων παρουσίασης ενός γεγονότος, ανεξάρτητα από τη σημασιολογική παράμετρο, αλλά και σε συνδυασμό με αυτή, οδηγεί τον ερευνητή-αναλυτή στην πληρέστερη κατανόηση της σημασιοδότησης ενός γεγονότος, όπως αυτή καταγράφεται μέσα στο λόγο των διαφορετικών έντυπων ΜΜΕ. Είναι προφανές ότι **ο αλληλένδετος συνδυασμός μορφής και περιεχομένου** παρέχει τον πλέον ικανοποιητικό τρόπο καταγραφής και ερμηνείας των δημοσιευμάτων που αναφέρονται σε ένα γεγονός, καθώς η σχέση μορφής - περιεχομένου είναι στενή, διότι το είδος της εκάστοτε υιοθετούμενης μορφής έχει άμεσες συνέπειες για την ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου ενός μηνύματος. Επίσης, το σημασιολογικό περιεχόμενο ενός μηνύματος επηρεάζει σαφώς και τον τρόπο με τον οποίο υλοποιείται η εκφορά του. Σε κάθε περίπτωση είναι αλληλένδετες οι επιδράσεις που μπορεί να επιφέρει η μία παράμετρος στην άλλη, σχετικά με την τελική εκφορά απόδοσης ενός μηνύματος.¹¹²

Η διερεύνηση και ανάλυση του συγκεκριμένου υλικού, στοχεύει στην ανάδειξη του ιδιαίτερου ρόλου που διαδραμάτισε ο πολιτικός ημερήσιος αθηναϊκός Τύπος την κρίσιμη περίοδο 1988-1992, με εστίαση στη στάση, στα κίνητρα, στην αναδίπλωση καθώς και στην ιδεολογική διασύνδεσή του με το πολιτικό-κομματικό κατεστημένο. Επίσης στοχεύει στην ανάδειξη της λειτουργίας του ίδιου Τύπου ως μέσου κοινωνικού ελέγχου, των συνεπειών που συνεπάγεται ο θεσμικός αυτός ρόλος του, καθώς και του μέτρου των δυνατοτήτων του στην «κατασκευή κοινής συναίνεσης», λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη το «περικείμενο» πλαίσιο, τις τότε επικρατούσες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες.

Με γνώμονα τους προεκτιθέμενους ερευνητικούς στόχους επιχειρούμε με το μεθοδολογικό μας εγχείρημα, υιοθετώντας τη θεώρηση του βρετανού στοχαστή Skinner Q., σύμφωνα με την οποία «ο ερμηνευτικός κύκλος δεν συνίσταται ουδόλως σε έναν φαύλο κύκλο, αν και αποτελεί ένα εξαιρετικά περίπλοκο εγχείρημα».¹¹³

¹¹² Ψύλλα Μαριάννα, ό. π., σελ. 35-37.

¹¹³ Απόσπασμα από την ομιλία του στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών την 01-07-2007 με τίτλο «Είναι ακόμη δυνατόν να ερμηνεύουμε κείμενα;».

Ως ανταποκρινόμενο στους ερευνητικούς στόχους της παρούσας **σώμα ανάλυσης** (corpus) επιλέχθηκε, κατ' αρχάς, αντιπροσωπευτικό δείγμα πρωτοσέλιδων της περιόδου 1988-1990, με βάση τα μέγιστα της κυκλοφορίας τους. Επιχειρείται η διερεύνηση των αντίστοιχων πρωτοσέλιδων με στόχο να αποδοθεί η βαρύτητα που εμπεριέχει η πρώτη σελίδα, αναφορικά με την επικοινωνιακή λειτουργικότητα των εκφερομένων μηνυμάτων. **Δίδεται έμφαση σε μεθόδους ανάλυσης που ενέχουν κυρίως ποιοτικό χαρακτήρα**, ακολουθώντας τα μεθοδολογικά βήματα της καταγραφής των κεντρικών τίτλων (υπέρτιτλων, κεντρικών και υπότιτλων), της θεματικής ανάλυσης των τίτλων και της σημειωτικής ανάλυσης επί του συνόλου του **πρωτοσέλιδου**, στο πλαίσιο των ερευνητικών μας στόχων. Σημαντικές παράμετροι ανάλυσης και ερμηνείας, αποτελούν το χρονικό και χωρικό πλαίσιο παραγωγής ενός γεγονότος με εμφανείς, άμεσες, συνέπειες στη σημασιодότησή του και στην ιδιαίτερη κοινωνική και πολιτισμική χροιά που προσδίδουν στον έντυπο λόγο. **Επισημαίνεται ότι και η ανάγνωση του λόγου, όπως και η παραγωγή του, σχετίζεται με τις αναπαραστάσεις του αποδέκτη του μηνύματος.**

Η προαναφερόμενη μεθοδολογική επιλογή υιοθετήθηκε και διότι πληροί κριτήρια παράλληλα **ιδεολογικο-πολιτικά** κριτήρια, που αναφέρονται στην **ιδιάζουσα, παρόμοια ή διαφορετική πολιτικο-ιδεολογική κατεύθυνση και φυσιογνωμία των συγκεκριμένων πολιτικών εφημερίδων καθώς και στοιχεία πολιτικής βαρύτητας, των επιδράσεων δηλαδή των ίδιων εφημερίδων στην πολιτική σκηνή.**

Με βάση την ίδια προσέγγιση και ανεξάρτητα από τα μέγιστα κυκλοφορίας αναλύεται και ερμηνεύεται **συγκριτικά** ο λόγος των ίδιων ΜΜΕ σε σχέση με τις καθοριστικές πτυχές - σταθμούς των διαδικασιών της παραπομπής και Δίκης του Ανδρέα Παπανδρέου. Η ανάλυση και η σύγκριση των εντύπων συνεισφέρει στην ευρύτερη ερμηνευτική διάσταση του έντυπου λόγου.

Η διάκριση των μηνυμάτων-συμβόλων που εμπεριέχει ο έντυπος λόγος και η ερμηνευτική τους προσέγγιση, συναρτώνται με την **παρουσία ή τη συχνότητα εμφάνισης** ή και την **απουσία** τους και είναι δηλωτικές ως προς την κεντρική θέση που αυτά κατέχουν στην εκφορά του συγκεκριμένου λόγου, τη σημασιодότησή

τους, ανάλογα με τους ερευνητικούς μας στόχους στο πλαίσιο της κατασκευής της απόδοσης αυτών των γεγονότων.

Η μεθοδολογική προσέγγιση ανάλυσης των τίτλων των αντίστοιχων πρωτοσέλιδων επιχειρείται αρχικά με την καταγραφή τους και στη συνέχεια με τη θεματική κατηγοριοποίηση των ενοτήτων περιεχομένου που δηλώνονται στους τίτλους, με στόχο να καταδειχθεί μέσω της ανάλυσης των θεμάτων που εμπεριέχονται σε αυτούς, η σημασιодότησή τους, τόσο σε πληροφοριακό όσο και σε θεαματικό επίπεδο, και η αποκωδικοποίηση των μηνυμάτων τους. Με τη σημειωτική ανάλυση που επακολουθεί, επιχειρείται η περαιτέρω εμβάθυνση του πρωτοσέλιδου ως μηνύματος μεικτής μορφής, αποτελούμενο από συστήματα σημείων που υπόκεινται στους δικούς του κανόνες το καθένα, αλλά συγχρόνως, σύμφωνα με τον Abastado C., «δεν συνιστούν κλειστά σύνολα στην ουσία συνυπάρχουν στο πλαίσιο μιας κουλτούρας». Ως προς την ερμηνευτική διάσταση, κατά τον ίδιο, ένα σύστημα σημείων δεν συνιστά αντικείμενο ερμηνείας παρά μόνον «όταν ενσωματώνεται σε μια πολιτισμική ολότητα. Δεν προσλαμβάνει τη σημασιодότησή του παρά μόνον σε αναφορά με τα άλλα συστήματα». Συνεπώς αναζητείται κατά την παρούσα ερμηνευτική διαδικασία η σύνδεση του κειμένου (έντυπου λόγου) με την πρόθεση του δημιουργού, με σκοπό τη σφαιρική ερμηνεία του περιεχομένου του μηνύματος που εμπεριέχει, εφόσον η κατανόηση ενός κειμένου «λαμβάνει χώρα μέσα από τη συνάφεια των προθέσεων που το παρήγαγαν και όλο το πλέγμα των συμβάσεων εντός των οποίων εμφανίστηκε».

Η σημασιολογική προσέγγιση του ερευνητικού υλικού προκύπτει από το συνδυασμό, γλωσσικών ή μη, συστημάτων σημείων, τα οποία δηλώνουν τις έννοιες, τα νοήματα που εμπεριέχονται σε ένα μήνυμα. Το ιδεολογικό στοιχείο καθώς και το κοινωνικό στοιχείο που αντανακλάται στη διαφοροποίηση του περιεχομένου και της μορφής κάθε εντύπου είναι ενδεικτικό του κοινωνικού και πολιτισμικού χαρακτήρα των σημασιών που δηλώνονται στην αρθρογραφία του αντίστοιχου ημερήσιου αθηναϊκού τύπου. **Επισημαίνεται επιπλέον ότι ο λόγος των εφημερίδων είναι σε μεγάλο βαθμό ιδεολογικός καθώς και με την αρθρογραφία τους και το σχολιασμό των πληροφοριών επιχειρείται η δημιουργία και ο προσανατολισμός της κοινής γνώμης.** Παράλληλα, τονίζεται ότι η ιδεολογία και το κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο των αναγνωστών είναι αυτά που

υπαγορεύουν σε μεγάλο βαθμό την επιλογή του περιεχομένου και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η παραγωγή καθώς και η παρουσίαση των πληροφοριών.¹¹⁴

Από την πλευρά του αναλυτή που επιχειρεί την ερμηνεία ενός μηνύματος, όντως, τίθεται το θέμα της πολλαπλής διαφορετικής ανάγνωσης που έγκειται σε πολλαπλούς διαφορετικούς λόγους, ιδεολογικής, πολιτισμικής ή και αξιακής τοποθέτησης. Πολλαπλοί παράγοντες επεμβαίνουν στην ανάλυση και στην επεξεργασία - ερμηνεία ενός μηνύματος. Σημαντική αποβαίνει για την οργάνωση της σημασιодότησης των μηνυμάτων, τα οποία εμπεριέχονται στο πρωτοσέλιδο των εφημερίδων, η ανταποκρινόμενη, σε τρεις συνδυαζόμενες μεταξύ τους τάξεις νοηματοδότησης, και ακολουθούμενη στα πλαίσια της παρούσας θεώρησης ως προς τους στόχους της ερευνητικής ανάλυσης (παραπομπής και Δίκης του Α. Παπανδρέου), οι οποίες (τάξεις) οργανώνουν τη συνολική δομή του πρωτοσέλιδου μιας εφημερίδας : *γλωσσολογική, αναλογική και μετωνυμική*. Η *γλωσσολογική* τάξη είναι η κατηγορία σημείων που δηλώνει τη γλωσσική καταγραφή, με κυρίαρχο το *συμβολικό* στοιχείο. Η *αναλογική* καταγραφή είναι η καταγραφή του εικονικού όπου οι σημαίνουσες σχέσεις στηρίζονται στην *αναλογία* και την *απεικόνιση* και τέλος η *μετωνυμική τάξη* όπου η σημασιодότηση γίνεται αντιληπτή στη βάση υπαρκτών σχέσεων, όπου η γειτνίαση, η προσέγγιση σε σχέση με την απόσταση, το μέρος σε σχέση με το όλο, το περιεχόμενο σε σχέση με το περιέχον οργανώνουν το μήνυμα στη συνολική του εκφορά. Στον έντυπο λόγο και ιδιαίτερα στην οργάνωση του πρωτοσέλιδου, εκτός από τα γλωσσικά σημεία και τα αναλογικά που αναφέρονται σε φωτογραφίες, σκίτσα και άλλα εικονικά σημεία που τυχόν αναδύονται σ' αυτό, η μετωνυμική τάξη παίζει πρωτεύοντα ρόλο στο επίπεδο επαφής του μηνύματος με τον αποδέκτη του. **Η οργάνωση του χώρου του πρωτοσέλιδου με τα κείμενα, τις φωτογραφίες, τα κενά, τις εμφάσεις, τους μικρούς ή μεγάλους τίτλους, τα τονισμένα ή μη γράμματα, τις υπογραμμίσεις, τα σημεία στίξης, τους χρωματικούς κώδικες, τις γειτνιάσεις ή τις αποστάσεις συνιστά το μετωνυμικό επίπεδο καταγραφής.** Αυτονόητο είναι ότι μόνον ο αναγκαίος συνδυασμός των παραπάνω τριών επιπέδων καταγραφής νοηματοδοτεί τα σχετικά μηνύματα, λαμβάνοντας επιπλέον πάντοτε υπόψη τις συνθήκες μέσα στις οποίες παράγεται ένα μήνυμα, το χωρο-χρονικό πλαίσιο εκφοράς του, το

¹¹⁴ Ψύλλα Μαριάννα, ό. π., σελ. 55-59.

«περικείμενο» ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο το οποίο αποδίδει σφαιρικά νόημα στο ανθρώπινο λόγο.

Η ακριβής επιλογή και η οριοθέτηση του παραπάνω corpus ταξινομήθηκε, σύμφωνα με τα ακόλουθα κριτήρια : α) *Κατηγορία ή είδος εφημερίδων*. Η επιλογή μας αφορά, κυρίως, τον εθνικό, αθηναϊκό ημερήσιο, πολιτικό τύπο, β) *Ιδεολογική και πολιτική υφή*. Με τη σχετική επιλογή αντιπροσωπεύεται ιδεολογικοπολιτικά το σύνολο σχεδόν των τότε πολιτικών – κομματικών συνιστωσών που εξέφραζε ο ημερήσιος αθηναϊκός τύπος (προοδευτική κεντροαριστερή συνιστώσα, συντηρητική κεντροδεξιά έκφραση), γ) *Βαρύτητα έναντι του αναγνωστικού κοινού*. Στην περίπτωση συγκεκριμένα της *Ελευθεροτυπίας* και των *Νέων*, τα στοιχεία κυκλοφορίας που εκφράζουν έναν σημαντικό αριθμό αναγνωστών, αποτέλεσαν βασικό κριτήριο επιλογής, ενώ στην περίπτωση της *Καθημερινής* επρόκειτο κυρίως για επιλογή που στηρίχθηκε σε στοιχεία σημαντικής πολιτικής βαρύτητας στην πολιτική σκηνή.

2.2. Περιπτώσιολογική μεθοδολογική προσέγγιση

Εφαρμογή του ερευνητικού υλικού : Ανάλυση περιεχομένου και μορφής

Η μελέτη των κεντρικών τίτλων των πρωτοσέλιδων της κρίσιμης περιόδου, οι οποίοι ανάγονται ως προς την θεματική κατηγοριοποίησή τους στη διαδικασία της παραπομπής και της Δίκης του Ανδρέα Παπανδρέου, στην ιδιωτική του ζωή και στο αλληλένδετο πολιτικό προσκήνιο και παρασκήνιο και αποτελούν, κατά τα προεκτεθέντα, το σώμα του ερευνητικού μας υλικού, σκοπεύει στην κατανόηση και ερμηνεία του περιεχομένου τους.

Συνήθως δεν έχουν όλες οι εφημερίδες το ίδιο πρώτο θέμα. Εξαίρεση αποτελούν τα εξαιρετικά σημαντικά συμβάντα, όπως οι εθνικές εκλογές, κυβερνητικοί ανασχηματισμοί και ζητήματα έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης. Η κρίση για την ύπαρξη βαρύτητας σε ένα θέμα, προκειμένου να επιλεγεί στο πρωτοσέλιδο, ο κύριος τίτλος του, που μεταδίδει το μήνυμα, καθώς και ο τρόπος παρουσίασής του, εξαρτάται και από την πολιτική κατεύθυνση / ιδεολογία μιας εφημερίδας και καθορίζεται από το διευθυντή της. Το γεγονός ότι οι αποφάσεις, για το περιεχόμενο και τη μορφή της πρώτης σελίδας λαμβάνονται στο ανώτατο επίπεδο στην ιεραρχία της εφημερίδας, υποδεικνύει τη σημασία της. «Η πρώτη

σελίδα αποτελεί εν τέλει την «καρδιά» της εφημερίδας». ¹¹⁵Ο Φρέντν Γερμανός σκιαγραφεί με την ακόλουθη θέση του τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πρωτοσέλιδου : «Προσωπικά, είχα πάντα μια αδυναμία στις ειδήσεις της δεύτερης σελίδας. Η πρώτη σελίδα με απωθούσε, παρ' όλο που στην Ελευθεροτυπία ήμουν, για πολλά χρόνια, μόνιμος κάτοικός της. Με απωθούν οι μεγάλοι τίτλοι και τα χτυπητά, κεφαλαία γράμματα. Γενικά με απωθούν οι κραυγές. Προτιμώ τους ψίθυρους από τις ιαχές, με τον ίδιο ίσως τρόπο που προτιμώ το χαμόγελο από το γέλιο. Η δεύτερη σελίδα σε βοηθά να τα βρεις όλα αυτά. Καμιά φορά και η τρίτη». ¹¹⁶

Το «στήσιμο» της πρώτης σελίδας, δηλαδή η σημαίνουσα διαδικασία της επιλογής της θεματογραφίας τίτλοι, κείμενα, φωτογραφίες, γελοιογραφίες) καθώς και η εξειδικευμένη τέχνη και τεχνική με τις οποίες η επιλεγείσα θεματογραφία θα τοποθετηθεί με σκοπό να προσελκύσει το κοινό για να πεισθεί να γίνει αναγνώστης, αποτελεί την ιερή τελετουργία των εφημερίδων και αποτυπώνει το ιδεολογικό στίγμα της ίδιας και των αναγνωστών της.

Ο σημασιολογικός ρόλος των τίτλων ,ενέχει ιδιαίτερη βαρύτητα στο έντυπο και στην επικοινωνιακή λειτουργικότητα. Οι τίτλοι κινούνται συνηθέστερα περισσότερο εμφανώς στο επίπεδο της θεαματικής καταγραφής, προφανώς για τη δημιουργία εντυπώσεων, ενώ παράλληλα επιθυμούν να προσελκύσουν την προσοχή του αναγνωστικού κοινού, τονίζοντας με συμβολικό και κωδικοποιημένο τρόπο την πρόθεση της εφημερίδας όσον αφορά το θιγόμενο γεγονός. Ο τίτλος καθίσταται εμφανώς δηλωτικός, όταν συνδυάζεται με τη φωτογραφία, τον υπότιτλο ή το μονόστηλο και ευρύτερα όταν τοποθετείται στο σύνολο της σελίδας. Οι κεντρικοί τίτλοι των εφημερίδων, καθώς αποτυπώνουν τον απόηχο της επικαιρότητας, αποκτούν ιδιάζουσα βαρύτητα.

Ο λόγος που εκδήλωσε το σύνολο σχεδόν των τότε κυκλοφορούντων εφημερίδων μέσω της πολιτικής τους θέσης / γραμμής, αποτυπώθηκε στη διατύπωση και γλώσσα του κύριου άρθρου τους και, κυρίως, μέσω των έντονων τίτλων των πρωτοσέλιδων. Επιπλέον η στάση των εφημερίδων, κατά την κρίσιμη

¹¹⁵ Ψυχγιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 46-48.

¹¹⁶ Γερμανού Φρέντν, *Το χρονογράφημα ως είδηση*, στο : Μπασαντής Διαμαντής – Στράτος Κωνσταντίνος, *Ο κόσμος των ειδήσεων Από την Εφημερίδα στην Τηλεόραση*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1991, σελ. 306-307.

χρονική περίοδο 1988 έως τον Ιανουάριο του έτους 1992, εμφανίζεται στην κάλυψη, ερμηνεία και αξιολόγηση των σχετικών με τα κρίσιμα γεγονότα ειδήσεων, στη δημοσίευση επίσημων ανακοινώσεων και αποσπασμάτων από συνεντεύξεις / ομιλίες μελών της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης, στην παρουσίαση προανακριτικών κυρίως καταθέσεων των εκδοτών, στη θέση που εμφανίζεται το αντίστοιχο άρθρο, στην έκταση που έχει, στις φωτογραφίες και στις λεζάντες, στη δημοσίευση και το είδος των πολιτικών γελοιογραφιών.

Τα ερευνητικά δεδομένα επικεντρώνονται στην παρουσίαση της ειδησεογραφικής κάλυψης, ανάλυσης και ερμηνείας της σχετικής, με τα κορυφαία γεγονότα της παραπομπής και Δίκης του Ανδρέα Γ. Παπανδρέου, με αφορμή το σκάνδαλο της Τράπεζας Κρήτης (σκάνδαλο Κοσκωτά), αρθρογραφίας, κυρίως από τις αθηναϊκές εφημερίδες, τη μετέπειτα μετεξέλιξή τους καθώς και την επίδραση που αυτά άσκησαν τόσο στους πρωταγωνιστές τους, όσο και στην κοινή γνώμη, το προσκήνιο και παρασκήνιο ομάδων συμφερόντων (πολιτικών, εκδοτών). Η ανάλυση του ερευνητικού υλικού εστιάζεται ιδιαίτερα στη διαχρονική **σύγκριση**, ανάλυση και αξιολόγηση της σχετικής ειδησεογραφίας και αρθρογραφίας ανάμεσα στα φύλλα των εφημερίδων που πρωτοστάτησαν τη συγκεκριμένη περίοδο με **βάση την ιδιαίτερη ιδεολογική - πολιτική γραμμή τους**.

Η προσέγγιση του θέματος της παρούσας καθώς και η ανάλυση - ερμηνεία του ερευνητικού υλικού επιχειρείται με βάση τη θεωρία της **ετικέτας (Labeling Theory)**. Συγκεκριμένα, με βάση το ερευνητικό υλικό, επιχειρείται η **επισήμανση και η αξιολόγηση του στιγματισμού ή της απόπειρας στιγματισμού σε βάρος του Ανδρέα Γ. Παπανδρέου που εκδηλώθηκε και εκφράστηκε τότε μέσω του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου, σε συσχετισμό με τον υπολανθάνοντα, και άγνωστο στο ευρύ κοινό, παρασκηνιακά» ρόλο των εκδοτικών - συντεχνιακών συμφερόντων και τον αντίστοιχο ρόλο των αντιπολιτευόμενων πολιτικών**.

Στα πλαίσια της παρούσας, επιλέξαμε ως αντιπροσωπευτικό δείγμα για την παρουσίαση και αξιολόγηση της έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης, η οποία χαρακτήρισε την κρίσιμη αυτή περίοδο, από το σύνολο των 909 εκδόσεων που πραγματοποίησαν οι ανελλιπώς εκδιδόμενες απογευματινές αθηναϊκές εφημερίδες *Απογευματινή, Ελευθεροτυπία, Μεσημβρινή, Αυριανή, Έθνος, Ελεύθερος Τύπος, Τα*

Νέα, κατά την χρονική περίοδο από 1-1-1988 μέχρι 31-12-1990, τις τριάντα (30) επιτυχημένες πρώτες σελίδες τους που σημείωσαν τα υψηλότερα «τοπικά μέγιστα» της κυκλοφορίας τους, όχι με βάση τον απόλυτο αριθμό πωληθέντων φύλλων, αλλά με κριτήριο τη μεταβολή του ποσοστού της, την αύξηση του μεριδίου της στο σύνολο των απογευματινών αθηναϊκών εφημερίδων, δηλαδή δεν αντιστοιχούν στις ημέρες της υψηλότερης κυκλοφορίας τους, αλλά εκφράζουν αντιπροσωπευτικά τη μεγαλύτερη αύξηση που σημείωσε κάθε εφημερίδα σε σύγκριση ως προς τα τρέχοντα την αντίστοιχη περίοδο επίπεδα κυκλοφορίας της, απεικονίζοντας την απόκλιση από το μέσο κυκλοφοριακό της επίπεδο, το οποίο προσδιορίστηκε ως ο μέσος όρος δύο εβδομάδων.¹¹⁷ Εξαίρεθηκαν οι εφημερίδες *Εστία* και *Ελεύθερη Ωρα*, διότι η μεν πρώτη λόγω της μορφής της δεν παρουσιάζει ορατό από τον υποψήφιο αναγνώστη «πρώτο θέμα», ώστε να του δώσει έναυσμα να αγοράσει την εφημερίδα, η δε δεύτερη λόγω των εξαιρετικά μικρών διακυμάνσεων της κυκλοφορίας της, που καθιστούν δύσκολη τη σχετική αξιολόγηση¹¹⁸.

Σημειώνεται ότι οι τριάντα (30) πρώτες σελίδες που επελέγησαν δεν είναι «αντιπροσωπευτικές», με τη στατιστική έννοια του όρου, για το σύνολο των πρωτοσέλιδων των εφημερίδων της περιόδου από 1-1-1988 μέχρι 31-12-1990, δεν αποτελούν δηλαδή τυχαίο, αντιπροσωπευτικό δείγμα του συνόλου. Είναι όμως ουσιαστικά αντιπροσωπευτικές, διότι αποτελούν τα πρωτοσέλιδα που αναγνώστες, τους προσέλκυσαν τους αναγνώστες και τους έπεισαν να αγοράσουν την εφημερίδα, ενώ δεν είχαν εκδηλώσει αντίστοιχη πρόθεση, καθόσον μόνον προσελκύοντας, πέραν των συνήθων, τακτικών αναγνωστών τους, τους παρά την πρόθεσή τους αγοραστές, ήταν εφικτό οι προαναφερόμενες εφημερίδες να υπερβούν τις συγκεκριμένες ημέρες το σύννηθες για την εποχή εκείνη επίπεδο των πωλήσεών τους. Στις συνθήκες εκείνων των κρίσιμων ημερών, τα θέματα - συνθήματα, οι τίτλοι, οι υπότιτλοι, οι φωτογραφίες, οι λεζάντες οι γελοιογραφίες, το ιδιαίτερο ύφος και ήθος στην πρώτη σελίδα, μαγνήτισαν το κοινό που θέλησε να ενημερωθεί για τα περιγραφόμενα και ειδικά νοσηματοδοτούμενα από την κάθε εφημερίδα γεγονότα.

¹¹⁷ Ψυχογιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 49.

¹¹⁸ Ψυχογιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 153, Υποσημείωση με αριθμό 29.

Στον Πίνακα του Παραρτήματος κατανέμονται κατά εφημερίδα τα δεκαέξι (16) «πρώτα θέματα» που εμφανίστηκαν συχνότερα στα τριάντα (30), πλέον επιτυχημένα από κυκλοφοριακή άποψη, πρωτοσέλιδα των παραπάνω, μεγαλύτερων, απογευματινών αθηναϊκών εφημερίδων κατά την τριετία 1988-1990. Στην τελευταία στήλη του Πίνακα αναφέρεται πόσες φορές συνολικά εμφανίζεται στην πρώτη σελίδα όλων των παραπάνω εφημερίδων το συγκεκριμένο θέμα (ανεξαρτήτως του εάν ήταν πρώτο, δεύτερο ή ακόμα χαμηλότερα στην ιεραρχία, διότι τα πρωτοσέλιδα μπορούσαν να περιέχουν μέχρι και οκτώ (8) θέματα). Για το σύνολο των 210 «πρώτων σελίδων» (επτά (7) εφημερίδες επί τριάντα (30) φύλλα) καταμετρήθηκαν συνολικά 796 θέματα, που αντιστοιχούν τέσσερα (4) θέματα περίπου ημερησίως σε κάθε πρώτη σελίδα.¹¹⁹

Σύμφωνα με τον παραπάνω Πίνακα, πρώτο σε συχνότητα ως επιτυχημένο «πρώτο θέμα» (αλλά όχι και σε συνολικές αναφορές στην πρώτη σελίδα), που προσέλκυσε το αναγνωστικό κοινό, τα σχετικά γεγονότα με το «σκάνδαλο Κοσκωτά» και στους πρωταγωνιστές του, με κυρίαρχες τις συνεντεύξεις που ο ίδιος ο Γεώργιος Κοσκωτάς έδωσε σε εφημερίδες. Ο Γ. Κοσκωτάς είχε απασχολήσει το άμεσα θιγόμενο, από την επέκτασή του στο χώρο των ΜΜΕ, εκδοτικό κατεστημένο, το *Έθνος* αρχικά από το έτος 1986 και στη συνέχεια τις υπόλοιπες εφημερίδες, που κατήγγειλαν από το έτος 1987 με πρωτοσέλιδά τους το φαινόμενο του νεόκοπου τραπεζίτη και τις επιχειρηματικές και εκδοτικές δραστηριότητές του. Το θέμα «σκάνδαλο Κοσκωτά», αρχίζει να προσελκύει την κοινή γνώμη με την αποκάλυψη της απάτης και τη φυγή του δράστη στο εξωτερικό το Νοέμβριο του έτους 1988, από όπου άρχισε να **παραχωρεί στον αντιπολιτευόμενο τότε Τύπο**, αποκλειστικές συνεντεύξεις, σημειώματα, κασέτες, με «αποκαλυπτικές λεπτομέρειες» των πραγματικών ή μη επιλήψιμων συναλλαγών του με πολιτικά πρόσωπα και κυρίως με τον Ανδρέα Παπανδρέου και τον πανίσχυρο άνδρα του ΠΑΣΟΚ Αγαμέμνονα Κουτσόγιωργα, τότε Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης και Υπουργό Δικαιοσύνης. Αντίθετα, στα συμπολιτευόμενα *Νέα* γίνεται πρώτο επιτυχημένο θέμα η είδηση για τη σύλληψή του και στην φιλοκυβερνητική *Αυριανή* οι «αποκαλύψεις» πως στην

¹¹⁹ Ψυχोगιός Δημήτριος, ό.π., σελ. 51-55.

πραγματικότητα ο Γ. Κοσκωτάς είναι πειθήνιο όργανο της Νέας Δημοκρατίας με σύνδεσμο τον Παύλο Μπακογιάννη.

Στην τέταρτη θέση του ίδιου Πίνακα, με τον τίτλο «Α. Παπανδρέου», ανήκουν οι αναφορές στην υγεία του ηγέτη του ΠΑΣΟΚ και τη σχέση του με τη Δήμητρα Λιάνη, κυρίως σκανδαλοθηρικές. Η ιδιωτική ζωή και η υγεία του Πρωθυπουργού αποτέλεσαν κατ' επανάληψη επιτυχημένα «πρώτα θέματα», έντονα σκανδαλοθηρικά και συνήθως χωρίς την τήρηση οποιασδήποτε δημοσιογραφικής δεοντολογίας και σεβασμού σε δικαιώματα και αξίες. Τα συγκεκριμένα δημοσιεύματα κατατάσσονται πλέον στην Ιστορία του αθηναϊκού Τύπου ως αντιπροσωπευτικά δείγματα «κιτρινισμού». Ειδικεύθηκαν σ' αυτά οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες *Ελεύθερος Τύπος*, *Απογευματινή*, *Έθνος*, «αποκαλύπτοντας» και σχολιάζοντας σκαιώς πτυχές της ιδιωτικής ζωής του Ανδρέα Παπανδρέου και του άμεσου περιβάλλοντός του *«με τρόπο και σε έκταση που δεν έχει ξαναγίνει για κανένα άλλο δημόσια πρόσωπο στην Ελλάδα»*. Στην αντίπερα όχθη και προς αντιπερισπασμό των δημοσιευμάτων αυτών, επιδίδεται σε «κιτρινισμό» μόνον η συμπολιτευόμενη εφημερίδα *Αυριανή*, γνωστή για το ιδιότυπο, αμφιλεγόμενο πανταχόθεν, ύφος της, γνώρισε κυκλοφοριακά ύψη προβαίνοντας με τη σειρά της σε «αποκαλύψεις» για την ιδιωτική ζωή του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και τις οικονομικές δοσοληψίες μελών της οικογένειάς του *«κατά τρόπο, πάντως, ο οποίος ωχριά μπρος σε όσα εγράφησαν για τον Ανδρέα Παπανδρέου»*.¹²⁰

Οι πολιτικές αναφορές στις δραστηριότητες της Νέας Δημοκρατίας και του αρχηγού της κατέχουν την επόμενη θέση και ακολουθούν οι αντίστοιχες για το ΠΑΣΟΚ και τον Ανδρέα Παπανδρέου, ενώ αυτές του Συνασπισμού βρίσκονται χαμηλότερα, στη δωδέκατη θέση. Στην έβδομη θέση, ως «άλλα πολιτικά» νοούνται τα γενικά, πλην των ρητά ταξινομημένων, θέματα που αναφέρονται κυρίως στις δραστηριότητες της κυβέρνησης, της Βουλής, του Προέδρου της Δημοκρατίας. Ακολουθούν τα «σκάνδαλα άλλα», τα λοιπά, πλην του «σκανδάλου Κοσκωτά», θέματα σκανδάλων (υποκλοπές, «Κιάππε», «αγορά του αιώνα»). Το επόμενο επιτυχημένο πρώτο θέμα, στην ένατη θέση του Πίνακα, με τον τίτλο «Κ.

¹²⁰ Ψυχγιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 56.

Μητσοτάκης», αναφέρεται, κατ' αναλογία προς το θέμα «Α. Παπανδρέου», σε σκανδαλοθηρικά θέματα, σχετικά με τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη.

Αθροίζοντας στο «πρώτο θέμα» της πρώτης σειράς του ίδιου Πίνακα με τίτλο «σκάνδαλο Κοσκωτά», τη συναφή κατηγορία «σκάνδαλα άλλα» και λαμβάνοντας υπόψη ότι τα μισά τουλάχιστον από τα αναφερόμενα στον Ανδρέα Παπανδρέου θέματα καθώς και το σύνολο των αναφερομένων στον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη δημοσιευμάτων, έχουν ως κεντρικό ζήτημα σκάνδαλα, συνάγεται ότι κατά την τριετία 1988-1990, περισσότερα των εξήντα πέντε (65), από τα διακόσια δεκαέξι (216), πλέον επιτυχημένα «πρώτα θέματα» των εφημερίδων, σκανδαλολογούν, δηλαδή σε αναλογία 1/3 περίπου.

Στην περίοδο 1988-1991, εγχώρια, κυρίως, ΜΜΕ πρωτοστάτησαν στην κατασκευή της εικόνας «Ανδρέας Παπανδρέου», με την ετικέτα «εγκληματίας-φαύλος» για να αναλωθεί, με αυτήν την ιδιότητα, ως πολιτική και ηθική οντότητα, στο πεδίο της κοινωνικής πρόσληψης. Στο βωμό της **κάθαρσης**, που χρησιμοποιήθηκε ως ορμητήριο κομματικών φιλοδοξιών και εκδοτικών συμφερόντων, διασύρθηκαν, **στιγματίστηκαν** και διαπομπεύτηκαν πολιτικά πρόσωπα, καταδικάστηκαν ως καταχραστές πριν δικαστούν, ευτελίστηκαν θεσμοί και αξίες, καταρρακώθηκε η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, προσβλήθηκαν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, στην ουσία των οποίων ανήκει εξ ορισμού η δυνατότητα να απαιτούνται και να επιβάλλονται και τα οποία πρέπει να απολαμβάνουν όλοι οι άνθρωποι ανεξαιρέτως, επειδή είναι άνθρωποι.¹²¹ Αθέμιτα μέσα χρησιμοποιήθηκαν για τους επιδιωκόμενους στόχους και την ικανοποίηση των φιλοδοξιών, για τη διατήρηση και ενίσχυση του κομματικού και εκδοτικού γοήτρου, που μας παραπέμπουν στην Ανομία.¹²²

Κατάπτυστα ανθρωποφαγικά δημοσιεύματα σχετικά με την υγεία του¹²³, ως βορά στο κοινό, αποτελούν το όνειδος της δημοσιότητας. «Όλη η Ελλάδα είχε

¹²¹ Κατά τον Κονδύλη Παναγιώτη, στην εποχή μας «δεν υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα και κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει αν θα υπάρξουν στο μέλλον, αν επιθυμούμε να ορίσουμε την έννοια του «ανθρώπινου δικαιώματος» αυστηρά, αδιαφορώντας απέναντι σε πολιτικές-ιδεολογικές σκοπιμότητες», στο Κονδύλης Παναγιώτης, Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα Τομές, στην πλανητική πολιτική περί το 2000, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1998, σελ. 61.

¹²² Ο Merton ορίζει ως Ανομία το ψυχικό επακόλουθο της διάστασης μεταξύ των επιδιωκόμενων σκοπών και των παρεχομένων μέσων.

¹²³ Κύρκος Λεωνίδας, Ανατρεπτικά Απέναντι στο Χθες και στο Αύριο, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1995, σελ. 108.

στραμμένα τα μάτια της στο κρεβάτι του πρωθυπουργού. Η καρδιά, το συκώτι, τα νεφρά, οι πνεύμονες αλλά και τα συναισθήματά του έγιναν αντικείμενο της δημοσιογραφικής απληστίας. Από την πλευρά του υπήρξε προσπάθεια να κρατηθούν χαμηλοί τόνοι, όπως πάντα». ¹²⁴

Οι ειδήσεις κατέκλυαν και τα διεθνή ΜΜΕ. Κυριολεκτικά και μεταφορικά επανέφεραν με τους διαπομπευτικούς τίτλους τους το θεσμό του πολιτικού θανάτου σε βάρος του. «Λόγια και κείμενα συγκεντρώνονται γύρω από «γραμμές-σοκ», γύρω από «σημεία που ερεθίζουν την προσοχή», από στοιχεία γενικά που μεταδίδουν την εικόνα... Περιμένουν από τον θεατή ή τον ακροατή να τα συνδυάσει σε μια αυστηρή δομή από θεσμούς, στάσεις, επιθυμίες· και περιμένουν από αυτόν να αντιδράσει με ειδικό, προκαθορισμένο και προμελετημένο τρόπο... Οι προτάσεις έχουν τη μορφή υποβλητικών διαταγών-περισσότερο υποβάλλουν παρά αποδείχνουν... Η γλώσσα αυτή, που ακατάπαυστα επιβάλλει εικόνες, ... εμποδίζει τη σκέψη, αντανακλά τον έλεγχο, αλλά προπάντων γίνεται η ίδια όργανο ελέγχου... Ο κυβερνήτης, το λειτούργημά του, τα φυσικά του χαρακτηριστικά και η πολιτική του δραστηριότητα συγχωνεύονται σε μια αναλλοίωτη και αδιαίρετη κατασκευή που, με τη φυσική της αμεσότητα, επιβάλλεται στο μυαλό του αναγνώστη. Η κατασκευή αυτή δεν αφήνει καμιά θέση στο διαχωρισμό, στην ανάπτυξη, στη διαφοροποίηση των νοημάτων... Το νόημα συγκεκριμενοποιήθηκε, παραποιήθηκε, στερεοποιήθηκε. Με τη δημοσιοποίησή του και τη σταθερή επανάληψή του στην κοινή χρήση, με την επικύρωσή του από τους διανοούμενους, ... χρησιμεύει μόνο για την αναγνώριση ενός αναμφισβήτητου γεγονότος. Το κείμενο διατηρείται μέσα στο πλαίσιο μιας περισσότερο ή λιγότερο ανθρώπινου ενδιαφέροντος ιστορίας· και ταυτόχρονα σφραγίζεται από την πολιτική του εκδότη». ¹²⁵

Επιχείρησαν να προσληφθεί κοινωνικά και να στιγματιστεί ως εγκληματίας, προκαταλαμβάνοντας την κρίση των Δικαστών του, να αντιμετωπίσει τις θεσμικές και άτυπες συνέπειες αυτού του ρόλου, να ταυτιστεί με το στερεότυπο του καταχραστή, να έχει την πλήρη αποδοκιμασία, απόρριψη και

¹²⁴ Λιάνης Γιώργος, Ανδρέας Παπανδρέου : Ο Τελευταίος Αρχηγός, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1997, σελ. 192.

¹²⁵ Marcuse Herbert, Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος, (Μετάφραση: Λυκούδης Μπ.), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 110-113, 120.

αποστροφή του κοινού. Να απολέσει την ιδιότητα του υποκειμένου Δικαίου, να ανατραπεί το πολιτικό του παρελθόν.

ΝΑ ΦΕΡΕΙ ΤΟ ΣΤΙΓΜΑ ενώπιον της Ιστορίας. Μόνιμα, ανεξίτηλα.
Αυτός που αποκλείεται, δεν περικλείεται.

Περίοδος 1988-1990, Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, πολιτικό παρασκήνιο και ΜΜΕ : *Η εφαρμογή της Θεωρίας της Ετικέτας (Labeling Theory) στην πράξη. «Εκ των άνω».*

*Η δημόσια χρήση του Λόγου από έναν άνθρωπο
πρέπει να είναι κάθε στιγμή ελεύθερη και αυτή
μόνο μπορεί να πραγματοποιήσει διαφωτιστικό
έργο μεταξύ των ανθρώπων. Αυτός ο «κόσμος»
στον οποίο συγκροτείται το κοινό σημαίνει τη
δημοσιότητα ως σφαίρα. Η απαγόρευση της
δημοσιότητας εμποδίζει την πρόοδο ενός λαού
προς το καλύτερο. Όποιος μιλάει «με γραπτά
έργα στο πραγματικό κοινό, δηλαδή στον κόσμο»
είναι εξουσιοδοτημένος «δημοσιο - γράφος».¹²⁶*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3.1.Εθνικά ΜΜΕ - Ημερήσιος εθνικός Τύπος

Στην Ελλάδα, οι ημερήσιες αθηναϊκές εφημερίδες ως Μέσο Μαζικής Επικοινωνίας κυριάρχησαν από τη δεκαετία του 1870, και ειδικότερα από το έτος 1873, οπότε εμφανίστηκαν μέχρι και τη δεκαετία του 1990 και συνδέθηκαν με τις ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές επικρατούσες εκάστοτε συνθήκες. Ο ημερήσιος αθηναϊκός Τύπος, με την καθημερινή δυναμική του πολιτική παρέμβαση, καθιερώθηκε ως ελληνικός εθνικός Τύπος, το κυρίαρχο μέσο μαζικής επικοινωνίας και ο βασικός φορέας πολιτικού διαλόγου. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχε επεκταθεί σε πολλά μέρη της χώρας. Κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα οργανώθηκε και πέτυχε τις πρώτες σημαντικές κυκλοφορίες στην επαρχία, εδραιώνοντας την κυριαρχία του σε εθνικό επίπεδο, παρέχοντας το βήμα για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στη χώρα. Η ερμηνεία ενός πολιτικού γεγονότος από τον Τύπο, ιδιαίτερα σε προεκλογικές περιόδους, αναδεικνυε και πρόβαλε συχνά τη δική του θεώρηση για το γεγονός. Κατά την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και στα πρώτα χρόνια του 21^{ου}, ο ημερήσιος εθνικός Τύπος στην Ελλάδα εμφάνισε πρωτοφανή συμπτώματα κρίσης.

Εστιάζοντας στην πολιτική διάσταση των ελληνικών εφημερίδων, καταδεικνύεται ότι ο Τύπος στη νεότερη ιστορία της Ελλάδας έχει συμμετάσχει εμφανώς στο πολιτικό και κομματικό «γίγνεσθαι». Πολλές σημερινές εφημερίδες εμφανίστηκαν αρχικά την πρώτη δεκαετία του 1920, που

¹²⁶ Habermas Jürgen, Αλλαγή δομής της δημοσιότητας, Έρευνες πάνω σε μια κατηγορία της αστικής κοινωνίας (Μετάφραση Αναγνώστου Λευτέρης), Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 1997, σελ. 176, 177, 188.

παρέπεμπε στις τότε πολιτικές εξελίξεις. Είχαν περιορισμένη οικονομική ανεξαρτησία, αρκετοί δε πολιτικοί καθώς και τα πολιτικά κόμματα ήταν κύριες πηγές οικονομικής αλλά και έμμεσης υποστήριξής τους. Με την οικονομική ανόρθωση που ακολούθησε την κατοχή και τον εμφύλιο, βελτιώθηκε η κυκλοφορία των εφημερίδων και αυξήθηκε ο αριθμός τους. Οι περισσότερες επανέφεραν πολιτικές θέσεις του παρελθόντος.

Η πλειονότητα των πρωινών φύλλων απολάμβανε πάντοτε ιδιαίτερο κύρος, λόγω της βαρύτητας που έδιναν στην είδηση, στην ανάλυση και στο σχολιασμό της, σε αντίθεση με πολλές, απευθυνόμενες σε ευρύτερο κοινό, απογευματινές εφημερίδες με «εκλαϊκευτική» ειδησεογραφία και αρθρογραφία. Οι μεταξύ τους διαχωριστικές γραμμές είχαν αποκτήσει πλέον την ευδιάκριτη γραμμή των πολιτικών κομμάτων, της Αριστεράς, της Δεξιάς και του Κέντρου, συμβάλλοντας, συχνά χωρίς την τήρηση των στοιχειωδών κανόνων δεοντολογίας, στη διαμόρφωση πολιτικής – κομματικής στάσης με την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης. Το κυβερνητικό ενδιαφέρον προς τον Τύπο καθώς και προς τα λοιπά μέσα ενημέρωσης, από συστάσεως του ελληνικού κράτους εξακολουθεί να είναι μέγιστης βαρύτητας, συχνά με τη μορφή έμμεσων επιδοτήσεων μέσω κρατικών διαφημίσεων, με συνέπεια την υποστήριξη των φιλικά προσκείμενων μέσων καθώς και άμεσων επιχορηγήσεων με τη θεσμοθέτηση ατελειών και ευνοϊκών φορολογικών παρεμβάσεων/ρυθμίσεων στην προμήθεια δημοσιογραφικού χάρτου, φορολογικών απαλλαγών και δανείων με χαμηλό επιτόκιο, που συχνά αποτελούν αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης.¹²⁷

Η ιστορία του ελληνικού Τύπου σηματοδοτείται την 1^η Οκτωβρίου 1873 με την έκδοση της πρώτης τακτικής ημερήσιας εφημερίδας από τον Δημήτριο Κορομηλά με τίτλο *Εφημερίς* καθώς και την εφημερίδα *Ακρόπολις* που ιδρύθηκε από τον Βλάση Γαβριηλίδη το έτος 1883. Η *Ακρόπολις* θα αποτελέσει εξάλλου και το πρώτο ελληνικό συγκρότημα τύπου, με την κυκλοφορία και άλλων εκδόσεων. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εκδίδονται συνολικά εννέα (9) ημερήσιες εφημερίδες, *Οι Καιροί*, η *Πρωία*, η *Ακρόπολις*, το *Άστυ*, η *Εστία*, το *Σκριπ*, το *Εμπρός*, ο *Νεολόγος*, η *Μικρά Εφημερίς*, ενώ κατά το πρώτο τέταρτο του 20^{ου}

¹²⁷ Στράτος Κωνσταντίνος, Αντίθεση και Διαφωνία, *Η στάση των εφημερίδων στη Δικτατορία 1967-74*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1995, σελ. 19, 20, 25.

αιώνα δεκαεπτά (17) νέοι τίτλοι εμφανίζονται. Όπως επισημαίνεται,¹²⁸ «η έντονη αυτή κινητικότητα δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της αύξησης τους μεγέθους της αγοράς, αλλά και του κομματικού χαρακτήρα του Τύπου, σε συνδυασμό με την πολιτική, οικονομική και κοινωνική αστάθεια της περιόδου».

Η πενταετία 1975-1980 είναι η περίοδος των σημαντικών αλλαγών στον ελληνικό μεταπολιτευτικό τύπο όπου διαδραματίστηκαν μαζικές απεργίες δημοσιογράφων, κυκλοφόρησε η εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, διαφημιζόμενη ως εφημερίδα των συντακτών, και εισήχθησαν οι εφημερίδες στην εποχή των νέων τεχνολογιών. Σε όλη τη δεκαετία του 1980 οι αθηναϊκές εφημερίδες πέτυχαν υψηλές αριθμητικές επιδόσεις. Στη συνέχεια όμως παρατηρείται αισθητή μείωση. Από το 1950 μέχρι τη δεκαετία του 1980, παρατηρείται στην ελληνική κοινωνία αλματώδης αύξηση του μορφωτικού της επιπέδου, σε αντίθεση με την υποτυπώδη αύξηση της κυκλοφορίας του ημερήσιου Τύπου. Η αντίθεση αυτή είναι εντονότερη κατά τη δεκαετία 1970-1980, και ιδιαίτερα κατά την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974).¹²⁹

Το 1922 ο Δημήτρης Λαμπράκης εκδίδει την εφημερίδα *Ελεύθερο Βήμα*. Μετά την κατοχή αλλάζει ο τίτλος της εφημερίδας και γίνεται *Βήμα*. Το 1930 ο ίδιος εκδότης κυκλοφορεί την εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα*, η οποία σήμερα κυκλοφορεί με τον τίτλο *Τα Νέα*. Μετά το θάνατό του, τις εφημερίδες αυτές ανέλαβε ο γιος του Χρήστος Λαμπράκης, ο οποίος τη δεκαετία του 1980, αλλά και μετέπειτα, υπήρξε ο ισχυρότερος «Άρχων του Τύπου».¹³⁰ Παράλληλα με τις δυο παραπάνω εφημερίδες, ο Χρήστος Λαμπράκης εκδίδει και τα εβδομαδιαία περιοδικά *Ταχυδρόμος*, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* και *Ομάδα*. Τα έντυπα αυτά αποτέλεσαν τον υφιστάμενο και επί των ημερών μας «Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη Α.Ε.», το αποκαλούμενο συγκρότημα Λαμπράκη. Ένα δημοσιογραφικό οργανισμό μεγάλη δύναμη και δυναμική. Χαρακτηριστικό της εμβέλειας της δύναμης και του ενεργού ρόλου του στις πολιτικές εξελίξεις είναι το λεγόμενο, πως **για να «σταθεί» μια**

¹²⁸ Λέανδρος, Ν., *Μαζικά Έντυπα Επικοινωνίας στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Δελφίνι, Αθήνα, 1992, σελ. 26.

¹²⁹ Κομίνης Λυκούργος, *Η κρίση του Ελληνικού Τύπου*, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1985, σελ. 11, 12.

¹³⁰ Πασαλάρης Χρήστος, *Οι βαρβάνοι των Media*, Εκδόσεις Ζάρβανος, Αθήνα, 1994, σελ. 657.

κυβέρνηση στην Ελλάδα πρέπει οπωσδήποτε να έχει την υποστήριξη αυτού του δημοσιογραφικού συγκροτήματος.¹³¹

Ο Ανδρέας Παπανδρέου στο βιβλίο του *Η δημοκρατία στο απόσπασμα* περιγράφει την ενεργό εμπλοκή και την, υπέρ των αποστατών του Ιουλίου του έτους 1965 (Ιουλιανά), πολιτική του συγκροτήματος «...Επιστρέφοντας στην Αθήνα, περίμενα να βρω θερμή ατμόσφαιρα στο Καστρί και ενθουσιώδες ρεπορτάζ για την περιοδεία μας στον Τύπο. Αλλά ούτε το ένα, ούτε το άλλο συνέβη. Κάτι είχε αλλάξει. «Τα Νέα» και το «Βήμα» αγνόησαν σχεδόν ολοκληρωτικά τη θριαμβευτική περιοδεία μας στην Κρήτη. Στην πραγματικότητα, η παραποίηση ήταν τόσο προφανής και προκλητική που η ΕΔΗΝ απείλησε να μποϊκοτάρει τις εφημερίδες του συγκροτήματος Λαμπράκη. Αλλά και ο πατέρας μου ήταν ανήσυχος. Μου είπε πως τον είχε επισκεφτεί ο Λαμπράκης και του είχε αξιώσει να μου απαγορεύσει να περιοδεύω τη χώρα και να βγάζω λόγους. Η πρόταση του ήταν να συγκροτηθούν ομάδες βουλευτών και η κάθε μια ν' αναλάβαινε μια συγκεκριμένη περιφέρεια της Χώρας. Ο Λαμπράκης επέμενε. Αλλά υπήρχε βαθύτερη αιτία. Με πρωτοβουλία του Λαμπράκη από την πλευρά του Κέντρου και της Ελένης Βλάχου από μέρους της Δεξιάς, καταβαλλόταν προσπάθεια προσέγγισης των δυο παρατάξεων...».

Ο Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη δεν διέκοψε την έκδοση των εφημερίδων του υπό το καθεστώς της δικτατορίας του 1967, όπως έπραξαν και άλλες εφημερίδες, μη ακολουθώντας το παράδειγμα της παραδοσιακά δεξιάς εφημερίδας Καθημερινής, που έκλεισε για ένδειξη διαμαρτυρίας προς το καθεστώς αυτό.

Η περίοδος 1912 μέχρι το 1930, που αποτελεί την πρώτη ιστορικά περίοδο των ημερησίων αθηναϊκών εφημερίδων, χαρακτηρίζεται από μείζονος σημασίας πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολεμικά γεγονότα, τα οποία οδήγησαν σε ευρείες πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις και σε πολιτικές εντάσεις. Εντός του καθοριστικού αυτού περιβάλλοντος, ο αθηναϊκός πολιτικός Τύπος της περιόδου κατέχει πλέον σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτικών εξελίξεων.

Το έτος 1931, με την έκδοση της ημερήσιας απογευματινής εφημερίδας *Αθηναϊκά Νέα*, ολοκληρώνεται το πρώτο εκδοτικό συγκρότημα της χώρας με εκδότη

¹³¹ Δρόσος Νίκος, Συγκρότημα Λαμπράκη ή ο «βαλές» της άρχουσας τάξης, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Μπογιάτη, Αθήνα, 1982, σελ. 29.

τον Δημήτριο Λαμπράκη (είχε προηγηθεί το έτος 1922 το *Ελεύθερο Βήμα* και το έτος 1926 ο *Οικονομικός Ταχυδρόμος*). Η δημιουργία του συγκροτήματος Λαμπράκη, που επρόκειτο να κυριαρχήσει στον ελληνικό Τύπο κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αποτελεί μια σημαντική εξέλιξη στην πορεία της βιομηχανοποίησης του αθηναϊκού Τύπου.

Στη δεκαετία του 1960 κορυφώνεται η ελληνική διαφήμιση με την ίδρυση νέων διαφημιστικών εταιρειών και πολυεθνικών επιχειρήσεων στην ελληνική αγορά καθώς αρχίζουν να αναπτύσσονται επικοινωνιακά το ραδιόφωνο και η τηλεόραση, συμβάλλοντας στην ανάδειξη της διαφήμισης σε καθοριστικό συνδετικό παράγοντα μεταξύ των ΜΜΕ και της αγοράς. Με τη μαζικοποίηση και την εμπορευματοποίηση των ημερήσιων εφημερίδων της δεκαετίας του 1960 (και τη μαζική επέκταση των λαϊκών περιοδικών) τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα των ελληνικών πόλεων διευρύνουν μαζικά το αναγνωστικό κοινό.

Μεταξύ των ετών 1960-1967 παρατηρείται αύξηση των κυκλοφοριών, που προσδίδει μεγαλύτερη πολιτική δύναμη και δυναμική στις αθηναϊκές εκδοτικές επιχειρήσεις, αυξάνοντας το βαθμό επιρροής τους στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και της πολιτικής ατζέντας στη βάση της πολιτικής γραμμής που πρεσβεύουν τα έντυπα ΜΜΕ, ενώ ταυτόχρονα μεγθύνεται η πολιτική πίεση που μπορεί να ασκηθεί από τις εφημερίδες προς την κυβέρνηση.

Όλες οι μεγάλες κυκλοφοριακές αυξομειώσεις στο χώρο των ημερήσιων πολιτικών εφημερίδων συνδέονται με μεγάλες πολιτικές ανακατατάξεις, διότι στις κρίσιμες πολιτικά περιόδους οι ημερήσιες εφημερίδες διαμόρφωσαν το πολιτικό βήμα για τον αναγκαίο δημόσιο διάλογο. Σε κάθε πολιτική ένταση, κρίση και ανακατάταξη οι εφημερίδες κατέγραφαν πρώτες τις εξελίξεις, όχι μόνο μέσα από τα ρεπορτάζ και την αρθρογραφία των σελίδων τους, αλλά και από τις σημαντικές αυξομειώσεις των κυκλοφοριών τους, επικοινωνώντας με το κοινό, με έντονο το πολιτικό στοιχείο και την παραταξιακή, συχνά απροκάλυπτα, θέση.

Η επταετής περίοδος της δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967-1974), χαρακτηρίζεται κυρίως με αρνητικά μεγέθη στον χώρο του Τύπου. Πολλές εφημερίδες διέκοψαν την κυκλοφορία τους, άλλες συνεργάστηκαν με το καθεστώς, όπως η *Απογευματινή*, η οποία είχε τότε σαφή δεξιά απόκλιση και έντονο πολιτικό

«χρώμα».¹³² Στα χρόνια της δικτατορίας των συνταγματαρχών, λόγω της διακοπής των παρόμοιας πολιτικής γραμμής εφημερίδων *Μεσημβρινής* και *Έθνους* και της σχετικής ελευθεριότητας που της επιτράπηκε, κατόπιν μυστικής συμφωνίας του εκδότη της Μπότση με το δικτάτορα Παπαδόπουλο «ν' αφήσουν ήσυχη την Απογευματινή, με αντάλλαγμα να βοηθάει το καθεστώς, όσο μπορεί από την Ακρόπολη»¹³³, η Απογευματινή κράτησε την πρώτη κυκλοφορία από το έτος 1969 μέχρι το 1973. Την περίοδο αυτή, απαγορεύσεις και λογοκρισία τίθενται σε ισχύ. Ο δημόσιος διάλογος συρρικνώνεται. Οι κυκλοφορίες όσων ημερησίων εφημερίδων απομένουν παρουσιάζουν κάμψη. Από τις δεκατέσσερις (14) καθημερινές εφημερίδες που κυκλοφορούσαν έως την 21^η Απριλίου 1967, εννέα (9) συνέχισαν την έκδοσή τους. Η *Καθημερινή* και η *Μεσημβρινή* σταμάτησαν να εκδίδονται για πολιτικούς λόγους, η απουσία της *Ελευθερίας* εξηγήθηκε επίσης πολιτικά, ενώ η έκδοση της *Αυγής* και της *Δημοκρατικής Αλλαγής* απαγορεύθηκε από το καθεστώς. Στις εφημερίδες που συνέχισαν να εκδίδονται, περιλαμβάνονται ο *Ελεύθερος Κόσμος* και η *Εστία* που υποστήριξαν τη νέα πολιτική κατάσταση. Τρεις συντηρητικές, χαρακτηριζόμενες και ως ανεξάρτητες εφημερίδες, ήταν η *Απογευματινή*, η *Ακρόπολις* και η *Βραδυνή*. Τα *Νέα* και το *Βήμα*, από το χώρο του κέντρου, επίσης συνέχισαν να εκδίδονται, όπως το κεντρώο *Έθνος* έως το 1970 και η προοδευτική *Αθηναϊκή*, που σταμάτησε να κυκλοφορεί για οικονομικούς λόγους.¹³⁴

Με τη μεταπολίτευση (θέρος του έτους) 1974, οι κυκλοφορίες όλων των αθηναϊκών εντύπων εκτινάσσονται στα ύψη. Συγχρόνως παρατηρείται μια εκδοτική έκρηξη με πολλούς νέους τίτλους εφημερίδων ως αποτέλεσμα των σημαντικών πολιτικών γεγονότων που επακολούθησαν (κυπριακή τραγωδία, μεταπολίτευση, ελληνοτουρκική κρίση και πόλεμος, νομιμοποίηση των πολιτικών κομμάτων, εκλογές, δημοψήφισμα). Το έντονο μεταπολιτευτικό πολιτικό πλαίσιο σφραγίζει η επανέκδοση της πρωινής ημερησίας εφημερίδας *Ριζοσπάστης*, οργάνου του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, μετά από δεκαετίες σχετικής απαγόρευσης.

¹³² Πασαλάρης Χρήστος, ό. π., σελ. 243.

¹³³ Πασαλάρης Χρήστος, ό. π., σελ. 243, 244.

¹³⁴ Στράτος Κωνσταντίνος, Αντίθεση και Διαφωνία, *Η στάση των εφημερίδων στη Δικτατορία 1967-74*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1995, σελ. 14.

Οι περισσότερες ημερήσιες αθηναϊκές εφημερίδες αυτής της περιόδου, παρά τις διεθνείς αλλαγές και επικοινωνιακές ανακατατάξεις που σημειώνονται στο χώρο του Τύπου, παραμένουν προσκολλημένες στις στενές πολιτικο-κομματικές θέσεις και στις παραδοσιακές εκδοτικές πρακτικές τους, δημιουργώντας ή επιτείνοντας διαχωριστικές πολιτικές γραμμές.

Η δεκαετία του 1980 χαρακτηρίζεται από πολιτική ένταση και σφοδρή κομματική αντιπαράθεση, που σφραγίζουν τις διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις (1981, 1984, 1985, 1989). Ο στενά υπερπολιτικοποιημένος αθηναϊκός Τύπος, εκμεταλλευόμενος την πολιτική όξυνση, συνέβαλε στην ένταση και στη δραματικότητα των αντιπαράθεσεων, πετυχαίνοντας κυκλοφοριακά μέγιστα. Ο ελληνικός ημερήσιος Τύπος αυτής της περιόδου παραπέμπει στη θεαματική άνοδο του λαϊκιστικού ταμπλόιντ του αμερικανικού και βρετανικού Τύπου της δεκαετίας του 1920. Η κυκλοφοριακή άνοδος του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου στην επαρχία ήταν το γεγονός που συνέβαλε αποφασιστικά στις μεγάλες κυκλοφορίες της δεκαετίας του 1980.¹³⁵

Τον Ιανουάριο του έτους 1980, η προδικτατορική απογευματινή εφημερίδα, της αυτής πολιτικής γραμμής με την «αδελφή» της *Καθημερινή*, η *Μεσημβρινή*, θα επανεκδοθεί από τον Χρήστο Σιαμαντά, (συνεκδότη παλαιότερα της *Ελευθεροτυπίας* με τον Χρήστο Τεγόπουλο) και τον Παναγιώτη Λαμπρία. Το ίδιο καλοκαίρι, οι αδελφοί Κουρή, μετά την αποτυχημένη προσπάθειά τους να γίνουν εκδότες ημερήσιου εντύπου με *Τα Νέα της Αθήνας*, επωφελούμενοι από την πολυήμερη απουσία εφημερίδων λόγω της απεργίας των εργατών τύπου, εδραιώνουν την *Αυριανή*, με το ιδιότυπο ύφος της, αμφιλεγόμενο σημείο όξυνσης και πολυδιάστατης αντιπαράθεσης. Τον Ιανουάριο του επόμενου έτους 1981, εκδίδεται η *Ελεύθερη Ώρα* από τον Γρηγόρη Μιχαλόπουλο, εκδότη ήδη του ακροδεξιού περιοδικού *Νέοι Άνθρωποι*. Τον Σεπτέμβριο της ίδιου έτους, επανεκδίδεται το *Έθνος*, η πρώτη λαϊκή μικρού σχήματος (ταμπλόιντ) ημερήσια ελληνική εφημερίδα, που αποτελεί τομή-καινοτομία στον εγχώριο Τύπο. Διευθύνεται από το δημοσιογράφο Αλέξανδρο Φιλιππόπουλο και είναι ιδιοκτησίας του επιχειρηματία Γεωργίου Μπόμπολα, ο οποίος ελέγχει έναν όμιλο εκδοτικών

¹³⁵ Μπασαντής Διαμαντής, Ο Ημερήσιος Τύπος από τον 18^ο στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2002, σελ. 119.

διαφημιστικών, ναυτιλιακών, τεχνικών και κατασκευαστικών εταιριών.¹³⁶ Κατακτά σύντομα την πρώτη θέση στην επαρχία και στη συνέχεια την πρώτη πανελλαδικά.

Τον Απρίλιο του έτους 1983 εκδίδεται ο *Ελεύθερος Τύπος* του, επίσης επιχειρηματία, Άρη Βουδούρη, μετά την αποτυχημένη του προσπάθεια να εκδώσει στη Θεσσαλονίκη την *Εγνατία*. Όπως προκύπτει από το ίδιο **Σχήμα 1** του Παραρτήματος, όλες οι παραπάνω εκδόσεις πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της ανοδικής φάσης της κυκλοφορίας των αθηναϊκών εφημερίδων (1980 έως 1985). Συνολικά, από τις δεκαπέντε (15) ημερήσιες που υπήρχαν στην Αθήνα κατά τις αρχές του έτους 1992, οι οκτώ (8) από αυτές (*Αυριανή, Έθνος, Ελεύθερη Ώρα, Ελεύθερος, Ελεύθερος Τύπος, Μεσημβρινή, Λόγος, Νίκη*) εκδόθηκαν (ή επανεκδόθηκαν από άλλους ιδιοκτήτες) κατά την παρελθούσα δεκαετία του 1980. Παράλληλα, σημειώνονται ως εξαιρέσεις της «χρυσής δεκαετίας» του 1980, οι αποτυχημένες προσπάθειες του, φιλικά προσκείμενου στο ΠΑΣΟΚ, εκδότη του *Ταχυδρόμου Βόλου* Αλέξανδρου Πώποτα, κατά τα έτη 1983 και 1984 (*Ελεύθερη Γνώμη, Ειδήσεις, Ρωμιοσύνη*) να δημιουργήσει εκδοτικό συγκρότημα, οι οποίες αποτέλεσαν πρόδρομο του «σκανδάλου Κοσκωτά». Επιπλέον η *Πρωινή*, «αδελφή εφημερίδα» της *Ελευθεροτυπίας*, διέκοψε, έπειτα από κυκλοφορία δύο ετών, την έκδοσή της το μήνα Μάιο του έτους 1980, το πρωινό επίσης *Βήμα* διέκοψε την καθημερινή του έκδοση τον Αύγουστο του έτους 1982 και διατήρησε μόνον την κυριακάτικη (η προσπάθεια του Ιουλίου του έτους 1984 να εκδοθεί πάλι ημερήσιο, εγκαταλείφθηκε μετά από δεκατέσσερις μήνες).

Η «χρυσή εποχή» της δεκαετίας του 1980 ευνόησε μόνον τις απογευματινές (περισσότερο λαοφιλείς) εφημερίδες. Οι πρωινές εφημερίδες είχαν απώλεια φύλλων και μείωσαν το μερίδιο τους στη συνολική κυκλοφορία. Ενώ στις αρχές του έτους 1980 κυκλοφορούν επτά (7) ημερήσιες πρωινές εφημερίδες (*Ακρόπολις, Αυγή, Το Βήμα, Ελεύθερος Κόσμος, Η Καθημερινή, Πρωινή, Ριζοσπάστης*, και έξι (6) απογευματινές (*Απογευματινή, Βραδυνή, Ελευθεροτυπία, Εστία, Μεσημβρινή, Τα Νέα*), την άνοιξη του έτους 1992, οι πρωινές εφημερίδες

¹³⁶ «Απόκλιση» (diversification) καλείται το φαινόμενο της εισόδου στο χώρο των ΜΜΕ επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται κυρίως σε άλλους οικονομικούς τομείς.

ήταν τέσσερις (4) (*Αυγή, Λόγος, Η Καθημερινή, Ριζοσπάστης*) και οι απογευματινές έντεκα (11).

Ενδεικτικό της πολιτικής συγκυρίας αυτής της περιόδου είναι η αυξημένη κυκλοφορία της εφημερίδας *Αυριανή*, που επιτυγχάνει με έντονο λαϊκισμό, σε συνδυασμό με την καθιέρωση μειωμένης τιμής, πολύ μεγάλες κυκλοφορίες, προσελκύοντας ευρύτερα λαϊκά στρώματα πανελλαδικά.

Τον Φεβρουάριο του έτους 1988 ο ιδιοκτήτης της Τράπεζας Κρήτης Γ. Κοσκωτάς εκδίδει την απογευματινή εφημερίδα *24 Ώρες*. Έχει προηγηθεί η αγορά από τον ίδιο της ιστορικής συντηρητικής εφημερίδας *Καθημερινή* (1987), πείθοντας την ιδιοκτήτρια και εκδότριά της Ελένη Βλάχου για τη σύγχρονη μετατροπή της εφημερίδας με χρηματοδότησή του. Επίσης έχει εκδώσει σημαντικά περιοδικά (*Ένα, Τέταρτο*, κ.λπ.), με τη δημιουργία μιας πρότυπης υπεσύγχρονης βιομηχανικής εκδοτικής μονάδας στην Παλλήνη Αττικής.

*«Ένας σωστός επιχειρηματίας, ένας καλός τραπεζίτης, ποτέ δεν ανακατεύεται με τα κοινά. Το πολύ πολύ να βγάλει κάποτε μια εφημερίδα ή να αγοράσει μια ετοιμοθάνατη, αν θέλει να πάρει μια μεγάλη εργολαβία, ως μέσο πίεσης προς την κυβέρνηση, και μετά την κλείνει πιστώνοντας με το παθητικό της τον ισολογισμό των επιχειρήσεών του, ώστε να πέσει στη φορολογική κλίμακα, να βγει και με κέρδος δηλαδή στο τέλος, ενώ θα 'χει ξοδέψει πολλά λεφτά».*¹³⁷

Η εφημερίδα *24 Ώρες* ξεκίνησε με τη στήριξη των δισεκατομμυρίων που ο νεόκοπος στο χώρο των εγχώριων ΜΜΕ τραπεζίτης Γεώργιος Κοσκωτάς, υπεξάιρεσε από την Τράπεζα Κρήτης και διοχέτευε προς την εκδοτική του επιχείρηση «Γραμμή», εφοδιασμένη με τα πλέον σύγχρονα μέσα ηλεκτρονικής τεχνολογίας και ικανό επιτελείο, αντιγράφοντας το μοντέλο της επιτυχημένης στις ΗΠΑ εφημερίδας *USA Today*, του ομίλου Ganett. Το πρώτο φύλλο των *24 Ώρών*, λόγω της μοναδικής σε ένταση και έκταση διαφήμισης που είχε προηγηθεί, έφθασε σε αστρονομικά (για την Ελλάδα) κυκλοφοριακά ύψη : 170.000 φύλλα στην Αθήνα και 105.000 στην επαρχία. Μετά λίγες εβδομάδες όμως, η κυκλοφορία της είχε περιοριστεί σε 30.000 και 20.000 φύλλα αντίστοιχα. Παρά το κόστος των εκατομμυρίων στο οποίο ανήλθε η διαφήμισή της, δεν βρήκε την

¹³⁷ Βασιλικός Βασίλης, Κ, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 108.

ανάλογη ανταπόκριση στο αναγνωστικό κοινό. «Δεν άρεσε. Η συνταγή καλή, οι μάγειροι μέτριοι... Κακογραμμένη... Κουτογραμμένη... Άγνωστης πολιτικής διαθέσεως. Υποπτη. Προφανώς, συγγενής του Πασόκ... Προφανώς, δεμένη στο άρμα του Ανδρέα Παπανδρέου... Κάτι που εκθέτει την Καθημερινή»¹³⁸ και αναγκάζει την Ελένη Βλάχου να συνεχίζει το χρονογράφημα και την αντιπολιτευτική στήλη «Ανδρεολογία», που χαρακτηρίστηκε από την ίδια ως «πόλεμος» που θα έπρεπε να λήξει με την ήττα του ΠΑΣΟΚ και του ιδρυτή του.

Ένα μήνα περίπου, μετά τη φυγή του ιδρυτή και ιδιοκτήτη της στο εξωτερικό, η εφημερίδα που υποσχέθηκε τη «νέα εποχή στον Τύπο», διέκοψε την έκδοσή της.

Η Ελένη Βλάχου, αναφερόμενη στον Κοσκωτά και στην υποστηριζόμενη από την ίδια διασύνδεσή του με το ΠΑΣΟΚ, υπογραμμίζει : «Με εξαπάτησαν οι Κοσκωτάδες. Δικό μου λάθος!... Μου απάντησε με ψεύτικη – προφανώς – ειλικρίνεια, όταν του ζήτησα να με βεβαιώσει ότι δεν πρόκειται να αλλάξει την πολιτική γραμμή της «Καθημερινής» και ότι δεν ήταν συνδεδεμένος με το «Πασόκ». Ότι δεν ήταν άνθρωπος του Ανδρέα Παπανδρέου. Ενώ, όπως το κατάλαβα αργότερα, τα συμφέροντά του ήταν μακριά από της «Καθημερινής» και ήταν έτοιμος να τα θυσιάσει χωρίς κανένα δισταγμό», ενώ εύστοχα σκιαγραφεί την αντίδραση των εκδοτών για το «φαινόμενο Κοσκωτάς» : «Ο πόλεμος εναντίον του Γιώργου Κοσκωτά δεν ήταν αμερικάνικος, ήταν ελληνικός, και καθαρά δημοσιογραφικός. Οι νέοι εκδότες θέλανε να τον εξοντώσουν... Δεν τον θέλανε αντίπαλο με τα νέα μηχανήματα, τα κτίρια, τις εγκαταστάσεις, έτοιμο να εξυπηρετήσει κάθε νέο εκδοτικό σχέδιο, μικρό ή μεγάλο, στις διαταγές του Ανδρέα Παπανδρέου ή των ανθρώπων του».¹³⁹

Η εφημερίδα Καθημερινή, μετά την εξαφάνιση του Κοσκωτά, αγοράζεται από τον - άγνωστο μέχρι τότε στο χώρο του Τύπου – εφοπλιστή Αλαφούζο Α., πρώην εργολάβο, μέτοχο του κερδοφόρου τηλεοπτικού καναλιού Mega και κάτοχο και του τότε πρώτου σε ακροαματικότητα ραδιοφωνικού σταθμού Σκάι, που διακατεχόταν από «περίεργο μίσος εναντίον του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, οφειλόμενο σε κάποιες δουλειές που δεν του παραδόθηκαν εύκολα και

¹³⁸ Βλάχου Ελένη, ό. π., σελ. 182, 183.

¹³⁹ Βλάχου Ελένη, ό. π., σελ. 185, 187.

γενναιόδωρα, ο δε Κωνσταντίνος Μητσοτάκης δεν έδειχνε διάθεση να πλησιάσει την *Καθημερινή*.¹⁴⁰ Η μεγάλου σχήματος, αλλά με πρωτοσέλιδους «σε ανθρώπινα μέτρα» τίτλους πρωινή *Καθημερινή*, χαρακτηρισμένη ως ιστορικά πολιτική εφημερίδα της δεξιάς παράταξης από την ίδια την προγενέστερη εκδότριά της Ελένη Βλάχου¹⁴¹, ακολούθησε επιτυχώς τα πρότυπα των κατά τους Αγγλοσάξονες αποκαλούμένων «εφημερίδων ποιότητας» ή «σοβαρών εφημερίδων». ¹⁴²

Η εφημερίδα *Εξόρμηση* υπήρξε δημιούργημα και θύμα των προεκλογικών αναγκών του ΠΑΣΟΚ, ενώ οι εντελώς βραχύβιες *Προοδευτική Αλλαγή* και *Αλήθεια*, που αποτέλεσαν μιμήσεις των τότε επιτυχημένων εφημερίδων *Επικαιρότητα* και *Νίκη*, εκδόθηκαν για να καλύψουν το κενό που δημιουργήθηκε από το γεγονός ότι οι εφημερίδες *Έθνος* και *Ελευθεροτυπία* είχαν πάψει να υποστηρίζουν το ΠΑΣΟΚ λόγω του «σκανδάλου Κοσκωτά», προκειμένου να ανταποκριθούν στις ανάγκες της έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης των ετών 1988-1989.

Τη δεκαετία του 1980, «*Νέοι, αμόρφωτοι, εκδότες, χωρίς γνώσεις, πείρα και χωρίς παράδοση, ξεφύτρωναν στον κόσμο του Τύπου και μικρές πολύχρωμες νεογέννητες εφημερίδες με τεράστιους τίτλους χοροπηδούσαν κρεμασμένες στα κιόσκια, παρέα με τις αθλητικές- με τις ίδιες υπερβολές και τα ίδια φανταχτερά επίθετα. Αλλά ούτε οι εκδότες, ούτε οι δημοσιογράφοι κέρδισαν σπουδαία φήμη αυτά τα χρόνια και οι δήθεν «παραδοσιακοί» απλώς επιζούσαν. Διευθυντές, εκδότες, δημοσιογράφοι, «πολιτικοί συντάκτες» παρέα με προσωπικότητες της Κυβερνήσεως – στη σειρά για ρουσφέτια, - έτοιμοι να μεταπηδήσουν από τη μια παράταξη στην άλλη, από τη μια εφημερίδα στην αντίπαλη, από τον ένα σταθμό στον εχθρικό, από το ένα κανάλι στο άλλο... Αρκεί το μισθολόγιο να είναι πλουσιότερο. Και το αναγνωστικό κοινό, ψυχρό και αδιάφορο, δεν έδειχνε ιδιαίτερη κλίση να υποστηρίξει καμιά συγκεκριμένη πολιτική κίνηση. Χωρίς ενδιαφέρον και χωρίς προσοχή, οι αναγνώστες ρίχνουν μια βιαστική ματιά στις σελίδες των εφημερίδων και οι δημοσιογράφοι-αναγνώστες προσπαθούν να βγάλουν κάποιο νόημα από τις ασυναρτησίες που κυκλοφορούν ελεύθερες, ξεκινούν καμιά φορά από την αθώα*

¹⁴⁰ Βλάχου Ελένη, *Δημοσιογραφικά χρόνια, Πενήντα και κάτι...*, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα, 2008, σελ. 192.

¹⁴¹ Βλάχου Ελένη, ό. π., σελ. 178.

¹⁴² Ψυχogiός Δημήτριος *Το Αβέβαιο Μέλλον του Αθηναϊκού Τύπου*, ό. π., σελ.68.

Βουλή με τα κενά έδρανα που φιλοξενούν την αδιαφορία και την πλήξη. Κάπου εκεί, το 1987, με περίμενε το «Λαχείο Ατυχίας», η γνώριμη ελληνική παγίδα. Το δικό μου λαχείο είχε μοιραίο όνομα : Κοσκωτάς!». ¹⁴³

Η χαρακτηριστικά σημαντική άνοδος/κορύφωση που παρουσιάζουν οι κυκλοφορίες του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου κατά το έτος 1989, σημειώνοντας υπέρβαση του ανώτατου ετήσιου μέσου όρου όλων των εποχών (1.100.000 φύλλα ημερησίως), οφείλεται στο συνδυασμό πολιτικών και επικοινωνιακών λόγων, με κυριότερους τους ακόλουθους : ¹⁴⁴

- Το έντονο πολιτικό κλίμα με αποκορύφωμα το «σκάνδαλο Κοσκωτά».
- Ο ενεργός, σημαντικός ρόλος του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου στην αποκάλυψη του παραπάνω σκανδάλου και στην ανάδειξη των πολιτικών του προεκτάσεων με την εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* να πρωτοστατεί.
- Η μακράς διάρκειας δημόσια αντιπαράθεση που ακολούθησε το εν λόγω σκάνδαλο.
- Η αδυναμία της κρατικής ραδιοτηλεόρασης να διαχειριστεί δημοσιογραφικά και πολιτικά την κρίση, λόγω της πολιτικής της απαξίωσης και της έντονης κυβερνητικής παρέμβασης κατά το προγενέστερο διάστημα.
- Η πολιτική δυναμική που επέδειξαν οι πρώτοι εμπορικοί ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί.
- Η διεξαγωγή δύο (2) συνεχών και αμφίρροπων εκλογικών αναμετρήσεων της περιόδου (1989), εντός ιδιαίτερα φορτισμένου πολιτικού κλίματος.
- Η συγκρότηση συμμαχικών κυβερνήσεων (το πρώτον μετά από δεκαετίες στην σύγχρονη Ελλάδα) με την ετερόκλητη πολιτική σύγκλιση Συνασπισμού και Νέας Δημοκρατίας.
- Η κορύφωση των σκληρών πολιτικών αντιπαραθέσεων με την πρωτοφανή, για τα ελληνικά δεδομένα, παραπομπή σε δίκη στο Ειδικό Δικαστήριο σημαντικότερων πολιτικών, μεταξύ των οποίων ήταν ο επί συνεχή οκταετία πρωθυπουργός της χώρας, Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, καθώς και υπουργοί της κυβέρνησης.

¹⁴³ Βλάχου Ελένη, ό. π., σελ. 176, 178, 185, 191, 220.

¹⁴⁴ Μπασαντής Διαμαντής, ό. π., σελ. 119.

Ενδεικτικό της έντονης κομματικής έντασης, που κυριάρχησε στην περίοδο 1989-1992, είναι η εφημερίδα *Αυριανή*, η οποία αποτέλεσε, με τον «ιδιάζοντα λόγο» και το ύφος της, την κορυφαία μορφή του πολιτικού λαϊκισμού. Κυριάρχησε στους πίνακες κυκλοφορίας του αθηναϊκού πολιτικού Τύπου κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1980. Η συστηματική καλλιέργεια του φανατισμού και του διχασμού την κρίσιμη αυτή περίοδο αποτυπώνεται κατ' εξακολούθηση στους τίτλους και στις στήλες των πρωτοσέλιδων των εφημερίδων *Ελεύθερος Τύπος* και *Αυριανή*, συνθέτοντας το μεθοδολογικό περίγραμμα των αποκάλυπτων κομματικών τους επιδιώξεων.

Ο «Αυριανισμός» εχθρεύεται, απεχθάνεται τη γνώση, τη μόρφωση, τον πολιτισμό, την κουλτούρα.¹⁴⁵ Σύμφωνα με τα γλωσσικά στερεότυπα του «Αυριανισμού» η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* είναι «επίσημο όργανο μιας σπείρας που έχει σφετεριστεί σφραγίδες, τίτλους, σύμβολα και ταμεία του ΚΚΕ», «ποταπό έντυπο», που εκδίδεται από «τον ελεεινό υπόκοσμο, τους σημερινούς παραμορφωμένους «ηγέτες», τους ...μπαστούνόβλαχους του ΚΚΕ» και περιέχει άρθρα χαρακτηριζόμενα ως «κείμενα μπαμπέσικα, ύπουλα, άνανδρα, εγκληματικά, πρόστυχα».¹⁴⁶ Στο ίδιο ύφος, η *Αυριανή* διατείνεται ότι το ελληνικό Κοινοβούλιο πρέπει να μετατραπεί σε μουσείο, γιατί «κατά καιρούς έχουν περάσει απ' αυτό ένα σωρό λωποδύτες, μαυραγορίτες, εγκληματίες, κίναιδοι, γιοι δοσιλόγων, ταγματασφαλιτών και προδότες του λαού μας».¹⁴⁷

Στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 22^{ης} Οκτωβρίου 1989, στο άρθρο με τίτλο «Ποια διαχωριστική γραμμή», επικρίνεται ο «Αυριανισμός» ως φαιά προπαγάνδα του φασίζοντος τμήματος του ΠΑΣΟΚ με διαστρεβλώσεις της Ιστορίας, ρύπους κατά ηγετών της Αριστεράς και της Ν.Δ. που προκαλεί μίσος και διχασμό στην Ελλάδα και προβάλλει κατηγορίες για συμβιβασμό με τον «ταξικό εχθρό» και συνεργασία με τους «χθεσινούς βασανιστές», επισημαίνοντας ότι το δίδυμο Παπανδρέου - Κουτσόγιωργα συνεργάστηκε με τη Ν.Δ. με την κατασκευή εκλογικών νόμων ενισχυμένης αναλογικής που οδηγούν «την Αριστερά εις την γωνίαν».

¹⁴⁵ Παπάνθιμος Άρης, *Αυριανισμός, Το Σημερινό Πρόσωπο του Φασισμού*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1989, σελ. 100.

¹⁴⁶ Παπάνθιμος Άρης, ό. π., σελ. 141.

¹⁴⁷ *Αυριανή*, Φύλλο της 29^{ης} Μαΐου 1989.

Στη συνέχεια, ενώ συνεχίζουν οι εξελίξεις να είναι πολιτικά ενδιαφέρουσες, οι εφημερίδες παρουσιάζουν απότομη κυκλοφοριακή κάμψη. Αμέσως μετά τις εκλογές της 5ης Νοεμβρίου 1989, θα σημειωθεί ραγδαία μείωση, η οποία δεν θα ανακοπεί από τις εκλογές της 8ης Απριλίου 1990, γεγονός πρωτόγνωρο και εξαιρετικό, καθόσον είναι *η πρώτη φορά που σε περίοδο διεξαγωγής εθνικών εκλογών και κρίσιμων πολιτικών καταστάσεων μειώνεται η κυκλοφορία των εφημερίδων, όπως απεικονίζεται στο Σχήμα 1 του Παραρτήματος (Κυκλοφορία των αθηναϊκών εφημερίδων, 1952–1992)*¹⁴⁸, το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία και χρήζει ιδιαίτερης αξιολόγησης λόγω της στάσης του αθηναϊκού Τύπου, κατά την παρελθούσα κρίσιμη περίοδο 1988 - 1990.

Το φθινόπωρο του έτους 1991, η *Ελευθεροτυπία* και το *Έθνος* που είχαν πτωτική πορεία, επέλεξαν την προσπάθεια της ποιοτικής αναβάθμισης υιοθετώντας, μεταξύ άλλων, και θεματολογία λιγότερο έντονα πολιτική και περισσότερο κοινωνικοοικονομική, κατά το επιτυχημένο πρότυπο των *Νέων*.¹⁴⁹

Η εξήγηση του φαινομένου συνδέεται κατά κύριο λόγο με την τότε πολιτική κατάσταση και την καταφανή κρίση του πολιτικού συστήματος, που αποδοκιμάστηκε έντονα από την κοινή γνώμη. Οι πολιτικές - παραταξιακές ημερήσιες αθηναϊκές εφημερίδες που εκκόλαψαν, υπηρέτησαν και προάσπισαν το πολιτικό αυτό σύστημα, ως αντιπροσωπευτικοί εκφραστές του, εισέπραξαν το αντίστοιχο, των πολιτικών πρωταγωνιστών αυτού, τίμημα. Επίσης σχετίζεται, δευτερευόντως, και με την εισβολή της ιδιωτικής τηλεόρασης, στο πεδίο της επικοινωνίας, ανατρέποντας παραδοσιακές ισορροπίες στον χώρο των ΜΜΕ και επιβάλλοντας στο δημόσιο διάλογο τη δική της πολιτική και επικοινωνιακή ατζέντα.¹⁵⁰ Η *ελληνική τηλεόραση*, κρατική και ιδιωτική, δεν υπήρξε πολιτικά και οικονομικά ανεξάρτητη. Συχνά μάλιστα είναι στενά κομματική ή εμφανώς ελεγχόμενη. Μετά το έτος 1989, δημιουργούνται στην Ελλάδα τα πρώτα ιδιωτικά τηλεοπτικά κανάλια, που αποτελούν το νέο «πλουραλιστικό» τηλεοπτικό πλαίσιο έναντι του μέχρι τότε υπάρχοντος κρατικού ραδιοτηλεοπτικού μονοπωλίου.

¹⁴⁸ Ψυχογιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 12, 13.

¹⁴⁹ Ψυχογιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 138.

¹⁵⁰ Μπασαντής Διαμαντής, ό. π., σελ. 51, 53, 64, 66, 100, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 115-117, 119, 120-122, 167, 187-191.

Το έτος 1990 πλέον, η **ιδιωτική τηλεόραση** δρα ανταγωνιστικά με τον ημερήσιο εθνικό Τύπο της χώρας, περιορίζοντας τον πολιτικό του ρόλο σε μαζικό επίπεδο, αρχικά με τη λειτουργία των δύο πρώτων ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών, του Mega (ξεκίνησε στο τέλος Νοεμβρίου του έτους 1989) και του Ant1 (ξεκίνησε στα μέσα Ιανουαρίου του έτους 1990), με συνέπειες στο χώρο της πολιτικής και της επικοινωνίας. Ο ημερήσιος αθηναϊκός Τύπος, που κυριαρχούσε σε εθνικό επίπεδο στο πεδίο της πολιτικής, παύει να αποτελεί τη «ναυαρχίδα» της πολιτικής επικοινωνίας. Με δεδομένη και τη δύναμη της εικόνας και την καθημερινή αμεσότητα, η απήχηση ενός πολιτικού ζητήματος στην τηλεόραση ήταν πολλαπλάσια. **Η τηλεόραση**, κατά τον αείμνηστο δημοσιογράφο Φρέντυ Γερμανό, *«είναι από τη φύση της πρώτη σελίδα. Πέντε τηλεοπτικά λεπτά μπορούν να προκαλέσουν στο κοινό την ίδια πλύση εγκεφάλου που θα προκαλέσουν πέντε εξάστηλες ειδήσεις, στην πρώτη σελίδα του ημερήσιου τύπου. Αυτή είναι η δύναμη της τηλεόρασης. Και, καμιά φορά, η αδυναμία της. Και η αδυναμία μας...»*.¹⁵¹ Έκτοτε, η πολιτική επικοινωνία μεταβλήθηκε. Η ελληνική ιδιωτική τηλεόραση και στη συνέχεια οι νέες εφαρμογές στην ηλεκτρονική επικοινωνία υπερείχαν έναντι της μέχρι τότε πολιτικής και επικοινωνιακής πρωτοκαθεδρίας των παραδοσιακών εκδοτών, προσελκύοντας στο χώρο της επικοινωνίας νέους και μεγάλους επιχειρηματίες και δημιουργώντας ένα νέο πεδίο πολιτικής με επικοινωνιακή εστίαση από την πολιτική στην οικονομία.¹⁵²

Ο Λεωνίδας Κύρκος παρατηρεί σχετικά με την κυρίαρχη εισβολή **των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής επικοινωνίας** στη δημόσια ζωή της χώρας μας, από τη δεκαετία του 1980 : *«Στην Ελλάδα η τηλεόραση μπήκε με καθυστέρηση. Το δίκτυο της απλώθηκε στα χρόνια της στρατοκρατικής δικτατορίας. Όλοι σχεδόν είχαμε υποτιμήσει τον ρόλο της σε σχέση με την έντυπη δημοσιογραφία. Ο Τύπος εξακολουθούσε και μετά την πτώση της χούντας να θεωρείται η παντοδύναμη «τέταρτη εξουσία» και σ' αυτόν διαμορφωνόταν ένας από τους κύριους κόμβους στις σχέσεις της πολιτικής με την οικονομία. Τα δημοσιογραφικά συγκροτήματα διαδραμάτιζαν από παλιά βαρύ ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτικών μας*

¹⁵¹ Γερμανός Φρέντυ, *Το χρονογράφημα ως είδηση*, στο : Μπασαντής Διαμαντής – Στράτος Κωνσταντίνος, *Ο κόσμος των ειδήσεων Από την Εφημερίδα στην Τηλεόραση*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1991, σελ. 306-307.

¹⁵² Μπασαντής Διαμαντής, *ό. π.*, σελ. 167-171, 174-176.

πραγμάτων : ο Δημήτρης και ο Χρήστος Λαμπράκης, ο Γεώργιος και η Ελένη Βλάχου, οι Μπότσηδες, ο Γιώργος Αθανασιάδης, ο Γ. Παπαγεωργίου ένα διάστημα με την «Αθηναϊκή», ο Χρήστος Τεγόπουλος... Από τη μεταπολίτευση του 1974 και ύστερα, οι εκδότες αναζήτησαν τους δρόμους για τη διεύρυνση της επιρροής τους. Η τηλεόραση ήρθε αργότερα στο επίκεντρο των επιδιώξεών τους, μόλις αχνοφάνηκε η τρομακτική εμβέλεια της επιρροής της, η αξία της ως όπλου οικονομικής και πολιτικής δύναμης. Η έκρηξη σημειώθηκε όταν το κρατικό μονοπώλιο στα ηλεκτρονικά μέσα έσπασε, στην αρχή στα ραδιοφωνικά δίκτυα και στη συνέχεια στην TV. Αυτή η εξέλιξη ήταν αδύνατο να εμποδιστεί. Έπρεπε όμως να υπάρξει ένα δεσμευτικό πλαίσιο, τόσο όσον αφορά την ιδιοκτησία και τη διαφήμιση (να εμποδιστεί με κάθε τρόπο η μονοπωλιακή δομή), όσο και στο ρόλο των δημοσιογράφων στην κατάρτιση των ειδησεογραφικών και ενημερωτικών εκπομπών και των ανθρώπων του πολιτισμού στις άλλες εκπομπές, ώστε να αποφευχθεί η συγκέντρωση των ΜΜΕ στα χέρια των λίγων και η ανεξέλεγκτη και κατευθυνόμενη ροή της πληροφορίας και της ενημέρωσης. Αυτό δεν έγινε. Οι ευθύνες των κυβερνήσεων της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ και πάλι της ΝΔ και πάλι του ΠΑΣΟΚ στην υποβάθμιση της κρατικής ραδιοτηλεόρασης είναι πολύ μεγάλες. Οι προσπάθειές τους να υποτάξουν στις απαιτήσεις του κόμματος τις ΕΡΤ οδήγησαν σε ένα διαρκή «εμφύλιο πόλεμο» στους κόλπους τους, στην πτώση της ποιότητας της προσφερόμενης «ύλης», στη μείωση της αξιοπιστίας. Έτσι έμεινε ανοιχτός ο χώρος για την ιδιωτική τηλεόραση. Εκεί εισέβαλαν οι εκδότες, που διέθεταν ήδη μηχανισμούς, για τη στήριξη της προσπάθειας, αλλά και διαύλους επικοινωνίας και επηρεασμού με ισχυρά οικονομικά κέντρα. Εισέβαλαν παράλληλα ισχυρά οικονομικά συγκροτήματα (Κυριακού, Βαρδινογιάννης, Αλαφούζος) που επεξέτειναν έτσι την επιφάνεια της οικονομικοπολιτικής ισχύος και επιρροής και εξελίσσονται σε κεντρικό παράγοντα στη διαμόρφωση της πολιτικής συνείδησης του λαού μας. Από τις ευθύνες γι' αυτή την εξέλιξη δεν πρέπει να βγάλουμε έξω την ουρά του ΣΥΝ-και τη δική μου- καθώς μετέσχамε στην απόφαση να χορηγηθούν οι πρώτες άδειες για ιδιωτική τηλεόραση στις ημέρες της κυβέρνησης Τζανετάκη. Η δική μου σκέψη ήταν πως η διάσπαση του κρατικού μονοπωλίου ήταν αναπόφευκτη, πως η δημιουργία και άλλων καναλιών, πέρα από την κομματοκρατούμενη ΕΡΤ, θα άνοιγε τη βεντάλια της πολυφωνικής πληροφόρησης μέσα από τον ανταγωνισμό και

πως η συμμετοχή των εκδοτών σε κοινή επιχείρηση (MEGA) θα τους υποχρέωνε να κρατούν μια κατεύθυνση «χαμηλού κοινού παρονομαστή», λόγω των μεταξύ τους αντιθέσεων. Ολόκληρη αυτή η συλλογιστική ήταν λάθος. Η δημιουργία της ιδιωτικής τηλεόρασης μεγάλωσε ακόμα περισσότερο τον ρόλο των εκδοτών και των-ιδιοκτητών των Μ.Μ.Ε. Η σχέση πολιτικών και «μήντια» άλλαξε. Από εκεί που οι ιδιοκτήτες των Μ.Μ.Ε. εξαρτιόνταν από τις αποφάσεις της πολιτικής ηγεσίας, βαθμιαία φτάνουμε στο σημείο που οι πολιτικοί εξαρτιούνται από τις αποφάσεις των ιδιοκτητών. Το γεγονός αυτό βάζει την πολιτική - που έτσι και αλλιώς δεν ήταν και πολύ στο φως - στο σκοτάδι του παρασκηνίου και στο παιχνίδι επιχειρηματικών συμφερόντων... υπάρχει άγνοια για το πόσο τρομακτική είναι η δύναμη του μέσου, πόσο αυτό που προβάλλεται διαμορφώνει συνειδήσεις, δημιουργεί πρότυπα συμπεριφοράς και σκέψης και παράλληλα δείχνει μια παραμορφωτική εικόνα για τη ζωή». ¹⁵³

Η διεύρυνση και διεθνοποίηση των αγορών, με τη δημιουργία μεγάλων πολυεθνικών ομίλων καθορίζουν και χαράσσουν έκτοτε την επικοινωνιακή πολιτική. Κυριαρχούν τα οικονομικά φαινόμενα της κάθετης και οριζόντιας ενοποίησης και ολοκλήρωσης (vertical and horizontal integration) των ΜΜΕ. Ήδη από το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1980, εμφανίζεται το φαινόμενο της «αποικλίνουσας» οικονομικής συγκεντροποίησης με την κάθετη και οριζόντια ενοποίηση στον χώρο του ελληνικού Τύπου με το πρώτο μεγάλο επικοινωνιακό συγκρότημα υπό τον «τραπεζίτη» Γ. Κοσκωτά. Το συγκρότημα θα γιγαντωθεί πολύ σύντομα και θα σηματοδοτήσει την πρώτη προσπάθεια κάθετης και οριζόντιας ενοποίησης στον χώρο του ελληνικού Τύπου. Επίσης, η ίδια εποχή χαρακτηρίζεται από την ιδιότυπη «απελευθέρωση» στον χώρο των ηλεκτρονικών ΜΜΕ με τη δημιουργία, αρχικά, δημοτικών ραδιοφωνικών σταθμών και στη συνέχεια αντίστοιχων ιδιωτικών, με την επακολουθήσασα πλήρη απορρύθμιση, που αποτέλεσε διεθνή πρωτοτυπία, στο χώρο των ελληνικών ηλεκτρονικών ΜΜΕ. Κορύφωση αυτής της εξέλιξης αποτέλεσαν οι πρώτες προσωρινές άδειες για ιδιωτικά τηλεοπτικά κανάλια, που δόθηκαν το έτος 1989.

¹⁵³ Κύρκος Λεωνίδας, Ανατρεπτικά Απέναντι στο Χθες και στο Αύριο, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1995, σελ. 66-68.

Το γεγονός καθόρισε τις πολιτικές εξελίξεις και την επικοινωνιακή πολιτική κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Οι τότε πολιτικές δυνάμεις παραχώρησαν¹⁵⁴, κατά τον τρόπο αυτό, μεγάλο μέρος της κρατικής ευθύνης και εποπτείας στα ιδιωτικά συμφέροντα, με συνέπειες πολιτικές και επικοινωνιακές σε θεσμικό επίπεδο.

Ο πολλαπλασιασμός των εγχώριων εντύπων στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 συνδυάζεται πλέον και με την οργανωμένη παρουσία μεγάλων επιχειρηματικών ομίλων στον χώρο της επικοινωνίας και σε αρκετές περιπτώσεις και με την κάθετη και οριζόντια ενοποίηση του επικοινωνιακού χώρου (εκδοτικές επιχειρήσεις Χ. Λαμπράκη και Χ. Τεγόπουλου), ή είναι το αποτέλεσμα μιας διεύρυνσης του επικοινωνιακού χώρου λόγω «αποκλινουσών» οικονομικών δραστηριοτήτων (εκδοτικές επιχειρήσεις Γ. Μπόμπολα, Σ. Κόκκαλη, Β. Βαρδινογιάννη, Θ. Αλαφούζου).

Το ζήτημα της οριζόντιας και κάθετης συγκέντρωσης των ΜΜΕ σε συγκεκριμένα φυσικά ή νομικά πρόσωπα, της συγκέντρωσης δηλαδή πολλών μέσων ίδιας κατηγορίας ή πολλών μέσων διαφορετικής κατηγορίας αντίστοιχα, αποτελεί αντικείμενο προβληματισμού των εθνικών κυβερνήσεων, της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και των διεθνών οργανισμών. Ειδικότερα στον ελληνικό χώρο, μέχρι το έτος 1987 ομολογείται ότι υπήρξε «έλλειψη προνοητικότητας που οδήγησε στην πολύ βίαιη κατάρρευση του κρατικού ραδιοτηλεοπτικού μονοπωλίου, καθοδηγούμενη από τους τότε εκλεγμένους δημάρχους των μεγάλων πόλεων, που ήταν προβεβλημένα στελέχη της αξιωματικής αντιπολίτευσης». ¹⁵⁵ Η μετάβαση στη **ραδιοφωνική** πολυφωνία, όχι απλώς επέτρεπε, αλλά διευκόλυνε την κάθετη συγκέντρωση των μέσων, καθόσον η ανάπτυξη εκδοτικών δραστηριοτήτων στο χώρο του Τύπου καθίστατο, εκ του νόμου, συγκριτικό πλεονέκτημα για την απόκτηση άδειας μη κρατικού ραδιοφωνικού σταθμού. Στη συνέχεια, η μετάβαση από την **κρατική τηλεόραση** στην ιδιωτική, την περίοδο της κυβέρνησης Τζανή Τζανετάκη (1989), σύμφωνα με τις προϋποθέσεις του Νόμου 1866/1989, επέβαλε την επίταση της συγκέντρωσης, διότι το ίδιο πλεονέκτημα της κάθετης συγκέντρωσης

¹⁵⁴ Η κυβέρνηση Τζανετάκη το έτος 1989 (με τη συμφωνία της Αριστεράς) απεδέχθη πλήρως τη χωρίς σχέδιο διασύνδεση επιχειρηματικών συμφερόντων με το χώρο των ΜΜΕ και την πλήρη ανυπαρξία κρατικού ρυθμιστικού ρόλου και ελέγχου από το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης.

¹⁵⁵ Βενιζέλος Ευάγγελος, Μέσα Ενημέρωσης, Δημοκρατία και Εξωτερική Πολιτική : Το τρίγωνο της Έντασης, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1996, σελ. 31, 47.

λειτουργούσε και ως κριτήριο για τη χορήγηση άδειας μη κρατικού τηλεοπτικού σταθμού.

Οι εξελίξεις που σημειώθηκαν στον χώρο των εγχώριων ΜΜΕ, φαινόμενο όχι αποκλειστικά «ιδιογενώς» ελληνικό, που δεσπόζει διακρατικά, ήδη από τη δεκαετία του 1980, με την πολύπλευρα επεκτατική δραστηριότητα οικονομικών μεγιστάνων στο χώρο των ΜΜΕ (Maxwell, Murdoch, Berlusconi κ. ά), όπως η είσοδος μεγαλοεπιχειρηματιών στον χώρο του γραπτού Τύπου και η επέκταση της δραστηριότητάς τους και στον ηλεκτρονικό, με τη μορφή μάλιστα συνεργασιών που αντιφάσκουν στις πολιτικές ή ιδεολογικές θέσεις των δικών της εφημερίδων, πιστοποιούν ότι η ανάμιξή τους στον ελάχιστο κερδοφόρο ή και ζημιογόνο χώρο της ενημέρωσης γίνεται με την προσδοκία να εξυπηρετηθούν άλλα, πέραν του χώρου αυτού, οικονομικά συμφέροντα.

Τα δύο πολιτικοοικονομικά σκάνδαλα στο χώρο του εγχώριου Τύπου (Πόπωτα και Κοσκωτά) ανέδειξαν ως υπαρκτές τις σχέσεις μεταξύ κυβερνήσεων και φορέων ενημέρωσης καθώς και τα χαρακτηριστικά της κυβερνητικής νοοτροπίας που τα κυοφόρησε στην αδιαφάνεια : να παρασχεθούν αφειδώς, ακόμη και παρανόμως, στους «πρόθυμους» αυτούς επιχειρηματίες πόροι τραπεζικοί ή άλλοι, στενά ελεγχόμενοι από το κράτος, για να αναπτυχθούν επιχειρήσεις Τύπου, κατ' επίφαση ανεξάρτητες, αλλά στην πραγματικότητα, υποτελείς στα κυβερνητικά κελεύσματα. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι το δεύτερο και συγκλονιστικότερο σκάνδαλο, αποκαλύφθηκε μόνον όταν η αυξανόμενη εκδοτική δραστηριότητα του Κοσκωτά έγινε απειλητική για τους άλλους, παραδοσιακούς, εκδότες και τους συνένωσε, ανεξάρτητα από τη φιλικά προσκείμενη ή μη ιδεολογία τους προς την κυβέρνηση.¹⁵⁶

Η παροιμιώδης φράση, την πατρότητα της οποίας διεκδικεί εκδότης, απευθυνόμενος σε Έλληνα Πρωθυπουργό, «ή υπουργό με κάνεις ή βγάξω εφημερίδα», είναι δηλωτική των καταβολών και της παράδοσης του ελληνικού Τύπου. Οι εγχώριες εφημερίδες δεν ασχολούνται απλώς με την πολιτική, «κάνουν πολιτική» επιλέγοντας κομματική παράταξη και υπηρετώντας την πιστά. Η

¹⁵⁶ Λαμπρία Παναγιώτη, *Κυβερνήσεις και Ειδήσεις*, στο : Μπασαντής Διαμαντής – Στράτος Κωνσταντίνος, *Ο κόσμος των ειδήσεων Από την Εφημερίδα στην Τηλεόραση*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1991, σελ. 229-233.

μαχητική παραταξιακή ένταξη, η έντονη ανάμιξη στην κομματική διαπάλη για την εξουσία, καθόρισαν επί δεκαετίες τα χαρακτηριστικά τους.¹⁵⁷

Μεταξύ των γενικών αιτίων της κρίσης του ελληνικού Τύπου συγκαταλέγονται η δημοσιογραφική ανευθυνότητα, η τροφοδότηση του επαγγέλματος με νέους χωρίς κατάλληλη υποδομή, η έλλειψη κρατικής ανώτερης ή ανώτατης δημοσιογραφικής σχολής, η έλλειψη επαγγελματικής δεοντολογίας, η ομαδοποίηση των ρεπορτάζ (τραστ και καρμπόν), η συγκεντρωτική εξουσία του διευθυντή, η αναχρονιστική θεματολογική οργάνωση των τμημάτων της κάθε εφημερίδας.¹⁵⁸ Η «χρυσή δεκαετία του 1980», η οποία παρήλθε οριστικά, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, οφείλεται επιπλέον στην αύξηση της κυκλοφορίας των ημερήσιων εφημερίδων στην επαρχία καθώς και στην κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου στη ραδιοτηλεόραση, με αποτέλεσμα οι αθηναϊκές εφημερίδες να ακολουθούν σταθερά φθίνουσα πορεία και πρωτοφανή κάμψη της κυκλοφορίας τους. Παραλλήλως, τα διαφημιστικά τους έσοδα δεν αυξάνονται, ενώ αντιθέτως το κόστος παραγωγής τους μεγαλώνει. Τα οικονομικά προβλήματα που δημιουργούν οι παραπάνω εξελίξεις, συνδυαζόμενα με το γεγονός ότι μειώνεται το ειδικό βάρος του ημερήσιου αθηναϊκού τύπου στο επικοινωνιακό σύστημα, συνθέτουν σοβαρή κρίση.

Η αναμφισβήτητη όμως κρίση του ημερήσιου, έντονα πολιτικού, αθηναϊκού Τύπου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη και εξηγήσιμη και με την πολιτική κρίση, που επακολούθησε του πολιτικού, οικονομικού εκδοτικού «σκανδάλου Κοσκωτά» και της παραπομπής και Δίκης του τότε πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου και κορυφαίων υπουργών του ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου. Η καθημερινή τηλεοπτική κάλυψη της δίκης, που λειτούργησε ως κύρια πηγή διαμόρφωσης συνείδησης του κοινού καθώς και ο συνεχής τηλεοπτικός (αλλά και ραδιοφωνικός) σχολιασμός της, αποτέλεσαν το βήμα δημόσιου πολιτικού διαλόγου με το συμμετέχον κοινό. Μια αμφίδρομη, διαρκώς ανατροφοδοτούμενη, σχέση αλληλεπίδρασης και καθορισμού θέσεων, στάσεων, αντιδράσεων, αντιπαραθέσεων, στοχασμών, καθοριζόμενη από το υφιστάμενο εκάστοτε κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Οι πολιτικές επιλογές

¹⁵⁷ Ψυχογιός Δημήτριος, Το αβέβαιο μέλλον του αθηναϊκού Τύπου, Εκδόσεις Δίαυλος, Αθήνα, 1992.

¹⁵⁸ Κομίνης Λυκούργος, ό. π., σελ. 110, 111.

που επακολούθησαν, με τη θριαμβευτική επανεκλογή του πρώην ποινικά διωχθέντος Α. Παπανδρέου ως Πρωθυπουργού, μας επιτρέπουν την αμφισβήτηση (και πολύ περισσότερο τη μη αποδοχή), της πρωτοκαθεδρίας των ΜΜΕ στην «κατασκευή συναίνεσης». Παράλληλα, αναδεικνύουν το θετικό ρόλο των ΜΜΕ (σε αντίστοιχες περιπτώσεις) ως παράθυρο δημόσιου δημοκρατικού διαλόγου προς ένα κοινό που διαθέτει την κατάλληλη παιδεία.

Η πτώση του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου, με αφετηρία τον Νοέμβριο του έτους 1989, αναμφισβήτητα σχετίζεται με την κόπωση και τον κορεσμό που είχαν δημιουργήσει, ήδη από τον Νοέμβριο του 1988, με την κορύφωση του «σκανδάλου Κοσκωτά», η ατέρμονη «σκανδαλογία», η έντονη «εκλογολογία» και η όξυνση της πολιτικής – κομματικής αντιπαράθεσης. Οι οπαδοί των κομμάτων ήταν παράλληλα απογοητευμένοι και ένιωθαν εξαπατημένοι από τη διαρκή σχετική φημολογία και τον «κιτρινισμό» σημαντικής μερίδας του Τύπου. Ο σχηματισμός της «Οικουμενικής Κυβέρνησης» που επακολούθησε επισκίασε εκ των πραγμάτων το ζήτημα της αιτούμενης «κάθαρσης». Τα πολιτικά πρόσωπα που στιγματίστηκαν από τα τότε ετερόκλητα ΜΜΕ ως «κλέφτες», «απατεώνες», «λωποδύτες», «προδότες», «εφιάλτες», «αποστάτες», «εξωνημένοι», «εκπρόσωποι του ιμπεριαλισμού», «αντιδραστικοί» και «πράκτορες της Μόσχας», «μοιχοί» και «οικογενειάρχες»¹⁵⁹, σχημάτισαν συγκυβέρνηση λόγω του αδιεξόδου που είχε προκληθεί από τις συνεχείς και αναποτελεσματικές εκλογικές αναμετρήσεις, λόγω της αδυναμίας σχηματισμού αυτοδύναμης κυβέρνησης. Οι εμφανώς κομματικοποιημένες εφημερίδες που είχαν συμμετάσχει με ιδιαίτερη ένταση και χωρίς την τήρηση της στοιχειώδους δημοσιογραφικής δεοντολογίας, στην πολιτική αντιπαράθεση, διαψεύστηκαν στις κρίσεις, επικρίσεις, αξιολογήσεις και εκτιμήσεις τους και αποδοκιμάστηκαν από το αναγνωστικό κοινό που αμφισβήτησε την αξιοπιστία τους.

Το κοινό, κορεσμένο από τους λίβελους, «τιμώρησε», με την κυκλοφοριακή συρρίκνωσή τους, τα εγχώρια έντυπα ΜΜΕ για τη στάση τους και τις απροκάλυπτα διαχωριστικές πολιτικές τακτικές τους κατά την κρίσιμη περίοδο 1989-1990 καθώς και τους πολιτικούς που υπονόμισαν την πολιτική ως ύψιστη δημόσια λειτουργία, υπηρετώντας, μέχρις εσχάτων, αποκλειστικά κομματικά

¹⁵⁹ Ψυχγιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 30.

συμφέροντα. Και φυσικά εμμέσως και το ρόλο τους ως φορέα και βήμα του πολιτικού διαλόγου. Η κρίση στην κυκλοφορία στο σύνολο των παραδοσιακά πολιτικών εφημερίδων, κατά το έτος 1990 και μετέπειτα, παρά τις διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις που επακολούθησαν και το έντονες πολιτικές εξελίξεις που τις συνόδευαν (βουλευτικές εκλογές Απριλίου, δημοτικές εκλογές Οκτωβρίου και αντίστοιχες βουλευτικές του έτους 1993), αποτύπωσε και εξέφρασε έμπρακτα την πολιτική κρίση και αμφισβήτηση των πολιτικών – κομματικών επιλογών και μεθόδων, καταγράφοντας **τα μηνύματα – αιτήματα του κοινού προς τα ΜΜΕ για ήθος, δεοντολογία, αξιοπιστία, αμεροληψία, ποιότητα, διεισδυτική κριτική και ανάλυση ορθή διαχείριση της πληροφορίας**. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελούν οι δύο εθνικές εκλογικές αναμετρήσεις του έτους 1989, κατά τις οποίες, ενώ ο ΠΑΣΟΚ, όχι μόνον ήταν επικοινωνιακά εντελώς απομονωμένο, αλλά **αντιμετώπιζε και τη σφοδρή πολεμική του συνόλου σχεδόν του εγχώριου πολιτικού Τύπου**, παρά ταύτα, πέτυχε να συσπειρώσει με μεγάλη αποτελεσματικότητα τις δυνάμεις του, σε ποσοστό περίπου 40%.

Στο άρθρο της με τίτλο *«Δημοσιογραφικά, 1989»*, στην εφημερίδα *Καθημερινή*, η Ελένη Βλάχου αποτυπώνει την εικόνα, την πολιτική γραμμή, το ιδεολογικό και δημοσιογραφικό ήθος του αθηναϊκού Τύπου την κρίσιμη περίοδο του 1989 καθώς και την τότε εικόνα των πολιτικών αντιπάλων Μητσοτάκη - Παπανδρέου από τα ΜΜΕ : *«Αναγκαστικά φτωχό είναι το χρονικό του δημοσιογραφικού κόσμου, καθώς βρίσκεται με λίγες εφημερίδες στο τέλος της δεκαετίας του ογδόντα. Ήταν achάριστη εποχή, το σύνολο του Τύπου ήταν άθλιο, μια πολύχρωμη «ταραντέλα», με έγχρωμες σελίδες, φορτωμένες με φωτογραφίες, σκίτσα, χάρτες, γελοιογραφίες, κρεμασμένα στο περίπτερο, και τα πολιτικά φύλλα, μισά Πασόκ και μισά αντι- Πασόκ, καλύπτουν όλους του χώρους, σκαρφαλώνουν σε όλες τις στήλες, αναπληρώνουν άρθρα, σχόλια, σημειώσεις, ανταποκρίσεις, αλληλογραφία, ειδήσεις, χρονικά, ακόμη και πολιτικά ρεπορτάζ... Φυτρώνουν και διάφορες σχολές δημοσιογραφίας, εισπράττουν ακριβά δίδακτρα, τώρα το τι ακριβώς διδάσκουν, οι παλαιοί, οι «κάποτε» αληθινοί δημοσιογράφοι, δεν ξεχωρίζουν εύκολα... Έχουν αλλοιωθεί και τα ελληνικά... Η παλιά δική μας ευφυΐα έχει στερέψει από καιρό. Υπήρχε ο Σουρής με το «Ρωμήο» του, έγραφε ο Πωπ σε εφημερίδες και περιοδικά, ...χάριζε σπίθες κεφιού ο Λασκαράτος και η*

«Καθημερινή» είχε τον Βλάχο με στίχους, κέφι, «Καθημερινό Διάλογο»... Οι πιο ζωντανοί σύγχρονοι, είναι οι σκιτσογράφοι... και μόλο που δεν τους βοηθάει η βαριά και άσχημη φυσιογνωμία του Μητσοτάκη και η μελαγχολικά γερασμένη, ξαφνικά τυλιγμένη σε ρυτίδες, του Ανδρέα Παπανδρέου, κατορθώνουν και κάτι εκφράζουν για την πολιτική κατάσταση... Αλλά η φωνή του Ανδρέα έχει σχεδόν σβήσει και χάνεται μέσα στο δάσος από τα μικρόφωνα που τον περιβάλλει· η Δήμητρα είναι πάντα κοντά του, πλάι του, χαμογελαστή, αλλά έχει χάσει κάτι από την προσωπικότητά της, από τα νιάτα της, από το «μπρίο» που κρατούσε τα πρώτα χρόνια κοντά στον Ανδρέα». ¹⁶⁰

3.2. Αθηναϊκές εφημερίδες (1988-1990)

Οι κυριότερες αθηναϊκές εφημερίδες που κάλυψαν τα κρίσιμα γεγονότα της περιόδου 1988-1990, τηρώντας εκάστη την ιδιαίτερη πολιτική γραμμή και το ιδιάζον χαρακτηριστικό ύφος της, παρουσιάζονται ακολούθως. Παράλληλα, γίνεται αναφορά και ανάλυση των πλέον, σχετικών με τα γεγονότα της αντίστοιχης περιόδου, επιτυχημένων πρωτοσέλιδων τίτλων, σύμφωνα με την αντίστοιχη μεθοδολογική μας πρόταση.

Αυγή

Η πρωινή *Αυγή*, η ιστορική εφημερίδα της Αριστεράς, κατά την περίοδο 1988-1992, ακολουθεί συνεχή πτωτική πορεία κυκλοφορίας. Υπέστη σημαντική, για τα μέτρα της, κάμψη από τις αρχές του 1989 μέχρι τον Ιούνιο του 1990, η κυκλοφορία της σταθεροποιήθηκε σε οριακό όμως επίπεδο, λόγω της μεγάλης μείωσης που υφίστανται ο *Ριζοσπάστης* και ο *Λόγος*. Οι έντονες διακυμάνσεις στην κυκλοφορία της *Αυγής*, όταν δεν συνδέονται με τη γενικότερη πολιτική συγκυρία που επηρεάζει όλες τις εφημερίδες, αφορούν κυρίως κομματικά γεγονότα. Η *Αυγή* δεν επιζητεί την προσέλκυση αναγνωστών με την εντυπωσιακή προβολή κάποιου θέματος. Αναμφισβήτητα ποιοτική εφημερίδα, όμως το

¹⁶⁰ Βλάχου Ελένη, ό. π., σελ. 191, 216, 217, 220.

δυναμικό αναγνωστικό κοινό την αντιμετωπίζει, όπως και τον *Ριζοσπάστη*, ως κομματικό όργανο που απευθύνεται στους οπαδούς και μέλη του.

Καθημερινή

Η πρωινή *Καθημερινή* της οδού Σωκράτους, παραδοσιακά προσκείμενη στη δεξιά παράταξη, αγοράστηκε, όπως και η *Βραδυνή* από τον Γεώργιο Κοσκωτά και παρά τις τραυματικές συνέπειες που επακολούθησαν και τη γενική συρρίκνωση του πρωινού τύπου, από τις αρχές του έτους 1989 αρχίζει η ανοδική της πορεία και ήδη το Δεκέμβριο του 1990 έχει διπλασιάσει την κυκλοφορία της. Η *Καθημερινή*, με το χαρακτηριστικό τρόπο και ύφος γραφής, το μεγάλο σχήμα και την ιδιαιτερότητα του αναγνωστικού της κοινού, αν και εξέφραζε κυρίως το συντηρητικό χώρο ήταν ευρύτερα προσφιλής στον κόσμο της διανοήσης, κυρίως λόγω της αναλυτικής μορφής της αρθρογραφίας της.

Η μόνη εφημερίδα που επίσης είχε ανοδική πορεία μετά το 1989, ήταν τα *Νέα*. Η σημαίνουσα αυτή αύξηση κυκλοφορίας της στις επικρατούσες συνθήκες του σκληρού επαγγελματικού ανταγωνισμού του έτους 1989 και της έντονης κρίσης του αθηναϊκού Τύπου κατά το έτος 1990, οφείλεται στις συνεχείς, ποιοτικές και ποσοτικές βελτιώσεις της, τόσο στο καθημερινό, όσο και στο κυριακάτικο φύλλο της. Αύξησε τις σελίδες της, καθιέρωσε πρώτη το ειδικό «σωμόν» οικονομικό ένθετο, εμπλούτισε την ύλη της και το ανθρώπινο δυναμικό της, αποστασιοποιήθηκε από το σύνθημα ύφος και τη μονομερή μεροληπτική προσέγγιση της πολιτικής, ανανεώθηκε ριζικά ώστε να προσδιορίζεται πλέον περισσότερο ως κεντρώα-φιλελεύθερη, παρά ως δεξιά-συντηρητική εφημερίδα. Η ανοδική της τάση θα ανακοπεί την άνοιξη του έτους 1991, όταν θα οξυνθεί η σύγκρουση της παραδοσιακά συντηρητικής εφημερίδας με την κυβέρνηση και με τον ίδιο τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Μητσοτάκη. Στις αιτίες της συρρίκνωσης, συγκαταλέγεται η εμφάνιση του ανταγωνιστικού πρωινού *Αναγνώστη*, όμως παρά ταύτα, στις αρχές του 1992, η κυκλοφορία της στην Αθήνα είναι υψηλότερη από τις κυκλοφορίες που είχε το 1988. Η *Καθημερινή* δεν αύξησε την κυκλοφορία της με εντυπωσιακά θέματα, αλλά κέρδισε ποιοτικά το αναγνωστικό της κοινό. Δύο θέματα σχετικά με το «σκάνδαλο Κοσκωτά», εκτίναξαν την κυκλοφορία της στα ύψη : η πρωτοσέλιδη παρουσίαση της

συνέντευξης του Γεωργίου Κοσκωτά προς το περιοδικό *Life* στις 7-3-1989 με τον άκρως **στιγματιστικό τίτλο** «Χρηματαποστολές προς Παπανδρέου» και οι αποκαλύψεις για το λογαριασμό Κουτσόγιωργα στην Ελβετία με τίτλο «Ελβετικές συναλλαγές Κουτσόγιωργα, Ματζουράνη, Κοσκωτά» στις 21-3-1989.

Λόγος

Η πρωινή πολιτική εφημερίδα, έντονα κομματική (φιλοπασοκική), του συγκροτήματος Κουρή, κυκλοφόρησε το έτος 1986, αρχικά ως *Δημοκρατικός Λόγος*, όταν η *Αυριανή*, η «εφημερίδα που γκρέμισε τον καραμανλισμό», κατά την αυτοδιαφήμισή της, κυριαρχούσε στο δημοσιογραφικό χάρτη, ανταγωνιζόμενη τα *Νέα* για τη δεύτερη θέση στην κυκλοφορία φύλλων, αφού είχε καταφέρει κατά την προεκλογική περίοδο του έτους 1985 να εκτοπίσει το *Έθνος* από την πρώτη θέση. Ο *Δημοκρατικός Λόγος* δημιουργήθηκε για να έχει η «δημοκρατική παράταξη» ένα πρωινό φύλλο, ώστε να και να μην υπάρχει μόνον αντιπολιτευόμενος πρωινός Τύπος(εκείνη την εποχή κυκλοφορούσαν η *Ακρόπολις*, η *Αυγή*, η *Καθημερινή* και ο *Ριζοσπάστης*). Το συγκρότημα Κουρή θεωρεί, μέσω των εντύπων του, δικαίωμα και υποχρέωσή του να υποστηρίζει το ΠΑΣΟΚ, να το εκφράζει και να το καθοδηγεί. Σημαντική αύξηση στην κυκλοφορία του *Λόγου* σημειώθηκε με τη δημοσίευση σχετικών με το ΠΑΣΟΚ σημαντικών κομματικών ζητημάτων και την αθωωτική υπέρ του Ανδρέα Παπανδρέου απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου (16-1-1992). Η κυκλοφορία του αυξάνει συνεχώς την περίοδο της όξυνσης της πολιτικής έντασης μέχρι τον Νοέμβριο του έτους 1989, οπότε υφίσταται κατακόρυφη πτώση.

Ριζοσπάστης

Αποτελεί όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ). Είναι η δεύτερη μετά την *Εστία* αρχαιότερη αθηναϊκή εφημερίδα, αν και ήδη είχε εκδοθεί το πρώτον στη Θεσσαλονίκη ως όργανο της Επιτροπής Εθνικής Άμυνας από τον Γιάννη Πετσόπουλο. Στην Αθήνα άρχισε να εκδίδεται από τις 24-7-1917, ενάμισι χρόνο πριν την ίδρυση του ΣΕΚΕ, προδρόμου του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Στις αρχές του έτους 1988, ήταν το πρώτο πρωινό φύλλο με 43.000 περίπου μέση πανελλήνια ημερήσια

κυκλοφορία φύλλων, ενώ στις αρχές του 1992 πωλούσε μόλις 18.000 φύλλα και τα πρωτεία είχε η *Καθημερινή*. Ο ραγδαίος υποδιπλασιασμός της κυκλοφορίας του εντός τεσσάρων ετών, οφείλεται αναμφισβήτητα στο ότι, εκτός από τη γενική ύφεση που παρατηρείται **από το τέλος του 1989, ο Ριζοσπάστης αντανακλούσε επιπλέον τη φθορά της επιλογής της «συγκυβέρνησης» ή της αποκληθείσας διαφορετικά «ανίερης συμμαχίας» με τη Νέα Δημοκρατία του «βρώμικου 1989»,** τη διάσπαση της ΚΝΕ τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους και τελικά τη διάσπαση του ίδιου του ΚΚΕ τον Ιούνιο του έτους 1991, ως επακόλουθα αυτής της επιλογής.

Απογευματινή

Όπως ακριβώς συνέβη σχεδόν με το σύνολο των αθηναϊκών εφημερίδων κατά την προαναφερόμενη κρίσιμη περίοδο, η κυκλοφορία της παραδοσιακά συντηρητικής *Απογευματινής* μειώθηκε επίσης. Στις αρχές του έτους 1988, βρισκόταν στην 5^η θέση στην Αθήνα, μετά τα *Νέα*, το *Έθνος*, την *Ελευθεροτυπία* και τον *Ελεύθερο Τύπο*, ενώ στις αρχές του έτους 1992 βρισκόταν στην 4^η θέση, με το *Έθνος* να ακολουθεί. Η *Απογευματινή* αύξησε σημαντικά την κυκλοφορία της προβάλλοντας ως πρώτο θέμα το «σκάνδαλο Κοσκωτά» και την ιδιωτική ζωή του Ανδρέα Παπανδρέου, με απροσχημάτιστα σκανδαλοθηρικό στόχο τη σύζυγό του Δήμητρα Λιάνη (αποκαλούμενη κατά την εφημερίδα «Μιμή»), με τη συνοδεία σκανδαλιστικών υπέρτιτλων, τίτλων, υπότιτλων και φωτογραφιών. Η απροκάλυπτα υποστηρίζουσα τον, κατά την προσφιλή της έκφραση «Ψηλό», Κωνσταντίνο Μητσοτάκη η *Απογευματινή*, από τα εκατόν δεκαέξι (116) θέματα που ανέδειξε συνολικά στα προαναφερόμενα επιλεγμένα τριάντα (30) πρωτοσέλιδά της, τη δεύτερη θέση καταλαμβάνουν δώδεκα (12) αναφερόμενα στην ιδιωτική ζωή του Ανδρέα Παπανδρέου και ακολουθούν έντεκα (11) με διάφορα άλλα σκάνδαλα και εννέα (9) σχετικά με τα το «σκάνδαλο Κοσκωτά».

Μεταξύ των πλέον επιτυχημένων στην πρώτη σελίδα κύριων τίτλων της *Απογευματινής*, συμπεριλαμβάνονται οι ακόλουθοι **σκανδαλοθηρικοί-μεροληπτικοί**, συνοδευόμενοι από υπέρτιτλους και υπότιτλους, με έντονα κεφαλαία γράμματα στις λέξεις-κλειδιά προς εντυπωσιασμό και προσέλκυση αναγνωστών, κατά την αύξουσα σειρά του ποσοστού αύξησης της συνήθους

κυκλοφορίας της, κατά την κρίσιμη περίοδο 1988-1990. Αναφέρονται στην ιδιωτική ζωή του Ανδρέα Παπανδρέου και το «σκάνδαλο Κοσκωτά». Στις 5 Μαΐου 1989 η *Απογευματινή* σημείωσε ύψιστο κυκλοφορίας με 50.000 φύλλα, ανακοινώνοντας τη δημοσιοποίηση «τολμηρών φωτογραφιών» της Δήμητρας Λιάνη, υπερβαίνοντας κατά το ποσοστό 100% την κυκλοφορία της την αντίστοιχη ημέρα της προηγούμενης εβδομάδας.

1. Πρωτοσέλιδο της Παρασκευής 5-5-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 35%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Φωτογραφίες – σοκ
ΤΙΤΛΟΣ : **Η ΜΙΜΗ ΣΕ...ΠΟΡΝΟ**

2. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 28-1-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 23%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : «Πήραν τα 5χίλια με **ΧΑΡΤΟΚΙΒΩΤΙΑ**»
ΤΙΤΛΟΣ : **ΤΕΡΑΤΑ** αναισθησίας
Υπότιτλος : Σιωπά ο Ανδρέας – Κουβέντα για την... Ταμπακέρα ο Μένιος

3. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 25-2-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 18%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Τελειώνουν τα ψέμματα
ΤΙΤΛΟΣ : **ΤΖΕΤ ΔΙΑΦΥΓΗΣ**
του Ανδρέα στο εξωτερικό

4. Πρωτοσέλιδο της Τρίτης 11-4-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 17%), με το οποίο η εφημερίδα εκθέτει στην κοινή γνώμη τον Πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου, στιγματίζοντας αυτόν ως συναυτουργό του «σκανδάλου «Κοσκωτά» και δράστη της υπόθαλψης των εγκληματικών δραστηριοτήτων του, διαφημίζοντας «την αποκλειστικότητα» της «είδησης».

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Η μυστική συνομιλία Ανδρέα-Κοσκωτά
ΤΙΤΛΟΣ : **ΜΗ ΦΟΒΑΣΑΙ ΘΑ ΤΑ ΒΟΛΕΨΟΥΜΕ**
Υπότιτλος : «Όσο είμαι πρωθυπουργός, δεν θα πάθεις τίποτα»
Υπότιτλος : Οι εραστές της Ελούντας
Αποκλειστικό φωτορεπορτάζ της «Α»

5. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 30-4-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 14%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Ο Ανδρέας διέκοψε το ταξίδι του
και επέστρεψε άρον-άρον στην Αθήνα
ΤΙΤΛΟΣ : ΚΛΙΜΑ ΦΟΒΟΥ
καλλιεργεί η κυβέρνηση

6. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 22-7-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 12%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : «Γορίλες» έδειραν φωτορεπόρτερς στο Λαγονήσι
ΤΙΤΛΟΣ : ΑΙΓΡΙΟ ΞΥΛΟ
για τη Μιμή

7. Πρωτοσέλιδο της Τετάρτης 1-2-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 12%), με το οποίο η εφημερίδα, οικειοποιούμενη το θεσμικό ρόλο των λειτουργών της Δικαιοσύνης, αποφαινεται, χωρίς ίχνος αμφιβολίας, περί της ενοχής των κοινοβουλευτικών εκπροσώπων του ΠΑΣΟΚ για το «σκάνδαλο Κοσκωτά» και απαγγέλλει μέσω του σχετικού δημοσιεύματος την καταδικαστική της απόφαση με «πλήρη επίγνωση».

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Έπεσε η μάσκα
Το ΠΑΣΟΚ αρνείται την εξέταση Κοσκωτά
ΤΙΤΛΟΣ : 100% ΕΝΟΧΟΙ

8. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 15-7-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 11%).

Σ' αυτήν την πρώτη σελίδα της εφημερίδας, με κύριο τίτλο τις τότε επικρατούσες ακραίες καιρικές συνθήκες, προβάλλεται και αποδίδεται νέα «αποκλειστική» σκανδαλογολία σε βάρος του Ανδρέα Παπανδρέου και υπουργών του, μέσα σε ειδικό πλαίσιο με έντονο φόντο, υπεράνω του υπέρτιτλου, συνοδευόμενη από τη φωτογραφία του Πρωθυπουργού, με τον τίτλο «**Νέο σκάνδαλο με τον Ανδρέα**» και υπότιτλο με μικρότερα κεφαλαία γράμματα «**ΕΝΕΧΟΝΤΑΙ ΚΑΙ 5 ΥΠΟΥΡΓΟΙ ΤΟΥ**». Επίσης στο ίδιο πρωτοσέλιδο προβάλλεται υπό τον κύριο τίτλο και στο δεξιό περιθώριο της σελίδας, η γαμήλια φωτογραφία της Δήμητρας Λιάνη με ιδιαίτερο υπέρτιτλο με κεφαλαία γράμματα

εντός πλαισίου με έντονο φόντο «ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΖΥΓΙΟ», συνοδευόμενη από τη λεζάντα «Δαχτυλίδι 2,5 εκατ. δώρο στη Μιμή».

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ, 15-7-

1989

Αυριανή

Κατά την προεκλογική περίοδο του έτους 1981, που το ΠΑΣΟΚ στόχευε στην πρώτη του εκλογική νίκη για την εξουσία, συνεχώς προβαλλόμενο θέμα της Αυριανής ήταν τα «σκάνδαλα» του τότε πρωθυπουργού Γεωργίου Ράλλη (αποκαλούμένου από την εφημερίδα σκωπτικά «κυρίου Λακόστ») και των μελών της οικογένειάς του, με ιδιαίτερα σφοδρή επίθεση στο πολιτικό παρελθόν του ήδη από δεκαετίας αποθανόντος πατέρα του. Ο εκδότης της, Γεώργιος Κουρής, «είναι ο θορυβωδέστερος “βαρώνος” της δεκαετίας του 1980. Εμφανίστηκε στο προσκήνιο με τον αδελφό του Μάκη κατά τη διάρκεια της μεγάλης απεργίας των τυπογράφων, το 1980, με την έκδοση της Αυριανής, αντί πέντε (5) δραχμών ανά φύλλο, ένα “ταλληράκι”, κατά το διαφημιστικό τους σύνθημα και την έθεσαν αμέσως στη διάθεση του οχλοκρατικού ΠΑΣΟΚ. Χάρη στη φαρμακερή γλώσσα και τον αδίστακτο λαϊκισμό της, η Αυριανή ανέβηκε σε απίστευτα κυκλοφοριακά ύψη και οι αδελφοί Κουρή έγιναν ιδιοκτήτες μεγάλου συγκροτήματος. Αποδίδουν την ήττα του Γεωργίου Ράλλη το 1981 στη δική τους πολεμική».¹⁶¹

¹⁶¹ Πασαλάρης Χρήστος, Οι βαρώνοι των Media, Εκδόσεις Ζάρβανος, Αθήνα, 1994, σελ. 651, 652.

Η μεγαλύτερη αύξηση της κυκλοφορίας της σημειώθηκε λίγο πριν τις κρίσιμες εκλογές του Ιουνίου του έτους 1989, φαινόμενο που είχε εμφανισθεί και κατά τις εκλογές του 1985, αλλά δεν επαναλήφθηκε στις μετέπειτα εκλογικές αναμετρήσεις του Νοεμβρίου του 1989 και του Απριλίου του 1990. Η έντονη πολιτική όξυνση, η ακραία πολιτική και δημοσιογραφική αντιπαράθεση, η επελθούσα κόπωση της κοινής γνώμης από τις συνεχείς εκλογικές αναμετρήσεις και η απογοήτευσή της για τα πολιτικά κόμματα και τον έντονα κομματικοποιημένο Τύπο, επηρέασε και τους αναγνώστες της *Αυριανής*.

Η Αυριανή, η ναυαρχίδα του συγκροτήματος Κουρή, εξασφάλισε, εντός της κρίσιμης περιόδου 1988-1992, τη μέγιστη κυκλοφορία της με τις προεκλογικές σκανδαλοθηρικές «αποκαλύψεις» της (σε αντιπερισπασμό για τις δημοσιογραφικές επιθέσεις σε βάρος της ιδιωτικής ζωής του Ανδρέα Παπανδρέου,) τον Ιούνιο του έτους 1989, για την «Κατερίνα» του Κ. Μητσοτάκη καθώς και το «γιωτ» του προέδρου του Συνασπισμού Χαρίλαου Φλωράκη). Δώδεκα (12) από τα πλέον επιτυχημένα πρωτοσέλιδα της *Αυριανής* αναφέρονται στην ιδιωτική ζωή και τα «οικονομικά σκάνδαλα» του πολιτικού αντιπάλου της Κ. Μητσοτάκη και της οικογένειας Μητσοτάκη. Την 1^η Ιουνίου 1989 κέρδισε 74.000 φύλλα δημοσιεύοντας το περιεχόμενο υποτιθέμενων ιδιωτικών συνομιλιών του Κ. Μητσοτάκη με την «Κατερίνα», υπερβαίνοντας κατά το ποσοστό 100% την κυκλοφορία της την αντίστοιχη ημέρα της προηγηθείσας εβδομάδας.

Οι αναφορές της εφημερίδας στα εσωκομματικά του ΠΑΣΟΚ με θέση υπέρ του Ανδρέα Παπανδρέου, ήταν το δεύτερο θέμα που προσέλκυσε αναγνώστες (σύγκρουση του συγκροτήματος Κουρή με τον Κώστα Λαλιώτη, αμέσως μετά τις εκλογές της 8^{ης} Απριλίου 1990). Η πρώτη της σελίδα κυριαρχείται από το γιγάντιο, συνήθως σκανδαλοθηρικά και «με άμετρο λαϊκισμό» προβαλλόμενο τίτλο του πρώτου θέματος, πάντα οκτάστηλο. Οι τίτλοι της *Αυριανής* προεχόντως αποτελούν συνθήματα που προτρέπουν, επιδοκιμάζουν, αποδοκιμάζουν, (κατα)δικάζουν, απειλούν, επαινούν, προπαγανδίζουν. Ακραία κομματική (έρεισμα του ΠΑΣΟΚ), δε δίστασε να απειλήσει και τον ίδιο τον Πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ, προς υπεράσπιση των εκδοτικών της κεκτημένων που διακινδύνευαν, όπως και των λοιπών εκδοτών, ενόψει του «φαινομένου Κοσκωτά». Υπήρξε ανηλεής, υβριστική, με ανύπαρκτη δημοσιογραφική

δεοντολογία (όπως ακριβώς και ο αντιπολιτευόμενος *Ελεύθερος Τύπος*) απέναντι σε πρόσωπα, θεσμούς και αξίες, προκειμένου να επιτύχει τη φθορά των αντιπάλων / «στόχων» της. Το ιδιάζον ύφος και ήθος της, η προπαγανδιστική τακτική της και ο άκρατος λαϊκισμός της χαρακτηρίστηκαν ως «αυριανισμός» και οι αναγνώστες – «οπαδοί» της ως «αυριανιστές», όροι που παραπέμπουν σε τάση, ομάδα ή κίνημα εντός του ΠΑΣΟΚ και ταυτίστηκαν, από πολλούς, προερχόμενους και από το χώρο του ΠΑΣΟΚ, ως συνώνυμοι του φασισμού και της πολιτιστικής υποβάθμισης. Αναμφισβήτητα, η *Αυριανή* ως καινοφανές «παράδειγμα» στην Ιστορία των εγχώριων μεταπολιτευτικών ΜΜΕ διεκδικεί το ερευνητικό ενδιαφέρον των μελετητών της επικοινωνίας.

Μεταξύ των πλέον επιτυχημένων στην πρώτη σελίδα κύριων τίτλων της *Αυριανής*, συμπεριλαμβάνονται σκανδαλοθηρικοί, υβριστικά απαξιωτικοί υπέρτιτλοι με υπογράμμιση προς εντυπωσιασμό, μεγαλόσχημοι, με έντονα κεφαλαία γράμματα τίτλοι και υπογραμμισμένοι υπότιτλοι με σύντομα σχόλια-«αποκαλύψεις» για την «Κατερίνα,» την «κρυφή ερωμένη» του αρχηγού της Νέας Δημοκρατίας, «αποκλειστικότητες» για τις πτυχές της «κρυφής ζωής» του, λέξεις και φράσεις που βρίθουν από βωμολοχίες και αποτυπώνουν την κομματική αντεπίθεση της εφημερίδας στα μέχρι τότε, επίσης ανηλεή, σχετικά με την ιδιωτική ζωή του Ανδρέα Παπανδρέου αντιπολιτευτικά δημοσιεύματα. Αναφέρονται στην ιδιωτική ζωή και τα οικονομικά «σκάνδαλα» του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και του οικογενειακού του περιβάλλοντος. Επίσης έκδηλη είναι η πρόθεση / στάση της εφημερίδας, όπως συνάγεται από τους λοιπούς επιτυχημένους κύριους πρωτοσέλιδους τίτλους της, να καταγγείλει ως σκευωρία σε βάρος του Ανδρέα Παπανδρέου τη σχετική με το «σκάνδαλο Κοσκωτά» υπόθεση της «κάθαρσης» και τη δικαστική διερεύνησή της για την οποία αφήνει αιχμές για το αμερόληπτο της κρίσης της και καταγγέλλει για δωροδοκία ανώτατο δικαστικό λειτουργό. Υπήρξε επίσης ανηλεής απέναντι στην εσωκομματική «αντιπολίτευση» των κομματικών στελεχών του ΠΑΣΟΚ, στηρίζοντας τον Ανδρέα Παπανδρέου. Αντεπιτίθεται, καταγγέλλοντας «σκάνδαλα» της κυβέρνησης της «κάθαρσης». Οι αντίστοιχοι υπέρτιτλοι, κύριοι τίτλοι και υπότιτλοι παρατίθενται κατά την αύξουσα σειρά του ποσοστού αύξησης της συνήθους κυκλοφορίας της εφημερίδας, κατά την κρίσιμη περίοδο 1988-1990.

1. Πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 1-6-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 59%). Είναι το πρώτο στη σειρά των «αποκαλύψεων» που θα συνεχιστούν, κατά την προαναγγελία της εφημερίδας, μέχρι τις εκλογές της 18^{ης} Ιουνίου 1989. Με τη φωτογραφία του Κ. Μητσοτάκη να τον απεικονίζει σε τηλεφωνική σύνδεση, πάνω από τον υπερμεγέθη κύριο τίτλο με τα έντονα κεφαλαία γράμματα «**Η ΚΡΥΦΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ**», που παραπέμπει συνειρμικά τον αναγνώστη στην «κρυφή τηλεφωνική του συνέντευξη» με την άγνωστη, η οποία σκιαγραφείται, για την επίταση του μυστηρίου, με ερωτηματικό από την εφημερίδα. Πάνω από τον υπογραμμισμένο υπέρτιτλο απεικονίζεται εύγλωττα ένα κασετόφωνο με την «είδηση» με κεφαλαία γράμματα σε πλαίσιο με φόντο : «**ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΕΠΕΤΑΙ ΣΥΝΕΧΕΙΑ...**». Ακολουθεί ο υπογραμμισμένος με έντονα γράμματα υπότιτλος – σχόλιο : «**Ανήθικος και υποκριτής όπως πάντα ο αργιποστάτης, έκρυβε την γκόμενα ο «οικογενειάρχης» και κορόιδευε αισγρά το λαό**». Κάτω από το οκτάστηλο σχόλιο, δημοσιεύεται απόσπασμα της «κρυφής τηλεφωνικής συνομιλίας» υπό τον τίτλο, επίσης με κεφαλαία γράμματα πλακωμένα με φόντο : «**ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΡΩΤΙΚΟ ΤΗΛΕΦΩΝΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΧΗΓΟΥ ΤΗΣ Ν.Δ.**» και ως διευκρινιστικός υπότιτλος με έντονα επίσης γράμματα, έχει επιλεγεί φράση της «Κατερίνας» από την «τηλεφωνική συνομιλία» : «**ΚΑΤΕΡΙΝΑ : Εχθές με είχες κάνει...**». Η όλη παρουσίαση – ενημέρωση κλείνει με τη φωτογραφία του χαμογελαστού ζεύγους Μητσοτάκη στο κάτω δεξιό μέρος του πρωτοσέλιδου υπό τον τίτλο με θαυμαστικό «**Ο... «ΚΑΛΟΣ» ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΡΧΗΣ!**» και τη σχετική «εγκωμιαστική» λεζάντα.

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Θεσσαλονικιά, ιδιοκτήτρια μπουτίκ η ερωμένη ΤΙΤΛΟΣ : Η ΚΡΥΦΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ
--

ΑΥΡΙΑΝΗ, 1-6-1989

2. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 17-6-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 38%), με τον σκανδαλοθηρικό, με έντονα κεφαλαία γράμματα, υπέρτιτλο, σχετικά με την ιδιωτική «κρυφή» ζωή του «αρχαποστάτη» Κ. Μητσοτάκη, που παραπέμπει το αδηφάγο αναγνωστικό κοινό στις εσωτερικές σελίδες της εφημερίδας και παρεπόμενο εγκώμιο – σχόλιο για την προεκλογική συγκέντρωση του ΠΑΣΟΚ. Ο κύριος τίτλος προαναγγέλλει την εκλογική συντριβή του αρχηγού της Νέας Δημοκρατίας.

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Η ΕΡΩΜΕΝΗ ΤΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ
Στη σελίδα 12 δημοσιεύεται ολοσέλιδη φωτογραφία της Κατερίνας με την καυτή αφιέρωση
 Μετά την τρομακτική συγκέντρωση που από το Σύνταγμα έφτανε ως το πεδίο του Άρεως, το Μεταξουργείο, το Γκάζι, την Πάντειο, την Αμερικανική Πρεσβεία και το «Κάραβελ»
ΤΙΤΛΟΣ : Ξ Ο Φ Λ Η Σ Ε
Ο ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ

3. Πρωτοσέλιδο της Τετάρτης 12-9-1990 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 29%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Με τις ευλογίες του Χαλκιά έκλεβε ο Κοσκωτάς
ΤΙΤΛΟΣ : Α Ν Τ Ρ Ο Α Π Α Τ Ε Ω Ν Ω Ν
Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

4. Πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 15-11-1990 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 26%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Να ποιος είναι ο δικαστής που θέλει να κλείσει στη φυλακή τον Ανδρέα

ΤΙΤΛΟΣ : **ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΗΣ ΤΗΣ**
ΧΟΥΝΤΑΣ Ο ΑΝΑΚΡΙΤΗΣ

5. Πρωτοσέλιδο της Παρασκευής 2-6-1990 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 25%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Νέα ερωτική συνομιλία με την Κατερίνα
ΤΙΤΛΟΣ : **ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ :**
ΕΙΜΑΙ ΒΛΑΚΑΣ

6. Πρωτοσέλιδο της Δευτέρας 23-10-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 21%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Ο πρωθυπουργός της ... καθάρσης κ. Τζαννετάκης
ΤΙΤΛΟΣ : **ΕΚΤΙΣΕ 5 ΒΙΛΕΣ**
ΣΤΗΝ ΚΗΦΙΣΙΑ

7. Πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 15-6-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 19%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Κλέφτη Μητσοτάκη, πού τα βρήκες τα λεφτά
και γιατί δεν το δήλωσες;
ΤΙΤΛΟΣ : **ΟΙΚΟΠΕΔΟ 46 ΣΤΡΕΜ. ΣΤΗΝ**
ΕΛΒΕΤΙΑ ΕΧΕΙ Ο ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ

8. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 11-3-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 19%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Μεγάλη απάτη των Μητσοτάκηδων
ΤΙΤΛΟΣ : **ΜΕ ΚΛΕΜΜΕΝΑ ΑΓΟΡΑΣΑΝ**
ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΣΠΙΤΙ

9. Πρωτοσέλιδο της Τετάρτης 23-5-1990 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 16%).

ΤΙΤΛΟΣ : **ΟΡΓΗ ΚΑΙ ΑΓΑΝΑΚΤΗΣΗ**
ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΛΑΛΙΩΤΗ
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : Ανακωχή μέχρι να γυρίσει ο Ανδρέας
και να βάλει τα πράγματα στη θέση τους

10. Πρωτοσέλιδο της Δευτέρας 11-6-1990 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 16%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Να πώς γίνεται η περιβόητη κάθαρση
ΤΙΤΛΟΣ : **200.000.000**
ΣΤΟΝ Γ. ΓΡΙΒΑ!

11. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 3-6-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 14%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Δήλωση της Κατερίνας για τον Μητσοτάκη
ΤΙΤΛΟΣ : **Τ Ο Ν Α Γ Α Π Ω**
ΚΑΙ ΘΑ ΜΕ ΠΑΡΕΙ

12. Πρωτοσέλιδο της Παρασκευής 10-3-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 13%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Εμείς έχουμε χαρτιά, με βούλες και υπογραφές
ΤΙΤΛΟΣ : **ΑΠΑΤΕΩΝΕΣ Ο ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ**
ΚΑΙ Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΟΥ

Έθνος

Έχει χαρακτηριστεί ως «ο μεγάλος χαμένος» της περιόδου 1988-1992.¹⁶² Στις αρχές του 1988 το καταφανώς φιλικά προσκείμενο στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ *Έθνος* είναι πρώτο σε όλη τη χώρα με 155.000 φύλλα και δεύτερο στην Αθήνα με 80.000 φύλλα, ενώ στις αρχές του 1992 βρίσκεται στην 5^η θέση στην Αθήνα μετά τα *Νέα*, τον *Ελεύθερο Τύπο*, την *Ελευθεροτυπία* και την *Απογευματινή* και κατέχει στο σύνολο της χώρας την 4^η θέση, υπερέχοντας της *Απογευματινής*. Η πτώση της κυκλοφορίας του στην Αθήνα υπήρξε ραγδαία κατά τα έτη 1988 και 1989, αλλά ανακόπηκε το έτος 1990, οπότε υπήρξε στην αρχή σταθεροποίηση και στη συνέχεια μερική ανάκαμψη. Στην αρχή του έτους 1991 σημειώνει πτώση κυκλοφορίας που συγκρατήθηκε περί το μέσον της χρονιάς, ενώ από το 1992 είναι αισθητή η βελτίωση της εφημερίδας.

Αυτή η πορεία της εφημερίδας αντανακλά, κατά ένα μέρος, και την πολιτική της κατεύθυνση με τις αισθητές αντίρροπες διακυμάνσεις που ακολούθησε λόγω του έντονου ανταγωνισμού της με τον Γεώργιο Κοσκωτά και τη μεταξύ τους αντιδικία, με συνέπεια να εκδηλώσει έντονα κατά τη διετία της κορύφωσης του «σκανδάλου Κοσκωτά» 1988-1989 τη σφοδρή δυσарέσκειά της

¹⁶² Ψυχογιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 88.

προς το ΠΑΣΟΚ και προσωπικά προς τον ίδιο τον Ανδρέα Παπανδρέου, η οποία άγγιζε τα όρια της παράλογης εμπάθειας και αμετροπρέπειας μέσω συνεχών διαπομπευτικών δημοσιευμάτων που διέσυραν, συκοφαντούσαν και πρόσβαλαν βάνανυσα την αξιοπρέπεια και την ιδιωτική του ζωή. Ασκεί ανελέητη κριτική και στηλιτεύει το άμεσο πρωθυπουργικό περιβάλλον. Το Έθνος λιβελογραφεί με έντονο «κιτρινισμό» και **στιγματίζει** με μένος ως «**φαύλο**» τον Ανδρέα Παπανδρέου, ως αποδέκτη πακτωλού δισεκατομμυρίων του Γ. Κοσκωτά, ως προσωπικότητα χωρίς ηθικό φραγμό και στοιχειώδη φρόνηση, καθώς φέρεται ως «*καθοδηγούμενος υπό την επιρροή της «Μιμής» από μέντιουμ-Ρασπούτιν*», σύμφωνα με τη δημοσιοποίηση «*κατ' αποκλειστικότητα*» «*της κασέτας της ντροπής*». Πρωτοστάτησε μαζί με το κομματικό όργανο της δεξιάς παράταξης *Ελεύθερο Τύπο* προκειμένου να απονεμηθεί στον Ανδρέα Παπανδρέου η **κοινωνική ταυτότητα του ιδιοτελούς στο χρήμα / υποτελούς στα πάθη και η ανεξίτηλη ετικέτα του εγκληματία-καταχραστή δημοσίου χρήματος, ώστε να προκληθεί η αντίστοιχη κοινωνική αντίδραση** με την εκλογική αποδοκιμασία και τη συνακόλουθη πολιτική συντριβή του.

Το Έθνος, οικειοποιούμενο και αυτό ρόλο Ανακριτή και Εισαγγελέως, υπεραμύνεται της «κάθαρσης», «αποκαλύπτει με δόσεις» τις αξιόποινες «συναλλαγές» του πρωθυπουργού με τον απατεώνα Κοσκωτά, από «αξιόπιστες πηγές» («τις ιδιόχειρες σημειώσεις του απατεώνα») για να μετριάσει στη συνέχεια βαθμιαία και τελικά να εξαφανίσει εντός του έτους 1990 την παραπάνω εμπαθή στάση του λόγω της κατάρρευσης του Γ. Κοσκωτά και της συνακόλουθης αλλαγής του πολιτικού σκηνικού, πλήρως ευθυγραμμιζόμενο με την όψιμη μεταστροφή και των λοιπών, θιγόντων από την παρελθούσα επέλαση του νεόκοπου τραπεζίτη στο χώρο των ΜΜΕ, εκδοτικών συμφερόντων. Έτσι, από τον τιμωρητικό τίτλο - λίβελο της 19^{ης} Ιουνίου 1989 «**Πέφτει ο φαύλος**» καταλήγει στον αποκαταστατικό – εξαγνιστικό όλων των προηγηθέντων «καταδικαστικών» δημοσιευμάτων «αποκλειστικό» τίτλο με έντονα κεφαλαία γράμματα «**ΔΕΝ ΔΙΚΑΖΕΤΑΙ Ο ΑΝΔΡΕΑΣ**» της 4^{ης} Αυγούστου 1990, σφετεριζόμενο εκ νέου ρόλο δικαστικού λειτουργού με απαλλακτική πλέον κρίση. Και οι δύο παραπάνω εκ διαμέτρου αντίθετες στάσεις, καταγγελτική-ενοχοποιητική και αθωωτική -

απενοχοποιητική αντίστοιχα, προσέλκυσαν εξ ίσου το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης.

Μεταξύ των πλέον επιτυχημένων πρωτοσέλιδων κύριων τίτλων του *Εθνους*, συμπεριλαμβάνονται οι ακόλουθοι, οι περισσότεροι έντονα **στιγματιστικοί** και απαξιωτικοί του προσώπου του Ανδρέα Παπανδρέου, συνοδευόμενοι από αντίστοιχους υπέρτιτλους και υπότιτλους, οι περισσότεροι με έντονα κεφαλαία γράμματα για την προσέλκυση του κοινού και τη διαμόρφωση της στάσης του, κατά την αύξουσα σειρά του ποσοστού αύξησης της συνήθους κυκλοφορίας της, κατά την περίοδο 1988-1990.

1. Πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 16-2-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 19%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Σέξ και χρήμα
8σέλιδο χειρόγραφο Κοσκωτά αποκαλύπτει
ΤΙΤΛΟΣ : 5 ΔΙΣ ΓΙΑ
ΤΟΝ ΕΡΩΤΑ
ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ

2. Πρωτοσέλιδο της Παρασκευής 14-7-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 18%). Αναφέρεται σκωπτικά – χλευαστικά στην τελετή του γάμου- «οπερέτα», κατά τον έντονο με κεφαλαία γράμματα κύριο τίτλο της εφημερίδας, του Ανδρέα Παπανδρέου με τη Δήμητρα Λιάνη και στο παρενθεθέν «γραφικό» πρωθυπουργικό περιβάλλον».

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Ο γάμος
ΤΙΤΛΟΣ : Ο ΠΕΡΕΤΑ
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : Με πολύ χαβαλέ, περιέργους
και με γραφικούς συγγενείς

3. Πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 14-9-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 18%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Η κασέτα της ντροπής
Πώς καθοδηγούνταν Ανδρέας και Μιμή
ΤΙΤΛΟΣ : ΜΕΝΤΙΟΥΜ
ΡΑΣΠΟΥΤΙΝ

4. Πρωτοσέλιδο της Τετάρτης 2-3-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 14%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Ανδρέας-Κοσκωτάς Αποκάλυψη 1^η
ΤΙΤΛΟΣ : Ο ΛΗΗ ΜΥΣΤΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : 10 σελίδες με ιδιόχειρες σημειώσεις του απατεώνα

5. Πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 3-3-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 14%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Αποκάλυψη 2^η
Κοσκωτάς – Λούβαρης – Ανδρέας
ΤΙΤΛΟΣ : ΟΙ ΧΟΡΗΓΙΕΣ ΜΟΥ
ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : 8 σελίδες με ιδιόχειρες σημειώσεις του απατεώνα

6. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 4-8-1990 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 14%).

ΤΙΤΛΟΣ : ΔΕΝ ΔΙΚΑΖΕΤΑΙ
Ο ΑΝΔΡΕΑΣ
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : αποκλειστικό :
βγαίνει απαλλακτικό βούλευμα
από τον ειδικό ανακριτή

7. Το «ιστορικό», βάνανυσα **στιγματιστικό** πρωτοσέλιδο της Δευτέρας 14-7-1989 που αναμφισβήτητα αντικατοπτρίζει το ρόλο των ΜΜΕ ως φορέων κοινωνικού ελέγχου χωρίς φραγμό, αρχές και όρια, ως αυτόκλητων δημόσιων κριτών, τιμητών και κατηγορών «εν ονόματι της λαϊκής κυριαρχίας» (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 13%). Με κύριο τίτλο – λίβελο «**ΠΕΦΤΕΙ ο φαύλος**», ο οποίος προσβάλλει στον έσχατο βαθμό την αξία του Ανθρώπου και καταρρακώνει κάθε έννοια θεμελιωδών δικαιωμάτων και νομικού πολιτισμού, χάριν της προάσπισης συντεχνιακών συμφερόντων, ερμηνεύει το Έθνος τα αποτελέσματα της εκλογικής αναμέτρησης της 18^{ης} Ιουνίου 1989, κατά την οποία το ΠΑΣΟΚ μεν δεν κέρδισε την πλειοψηφία, αλλά και η Νέα Δημοκρατία δεν κατόρθωσε, παρά τον θορυβώδη απόηχο του «σκανδάλου Κοσκωτά» να εισπράξει την

πολυπόθητη αυτοδυναμία. Σημειώνεται ότι για τον «ανθρωποφάγο» αυτό «φαύλο» τίτλο δεν κινήθηκε αυτεπάγγελτη διαδικασία κατά των υπευθύνων της εφημερίδας από την αρμόδια Εισαγγελία.

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Ο ΛΑΟΣ ΕΠΙΒΑΛΛΕΙ ΤΗΝ ΚΑΘΑΡΣΗ
ΤΙΤΛΟΣ : Π Ε Φ Τ Ε Ι
ο φ α ύ λ ο ς

Ελεύθερος

Η χαμηλή τιμή του δεν βοήθησε τον *Ελεύθερο* να κατακτήσει υψηλή κυκλοφορία, αλλά τον διέσωσε τον Ιούνιο του έτους 1988, οπότε μετατράπηκε από πρωινή σε απογευματινή εφημερίδα, κατά την επιτυχή πρωτοβουλία του εκδότη της Γ. Μάστορα. Κατά την περίοδο, πριν τις κρίσιμες εκλογές του Ιουνίου του έτους 1989, ο *Ελεύθερος* σημείωσε σημαντική κυκλοφοριακή ανάκαμψη. Αξιοσημείωτες είναι οι μέγιστες κυκλοφορίες του κατά την ετήσια περίοδο του θέρους 1988 - θέρους 1989, οι οποίες οφείλονται στις **σκανδαλοθηρικές**, «αποκαλύψεις» για τους Ανδρέα Παπανδρέου και Δήμητρα Λιάνη. Για πρώτη φορά υπερέβη στην Αθήνα την κυκλοφορία των 10.000 φύλλων στις 29-9-1988, με πρώτο θέμα τη Δήμητρα Λιάνη γυμνόστηθη στην παραλία. Οι υπόλοιπες σημαντικές επιτυχίες του ήταν στις 11-10-1988, 25-10-1988 και 2-12-1988 λόγω της συνέχισης της δημοσίευσης των ίδιων φωτογραφιών. Δημοσιεύοντας, όπως και η *Απογευματινή*, νέες «τολμηρές» φωτογραφίες της Δ. Λιάνη, άγγιξε στις 6-5-1989 το ύψιστο της κυκλοφορίας του (43.000 φύλλα). Όταν η πηγή των «τολμηρών αποκαλύψεων» εξαντλήθηκε, η κυκλοφορία του *Ελεύθερου* άρχισε να φθίνει, ακολουθώντας τη γενική πορεία του αθηναϊκού Τύπου.

Ελεύθερος Τύπος (ή το alter ego της Αυριανής)

Ο *Ελεύθερος Τύπος*, ακραιφνής, φανατικός πολέμιος του Ανδρέα Παπανδρέου, πρότυπο «κιτρινισμού» και σκανδαλογίας, «αγκάλιασε» τον «αξιόπιστο» Γ. Κοσκωτά, ο οποίος εμπιστεύτηκε τις αποκλειστικές συνεντεύξεις του στο Δημήτρη Ρίζο, διατείνοντας ότι διαθέτει αδιάσειστα στοιχεία για να «τηγανίσει» (κατά την προσφιλή του έκφραση) τον Α. Παπανδρέου. Εκμεταλλευόμενος με αυτόν τον τρόπο το «σκάνδαλο Κοσκωτά», υπερείχε ως προς την κυκλοφορία φύλλων των λοιπών απογευματινών αθηναϊκών

εφημερίδων. Στήριξε απόλυτα με τα χωρίς προηγούμενο **στιγματιστικά**, **συκοφαντικά** και **προσβλητικά** της ανθρώπινης αξιοπρέπειας σκανδαλοθηρικά δημοσιεύματά του σε βάρος της ιδιωτικής ζωής και της κατάστασης της κλονισμένης υγείας του Α. Παπανδρέου, το στόχο της Νέας Δημοκρατίας για την κατάκτηση της εξουσίας. Στις αρχές του έτους 1988, κατείχε την πρώτη θέση στην επαρχία και τη δεύτερη θέση στο σύνολο της χώρας, μετά το *Έθνος*. Στην Αθήνα, κατείχε μόλις την τέταρτη θέση στους πίνακες κυκλοφορίας, μετά τα *Νέα*, το *Έθνος* και την *Ελευθεροτυπία*. Ένα χρόνο μετά, στις αρχές του έτους 1989, ο *Ελεύθερος Τύπος* είναι πρώτος από άποψη κυκλοφορίας πανελλαδικά, ενώ στην Αθήνα ανταγωνίζεται καθημερινά με τα *Νέα* για την πρώτη θέση. Τις τελευταίες εβδομάδες, πριν από τις εκλογές της 18^{ης} Ιουνίου 1989, βρίσκεται σταθερά στην πρώτη θέση, στη συνέχεια όμως τα *Νέα* θα τον υποσκελίσουν και στις αρχές του έτους 1991 θα κατέχουν εκ νέου τη δεσπόζουσα θέση τους στην Αθήνα, με τον *Ελεύθερο Τύπο* στη δεύτερη θέση. Την επίζηλη θέση, της πρώτης σε κυκλοφορία εφημερίδας σε όλη τη χώρα, θα την κρατήσει για τρία σχεδόν χρόνια ο *Ελεύθερος Τύπος*. Η κάμψη της κυκλοφορίας του σημειώθηκε, όταν η σκανδαλολογία είχε πλέον είχε ολοκληρώσει τον κύκλο της και η πολιτική αντιπαράθεση είχε αμβλυνθεί, μετά το Νοέμβριο του έτους 1989 και συνεχίστηκε ως το τέλος του έτους 1991.

Στοχοποίησε τον Πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ ως τον ιθύνοντα νου των παράνομων δραστηριοτήτων του Γ. Κοσκωτά, ώστε να εισπράξει τη μέγιστη αποστροφή και αποδοκιμασία του εκλογικού σώματος. Μεθόδευσε συστηματικά και με πάθος την ολοκληρωτική – πολιτική, βιολογική, ψυχική και ηθική - εξόντωση του Α. Παπανδρέου και πρωταγωνίστησε από κοινού με το *Έθνος*, με τα σχετικά προπαγανδιστικά δημοσιεύματα, **στη δημιουργία του στερεότυπου του καταχραστή δημόσιας περιουσίας και της ανήθικης προσωπικότητας για τον ηγέτη του ΠΑΣΟΚ, προκειμένου να χειραγωγηθεί ιδεολογικά η κοινή γνώμη και να αποκτήσει αντίστοιχες παραστάσεις.**

Ο *Ελεύθερος Τύπος* δημοσίευσε το «έπος Κοσκωτά» σε συνέχειες για να προσελκύσει αναγνώστες και να πείσει για την προπαγάνδα της εμπλοκής του Α. Παπανδρέου σε αξιόποινες ατιμωτικές πράξεις, σημειώνοντας τη μέγιστη κυκλοφορία της εφημερίδας κατά την τριετία 1988-1990. Πρόκειται για την

πρώτη συνέντευξη, στην οποία ο συλληφθείς στις ΗΠΑ πρώην τραπεζίτης κατηγορεί ως υπεύθυνους για το σκάνδαλο της Τράπεζας Κρήτης προσωπικά τον τότε πρωθυπουργό, μέλη της κυβέρνησης και κομματικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ. Η ίδια εφημερίδα θα καταγγείλει μεταγενέστερα τη μεταφορά χαρτονομισμάτων μέσα σε χαρτοκιβώτια για πάνες βρεφών, ανάγοντας τα «πάμπερς» των βρεφών του Γ. Κοσκωτά, σε μείζον, κύριο ζήτημα της πολιτικής ζωής, της κοινής γνώμης και αντικείμενο «βασάνου» των μετέπειτα διαδικαστικών εξελίξεων (προανακριτικής, ανακριτικής και ακροαματικής διαδικασίας). Κατά τη διάρκεια της κρίσιμης διαδικασίας στο Ειδικό Δικαστήριο, επιχειρεί εκ νέου να **στιγματίσει** ως ποινικά υπεύθυνο τον Α. Παπανδρέου και να προκαταλάβει τη δικαστική κρίση, δημοσιεύοντας τη νέα, εξ ίσου «αξιόπιστη» αποκλειστική συνέντευξη του «δημοσίου κατηγορού» Γ. Κοσκωτά. Η εφημερίδα, απροσχημάτιστα κομματικό όργανο της Νέας Δημοκρατίας, συναγωνιζόμενη την *Αυριανή* στην αντιπέρα στην όχθη στον κομματικό παροξυσμό, σε προσωπικές επιθέσεις και εμπαιχθείς καταγραφές, θα αντιδράσει έντονα για την αθωωτική, ως προς τον Α. Παπανδρέου, απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου.

Από τον Πίνακα του Παραρτήματος προκύπτει ότι ο *Ελεύθερος Τύπος* προσέλκυσε περισσότερους των συνήθων αναγνώστες με τη μέθοδο της χωρίς όρια **σκανδαλοθηρίας, επιλέγοντας ως πρώτο θέμα την προσωπική ζωή του Α. Παπανδρέου** (έξι αναφορές), υπερασπιζόμενος και προβάλλοντας τη Νέα Δημοκρατία (πέντε περιπτώσεις) και ακολουθούν τα σχετικά με το «σκάνδαλο Κοσκωτά» και το ΠΑΣΟΚ με τέσσερις αναφορές ως πρώτο θέμα έκαστο.

Μεταξύ των πλέον επιτυχημένων κύριων τίτλων της πρώτης σελίδας του *Ελεύθερου Τύπου*, συμπεριλαμβάνονται οι ακόλουθοι, έντονα **στιγματιστικοί** και επιθετικοί σε βάρος του προσώπου του Ανδρέα Παπανδρέου, συνοδευόμενοι από αντίστοιχους υπέρτιτλους και υπότιτλους, κατά την αύξουσα σειρά του ποσοστού αύξησης της συνήθους κυκλοφορίας του, κατά την κρίσιμη περίοδο 1988-1990. Από το σχετικό υλικό συνάγεται ο επιθυμητός, **κομματικός στόχος** της εφημερίδας: **η διαπόμπευση** του Ανδρέα Παπανδρέου.

1. Πρωτοσέλιδο της Τρίτης 29-11-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 23%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : 2^η ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΗ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΣΤΟΝ
ΔΗΜΗΤΡΗ ΡΙΖΟ

Αναπόφευκτη η παραίτηση Ανδρέα

ΤΙΤΛΟΣ : ΝΕΟΣ ΚΕΡΑΥΝΟΣ ΚΟΣΚΩΤΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ, 29-11-1988

Την προηγούμενη ημέρα, Δευτέρα 28-11-1988, είχε δημοσιευθεί το πρώτο μέρος της συνέντευξης - εφαλτήριο του στιγματισμού του Ανδρέα Παπανδρέου.

2. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 23-1-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 17%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Η εξάγαμη κόρη του πρωθυπουργού δημιουργεί
διεθνές πολιτικό σκάνδαλο
ΤΙΤΛΟΣ : "ΚΑΙ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΑΥΤΗΣ"
ΑΙΜΙΛΙΑ - ΑΝΤΡΕΑ

3. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 12-3-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 15%).

ΤΙΤΛΟΣ : ΠΡΟΔΟΣΙΑ
ΜΕ ΞΕΝΗ
ΕΝΤΟΛΗ
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : Μονομαχία στη Βουλή
Ράκος ο Αντρέας μπροστά
στους κεραυνούς Μητσοτάκη

4. Πρωτοσέλιδο της Τετάρτης 20-1-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 9%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Από τους Σουηδούς σοσιαλδημοκράτες
ΤΙΤΛΟΣ : **ΧΑΣΤΟΥΚΙ**
στον Ανδρέα για το εξώγαμο

5. Πρωτοσέλιδο της Τρίτης 11-10-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 7%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Φοβερές καταγγελίες Παναγούλη στη Βουλή
ΤΙΤΛΟΣ : **Ο Ρ Γ Ι Α** Ανδρέα - Διάνη
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : Στη “μυστική” κρουαζιέρα του '87 που αποκάλυψε ο “ΕΤ”

Ελευθεροτυπία

Η *Ελευθεροτυπία*, αρχικά φιλικά προσκείμενη προς το ΠΑΣΟΚ, στις αρχές του έτους 1988 είναι στην τρίτη θέση κυκλοφορίας, την οποία διατηρεί και στις αρχές του έτους 1992, μετά τη φθίνουσα πορεία της μέχρι το τέλος του 1989, λόγω των αποστάσεων που τήρησε από τον Α. Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ, πάντοτε όμως με μέτρο τη δημοσιογραφική δεοντολογία, προκειμένου να προασπίσει τα εκδοτικά της συμφέροντα έναντι του νεοαφιχθέντος στο χώρο των ΜΜΕ Γ. Κοσκωτά. Κατείχε ιδιαίτερη βαρύτητα στην ενημέρωση πρωτίστως του αθηναϊκού κοινού λόγω της μεγάλης αναγνωσιμότητάς. Εξέφραζε μεγάλο εύρος απόψεων, κυρίως προοδευτικού, αριστερού, χαρακτήρα.

Η *Ελευθεροτυπία* κυκλοφόρησε ένα χρόνο (1975) μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας και εκδόθηκε από τους Χρήστο Τεγόπουλο, Χ. Σιάμαντη και Α. Φιλιππόπουλο. Στο πλαίσιο διεκδίκησης του εκδημοκρατισμού της ελληνικής κοινωνίας η *Ελευθεροτυπία* ανταποκρίθηκε στην ευρύτερη ανάγκη του αναγνωστικού κοινού για ενημέρωση μέσα από έντυπα που υποστήριζαν την επιτάχυνση της πορείας της «αποχουντοποίησης» και την ύπαρξη νέων κοινωνικών ρευμάτων. Κατά την περίοδο της δεύτερης φάσης της μεταπολίτευσης (1981-1989) η *Ελευθεροτυπία* διατήρησε σταθερά ένα βαθμό αυτονομίας απέναντι στην εκπροσώπηση των κοινωνικών κινημάτων.

Όσον αφορά την αρθρογραφία και την ειδησεογραφία η *Ελευθεροτυπία* παρουσιάζει αρκετά μεγάλη ανεξαρτησία και εύρος απόψεων που εκφράζεται

ακόμα και στη σύνταξη της εφημερίδας. Όπως παρατηρεί ο Δ. Ψυχογιός, «η σελιδοποίηση της και τα πρωτοσέλιδά της είναι πιο έντονα και πιο επιθετικά συγκριτικώς με τα αντίπαλα *Νέα*, αλλά δημοσιεύει κάπως μεγαλύτερα κείμενα από αυτά. Οι πρωτοσέλιδοι τίτλοι της, ευρηματικοί, συχνά στο όριο του λογοπαίγνιου, δεν ήταν ποτέ ουδέτεροι και απλώς ενημερωτικοί : πάντα εξέφραζαν άποψη.

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα του Παραρτήματος, μεταξύ των τριάντα (30) πρώτων θεμάτων της, περιέχονται πέντε (5) περιπτώσεις σχετικά με το «σκάνδαλο Κοσκωτά». Τα θέματα που αφορούν την ιδιωτική ζωή του Α. Παπανδρέου, εστιάζονται, με επιμελημένη διακριτικότητα, κυρίως στην υγεία του και στο οικογενειακό του περιβάλλον και εμμέσως μόνον στη σχέση του με τη Δήμητρα Λιάνη. Η *Ελευθεροτυπία*, κατά την περίοδο 1988-1992, παρουσίασε συνολικά 141 θέματα στις πρώτες σελίδες των τριάντα (30) πλέον επιτυχημένων φύλλων της, περισσότερα από οποιαδήποτε άλλη εφημερίδα, γεγονός που δηλώνει την πλούσια θεματική της. Με τη μεγαλύτερη συχνότητα, μεταξύ αυτών, είναι οι δεκατρείς (13) αναφορές στο «σκάνδαλο Κοσκωτά», με το οποίο «φωτογραφίζει» την εμπλοκή πολιτικών (και κυβερνητικών) στελεχών, μη εξαιρουμένου του Α. Παπανδρέου, αποφεύγοντας όμως να τον στιγματίσει με ανηλεείς και ανοίκειες εκφράσεις, κατατασσόμενη στην πρώτη, ως προς το αντίστοιχο θέμα, θέση μεταξύ των λοιπών εφημερίδων και οι έντεκα (11) αναφορές στο ΠΑΣΟΚ (κατέχει τη δεύτερη θέση μετά την *Αυριανή* ως προς το θέμα αυτό). Επιπλέον, είχε τις περισσότερες, εννέα (9) αναφορές στο Συνασπισμό, έναντι των πέντε (5) αντίστοιχων της *Αυριανής* που έπεται.¹⁶³

Μεταξύ των πλέον επιτυχημένων κύριων τίτλων της πρώτης σελίδας της *Ελευθεροτυπίας*, συμπεριλαμβάνονται και οι ακόλουθοι, κατά την αύξουσα σειρά του ποσοστού αύξησης της συνήθους κυκλοφορίας της, κατά την περίοδο 1988-1990. Πρόδηλα δραματοποιημένοι είναι αυτοί που αναφέρονται στην παραπομπή του Α. Παπανδρέου και το επακόλουθο παρασκήνιο.

1. Πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 24-11-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 19%).

¹⁶³ Ψυχογιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 107, 108.

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Μισή ώρα συνομιλία με τον Κοσκωτά
ΤΙΤΛΟΣ : “ΘΑ ΤΟΥΣ ΚΑΨΩ”
ΥΠΟΤΙΤΛΟΙ : Απειλές κατά πολιτικών :
“Με πούλησαν Έχω χαρτιά Θα τ’ ανοίξω”
Τηλέφωνο μετά τα μεσάνυχτα από τοποθεσία άγνωστη

2. Πρωτοσέλιδο της Παρασκευής 25-11-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 16%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΙ : “Θα τους κάψω”
Νέα συνομιλία με τον φυγάδα
Ο Κοσκωτάς καρφώνει την κυβέρνηση στο Εφ-Μπι-Αι
ΤΙΤΛΟΣ : “ΜΑΖΙ ΦΑΓΑΜΕ...ΤΑ ΔΙΣ”

3. Πρωτοσέλιδο της Τετάρτης 19-7-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 12%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΙ : Ωρα 3 πρωί
Παραπομπή με 171 ψήφους
ΤΙΤΛΟΣ : ΣΤΗΝ ΑΝΑΚΡΙΣΗ Ο ΑΝΔΡΕΑΣ

4. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 17-12-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 11%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Υστατη έκκληση στον Ανδρέα
Από Γιώργο και Νίκο Παπανδρέου
ΤΙΤΛΟΣ : “ΠΑΤΕΡΑ ΦΥΓΕ
για το καλό σου”

5. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 21-1-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 10%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : “Έτσι θα κλείσει το θέμα”
ΤΙΤΛΟΣ : ΓΡΑΜΜΑ ΚΟΣΚΩΤΑ
στον Ανδρέα

6. Πρωτοσέλιδο της Τρίτης 28-2-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 10%).

Εστία

Στην *Εστία* ανήκει ο τιμητικός τίτλος της «αρχαιότερης εφημερίδας των Αθηνών», μετά την παύση της κυκλοφορίας της εφημερίδας *Ακρόπολις*. Το ιστορικό φύλλο που ίδρυσε ο Γεώργιος Δροσίνης και ανέλαβε στη συνέχεια η οικογένεια Κύρου, συμπλήρωσε το Μάρτιο του έτους 1994 έναν αιώνα κυκλοφορίας. Μεγάλου σχήματος, εξαιρετικά συντηρητική στην εμφάνιση, στο ύφος και στις απόψεις της (αν και υπήρξε προπολεμικά φιλελεύθερη και βενιζελική), ασκεί δριμύτατη κριτική με την ιδιότυπη αρχαϊζουσα έκφρασή της. Η *Εστία* είναι η μόνη πραγματικά απογευματινή εφημερίδα, με την έννοια ότι είναι η μόνη «κλείνει» την ύλη της, το πρωινό της ημέρας που εκδίδεται και όχι από το προηγούμενο βράδυ μαζί με τα πρωινά φύλλα, όπως όλες οι υπόλοιπες. Η εκτύπωσή της ολοκληρώνεται πολύ αργότερα από την ώρα που το Πρακτορείο Εφημερίδων στέλνει τις υπόλοιπες στην επαρχία, με αποτέλεσμα εκεί να κυκλοφορεί την επομένη το πρωί, εισπράττοντας ελάχιστες πωλήσεις φύλλων εκτός πρωτεύουσας. Ακόμη, είναι η μόνη εφημερίδα που εξακολουθεί να τηρεί πιστά για τη στοιχειοθεσία και την εκτύπωσή της τις παραδοσιακές τεχνικές (λινοτυπικές μηχανές και όχι φωτοσύνθεση, στήνεται «στο μάρμαρο» και δεν χρησιμοποιεί πιεστήριο όφσετ). Είναι η μόνη που εξακολουθεί να χρησιμοποιεί το πολυτονικό σύστημα. Παλαιότερα είχε την ιδιοτυπία να ανοίγει ανάποδα, από αριστερά προς τα δεξιά και επομένως να διαβάζεται ευκολότερα από την τελευταία σελίδα προς την πρώτη.

Οι μοναδικές αυτές ιδιοτυπίες (τεχνικές, εκφραστικές, ιδεολογικές) δεν βοηθούν κυκλοφοριακά την *Εστία*. Κατέχει κατά τη διάρκεια της περιόδου 1988-1992 την προτελευταία θέση στον πίνακα των κυκλοφοριών των απογευματινών εφημερίδων, με τελευταία την *Ελεύθερη Ώρα*. Παρά τη συνεχή μείωση της κυκλοφορίας της, το μερίδιο της *Εστίας* στην Αθήνα παρέμεινε σταθερό κατά τη διάρκεια της παραπάνω περιόδου. Στην πρώτη σελίδα της φιλοξενεί το κύριο άρθρο, σχόλια και χρονογράφημα, ενώ η επίκαιρη ειδησεογραφία εκτίθεται στις

εσωτερικές της σελίδες και ως εκ τούτου δεν αναλύθηκε εν προκειμένω η θεματολογία των πρωτοσέλιδων της εφημερίδας κατά την ερευνώμενη περίοδο.

Μεσημβρινή

Η απογευματινή *Μεσημβρινή*, σημείωσε ακόμη χαμηλότερη κυκλοφορία φύλλων το έτος 1992 από το ήδη χαμηλό επίπεδο πωλήσεών της κατά το έτος 1988. Κατ' εξαίρεση εμφανίζει ύψιστο κυκλοφορίας μόνον κατά τις εκλογικές νίκες της Νέας Δημοκρατίας το έτος 1990. Εφημερίδα χαμηλών τόνων, ευπρεπής, με ήπια κομματική συντηρητική γραμμή (φιλικά προσκείμενη στη Νέα Δημοκρατία), η *Μεσημβρινή* επέλεξε να παραμείνει «στα μετόπισθεν» του «αντικοσσωτικού μετώπου»¹⁶⁴, αποφεύγοντας να ασχοληθεί σε έκταση, με ένταση και οξύτητα με την ιδιωτική ζωή του Α. Παπανδρέου και να τον στιγματίσει όπως οι λοιπές προσκείμενες τότε στη Νέα Δημοκρατία εφημερίδες, όπως ειδικότερα προκύπτει από τον προαναφερόμενο Πίνακα του Παραρτήματος (από τα τριάντα (30) πλέον επιτυχημένα πρώτα θέματα της, τρία (3) αναφέρονται στο «σκάνδαλο Κοσκωτά»). Ενδεικτικό της ήπιας πολιτικής γραμμής της είναι το γεγονός ότι από τα εκατόν δεκαέξι (116) θέματα που ανέδειξε συνολικά η *Μεσημβρινή* στα τριάντα (30) πλέον επιτυχημένα φύλλα της, τα περισσότερα (20) αναφέρονται στη Νέα Δημοκρατία, δεκαεννέα (19) σε διάφορα πολιτικά θέματα, πέντε (5) στο «σκάνδαλο Κοσκωτά» και μόνον ένα (1) αναφέρεται στην προσωπική ζωή του Α. Παπανδρέου και έξι (6) στο ΠΑΣΟΚ. Η *Μεσημβρινή* δεν είχε και δεν επιδίωξε να εκτινάξει την κυκλοφορία της στα ύψη, με την παρουσίαση «αποκλειστικών» σκανδαλοθηρικών δημοσιογραφικών επιτυχιών και «αποκαλύψεων» με συνεντεύξεις, κασέτες, μεταμεσονύκτιες τηλεφωνικές συνδιαλέξεις ή ιδιόχειρα σημειώματα «του απατεώνα».

Μεταξύ των πλέον επιτυχημένων κύριων τίτλων της πρώτης σελίδας της *Μεσημβρινής*, συμπεριλαμβάνονται και οι ακόλουθοι, κατά την αύξουσα σειρά του ποσοστού αύξησης της συνήθους κυκλοφορίας της, ενδεικτικοί της πολιτικής της κατεύθυνσης, που αναφέρονται σε κρίσιμες εκλογικές αναμετρήσεις υπό τη σκιά του «σκανδάλου Κοσκωτά», κατά την περίοδο 1988-1990.

¹⁶⁴ Ψυχογιός Δημήτριος, ό. π., σελ. 114 – 117.

1. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 18-3-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 50%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : 6 μ. μ. όλοι στο Σύνταγμα
ΤΙΤΛΟΣ : ΑΥΡΙΟ ΔΙΚΑΖΕΙ Ο ΛΑΟΣ!
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : Συλλαλητήριο-σεισμός με σύνθημα «Κάτω οι κλέφτες»!

2. Πρωτοσέλιδο της Δευτέρας 19-6-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 21%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Με 45,2% και 146 έδρες η ΝΔ πρώτο κόμμα
ΤΙΤΛΟΣ : ΑΝΔΡΕΑΣ ΤΕΛΟΣ
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : Η εντολή στον Μητσοτάκη
60% του λαού ψήφισε καθαρή.

3. Πρωτοσέλιδο του Σαββάτου 7-4-1990 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 50%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Εμπρός! Η Ελλάδα δεν πάει πίσω ξανά...
ΤΙΤΛΟΣ : ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΜΕ ΑΥΤΟΔΥΝΑΜΙΑ

Τα Νέα

Η απογευματινή εφημερίδα του Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη, το «αντίπαλον δέος» του *Ελεύθερου Τύπου*, κατέκτησε δεσπόζουσα κυκλοφοριακή θέση με διάφορο ύφος και ήθος, συγκριτικά με την εφημερίδα που ίδρυσε ο Άρης Βουδούρης. Ενώ στις αρχές του έτους 1988, τα *Νέα* κατέχουν, μετά το *Έθνος*, τον *Ελεύθερο Τύπο* και την *Ελευθεροτυπία* την τέταρτη θέση κυκλοφορίας στο σύνολο της χώρας (πρώτη θέση στην Αθήνα, έκτη θέση στην επαρχία, όπου προηγούνται ο *Ελεύθερος Τύπος*, το *Έθνος*, η *Ελευθεροτυπία*, η *Αυριανή*, η *Απογευματινή*), στις αρχές του έτους 1992, τα *Νέα* έχουν την πρώτη θέση στις κυκλοφορίες όλης της χώρας. Είναι η μοναδική εφημερίδα, η οποία σε όλη τη διάρκεια του έτους 1991 και τους πρώτους μήνες του έτους 1992 είχε ανοδική πορεία πανελλαδικά, μετά την πτώση της, αμέσως μετά τις εθνικές εκλογές της 5^{ης} Νοεμβρίου του έτους 1989. Τα *Νέα* δεν παρουσιάζουν, όπως και η *Μεσημβρινή*, τις αιφνίδιες υψηλές διακυμάνσεις κυκλοφορίας, που εμφανίστηκαν στις λοιπές εφημερίδες, με την προβολή σκανδαλοθηρικών θεμάτων και «αποκλειστικών» ειδήσεων. Η σταθερή

τους άνοδος οφείλεται στη διαρκή βελτίωση με εξειδικευμένα ένθετα πληθώρας καίριων θεμάτων και κυρίως στο εξαιρετικά επιμελημένο δημοσιογραφικό ύφος τους.

Από τον Πίνακα του Παραρτήματος προκύπτει ότι τα πρώτα επιτυχημένα θέματα των *Νέων* αναφέρονται πρωτίστως στην τρέχουσα καθημερινότητα των πολιτών και τα οικονομικά τους προβλήματα (τιμές, μισθοί, συντάξεις, ενοίκια, διορισμοί), δευτερευόντως στο ΠΑΣΟΚ (τον ηγέτη του οποίου ανενδοίαστα στήριξαν, μετά την κατάρρευση του Γ. Κοσκωτά) και στην πολιτική επικαιρότητα, αποφεύγοντας όμως τη σκανδαλολογία, τη σκανδαλοθηρία, τον εκχυδαϊσμό της πολιτικής ζωής. Ο κύριος τίτλος τους, πάντοτε δημοσιογραφικά ήπιος, επίκαιρος, ελκυστικός και ευρηματικός, παρουσιάζεται με έντονα γιγαντιαία στοιχεία, εύστοχα αποτελούμενος από την πρώτη λέξη-σύμβολο των πέντε έως οκτώ φθόγγων. Από το σύνολο των εκατόν είκοσι ένα (121) θεμάτων που ανέδειξαν στην πρώτη σελίδα τους τα *Νέα* στα τριάντα (30) πλέον επιτυχημένα κυκλοφοριακά φύλλα τους, η οικονομία είναι το πρωτεύον θέμα με τριάντα (30) αναφορές και ακολουθούν, με μεγάλη διαφορά, τα αναφερόμενα στο ΠΑΣΟΚ και σε ζητήματα εξωτερικής και διεθνούς πολιτικής θέματα, με εννέα (9) αναφορές έκαστο.

Μεταξύ των πλέον επιτυχημένων κύριων τίτλων της πρώτης σελίδας των *Νέων* κατά την περίοδο 1988-1990, περιλαμβάνονται και οι ακόλουθοι, κατά την αύξουσα σειρά του ποσοστού αύξησης της συνήθους κυκλοφορίας τους, ενδεικτικοί της τήρησης του δέοντος δημοσιογραφικού μέτρου και του ήπιου ύφους καθώς και της ευπρεπούς πολιτικής στήριξης προς τον Ανδρέα Παπανδρέου, πριν την κρίσιμη εκλογική αναμέτρηση του Ιουνίου 1989. Σ' αυτούς αποτυπώνεται η πρόδηλη τακτική και προσπάθεια της εφημερίδας να πεισθεί η κοινή γνώμη ως προς τη μη εμπλοκή του ηγέτη του ΠΑΣΟΚ, κατά οποιονδήποτε τρόπο, στο «σκάνδαλο Κοσκωτά». Εύγλωττος και αποκαλυπτικός του πολιτικού σκηνικού και των προθέσεων των τριών μεγαλύτερων πολιτικών κομμάτων (Νέας Δημοκρατίας, ΠΑΣΟΚ, Συνασπισμού) είναι ο κύριος τίτλος «ΠΟΥ ΠΑΜΕ» του πρωτοσέλιδου της 7^{ης} Νοεμβρίου 1989 με το διευκρινιστικό υπότιτλο, μετά τη δεύτερη κατά σειράν αποτυχία αυτοδυναμίας από την πλειοψηφήσασα Νέα Δημοκρατία.

1. Πρωτοσέλιδο της Δευτέρας 15-5-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 11%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Ο Ανδρέας στα "Νέα"
ΤΙΤΛΟΣ : **ΓΙΑ ΟΛΑ**
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : Μιλάει για : τις εκλογές, τον Κοσκωτά, τη Δ. Λιάνη,
τον Τύπο και τη μονιμότητα στο Δημόσιο

2. Πρωτοσέλιδο της Δευτέρας 19-11-1990 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 11%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Μητσοτάκης : Ούτε και στο δικαστήριο...
ΤΙΤΛΟΣ : **ΣΕ ΚΡΙΣΗ**
η ΝΔ για Ανδρέα
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : "Προνουντσιαμέντο" από ομάδα υπουργών

3. Πρωτοσέλιδο της Τρίτης 16-5-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 9%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Ο Ανδρέας στα "Νέα"
ΤΙΤΛΟΣ : **ΓΝΩΡΙΖΩ**
το αφεντικό του Κοσκωτά

4. Πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 24-11-1988 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 8%).

ΤΙΤΛΟΣ : **Από "ΤΑ ΝΕΑ"**
ΠΙΑΣΤΗΚΕ
ΣΤΙΣ ΗΠΑ
Ο Κοσκωτάς

5. Πρωτοσέλιδο της Τρίτης 7-11-1989 (ποσοστό αύξησης κυκλοφορίας 8%).

ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ : Από σήμερα οι εντολές
ΤΙΤΛΟΣ : **ΠΟΥ ΠΑΜΕ**
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ : ΝΔ : Πιέζει τον Πρόεδρο για δική της κυβέρνηση
ΠΑΣΟΚ : Προτείνει κυβέρνηση προοδευτικής πλειοψηφίας
ΣΥΝ : Επιμένει να δοθούν και οι τρεις εντολές

Νίκη

Το δεύτερο απογευματινό φύλλο του συγκροτήματος Κουρή και το πέμπτο ημερήσιο, μετά την *Αυριανή*, την *Αυριανή Β. Ελλάδα*, το *Λόγο* και τον *Φίλαθλο*, κυκλοφόρησε το πρώτον στις 16 Οκτωβρίου 1989, πριν τις κρίσιμες εθνικές εκλογές της 5ης Νοεμβρίου 1989, με την πλέον ελκυστική χαμηλή τιμή πώλησης των είκοσι (20) δραχμών. Δημιουργήθηκε για να καλύψει το κενό που προέκυψε στον φιλικά προσκείμενο προς το ΠΑΣΟΚ τύπο από την αποστασιοποίηση της *Ελευθεροτυπίας* και την πολεμική του *Έθνους* λόγω της επιχειρούμενης άλωσης των ΜΜΕ εκ μέρους του Γ. Κοσκωτά. Αρχικά, επί τρεις (3) μήνες πέτυχε μεγαλύτερη κυκλοφορία από την *Αυριανή*, όμως αναγκάστηκε να συμμορφωθεί σε επακόλουθη νομοθετική διάταξη, που θεσμοθετήθηκε από την έκρηξη των λοιπών ανταγωνιστών, διαμορφώνοντας την τιμή πώλησής της στο ποσό των τριάντα (30) δραχμών στις 15-1-1990 και μετέπειτα στο ποσό των πενήντα (50) δραχμών στις 19-3-1990, όπως και η *Αυριανή*.¹⁶⁵ Ακολούθησε φθίνουσα σταδιακά πορεία κατά τη διάρκεια των ετών 1990-1992, με αποτέλεσμα την αισθητή μείωση της κυκλοφορίας της. «Λαϊκή», έντονα κομματική, όπως και η *Αυριανή*, στην υποστήριξη του ΠΑΣΟΚ και μαχητική στην αντιπολίτευση και την κυβέρνηση Κ. Μητσοτάκη, η *Νίκη* υπήρξε ουσιαστικά ανταγωνιστική προς την *Αυριανή*. Απευθυνόμενη στο ίδιο ιδεολογικά κοινό, χωρίς να διαθέτει την άμετρη επιθετικότητα, τον ακραιφνή λαϊκισμό, τον ιδιότυπο «αυριανισμό» της τελευταίας, ήταν επακόλουθο, πέραν της συνδρομής και άλλων γενικών παραγόντων, πτωτική τάση.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Η αποκάλυψη και καταγγελία του «σκανδάλου Κοσκωτά» και η κατάρρευση των παράνομων δραστηριοτήτων του στο χώρο των ΜΜΕ, αποτελεί σαφή επικράτηση των συντεχνιακών συμφερόντων του τότε εγχώριου εκδοτικού κατεστημένου, τα οποία προέταξαν και υπερασπίστηκαν «μέχρις εσχάτων» έναντι της πολιτικής εξουσίας. Αποτελεί επίσης εύγλωττη διαπίστωση **της στενής διασύνδεσης του έντονα κομματικού αθηναϊκού Τύπου με τα φιλικά**

¹⁶⁵ Την αντίστοιχη χρονική περίοδο η τιμή πώλησης των υπόλοιπων εφημερίδων ανερχόταν στο ποσό των εκατό (100) δραχμών.

προσκειμένα τους πολιτικά κόμματα και του φαύλου κύκλου της αμφίδρομης χειραγώγησης ιδεολογιών, πολιτικών πρακτικών-τακτικών, μεθοδεύσεων και στόχων. Απεικονίζει και αναδεικνύει το ρόλο των ΜΜΕ ως φορέων ισχυρού κοινωνικού ελέγχου με συνιστώσες, όχι μόνον την ενημέρωση και την ειδησεογραφία, αλλά την προπαγάνδα, τον ανεξίτηλο στιγματισμό θεσμών και αξιών, τη διαπόμπευση προσώπων, την κατασκευή εγκληματικών στερεοτύπων, τη διαμόρφωση στάσεων και απόψεων, την αναλήθεια, την αναξιοπιστία, τη σκανδαλοθηρία, τον εκχυδαϊσμό, τον «κιτρινισμό», τον ευτελισμό της γλώσσας και της έκφρασης, την πολιτική εμπάθεια και απάθεια, τη δημιουργία κατευθυνόμενης κοινωνικής αντίδρασης, την αναπαράσταση και δραματοποίηση κυριολεκτικά εικόνων εγκλήματος, την οικειοποίηση των ρόλων Δικαστών, δημοσίων κατηγορών, τα «τιμωρητικά» συνθήματα, την εργολαβία ηθικής.

Η άμετρη οικειοποίηση των παραπάνω θέσεων από τον αθηναϊκό Τύπο αποτέλεσε την «αχίλλειο πτέρνα» του καθώς αποδοκιμάστηκε έντονα από την κοινή γνώμη. Η επακολουθήσασα άμεση κυκλοφοριακή κατάρρευση του αθηναϊκού Τύπου, αναμφισβήτητα καταδεικνύει ότι η απόπειρα της ιδεολογικής - πολιτικής χειραγώγησης της κοινής γνώμης από τα ΜΜΕ έχει σαφώς προσδιορισμένα από την τελευταία όρια. Το κοινό δεν πείστηκε τελικά για τη σκοπιμότητα και αναγκαιότητα της «καθαρτήριας εκστρατείας» και αμφισβήτησε έντονα τις παρασκευασμένες διαδρομές και μεθοδεύσεις της. Τιμώρησε τον αθηναϊκό Τύπο για τη δημοσιοποίηση των αποκλειστικών σκανδαλοθηρικών «αποκαλύψεων» και την υπηρεσία του σε πρόδηλες σκοπιμότητες.

Στο συγκεκριμένο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της περιόδου 1988-1990, οι τακτικοί αναγνώστες άρχισαν να εγκαταλείπουν τις αθηναϊκές εφημερίδες, ένα μόλις έτος, μετά την επιτυχηθείσα νίκη τους επί του ανταγωνιστή Κοσκωτά, δηλώνοντας έμπρακτα με την ηχηρή αποστασιοποίησή τους, την οξεία αντίθεσή τους στα τότε τεκταινόμενα. Είναι βέβαιο ότι και άλλοι, υποδεέστεροι κατά τη γνώμη μας, παράγοντες συνετέλεσαν στην προκειμένη. φθίνουσα πορεία, όπως η λειτουργία ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών. Όμως, σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπου επίσης καταργήθηκε το αντίστοιχο κρατικό μονοπώλιο, η

ραγδαία κατάρρευση του Τύπου που συνέβη στη χώρα μας είναι πρωτόγνωρη. Μετά το Νοέμβριο του έτους 1989, το σύνολο του αθηναϊκού Τύπου 1989, με μόνες εξαιρέσεις τα *Νέα* και εν μέρει την *Καθημερινή*, που ακολούθησαν ήπια γραμμή, αποφεύγοντας τους σκανδαλώδεις πρωτοσέλιδους τίτλους, υφίσταται σημαντική φθορά.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

*Οι μεγάλοι άνδρες, ακόμη και στη διάρκεια της ζωής τους,
είναι συνήθως γνωστοί στο κοινό μόνο με μια πλασματική
προσωπικότητα.*¹⁶⁶

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Η αναφορά στο έργο και στην προσωπικότητα του πολιτικού, στοχαστή και επιστήμονα Ανδρέα Γ. Παπανδρέου παρέχει το γενικό πλαίσιο ερμηνείας των γεγονότων της κρίσιμης περιόδου 1989-1992 και της προσωπικής του στάσης απέναντι σε αυτά.

Οι πολιτικοί ηγέτες επηρεάζουν τα άτομα στη δημόσια ζωή τους, πολύ περισσότερο όταν πρόκειται για ηγέτες με μια ευρύτερη ακτινοβολία, με τους οποίους τμήματα του πληθυσμού ταυτίζονται ψυχικά, αιχμαλωτίζονται συναισθηματικά και ιδεολογικά. Σ' αυτό συμβάλλει και η προπαγανδιστική οικοδόμηση της προσωπικότητας (image), που υπογραμμίζει όλες τις θετικές πλευρές και απαλείφει άλλες.¹⁶⁷ Η χαρισματική ηγεσία είναι η ενσάρκωση της εξουσίας σε άνθρωπο, στοιχείο που εκλείπει πλέον στην πολιτική ζωή, καθώς η εξουσία απλώς υφίσταται.¹⁶⁸ «*Η χαρισματική εξουσία έχει παροδικό χαρακτήρα και διαρκεί για όσο χρονικό διάστημα ο ηγέτης είναι σε θέση να αναπαράγει τη χαρισματικότητά του : σύμφωνα με τον Βέμπερ, όταν ο χαρισματικός ηγέτης εμπλακεί στα γρανάζια και στους μηχανισμούς της εξουσίας, τότε επέρχεται ραγδαία η φθορά του. Κάτι τέτοιο δε συνέβη εύκολα με τον Ανδρέα, για να μην πω την απόλυτη φράση ότι δε συνέβη καθόλου*».¹⁶⁹

Ο Ανδρέας Παπανδρέου του Γεωργίου και της Σοφίας, γεννήθηκε στη Χίο στις 5 Φεβρουαρίου 1919, όπου ο πατέρας του, μετέπειτα πρωθυπουργός της Ελλάδας, υπηρετούσε ως νομάρχης επί πρωθυπουργίας Ελευθερίου Βενιζέλου, αρχηγού του κόμματος των Φιλελευθέρων.

¹⁶⁶ Lippmann Walter, Κοινή Γνώμη, (Μετάφραση:Καραγιάννης Γ.), Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, σελ. 16.

¹⁶⁷ Κύρκος Λεωνίδας, Ανατρεπτικά Απέναντι στο Χθες και στο Αύριο, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1995, σελ. 101.

¹⁶⁸ Attali Jacques, Θόρυβοι, Εκδόσεις Ράππας, Αθήνα, 1991, σελ. 163.

¹⁶⁹ Λιάνης Γιώργος, Ανδρέας Παπανδρέου : Ο Τελευταίος Αρχηγός, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1997,, σελ. 63.

Πέρασε δύσκολα παιδικά χρόνια στο Ψυχικό, ιδιαίτερα όταν ο πατέρας του χώρισε από τη μητέρα του λόγω της σχέσης του με τη μεγάλη ηθοποιό Κυβέλη, με την οποία απέκτησε έναν ακόμη γιο, τον Γεώργιο.

Τελείωσε τις γυμνασιακές του σπουδές στο Πειραματικό Σχολείο Αθηνών, στην τελευταία τάξη του οποίου μεταγράφηκε από το Κολέγιο Αθηνών. Φοίτησε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, πρώτος επιτυχών στις αντίστοιχες εισαγωγικές εξετάσεις, επί δικτατορίας Ι. Μεταξά. Συνελήφθη το 1941, τριτοετής τότε φοιτητής, για την αντιδικτατορική του δράση, κρατήθηκε στην Ασφάλεια και βασανίστηκε. Στους βασανιστές του είπε : *«Βασανίζετε τον αυριανό πρωθυπουργό της χώρας»*. Ο ίδιος, σχετικά με το νεανικό του αυτό παρελθόν, αναφέρει χαρακτηριστικά : *«...Τότε... ήμουν κι εγώ επαναστάτης χωρίς αιτία... τροτσκιστής, είχα παράνομη δράση το '39 και βασανίστηκα από τον Μανιαδάκη. Ο πόνος από κάποιο σημείο και πέρα δεν είναι αβάστακτος. Είναι ένα παιχνίδι που πρέπει να επινοήσεις μεθόδους για να το αντιμετωπίσεις. Πιστεύω ότι το μυαλό μπορεί να αποσβέσει τον σωματικό πόνο, όχι όμως τον ψυχικό. Είχα βρει το κόλπο με τις λιποθυμίες. Λιποθυμούσα και ησύχαζα»¹⁷⁰.*

Μετά την αποφυλάκισή του, μεταβαίνει στις ΗΠΑ, όπου ακολουθεί στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ οικονομικές επιστήμες και το 1943 ανακηρύσσεται διδάκτωρ. Ακολούθως διατελεί υφηγητής στο ίδιο πανεπιστήμιο (1943-1947).

Το ίδιο έτος, κατατάσσεται εθελοντής στο αμερικανικό Ναυτικό. Μετά την απόλυσή του επιστρέφει στην Οικονομική Σχολή του Χάρβαρντ ως υφηγητής. Διατελεί τεχνικός σύμβουλος της ελληνικής αντιπροσωπείας κατά τη διάσκεψη επί οικονομικών θεμάτων των Ηνωμένων Εθνών (1944). Το 1947 ανακηρύσσεται ομότιμος καθηγητής των οικονομικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο της Μινεσότα και κατά τα έτη 1950–1951, ομότιμος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Νορθγουέστερν.

1951-1955 : Επιλέγεται καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Μινεσότα. Νυμφεύεται τη Μαργαρίτα Τσαντ με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά. Το 1955 διατελεί καθηγητής του Οικονομικού Τμήματος του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια (Μπέρκλεϊ), του οποίου εκλέγεται πρόεδρος. Επίσης, εκλέγεται κοσμήτορας της Οικονομικής Σχολής (1956-1959).

¹⁷⁰ Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 292.

Διατελεί μέλος του Κέντρου Κοινωνικών Σχέσεων του Πανεπιστημίου της Μινεσότα κατά τη διάρκεια των ετών 1949-1950, 1951-1955 και μέλος της Ερευνητικής Επιτροπής Κοινωνικών Σπουδών επί θεμάτων επιχειρήσεων.

Το 1959 βρίσκεται στην Ελλάδα βάσει διεθνούς ερευνητικού αναπτυξιακού προγράμματος, προκειμένου να μελετήσει την οικονομική κατάσταση της χώρας καθώς και της Γιουγκοσλαβίας. Στη συνέχεια (1960-1962), εκλήθη στην Ελλάδα και διετέλεσε οικονομικός σύμβουλος της Τράπεζας της Ελλάδος.

Παράλληλα, το 1961 διορίζεται πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου και γενικός επιστημονικός διευθυντής του Κέντρου Οικονομικών Ερευνών ΚΕΠΕ, το οποίο ιδρύθηκε με δική του πρωτοβουλία. Το ίδιο έτος, εξελέγη για μια επιπλέον τριετία μέλος του Τμήματος Κοινωνικών Ερευνών του Πανεπιστημίου της Μινεσότα. Το ίδιο έτος, γίνεται σύμβουλος στο υπουργείο Δικαιοσύνης των ΗΠΑ, στα θέματα των τραστ και των μονοπωλίων.

Στις 3 Νοεμβρίου 1968 η Ένωση Κέντρου ανακηρύσσεται πρώτο κόμμα στις εθνικές εκλογές. Ο αρχηγός του, Γεώργιος Παπανδρέου, «ο Γέρος της Δημοκρατίας», διορίζεται πρωθυπουργός. Ο Ανδρέας Παπανδρέου διατελεί άτυπος σύμβουλος και στενός συνεργάτης του Γεωργίου Παπανδρέου.

1964 : Προκήρυξη εκλογών της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1964. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, ως υποψήφιος βουλευτής Ν. Αχαΐας, εκλέγεται πρώτος βουλευτής του νομού.

Φεβρουάριος 1964 : Ο Ανδρέας Παπανδρέου ορκίζεται υπουργός Προεδρίας της κυβέρνησης. Μετά την παραίτησή του, ακολουθεί ο διορισμός του από τον Πρωθυπουργό ως αναπληρωτή υπουργού Συντονισμού (1964-1965). Κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους, συνοδεύει τον Γεώργιο Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον για το ζήτημα της Κύπρου.

15 Ιουλίου 1965 (Ιουλιανά) : Διαφωνία/Ρήξη ανακτόρων- Πρωθυπουργού. Ο Γεώργιος Παπανδρέου παύει να είναι πρωθυπουργός κυρίως λόγω της αποστασίας βουλευτών από το κόμμα της Ένωσης Κέντρου.

Στην αποστασία βουλευτών της Ένωσης Κέντρου πρωταγωνίστησε ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης. Από τότε, τέθηκε και παρέμεινε η διαχωριστική, ιστορική, γραμμή μεταξύ του τελευταίου και του Ανδρέα, που επεξηγεί τις

μεταγενέστερες πολιτικές εξελίξεις και το πολιτικό προσκήνιο και παρασκήνιο των ετών 1989-1992. Ο Τύπος της δεξιάς καλλιέργησε και επηρέασε μερίδα του ελληνικού λαού για την ύπαρξη αδιόρατου κινδύνου, με αποτέλεσμα την αποστασία του 1965, με την οποία επήλθε, μεταξύ άλλων, και η ικανοποίηση του «αντιανδρείσμου» του Κ. Μητσοτάκη.¹⁷¹

Ο λαός, μετά την αποστασία, διαδηλώνει μαχητικά, με τον Ανδρέα Παπανδρέου στην πρώτη γραμμή. Σχηματίζεται κυβέρνηση το φθινόπωρο του 1965, μετά από διαδοχικές, ατελέσφορες, προσπάθειες σχηματισμού κυβέρνησης. Το πολιτικό κλίμα είναι έντονα φορτισμένο και ασταθές.

1965-1966, αρχές 1967 : Προκήρυξη εθνικών εκλογών. Πριν τη διεξαγωγή εκλογών, την 21^η Απριλίου 1967, εκδηλώνεται το πραξικόπημα των συνταγματαρχών, με πρωταγωνιστές τους Παπαδόπουλο, Μακαρέζο και Ρουφογάλη. Το Σύνταγμα της Ελλάδας και η Δημοκρατία καταλύονται με τη βίαιη ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τη χούντα. Ακολουθούν αθρόες συλλήψεις Ελλήνων πολιτών και πολιτικών προσώπων. Ο Ανδρέας συλλαμβάνεται, φυλακίζεται και παραμένει στις φυλακές Αβέρωφ μέχρι τη χορήγηση αμνηστίας (Δεκέμβριο του ίδιου έτους).

16 Ιανουαρίου 1968 : Ο Α. Παπανδρέου αναχωρεί από την Ελλάδα. Το διαβατήριο εδόθη με παρέμβαση αμερικανικού παράγοντα, μετά την πειστική εκδήλωση ενδιαφέροντος από πνευματικούς και πολιτικούς άνδρες των ΗΠΑ. Η αντίδραση των ακαδημαϊκών της Αμερικής ήταν τόσο έντονη, ώστε ο τότε Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Τζόνσον ανέφερε ότι *«για πρώτη φορά στην ιστορία όλοι οι οικονομολόγοι συμφωνούν σε ένα πρόσωπο»*.¹⁷²

1968-1969 : Διατελεί καθηγητής Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης.

1969-1974: Διατελεί καθηγητής Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο Γιορκ του Τορόντο.

Φεβρουάριος 1968 : Ο Ανδρέας Παπανδρέου ιδρύει το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (ΠΑΚ) με στόχο την αντιδικτατορική δράση και την εδραίωση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα. Η οργάνωση εξαπλώνεται στο

¹⁷¹ Κομίνης Λυκούργος, Η κρίση του Ελληνικού Τύπου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1985, σελ. 116.

¹⁷² Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 50.

εσωτερικό και στο εξωτερικό ταχύτατα, με σημαντικότερη συμμετοχή στην αντιστασιακή των Ελλήνων εντός και εκτός Ελλάδας κατά της χούντας, με μέλη που συλλαμβάνονται από το καθεστώς, βασανίζονται, φυλακίζονται και εκτοπίζονται στα ξερονήσια της χώρας, σε πολλές περιπτώσεις και χωρίς να έχει προηγηθεί δίκη.

Ιούλιος-Αύγουστος 1974: Πτώση δικτατορικού καθεστώτος. Αποκατάσταση δημοκρατίας, Μεταπολίτευση. Πανηγυρική επιστροφή του Ανδρέα Παπανδρέου στην Ελλάδα.

3 Σεπτεμβρίου 1974 : Ίδρυση του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑΣΟΚ). Η ίδρυση του ΠΑΣΟΚ, που διακηρύχθηκε ως πολυσυλλεκτικό κίνημα κατά της «επάρατης σοσιαλδημοκρατίας»,¹⁷³ και εντάχθηκε στη Σοσιαλιστική Διεθνή, χαρακτηρίστηκε από τον αρχηγικό χαρακτήρα και τις ηγεμονικές μεθόδους του ιδρυτή του. Στις εθνικές εκλογές που διεξήχθησαν στις 17 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, το ΠΑΣΟΚ, μετά από μια έντονη προεκλογική περίοδο, στην οποία ο Ανδρέας Παπανδρέου όργωσε κυριολεκτικά όλη τη χώρα, παίρνει το «ευοίωνο» ποσοστό του 13%, αναδεικνυόμενο τρίτο σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμμα.

Στις 20 Νοεμβρίου 1977 : Εθνικές βουλευτικές εκλογές. Το ΠΑΣΟΚ με κεντρικό σύνθημα «Αλλαγή ή συντήρηση» καταγράφει θεαματική, ιστορικά, άνοδο σε ποσοστό ψήφων, με ποσοστό 25%, διπλασιάζοντας τη δύναμή του. Εκλέγει ενενήντα τρεις (93) βουλευτές και αναδεικνύεται δεύτερο κοινοβουλευτικό κόμμα. Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ είναι αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Το φθινόπωρο του 1978, έχει συντελεστεί η διάλυση της ΕΔΗΚ (Ένωση Κεντρώων). Ο αρχηγός της, Γεώργιος Μαύρος που έχει ανεξαρτητοποιηθεί, χαρακτηρίζει τον Α. Παπανδρέου «σκεύος εκλογής των Αμερικανών»¹⁷⁴.

¹⁷³ Ο Α. Παπανδρέου τη χαρακτήριζε ως «καπιταλισμό με ευγενικό προσωπείο» που δεν έχει σκοπό την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, αλλά την άμβλυνση των ταξικών διαφορών για τη διατήρηση του συστήματος και την εδραίωση του μονοπωλιακού και ιμπεριαλιστικού καπιταλισμού.

¹⁷⁴ Λιναρδάτος Σπύρος, Πολιτικοί και Πολιτική, 70 Χρόνια Αναμνήσεις-Αγώνες-Ντοκουμέντα, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1999., σελ. 376.

18 Οκτωβρίου 1981 : Ιστορικές εθνικές εκλογές. Το ΠΑΣΟΚ, με σύνθημα την «Αλλαγή», αναδεικνύεται θριαμβευτικά πρώτο κόμμα με ποσοστό 48% με σημαντική διαφορά από το δεύτερο, εκλέγοντας 173 βουλευτές. Οι δημόσιες προεκλογικές ομιλίες του Ανδρέα Παπανδρέου είχαν τη μορφή προγραμματικών κυβερνητικών διακηρύξεων- συμβόλαιο τιμής με τους μη προνομιούχους Έλληνες.¹⁷⁵ «Στις κάλπες ξέσπασε σαρωτικά το κύμα που έφερε το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Η ψήφος του λαού είχε διπλό χαρακτήρα : ήταν μαζί καταδίκη μιας πολιτικής και μιας παράταξης, που στις μνήμες των δημοκρατικών-προοδευτικών ανθρώπων είχε συνδεθεί με διωγμούς, καταπίεση, ξενοδοουλεία και παρατεταμένη λιτότητα... και ταυτόχρονα ψήφος ελπίδας και ενθάρρυνσης της υπόσχεσης της Αλλαγής, που ερχόταν ήδη από τα χρόνια του Πλαστήρα, στηριζόταν στους αγώνες της ΕΔΑ, περνούσε από τον «ανένδοτο» και το «1-1-4» και τώρα-το '81-, βαμμένη και με σοσιαλιστικό χρώμα, ερχόταν με άκρατο ρητορικό ριζοσπαστισμό να ανοίξει το μεγάλο κεφάλαιο της αναγέννησης».¹⁷⁶ Σχηματίζεται κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ με πρωθυπουργό και Υπουργό Εθνικής Άμυνας τον Ανδρέα Παπανδρέου.

Η εκδότρια της *Καθημερινής*, Ελένη Βλάχου, σε άρθρο της που δημοσιεύθηκε στις 30 Δεκεμβρίου 1981 στους *Times* με τίτλο "*The benefit of being bolshie*", τονίζει : «...Υστερα από δύο μήνες μόνο στην πρωθυπουργία, ο κ. Ανδρέας Παπανδρέου έχει κατορθώσει να ικανοποιήσει τα δύομισι εκατομμύρια ανθρώπων που τον ψήφισαν, και τα δύο εκατομμύρια που τον καταψήφισαν... Οι αθηναϊκές εφημερίδες και τα περιοδικά είχαν σβήσει «από τον χάρτη» και την «Καθημερινή» κι εμένα, και είχαν ειλικρινά – πόσο, δεν ξέρω – προσκυνήσει Ανδρέα και Πασόκ και τον πράσινο κόσμο της Εκάλης».¹⁷⁷

Στον πανηγυρικό πρωθυπουργικό του λόγο, που εκφώνησε στην πλατεία Συντάγματος στις 18 Οκτωβρίου 1983, για τα δύο χρόνια από την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, τόνισε μεταξύ άλλων, αναφερόμενος στη Ν.Δ. καθώς και στο «ντόπιο και ξένο κατεστημένο» : «Θα έχει όλο τον καιρό και την ευκαιρία η

¹⁷⁵ Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, 31 Χρόνια Πολιτικής Δημιουργίας, Πρόλογος : Μ. Ν. Ράπτης (Πάμπλο), Επιμέλεια-Επιλογή Κειμένων : Χρήστος Η. Χαλαζιάς, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996, σελ. 46, 47.

¹⁷⁶ Κύρκος Λεωνίδας, Ανατρεπτικά Απέναντι στο Χθες και στο Αύριο, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1995, σελ. 91,102

¹⁷⁷ Βλάχου Ελένη, Δημοσιογραφικά χρόνια, Πενήντα και κάτι..., Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα, 2008, σελ. 123.

Ν.Δ. να κάνει για πολλά χρόνια αντιπολίτευση. Και θα κάνει πορεία αναλήθειας προς το λαό... Λαέ της Αθήνας, Το ποτάμι δε γυρίζει πίσω».

Μάιος 1984 : Ο Ανδρέας Παπανδρέου μαζί με τον Ούλοφ Πάλμε και την Ίντιρα Γκάντι ανακοινώνει την πρωτοβουλία της κίνησης των Έξι για την παγκόσμια Ειρήνη.

Στις 3 Δεκεμβρίου 1984, στη σύνοδο κορυφής της ΕΟΚ στο Δουβλίνο της Ιρλανδίας, απείλησε δυναμικά με βέτο την είσοδο της Ισπανίας και Πορτογαλίας στη σθεναρά αντίδραση της Βρετανής πρωθυπουργού Μάργκαρετ Θάτσερ στο αίτημά του να ενισχυθεί η Ελλάδα με 2,5 δισεκατομμύρια ECU από τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα, αποχωρώντας από το γεύμα εξοργισμένος από τη στάση της, γεγονός που εντυπωσίασε τις εφημερίδες του Δουβλίνου. Στα απομνημονεύματά της η ίδια αναφέρει : *«Ο κ. Παπανδρέου, ο Έλληνας σοσιαλιστής πρωθυπουργός, μας χάρισε ξαφνικά μια σκηνή αντάξια του αρχαίου θεάτρου. Ο γοητευτικός και ευπροσήγορος στις ιδιωτικές επαφές του αυτός άνδρας άλλαξε ολοκληρωτικά, όταν επρόκειτο να πετύχει περισσότερα χρήματα για τη χώρα του».*¹⁷⁸

Ιούνιος 1985: Εθνικές εκλογές. Το εκλογικό σώμα αναθέτει και δεύτερη τετραετία διακυβέρνησης της χώρας στον Ανδρέα Παπανδρέου.

18 Ιουνίου 1989 : Η χώρα, στην τροχιά της «κάθαρσης». Το ΠΑΣΟΚ είναι πλέον αξιωματική αντιπολίτευση, με ποσοστό 39,15% και 125 έδρες. Ο Ανδρέας Παπανδρέου ασθενεί σοβαρά, αλλά συνεχίζει να ασκεί τα καθήκοντά του.

Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης προτείνει συνεργασία με την Αριστερά, υποσχόμενος προς αυτή δύο υπουργεία και δηλώνει πως θεωρεί αδιανόητη τη συνεργασία με τους *«λωποδύτες του ΠΑΣΟΚ»*.¹⁷⁹

Ιούνιος 1989 - αρχές Οκτωβρίου 1989 : «Η ετερόκλητη συμμαχία» : Κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας-Συνασπισμού της Αριστεράς, με πρωθυπουργό τον προερχόμενο από τη Νέα Δημοκρατία Τζαννή Τζαννετάκη. Το έργο της κυβέρνησης Τζαννετάκη ήταν, κατά τις σχετικές εξαγγελίες, περιορισμένο και προκαθορισμένο, με κύριο ή και μόνο προβαλλόμενο στόχο την κάθαρση, στην

¹⁷⁸ Μαρδάς Κώστας, Πίσω από τον Ήλιο Ανδρέας Παπανδρέου : Οράματα και επιάλτες, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1995, σελ. 231.

¹⁷⁹ Παπαδόπουλος Λευτέρης, Το βρώμικο '89, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993, σελ. 87.

πράξη όμως ήταν επόμενο να χειριστεί ως εκ του θεσμικού της ρόλου ζητήματα ευρύτερης σημασίας. Ο ηγέτης της Αριστεράς, Χαρίλαος Φλωράκης, δηλώνει ότι «η κυβέρνηση αυτή θα αφήσει τη Δικαιοσύνη απερίσπαστη στο έργο της και θα εξασφαλίσει το αδιάβλητο του ξεκινήματος των διαδικασιών της **κάθαρσης**». Επίσης ότι η Αριστερά δεν είναι διαθέσιμη να συγκαλύψει τα σκάνδαλα και να γίνει «σωσίβιο των **διεφθαρμένων**» και ότι θα εξασφαλίσει «τη μέγιστη συναίνεση του ελληνικού λαού στην υπόθεση της **κάθαρσης**».

Η Ελένη Βλάχου, αναφερόμενη στον Α. Παπανδρέου, τον «αιωνίως χαρισματικό αντίπαλο του πάντα αντιχαρισματικού Μητσοτάκη»¹⁸⁰, εκφράζει τη δεξιά πολιτική της εφημερίδας *Καθημερινής*, κατά την περίοδο του τέλους της δεκαετίας του 1980, σημειώνοντας : «Και η μεταπολίτευση μας έφερε τον τελευταίο, τον απερίγραπτο Ανδρέα Παπανδρέου, και πάλι δίναμε αγώνα και περιμέναμε ν' απαλλαγούμε από έναν εχθρό, ύπουλο και επικίνδυνο, που κατέστρεφε τον τόπο. Αλλά το τέλος του φαινόταν ότι είχε φτάσει... Είχε το χάρισμα του «λογά», του ρήτορα του μπαλκονιού, του παραμυθά με τα πολύτιμα ελαττώματα. Ο χειρότερος πολιτικός αντίπαλος μιας ολόκληρης παράταξης. Από τα νεανικά του χρόνια είχε δείξει τον κακό του χαρακτήρα – υποκριτής, ψεύτης, δειλός, έτοιμος να «πουλήσει» όσους τον πιστεύανε φίλο. Την αναμφισβήτητη ευφυΐα του την ζόδευε για δική του χρήση, απόλυτα εγωιστικά, γιατί από μικρός δεν φάνηκε να αγαπάει κανένα... Όχι! Εδώ ξεχάσαμε τον σύνδεσμό του με τη μητέρα του, την αξιόλογη Σοφία Μινέικο, που κράτησε στέρεος με τα χρόνια που περνούσαν, σε αντίβαρο με την ψυχρότητα που έδειχνε για τον Γεώργιο Παπανδρέου, τον πατέρα του. Κέρδισε δύναμη και οπαδούς, με το απλό σύστημα των ψευδών υποσχέσεων, της επικίνδυνης περιπέτειας της φανταστικής «Αλλαγής» που πλησίαζε ακάθεκτη, των δήθεν οικονομικών προόδων που έμειναν στα χαρτιά... Δημαγωγία, ακόμη και στο τετ-α-τετ...».¹⁸¹

Η ίδια περιγράφει σε σύντομο σχόλιο, με τίτλο «Ο καναπές» τον «πάντα αντιχαρισματικό» Κ. Μητσοτάκη : «Στην άλλη γωνία, την αριστερή, ο Μητσοτάκης-αυτόν έχουμε καλέσει-κάθεται, κουβάρι... Είναι άχαρος,

¹⁸⁰ Βλάχου Ελένη, ό. π., σελ. 248, 251.

¹⁸¹ Βλάχου Ελένη,, ό. π., σελ. 100, 101, 103, 113, 224.

*στριμωγμένος, με ανοιχτά τα πόδια, άτακτα ριγμένα ως το πάτωμα, σε στραβά παπούτσια...».*¹⁸²

Το προεκλογικό καθώς και το μετέπειτα, μέχρι και το έτος 1992 διάστημα που ακολουθεί χαρακτηρίζεται από την πρωτοφανή για τα ιστορικά δεδομένα, σε ένταση, διάρκεια και μένος, στα ιστορικά δεδομένα σε μένος, διαδικασία συκοφάντησης και σπύλωσης σε βάρος του Α. Παπανδρέου με την επιστράτευση έωλων, εσπευσμένων ψευδών και αναπόδεικτων κατηγοριών, καρπό της αगाστής συνεργασίας αντίπαλων πολιτικών δυνάμεων και του συνόλου σχεδόν του εγχώριου Τύπου. Πρόκειται περί της Υπόθεσης Κ. (υπόθεση Γ. Κοσκωτά). Είναι η περίοδος που αποκλήθηκε και ως «βρώμικο '89».¹⁸³

13 Ιουλίου 1989 : Ο Ανδρέας Παπανδρέου συνάπτει γάμο με τη Δήμητρα Λιάνη.

Νοέμβριος 1989 : Εκ νέου εθνικές εκλογές. Το ΠΑΣΟΚ ανακηρύσσεται και πάλι δεύτερο κόμμα, με ποσοστό 40,67% και 128 έδρες. Σχηματίζεται και με τη συμμετοχή του, οικουμενική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ξενοφώντα Ζολώτα. Δεν συμμετείχαν στην κυβέρνηση οι αρχηγοί των κομμάτων ως ένδειξη πολιτικού συμβιβασμού για την αντιμετώπιση του πολιτικού αδιεξόδου λόγω της μη επίτευξης αυτοδυναμίας για το σχηματισμό κυβέρνησης από το πρώτο κόμμα.

8 Απριλίου 1990 : Εθνικές εκλογές. Το ΠΑΣΟΚ εκ νέου αξιωματική αντιπολίτευση με ποσοστό 38,62% και 125 έδρες. Κατόπιν της προηγηθείσας παραπομπής του Α. Παπανδρέου στο Ειδικό Δικαστήριο, διεξάγεται η δίκη, η οποία περατώνεται τον Ιανουάριο του έτους 1992 με την αθώωση του πρώην πρωθυπουργού. Κατά τη διεξαγωγή της, ο πρώην ισχυρός άνδρας του ΠΑΣΟΚ και ο επί σειρά ετών εξ απορρήτων στενός συνεργάτης του πρωθυπουργού, Α. Κουτσόγιωργας καταρρέει στο εδάλιο του Ειδικού Δικαστηρίου από εγκεφαλικό επεισόδιο ενώπιον των δικαστών του και υπό τα όμματα των Ελλήνων τηλεθεατών. (συνεδρίαση της 12^{ης} Απριλίου 1991).

11 Οκτωβρίου 1993 : Εντυπωσιακή, μετά την παραπομπή και τη δίκη του Α. Παπανδρέου, η δυναμική έκφραση εμπιστοσύνης του εκλογικού σώματος προς

¹⁸² Βλάχου Ελένη, ό. π., σελ. 104.

¹⁸³ Παπαδόπουλος Λευτέρης, Το βρώμικο '89, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993.

αυτόν. Το ΠΑΣΟΚ, με ποσοστό 46,88% σχηματίζει και πάλι κυβέρνηση με ισχυρή πλειοψηφία με πρωθυπουργό τον ιδρυτή του.

Προς τα τέλη του 1995 ο Ανδρέας ασθενεί βαρύντατα και ακολουθεί περίοδος μακράς νοσηλείας στο Ωνάσειο Νοσηλευτικό Ίδρυμα. Για το λόγο αυτό, τον Ιανουάριο του νέου έτους (1996), γνωστοποιεί εγγράφως στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την απόφασή του να συγκληθεί η Κοινοβουλευτική Ομάδα του κόμματός του προς εκλογή νέου πρωθυπουργού. Η εκλογή αυτή πραγματοποιείται στις 18 του ίδιου μήνα. Ακολουθεί η έξοδος του Α. Παπανδρέου από το νοσοκομείο και η μετάβασή του στην οικία του.

Στις 23 προς 24 Ιουνίου 1996, ο Ανδρέας Παπανδρέου αποχαιρέτησε τους στοχασμούς, την πολιτική και τους αγώνες του, αφού πρώτα τα κληροδότησε, χωρίς καμία επιφύλαξη, στην Ιστορία.

Πλούσιο είναι το επιστημονικό και συγγραφικό έργο του. Συνέγραψε βιβλία και μονογραφίες οικονομικού και πολιτικού περιεχομένου, άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά, έδωσε διαλέξεις διεθνώς σε πανεπιστήμια και πνευματικά ιδρύματα και συνεργάστηκε σε σειρά συλλογικών εκδόσεων.

Του έχουν απονεμηθεί διδακτορικά διπλώματα (Dr. Honoris Causa) από το πανεπιστήμιο του Γιορκ στον Καναδά, το πανεπιστήμιο του Χάμπολντ στο Βερολίνο, το πανεπιστήμιο της Κρακοβίας στην Πολωνία, το πανεπιστήμιο της Μόσχας στην ΕΣΣΔ και το πανεπιστήμιο της Μπολόνια στην Ιταλία.

Σχετικά με το «αμφιλεγόμενο» για πολλούς ζήτημα των σχέσεων του Α. Παπανδρέου με τις ΗΠΑ, ο οποίος μέχρι την έλευση των Δημοκρατικών στην εξουσία αποτελούσε το «μαύρο πρόβατο» για τη Δύση, είναι αξιοσημείωτο να γίνει μνεία του φακέλου (φάκελος Παπανδρέου) που ετοίμασαν από κοινού το Στέιτ Ντιπάρτμεντ και η εδώ αμερικανική πρεσβεία με απόρρητες πληροφορίες για τον ίδιο, ενόψει της επίσημης επίσκεψής του στον Λευκό Οίκο, κατόπιν πρόσκλησης του Προέδρου Κλίντον. Στο φάκελο αυτό, ο οποίος κατά την έκφραση στενού συνεργάτη του Προέδρου Κλίντον «ξεχειλίζει από αρνητισμό», συμπεριλαμβανόταν και ένα βιογραφικό σημείωμα-τηλεγράφημα για τον

πρωθυπουργό της Ελλάδας.¹⁸⁴ Τον κορμό του βιογραφικού είχε συντάξει δεκατέσσερις μήνες πριν, ο διπλωμάτης Τζιμ Γουίλιαμς, σε συνεργασία με τον πρώην πρέσβη Μάικλ Σωτήρχο, ο οποίος έτρεφε αρνητικά αισθήματα για τον Παπανδρέου λόγω της πολύχρονης, αμοιβαίας αντιπάθειας του πρωθυπουργού με τον Αρχιεπίσκοπο Βορείου και Νοτίου Αμερικής Ιάκωβο, με αφορμή τη φιλοχουντική στάση του τελευταίου. Το βιογραφικό σημείωμα ανέφερε ότι ο Α. Παπανδρέου «είναι ο απόλυτος καιροσκόπος, ικανός να αλλάξει γρήγορα συμμαχίες και θέσεις αν αυτό εξυπηρετεί τα πολιτικά του συμφέροντα». Οι διπλωμάτες της πρεσβείας προειδοποιούσαν τον Αμερικανό πρόεδρο Κλίντον ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός «μπορεί να είναι γοητευτικός και λογικός σε ιδιωτικές συζητήσεις, αλλά μπορεί στη συνέχεια να αγνοήσει υποσχέσεις ή δεσμεύσεις».

Στο παραπάνω σημείωμα-τηλεγράφημα, που αποτελούσε το «επίσημο» βιογραφικό του Έλληνα πρωθυπουργού, με τελευταία ενημέρωσή του στις 20 Απριλίου 1994, επισημαίνονταν, μεταξύ άλλων, και τα ακόλουθα : «Οι σημαντικές ρητορικές και οργανωτικές ικανότητες του Παπανδρέου, καθώς και η πολιτική του οξύνουσα, του επιτρέπουν να αντιπροσωπεύει τα πάντα για όλους τους ανθρώπους. Μπορεί να μετατραπεί από σοσιαλιστή αναμορφωτή σε ριζοσπαστικό αριστεριστή ή σε σκεπτόμενο μετριοπαθή, όλα στο όνομα της πολιτικής σκοπιμότητας. Η οκτάχρονη περίοδος κατά την οποία το ΠΑΣΟΚ βρισκόταν υπό την ηγεσία του Παπανδρέου αμαυρώθηκε από πολυσυζητημένα σκάνδαλα. Ο ίδιος αθωώθηκε για κατηγορίες σύμφωνα με τις οποίες είχε λάβει μίζες (kickbacks) από ένα μεγιστάνα των εκδόσεων και των τραπεζών ο οποίος έχει παραπεμφθεί για υπεξαίρεση και πλαστογραφία. Παρ' όλα αυτά τα σκάνδαλα, το ΠΑΣΟΚ προηγείται της ΝΔ στις δημοσκοπήσεις και πιθανόν να κέρδιζε αν γίνονταν άρριο εκλογές.

Η αντιμετώπιση της Δύσης από τον Παπανδρέου είναι περίπλοκη, εξαρτώμενη από την πολιτική του ατζέντα τη δεδομένη στιγμή. Έχει μετριάσει τη ρητορική του, στην οποία παλαιότερα αποστασιοποιούνταν από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ. Έχει πει ότι η προγενέστερη εχθρική προς τις ΗΠΑ στάση του ήταν απαραίτητη γι' αυτόν ώστε να εδραιώσει την εικόνα μιας ισχυρής, αποφασιστικής, ακόμη και απρόβλεπτης πολιτικής προσωπικότητας. Σε ιδιωτικές συναντήσεις, ο Παπανδρέου έχει

184 Εμπιστευτικό σημείωμα-τηλεγράφημα της αμερικανικής πρεσβείας προς τον υπουργό Εξωτερικών Γουόρεν Κρίστοφερ. Ημερομηνία : 11 Φεβρουαρίου 1993, ώρα: 15.25. Αποχαρακτηρίστηκε τον Ιανουάριο του έτους 2010.

εξομολογηθεί ότι αγαπάει τις ΗΠΑ και ότι έχει περάσει τα πιο όμορφα χρόνια του εκεί. Παρ' όλα τα αισθήματά του προς την Αμερική, αυτά παραμένουν πιθανόν διφορούμενα, και ανησυχεί ακόμη μήπως αποξενώσει τους αριστεριστές υποστηρικτές του.

Η πολιτική είναι το κύριο ενδιαφέρον του Παπανδρέου. Δεν έχει χρίσει κάποιον διάδοχο και έχει τη φήμη του πολύ σκληρού στις σχέσεις του με τους υφισταμένους του στο ΠΑΣΟΚ. Είναι αποφασισμένος να επανεκλεγεί πρωθυπουργός στις επόμενες εκλογές και ενδέχεται επίσης να αναπτύξει τη φιλοδοξία να γίνει πρόεδρος. Ο Παπανδρέου περιφρονεί τους περισσότερους Έλληνες κυβερνητικούς αξιωματούχους. Στους κόλπους του ΠΑΣΟΚ, ο πιο κοντινός του σύμμαχος είναι ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Κάρολος Παπούλιας. Προσωπικός φίλος του Παπανδρέου, ο Παπούλιας δεν δείχνει ότι φιλοδοξεί να γίνει αρχηγός κόμματος και γι' αυτό το λόγο δεν αποτελεί απειλή για τον Παπανδρέου.

Η ικανότητα του Παπανδρέου να «παίζει» με όλους και με όλα στο χώρο της πολιτικής μπορεί να συγκριθεί μόνο με την ικανότητά του να κάνει το ίδιο στην προσωπική του ζωή. Το 1989 πήρε διαζύγιο από τη δεύτερη σύζυγό του, Αμερικανίδα πολίτη, και παντρεύτηκε την πρώην αεροσυνοδό Δήμητρα Λιάνη, παρά τη διαφωνία μεγάλης μερίδας του ελληνικού κοινού. Το 1988 έκανε εγχείρηση για την απόφραξη της δεξιάς στεφανιαίας και την τοποθέτηση βηματοδότη - η υγεία του θα πρέπει να θεωρείται ακόμη επισφαλής. Κουράζεται εμφανώς στις δημόσιες εμφανίσεις του. Αν και είναι αποδεκτό για τους συνομιλητές του να ρωτάνε για την κατάσταση της υγείας του, ο Παπανδρέου αντιδρά έντονα σε υποδείξεις ότι η κακή του υγεία μπορεί να βλάψει την ικανότητά του να αντεπεξέλθει σε μία ακόμη θητεία».

Η πολιτική – διπλωματική ευελιξία του Α. Παπανδρέου αλλά και η επεξήγηση του μένους των κομμάτων της συγκυβέρνησης του 1989 αναδευκνύεται ανάγλυφα στο ακόλουθο απόσπασμα : «Ο διπολισμός επί του οποίου στηρίχθηκε εν πολλοίς η εξωτερική αλλά και εσωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ χαλάρωσε. Χαρακτηριστικό της νέας κατάστασης ήταν η στάση της Ουάσιγκτον και της Μόσχας προς τον έλληνα πρωθυπουργό, ο οποίος στη διάρκεια της οκταετούς διακυβέρνησης κατάφερε να υπερκεράσει την Αριστερά από τα αριστερά και τη Δεξιά από τα δεξιά, λέγοντας με εκπληκτική μαεστρία ό,τι ήθελε να ακούσει το ΚΚΕ («Εξω οι

Αμερικάνοι») και πράττοντας υπέρ της Ουάσιγκτον ό,τι επιθυμούσε να πράξει η ΝΔ (Ελληνοαμερικανική φιλία)».¹⁸⁵

«Ο Ανδρέας Παπανδρέου, με τον αγώνα του ενάντια στις προκαταλήψεις που έβριθαν στην ελληνική κοινωνία μετά τον Εμφύλιο και με τους αγώνες του για τα ανθρώπινα δικαιώματα, κατάφερε ουσιαστικά να ενώσει τις δυο Ελλάδες, κάτι που επιχείρησε και ο Καραμανλής, αλλά χωρίς την αποτελεσματικότητα του προέδρου του ΠΑΣΟΚ. Έχοντας μεγάλη γνώση της περιρρέουσας πολιτικής ατμόσφαιρας στην Ευρώπη αλλά και στον κόσμο όλο, προσάρμοσε την Ελλάδα στις διεθνείς εξελίξεις. «Η Ελλάδα στους Έλληνες». Αυτό το απλό σύνθημα, απέκτησε μέγιστη πολιτική διάσταση και χαρακτήρα πειθούς στο εσωτερικό της χώρας. Ήταν κυρίως ένας κοινωνικός μεταρρυθμιστής, κήρυκας ιδεών, που μπορεί να μην επαληθεύτηκαν όλες, αλλά με τη μαγική ικανότητα που διέθετε τις εμφάνιζε σαν δικαιωμένες, αναζητητές της παγκόσμιας εξέλιξης και ισορροπίας. Δεν είναι τυχαίο ότι τέτοιες προσωπικότητες δημιουργούν στο λαό τελείως διαφορετικά συναισθήματα που οι ταλαντώσεις τους φτάνουν από τη λατρεία μέχρι το μίσος. Ήταν ένας αρμονικός συνδυασμός γνώσης και διαίσθησης, οξυδερκής και απόλυτα διαφανής στις αναλύσεις του, με έμφυτη ευγένεια και λεπτότητα, αυτάρκης και αντικομφορμιστής. Συχνά ρηξικέλευθος, διορατικός, ευέλικτος, κατέληγε σχεδόν πάντα σε ριζοσπαστικές επιλογές, σε υπερβάσεις. Αμφισβητίας της απόλυτης αλήθειας, αγαπούσε με πάθος τη ζωή. Ήταν εθνικός ηγέτης με διεθνή εμβέλεια. Δεν υπήρξε δογματικός. Βαθύτατα συναισθηματικός, ανθρώπινος στη συμπεριφορά του, με μια δική του εντελώς περιοχή που κρατούσε απαραβίαστη για τους άλλους. Ήταν το άβατό του που το χειριζόταν μόνος του. Ποτέ δεν πέρασε κανείς εκεί. Αυτό που ... κυριαρχούσε στον Ανδρέα, ενόσω η κλεψύδρα της ζωής του λιγόστευε, ήταν μια μεγάλη ανθρωπιά, την οποία εκδήλωνε ποικιλοτρόπως. Αυτή είχε γίνει το κυρίαρχο στοιχείο της ζωής του και μ' αυτήν έγραψε το «κύκνιο άσμα» του από το Χέρφιλντ, εκεί όπου έκανε την ιστορική, στωική δήλωση προς τα ΜΜΕ : «Ακολουθώ την πορεία μου», μέχρι και το Ωνάσειο Νοσηλευτικό Ίδρυμα,¹⁸⁶ ασπαζόμενος τη φιλοσοφία του πατέρα του, για τη δύναμη του πεπρωμένου και της μοίρας, στάση που παραπέμπει στις

¹⁸⁵ Μαρδάς Κώστας, ό. π., σελ. 525, 526.

¹⁸⁶ Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 419.

συναφείς αντιλήψεις των αρχαιοελληνικών κοινωνιών και των αντίστοιχων φιλοσοφικών ρευμάτων¹⁸⁷.

Ο μετέπειτα Πρωθυπουργός Σημίτης Κώστας έλεγε ότι, σύμφωνα με μια λαϊκή παροιμία, σε όποιον πεινάει, πρέπει να του μάθουμε να ψαρεύει. Ο Ανδρέας Παπανδρέου πίστευε πως πρέπει να ρίχνεις δίχτυα, ξέρεις-δεν ξέρεις να ψαρεύεις¹⁸⁸.

Ειδικότερα, επί της οκταετούς (1981-1989) πρωθυπουργίας του Ανδρέα Παπανδρέου επετεύχθη το ακόλουθο, κατά τομέα, συνοπτικά αναφερόμενο κατά τομέα, έργο : ¹⁸⁹

ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΑ : Σθεναρή στάση απέναντι στις διεκδικήσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο. Έναρξη διαλόγου στα πλαίσια της πολιτικής του «μη πόλεμος» στο Νταβός, χωρίς να τίθενται για συζήτηση τα κυριαρχικά μας δικαιώματα όσον αφορά τον εναέριο χώρο και την υφαλοκρηπίδα. Μη αναγνώριση του ψευδοκράτους Ντενκτάς στην Κύπρο. Συμπαράταξη με τον κυπριακό ελληνισμό για δίκαιη λύση που απέκλειε τη διχοτόμηση. Άνοιγμα του φακέλου της Κύπρου.

NATO : Υποβολή βέτο μετά από άρνηση της Συμμαχίας να εγγυηθεί τα σύνορά μας στο Αιγαίο. Επιφυλάξεις στα ανακοινωθέντα για τους πυρηνικούς εξοπλισμούς. Άρνηση εκσυγχρονισμού αποθηκών πυρηνικών κεφαλών. Μη ενεργοποίηση του στρατηγείου της Λάρισας, εφόσον δεν προέβλεπε την ανάθεση σε Έλληνα της επιχειρησιακής ευθύνης στο Αιγαίο.

ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΑ : Υπογραφή πενταετούς συμφωνίας που όρισε 17μηνη προθεσμία απομάκρυνσης των Βάσεων. Νέες διαπραγματεύσεις για συμφωνία που θα περιείχε εγγυήσεις για το Αιγαίο και έγκρισή της με δημοψήφισμα. Κλείσιμο της βάσης της Νέας Μάκρης στην ελληνοτουρκική κρίση το Μάρτιο του 1987. Διαφοροποίηση από τις ψυχροπολεμικές θέσεις της Ουάσιγκτον, όπως ήταν το εμπάργκο κατά της Πολωνίας, η κατάρριψη του κορεατικού Τζάμπο, η εγκατάσταση των ευρωπυραύλων.

¹⁸⁷ Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 42.

¹⁸⁸ Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 479.

¹⁸⁹ Μαρδάς Κώστας, ό. π., σελ. 529-536.

ΕΙΡΗΝΗ : Πρωτοπορία της Ελλάδας στην Πρωτοβουλία των Έξι Ηγετών για αποκλιμάκωση των εξοπλισμών των δύο υπερδυνάμεων. Αλληλεγγύη στα εθνικά απελευθερωτικά κινήματα και ιδιαίτερα στο Παλαιστινιακό. Προώθηση της απύραυλης Βαλκανικής.

ΕΟΚ : Αυτόνομη στάση σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Σκληρή διαπραγμάτευση για απόσπαση των Μεσογειακών Προγραμμάτων. Έμφαση στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση με κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων. Υποστήριξη των παλαιστινιακών θέσεων στα όργανα της Κοινότητας.

ΑΜΥΝΑ : Ανακαθορισμός του αμυντικού δόγματος προς αντιμετώπιση του τουρκικού κινδύνου. Αναθεώρηση του στρατιωτικού κανονισμού. Αγορά 80 νέων μαχητικών αεροσκαφών με παράλληλη εξασφάλιση αντισταθμιστικών οφελών. Κατάργηση των ιδεολογικών διαχωρισμών μεταξύ των αξιωματικών. Παύση των αντικομμουνιστικών κηρυγμάτων. Εισαγωγή των μαθητών στις Στρατιωτικές Σχολές με το σύστημα των πανελλαδικών εξετάσεων.

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ : Κατάργηση πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων και αντικομμουνιστικών γιορτών. Απαγόρευση δια νόμου των βασανιστηρίων και των υποκλοπών. Διάλυση Ταγμάτων Εθνοφυλακής. Δημοκρατικό άνοιγμα στα κρατικά μέσα μαζικής ενημέρωσης και θέσπιση της ελεύθερης ραδιοφωνίας. Κρατική ενίσχυση των κομμάτων. Δικαίωμα ψήφου στα 18 χρόνια.

ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ : Δημιουργία θεσμών συμμετοχής με λαϊκές συνελεύσεις και νομαρχιακά συμβούλια. Κατοχύρωση της διοικητικής αυτοτέλειας και κατάργηση του ελέγχου σκοπιμότητας. Δόθηκαν μέχρι το 1989, 80 δισεκατομμύρια δραχμές από το Περιφερειακό Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, έναντι 15 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1981. Δημιουργία 240 δημοτικών και κοινοτικών επιχειρήσεων. Λειτουργία 270 Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων. Δαπανήθηκαν 18 δισεκατομμύρια δραχμές για πολιτιστικές δραστηριότητες, έναντι 36 εκατομμυρίων δραχμών το 1981.

ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ : Αναγνώριση της εθνικής αντίστασης κατά των Γερμανών και συνταξιοδοτική αποκατάσταση 150.000 αγωνιστών. Προτίμηση των τέκνων αντιστασιακών για πρόσληψη στο δημόσιο.

ΠΑΙΔΕΙΑ : Αύξηση των δαπανών σε 27,5 δισεκατομμύρια δραχμές έναντι 19 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1981. Κατασκευή 15.800 νέων αιθουσών διδασκαλίας. Κατάργηση σχολικής ποδιάς για τους μαθητές. Θέσπιση των σχολικών συμβουλίων. Συμμετοχή των σπουδαστών στη διοίκηση των Ανωτέρων και Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Εισαγωγή σύγχρονων βιβλίων στη στοιχειώδη και στη μέση εκπαίδευση. Ίδρυση 215 Λυκείων, έναντι 16 στην περίοδο 1975-1981. Καθιέρωση των Μεταλυκειακών Φροντιστηριακών Κέντρων. Αύξηση του αριθμού των εισακτέων στα πανεπιστήμια από 14.600 το 1981, σε 23.000 το 1988. Ίδρυση Πανεπιστημίων Αιγαίου, Θεσσαλίας και Ιονίου.

ΥΓΕΙΑ : Θεσμοθέτηση του Εθνικού Συστήματος Υγείας. Από 3,5% στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν που ήταν οι δαπάνες το 1980 ανήλθαν σε 7% το 1989. Αποπεράτωση των πανεπιστημιακών νοσοκομείων Πάτρας, Ηρακλείου και Ιωαννίνων. Κατασκευή 166 Κέντρων Υγείας δαπάνης 10 δισεκατομμυρίων δραχμών. Σύσταση 79 Μονάδων Ψυχικής Υγείας (πριν το 1981 δεν υπήρχε καμία). Αύξηση των νοσοκομειακών ιατρών σε 8.000 το 1989, έναντι 4.000 το 1981. Δημιουργία του Εθνικού Οργανισμού Φαρμάκων. Ψήφιση νόμου κατά των ναρκωτικών.

ΕΡΓΑ : Διάνοιξη 880 χιλιομέτρων νέων εθνικών δρόμων. Κατασκευή 50 μεγάλων γεφυρών. Προώθηση έργων για άρδευση 300.000 στρεμμάτων. Δαπάνη 56 δισεκατομμυρίων δραχμών προς αποκατάσταση σεισμοπαθών στην Καλαμάτα. Κατασκευή των Κέντρων Τεχνολογικού Ελέγχου Οχημάτων. Δαπάνη 134 δισεκατομμυρίων δρχ. για βελτίωση του κυκλοφοριακού προβλήματος στην Αθήνα. Έναρξη διαδικασιών για το μετρό της πρωτεύουσας, τη ζεύξη Ρίου - Αντιρρίου, το αεροδρόμιο Σπάτων και την εκτροπή Αχελώου.

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ : Πρόγραμμα αντιμετώπισης του αθηναϊκού νέφους με βελτίωση της ποιότητας των καυσίμων, αντικατάσταση παλαιών αυτοκινήτων, απομάκρυνση ρυπογόνων βιομηχανιών.

ΕΡΓΑΤΟΫΠΑΛΛΗΛΟΙ : Καθιέρωση της εβδομάδας των πέντε ημερών. Μείωση του χρόνου απασχόλησης σε 40 ώρες. Θεσμοθέτηση της αυτόματης τιμαριθμικής αναπροσαρμογής. Γενναία αύξηση των κατώτατων μισθών και ημερομισθίων, από 13.500 δραχμές το 1981, ανήλθαν σε 55.000 δραχμές το 1988. Φραγμός δια νόμου στις ομαδικές απολύσεις. Κατάργηση των αντεργατικών

νόμων και κατοχύρωση των συνδικαλιστικών ελευθεριών. Προστασία της υγείας και ασφάλειας των εργαζομένων με την εισαγωγή του γιατρού εργασίας και τεχνικού ασφαλείας.

ΑΝΕΡΓΙΑ : Επιδότηση 150.000 νέων θέσεων εργασίας στον ιδιωτικό τομέα. Επιδότηση 15.000 νέων ελεύθερων επαγγελματιών για έναρξη προσωπικής τους επιχείρησης. Δημιουργία 130.000 νέων θέσεων εργασίας από τον αναπτυξιακό νόμο. Εξασφάλιση της λειτουργίας 45 προβληματικών επιχειρήσεων που απασχολούσαν 45.000 εργαζόμενους.

ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΟΙ : Χρηματοδότηση συνεταιρισμών για κτιριακές εγκαταστάσεις μέχρι και 80%. Αύξηση του ανωτάτου ορίου χρηματοδότησης από 30 εκατομμύρια δραχμές, σε 100 εκατομμύρια δραχμές. Παροχή βιοτεχνικών δανείων ύψους 320 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1988, έναντι 48 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1981.

ΑΓΡΟΤΕΣ : Αύξηση των δαπανών στήριξης της γεωργίας σε 445 δισεκατομμύρια δραχμές το 1988, έναντι 67 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1981. Απαλλαγή των αγροτών από την καταβολή του φόρου προστιθέμενης αξίας για πωλήσεις αγροτικών προϊόντων. Παραγραφή συνεταιριστικών χρεών ύψους 50 δισεκατομμυρίων δραχμών. Πενταπλασιασμός των αγροτικών συντάξεων στο ύψος των 107 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1988, έναντι 23 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1981. Χορήγηση δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Καθιέρωση του κοινωνικού τουρισμού. Ψήφιση του νόμου για την παροχή στους αγρότες της μοναστηριακής περιουσίας. Ίδρυση του Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων για την κάλυψη του φυτικού και ζωικού κεφαλαίου. Επταπλασιασμός των δανείων προς τις συνεταιριστικές οργανώσεις. Ψήφιση των νόμων περί συνεταιριστικών οργανώσεων, συνδικαλιστικών οργανώσεων, βοσκοτόπων, περιουσιών πολιτικών προσφύγων.

ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΙ : Αύξηση των δαπανών κοινωνικής ασφάλισης στο ΑΕΠ κατά 25% το 1988, έναντι 16,5% το 1981. Αύξηση των συντάξεων του ΙΚΑ σε 47.000 δραχμές το 1988, έναντι 9.000 δραχμών το 1981, και του ΟΓΑ σε 20.000 δραχμές, έναντι 4.500 δραχμών αντίστοιχα. Θέσπιση της διαδοχικής ασφάλισης. Ένταξη των 60.000 επαναπατρισθέντων πολιτικών προσφύγων στους ελληνικούς ασφαλιστικούς οργανισμούς. Εφαρμογή του προγράμματος θερινών

διακοπών. Αύξηση των θεραπευτηρίων χρονιών παθήσεων σε 28, έναντι 6, πριν το 1981.

ΠΡΟΝΟΙΑ : Αύξηση παιδικών σταθμών σε 1.700, έναντι 822 το 1981. Στεγαστική συνδρομή αστέγων. Οικονομικό βοήθημα στους αποφυλακιζόμενους. Διαγραφή χρεών 20.000 προσφύγων. Κέντρο αποτοξίνωσης ναρκομανών. Αύξηση επιδομάτων σε γονείς αναπήρων παιδιών. Επιδότηση διακοπών ατόμων με ειδικές ανάγκες. Υποχρεωτική πρόσληψη στο δημόσιο ποσοστού 5% αναπήρων.

ΔΗΜΟΣΙΟ : Αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή στους δημόσιους υπαλλήλους. Ενιαίο μισθολόγιο. Φορολογικές απαλλαγές. Συμμετοχή αιρετών εκπροσώπων εργαζομένων στα υπηρεσιακά συμβούλια. Χωρίς εξαίρεση η 35ετία. Ίδρυση Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης για επιμόρφωση.

ΙΣΟΤΗΤΑ : Συμβούλιο Ισότητας κατά Νομαρχία. Εκσυγχρονισμός και ευθυγράμμιση του Οικογενειακού Δικαίου με τη συνταγματική αρχή της ισότητας των δύο φύλων : κατάργηση της προίκας, διατήρηση του οικογενειακού ονόματος της γυναίκας, καθιέρωση πολιτικού γάμου και γονικής αδείας.

ΝΕΟΙ : Δημιουργία υφυπουργείου Νέας Γενιάς. Ανάπτυξη μαθητικών κοινοτήτων. Κοινωνικός τουρισμός σε 600.000 νέους. Λειτουργία 600 κέντρων νεότητας. Δωρεάν διανομή 600.000 εισιτηρίων θεάτρου. Μείωση στρατιωτικής θητείας.

ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ : Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης σε όλους τους τομείς. Το 1988 διατέθηκαν 4,6 δισεκατομμύρια δραχμές, έναντι 689 εκατομμυρίων δραχμών το 1981.

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ : Αποπεράτωση του Μεγάλου Μουσικής συνολικού προϋπολογισμού 12 δισεκατομμυρίων δραχμών. Ίδρυση 100 Ελευθέρων Ανοιχτών Πανεπιστημίων. Κατοχύρωση της δωρεάν περίθαλψης στους πνευματικούς ανθρώπους. Ανάπτυξη των Δημοτικών Περιφερειακών Θεάτρων. Προστασία των διατηρητέων μνημείων.

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ : Ολοκλήρωση του Σταδίου Ειρήνης και Φιλίας και του Ολυμπιακού Σταδίου. Μαζικός Λαϊκός Αθλητισμός. Επιχορήγηση των γυμναστηρίων με 20 δισεκατομμύρια δραχμές.

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ : Ίδρυση υπουργείου Τουρισμού. Έργα τουριστικής υποδομής ύψους 6,4 δισεκατομμυρίων δραχμών, έναντι 1,4 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1981.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ : Ίδρυση Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού. Ρύθμιση στρατολογικών υποχρεώσεων. Υπογραφή διακρατικών συμφωνιών για ασφαλιστικά θέματα. Αφορολόγητη εισαγωγή οικοσκευών.

ΝΑΥΤΙΛΙΑ : Καθιέρωση εννεάμηνης εργασίας προς αντιμετώπιση της ανεργίας. Επιδότηση ανέργων. Αύξηση των αμοιβών του ναύτη σε 153.000 δραχμές μηνιαίως, έναντι 49.000 δραχμών το 1981. Αύξηση των κατώτατων συντάξεων σε 41.000 δραχμές, έναντι 10.000 δραχμών το 1981. Εκδημοκρατισμός των ναυτικών σχολών.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ : Μείωση του πληθωρισμού σε 13% το 1988 από 28% το 1981. Αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων κατά 10% ετησίως, έναντι της στασιμότητας του 1980. Αύξηση του ακαθαρίστου εθνικού προϊόντος με ρυθμό 3,5 το 1988, έναντι 0 το 1981. Αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής κατά 7 ποσοστιαίες μονάδες. Πτώση της ανεργίας στο 7,4%. Μείωση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών με το εξωτερικό σε 1 δισεκατομμύριο δολάρια το 1988, έναντι 2,5 δισεκατομμυρίων δρχ. το 1981. Υπερτριπλασιασμός των συναλλαγματικών αποθεμάτων σε 4,6 δισεκατομμύρια, έναντι 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων.

Το έργο του Ανδρέα Παπανδρέου δεν πρόκειται να καταδικαστεί σε πολιτική χρεοκοπία, αλλά ούτε πρόκειται να θριαμβεύσει ως η επικράτηση του σοσιαλισμού στην Ελλάδα. «Φύσει πολιτικόν ον», ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε ως γνώμονα «το άρχειν ήδιστον». Ουδέποτε ενστερνίστηκε τη θεωρία ότι μπορείς να κερδίσεις την πλειοψηφία μέσω της ελίτ, μέσω της πνευματικής ηγεσίας, μέσω της κουλτούρας. Για τα ΜΜΕ, είχε μια έμφυτη αποστροφή. Πίστευε ότι μπορείς να κερδίσεις την πλειοψηφία μόνο μέσα από το όραμά σου, μόνο μέσα από τη σχέση σου με το λαό. Ουδέποτε πίστεψε ότι η μικρή οθόνη είναι το τελευταίο σκαλί πριν πατήσεις στην εξουσία. *Υποτιμούσε βαθιά την τηλεόραση.* Την έβλεπε εξ ανάγκης, τη χρησιμοποιούσε σπάνια. Πίστευε στις χειρονομίες. Είχε υπέροχα χέρια, που τα κινούσε και έγραφε ιστορία με αυτά. Είτε στις ανοιχτές ομιλίες του, στις πάνδημες προεκλογικές συγκεντρώσεις... Υπάρχουν χειρονομίες του που

άφησαν εποχή. Η χειρονομία μόλις κατέβηκε από το αεροπλάνο, το πιάσιμο του χεριού της Δήμητρας στο Χέρφιλντ, το «βυθίσατε το “Χόρα” στη Βουλή. Κατάφερε να χαρίσει στην ιστορία το μικρό του όνομα και όχι το επώνυμό του. Για τους Έλληνες παραμένει ο Ανδρέας. Υπήρξε ένας εξαιρετικός πανεπιστημιακός δάσκαλος, κατάλληλος για να διαμορφώσει ψυχές και πνεύματα των νέων σπουδαστών, έχοντας επίγνωση του πρωταρχικού ρόλου της Παιδείας και της Εκπαίδευσης στη δημόσια ζωή. Ο πλέον κατάλληλος δάσκαλος για να μπορέσει ένας νέος να στραφεί από τη θεωρία της φιλοσοφίας στην πράξη.

Ο Φρανσουά Μιτερράν είχε πει για το φίλο του, τον Ανδρέα : *«Είναι ένας ταύρος. Εξόριστος, φυλακισμένος, διαλυμένος, τίποτα δεν τον κατέβαλε. Μέσα σ’ αυτόν τον άνθρωπο υπάρχει ο Δίας»*.¹⁹⁰

Κατά την περιγραφή της Μαργαρίτας Παπανδρέου, *«ως άνθρωπος ο Ανδρέας έχει πολλά ταλέντα. Το πιο σημαντικό το ταλέντο του είναι να κάνει την ανάλυση σε κάθε γεγονός και να βλέπει πολύ καθαρά ποια είναι η ουσία. Πού βρίσκεται το πρόβλημα και πώς επιλύεται. Οι σκέψεις του είναι κρυστάλλινες. Στα ανθρώπινα ο Ανδρέας συχνά λειτουργεί και με την καρδιά. Έτσι που αυτό να μπλέκει μερικές φορές τη διανογή σκέψη του. Είναι αισιόδοξος άνθρωπος. Πάντοτε βλέπει τη ζωή από την καλή της πλευρά»*.

Αναμφισβήτητη υπήρξε η ικανότητα του ιδρυτή του ΠΑΣΟΚ να πείθει τον κόσμο που τον ακολουθούσε και τον λάτρευε για τα πλέον αντιφατικά μεταξύ τους συνθήματα και τις πλέον διαφορετικές γραμμές¹⁹¹ Πολλοί τον αποκάλεσαν δημαγωγό, δημεγέρτη, δημοκόπο, λαοπλάνο. Η συνομιλία του με το λαό, κατά τις προεκλογικές συγκεντρώσεις, συνοδεύονταν από συνθήματα, που αποτελούσαν πάγιες ιδεολογικές θέσεις της ελληνικής Αριστεράς και, όπως εκ των υστέρων κατέδειξε η άσκηση κυβερνητικής εξουσίας από τον ίδιο, αποδείχθηκαν δημαγωγικά : «ΕΞΩ ΟΙ ΒΑΣΕΙΣ», «ΕΞΩ ΤΟ ΝΑΤΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ», «ΕΟΚ ΚΑΙ ΝΑΤΟ ΤΟ ΙΔΙΟ ΣΥΝΔΙΚΑΤΟ», «ΕΞΩ Η CIA ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ». Η οικειοποίηση αυτών των συνθημάτων είναι αληθές ότι δημιούργησε αυταπάτες και προσδοκίες στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς. Αγωνιστές αυτής της παράταξης, αλλά και σημαντικό μέρος ψηφοφόρων της,

¹⁹⁰ Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 18-29, 38, 50-52, 58, 73, 80, 89, 418-420, 479.

¹⁹¹ Λιναρδάτος Σπύρος, ό. π., σελ. 386.

υποστήριξαν ένθερμα το ΠΑΣΟΚ και μεταστράφηκαν σε μέλη, στελέχη και οπαδοί του. Η Αριστερά ουδέποτε συγχώρησε αυτό το «ολίσθημα» στον Α. Παπανδρέου, εκδηλώνοντας έμπρακτα την αποδοκιμασία της, το 1989, με τη δίωξη του τελευταίου.

*«Ήταν αυτόφωτος. Δε σκάλισε το πεπρωμένο του, δε φιλοτέχνησε το πολιτικό του πορτρέτο, δεν προσπαθούσε να βρει ένα κάδρο για να ομορφύνει την εικόνα του. Είχε αίσθηση της αντάρκειας του κι αυτό τον οδηγούσε σε ακραίες καταστάσεις. Ήταν συναισθηματικός με όλους, αλλά και προστατευτικός. Δεν οργάνωσε την υστεροφημία του. Ο Ανδρέας Παπανδρέου ήταν άνθρωπος κεραυνοβόλου πάθους. Συχνά ευκολόπιστος, αυθόρμητος, εκρηκτικός. Πάντα στρατηγικός, οραματιστής και ονειροπόλος. Με γνώσεις αλλά και ενημέρωση σπάνια για ηγέτη. Τεχνίτης στη δύσκολη ισορροπία καταστάσεων, αντιθέσεων και συμφερόντων. Πολιτικός των συγκρούσεων ή και των ρήξεων. Με σχέση αυθεντική με το λαό, που ήξερε να την αναπαράγει σχεδόν ενστικτωδώς. Η σχέση του με τα πρόσωπα περνούσε συχνά από το κρύο στη ζέση και, ενώ δεν ξεχνούσε, πάντοτε σχεδόν συγχωρούσε. Άνοιγε τις πόρτες, έδινε ευκαιρίες, καλλιεργούσε την πολιτική συμμετοχή, κρατούσε, όμως, για τον εαυτό του την τελική απόφαση. Αντικομφορμιστής στη ζωή του, αναδείχτηκε σε μετρ της εξουσίας. Είχε πολύ κουράγιο, έπαιρνε δύναμη από τις επιθέσεις και τη λασπολογία, με υπομονή πάντοτε επέστρεφε. Το βλέμμα του, ακτινοβόλο και περιπαικτικό ταυτόχρονα, αντανακλούσε τη δύναμη της ανάλυσης και της γνώσης με την παρουσία του αξεπέραστου πολιτικού ενστίκτου. Άνοιγε δρόμους, άφηνε, όμως, τους άλλους να τους περπατήσουν. Δύσκολη γι' αυτόν η διαχείριση της καθημερινότητας, η διοίκηση, η οργάνωση, πολλές φορές τα... βαριόταν. Του άρεσε να αιφνιδιάζει, να προτρέχει, να πετάγεται μπροστά. Ήξερε καλά την τέχνη της επικοινωνίας, με αμεσότητα, με κίνηση, με χειρονομία, με σταθερή φωνή, με συναίσθημα, τη λέξη που μπορούσε να μαγνητίσει. Προσωπικότητα ακτινοβόλα, ριζοσπαστική, εκρηκτική, ένας μεγάλος της ιστορίας αυτού του τόπου».*¹⁹²

«Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε μια φυσική κι ανεπιτήδευτη ευγένεια. Δεν ήταν πρωθυπουργός μόνο, αλλά γιος πρωθυπουργού. Είχε ανατραφεί δηλαδή σε ένα τέτοιο μοναδικό περιβάλλον κι αυτό έπαιξε μεγάλο ρόλο. Είχε σε υψηλό επίπεδο την

¹⁹² Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 426-428.

αισθητική των πολιτικών του Μεσοπολέμου... Ο λόγος του είχε στοιχεία της ακαδημαϊκής του πειθαρχίας. Έγραφε λίγα, αλλά ήξερε καλά να σβήνει όσα έπρεπε. Αλλά και οι παύσεις του Ανδρέα Παπανδρέου είχαν πολιτικά μηνύματα. Οι σιωπές του έχουν μείνει παροιμιώδεις. Τελικά υπήρξε ένας πολιτικός πρίγκιπας, ένας αριστοκράτης, που ξεχώριζε από όλους τους άλλους κατά έναν τρόπο τέτοιο, που κανείς μας δε θα λησμονήσει». ¹⁹³

Στην προσπάθειά μας να σκιαγραφήσουμε την προσωπικότητα του και το έργο του Ανδρός, θεωρήσαμε αναγκαία την παράθεση χαρακτηριστικών αποσπασμάτων από την πλούσια αρθρογραφία του ιδίου καθώς και από συνεντεύξεις που παραχώρησε προς τον Τύπο. Αυτά, ως κατάθεση ψυχής, «ομιλούν» αντιπροσωπευτικά για τις θέσεις και πεποιθήσεις, τα οράματα και τις φιλοδοξίες, την πικρία και τη δυναμική του «πολιτικού φαινομένου», του Ανδρέα Γ. Παπανδρέου.

Άρθρο Ανδρέα Γ. Παπανδρέου : Περί κοινωνικού σοσιαλισμού

«Ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός μιας κοινωνίας είναι βέβαια μια διαδικασία μακρόχρονη και εξελικτική. Γιατί δεν είναι αρκετό ν' αλλάξουν οι σχέσεις παραγωγής. Θα πρέπει ν' αλλάξουν και οι ανθρώπινες σχέσεις. Η υποκρισία, η ψευτιά, η ασυδοσία πρέπει ν' αντικατασταθούν με τη συντροφικότητα, την αλληλοεκτίμηση, την ανθρωπιά. Αυτή η αλλαγή πολιτιστικού κλίματος απαιτεί χρόνο, γιατί είναι βασικά θέμα παιδείας. Όμως μόνο στα πλαίσια μιας πορείας προς το σοσιαλισμό μπορεί να καλλιεργηθεί».

Συνέντευξη με τίτλο : «Εφ' όλης της ύλης»

Συνέντευξη προς τους πολιτικούς συντάκτες στην αίθουσα του Ζαπτείου, στις 27 Ιουλίου 1984, για εθνικά θέματα- εξωτερική πολιτική, τον Τύπο, σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, οικονομική – βιομηχανική ανάπτυξη, εκλογές – εκλογικό νόμο, Αθήνα - ποιότητα ζωής, ανασχηματισμό, την ενότητα του ΠΑΣΟΚ και τη διαδοχή, τις επιθέσεις που εξακολουθεί να εξαπολύει εναντίον του ο Τύπος σε βάρος της ιδιωτικότητάς του. **Σημαίνουσα είναι η θέση του για το ζήτημα των διώξεων και της παραπομπής πολιτικών προσώπων ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου. Εισηγείται ως αναγκαία νομική προϋπόθεση για την ενεργοποίηση των αντίστοιχων διαδικασιών την ύπαρξη πλήρων αποδείξεων**

¹⁹³ Βενιζέλος Ευάγγελος στο Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 437, 438, Δεκατρείς πολύτιμες μαρτυρίες.

περί της ενοχής, σε αντίθεση με τον ευέλικτο για τη σχετική κρίση της Βουλής όρο των «αποχρωσών ενδείξεων», που δρομολόγησαν και νομιμοποίησαν το 1989. Ιδίας βαρύτητας είναι η επισήμανσή του για τη διαμόρφωση του πολιτικού κλίματος και του επηρεασμού της κοινής γνώμης από τα ΜΜΕ με βάση αναξιόπιστα δημοσιεύματα – λιβελογραφήματα.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΥΠΟ

«Θα σας απαντήσω για τον Τύπο, εάν ανησυχώ για τις δικαστικές διώξεις, όπως με ρωτάτε : Εάν επρόκειτο προσωπικά να αντικρούσω τα γραφόμενα για μένα, θα έπρεπε να έκανα τουλάχιστον δύο μηνύσεις την ημέρα. Και δεν έχω κάνει καμία. Ο Τύπος πρέπει να έχει το δικαίωμα να κατακρίνει, να καταγγέλλει, να ξεσκεπάζει. Ουδέποτε θα με βρείτε σε άλλη θέση από αυτή. Μαχόμενος Τύπος, είμαι σύμφωνος. Αλλά ένα πράγμα που δεν μπορούμε ποτέ να δεχτούμε, είναι η σπίλωση υπολήψεων. Και θα πρέπει να τονίσω κάτι παράδοξο, το οποίο δεν έχει ειπωθεί – νομίζω - μέχρι τώρα: Είμαστε κυβέρνηση τρία χρόνια, εγώ είμαι πρωθυπουργός για τρία χρόνια σχεδόν, αλλά νομίζω για κανέναν πρωθυπουργό και για καμιά κυβέρνηση δεν γράφτηκαν τέτοια λιβελογραφήματα όσα γράφτηκαν για μας. Σας ερωτώ : για τον κύριο Καραμανλή, ποιες εφημερίδες, τότε, της αντιπολίτευσης, έγραψαν οτιδήποτε που έθιγε; Εμείς τι είμαστε; Έχουμε «χοντρή πέτσα» και μπορούμε να δεχόμαστε λίβελους; Ελεύθερη δημοσιογραφία ναί. Δημοσιογραφία που είναι αντίπαλη προς την κυβέρνηση ναί. Ξεσκεπάστε μας, δεν έχω αντίρρηση. Όχι συκοφαντία, όχι λίβελους, όχι προσωπικά. Αν ο Τύπος δεν σεβαστεί κατά κάποιο τρόπο την κυβέρνηση, γιατί να τη σεβαστεί ο λαός;».

Συνέντευξη στην εφημερίδα τα «Νέα» της 4^{ης} Ιανουαρίου 1995

Η στάση του στο θέμα της παραπομπής

Την επομένη της Πρωτοχρονιάς (1995) και μερικές ώρες πριν αναχωρήσει για την περιοδεία του στη Μέση Ανατολή, ο Πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου παραχώρησε στο διευθυντή της εφημερίδας «Νέα» Λέοντα Καραπαναγιώτη μια μακρά και αποκαλυπτική συνέντευξη, που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 4^{ης} Ιανουαρίου της εφημερίδας, στην οποία απάντησε διεξοδικά επί ζητημάτων πολιτικής επικαιρότητας.

ΑΝΑΣΤΟΛΗ ΤΩΝ ΔΙΩΞΕΩΝ

Ερώτηση : Αιφνιδιάσατε πολλούς με την πρωτοβουλία σας να ανακοινώσετε στο πρωτοχρονιάτικο μήνυμά σας την πρότασή σας για αναστολή της δίωξης των πολιτικών προσώπων που έχουν παραπεμφθεί στο Ειδικό Δικαστήριο.

Απάντηση : Ανακοίνωσα μια ενιαία δέσμη θεσμικών και πολιτικών πρωτοβουλιών στις οποίες περιλαμβάνεται και η συγκεκριμένη πρόταση. Η δέσμη των θεσμικών αυτών μέτρων και παράλληλα το τράβηγμα της γραμμής που αφήνει πίσω το παρελθόν μπορεί να δώσει τη δυνατότητα για ένα νέο ξεκίνημα που το 'χει ανάγκη ο τόπος. Όσο και αν ορισμένοι αιφνιδιάστηκαν, πρέπει να πω ότι πιστεύω ακράδαντα στην ευρεία λαϊκή αποδοχή που βρίσκει η απόφασή μου αυτή και το σύνολο των μέτρων που ανακοίνωσα.

Ερώτηση : Υπήρξαν αντίθετες φωνές και μάλιστα έντονες και στο εσωτερικό του ΠΑΣΟΚ. Δεν θεωρείτε ότι θα υπάρξουν επιπτώσεις απ' αυτό;

Απάντηση : Όταν λαμβάνεται μια απόφαση όπως αυτή, μια τόσο σημαντική πολιτική απόφαση, έχουν ζυγιστεί όλα. Καθένα με το βάρος του. Υπάρχουν άνθρωποι στο ΠΑΣΟΚ που διώχθηκαν ανελέητα με τις απαράδεκτες διαδικασίες του '89. Είπα ότι και εγώ θα είχα ως άνθρωπος κάθε λόγο να δικαστούν αυτές οι υποθέσεις αν έμενα στο επίπεδο των προσωπικών αντιδράσεων και της συναισθηματικής φόρτισης.

Ερώτηση : Πήγατε, όμως, εννοείτε, πέρα απ' αυτό.

Απάντηση : Όταν κανείς λειτουργεί πολιτικά, όταν πρώτο κριτήριο είναι το συμφέρον του τόπου, η προσωπική αντίδραση και η συναισθηματική φόρτιση δεν πρέπει να τον καθοδηγούν. Η δική μου απόφαση είναι δεδομένη. Η χώρα κινδύνευσε να διχασθεί το '89...

Ερώτηση : Αποκαθίσταται η αξιοπιστία της πολιτικής όταν μπορεί να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι κανείς πολιτικός δεν διώκεται ό,τι κι αν κάνει;

Απάντηση : Ο πολιτικός δεν μπορεί να έχει το ακαταδίωκτο. Γι' αυτό ακριβώς προχωρούμε στο νέο νόμο περί ευθύνης υπουργών, ώστε να διασφαλίζεται η δίωξη των αποδεδειγμένα ενόχων. Πρέπει, όμως, να ανατραπεί δραστικά και η εντύπωση ότι η χώρα σέρνεται συνεχώς από τη μια δίωξη στην άλλη, ανάλογα με το ποιος έχει κάθε φορά την πλειοψηφία στη Βουλή. Αυτός ο

φαύλος κύκλος πρέπει να σπάσει. Και αν αυτό έχει πολιτικό κόστος, είμαστε έτοιμοι να το αναλάβουμε. Δεν κάναμε ποτέ επίκεντρο της πολιτικής μας και της πολιτικής ζωής του τόπου το θέμα αυτών των παραπομπών - παρά τα όσα είχαμε υποστεί. Δεν θα καθηλώσουμε τώρα τη χώρα ξανά μπροστά στις τηλεοράσεις σε μια διαδικασία φθοράς και αποπροσανατολισμού.

Επέμεινα πάντα στο ερώτημα των πλήρων αποδείξεων. Το είπα προεκλογικά όσες φορές ρωτήθηκα. Η Βουλή προχώρησε ως εδώ με βάση μόνο το νόμο και όσα στοιχεία είχαν συγκεντρωθεί. Δεν τίθενται σε αμφισβήτηση αυτές οι αποφάσεις. Αντίθετα, καλώ τη Βουλή, σ' αυτή τη φάση, πέρα από τη δικανική εκτίμηση που έκανε, να αξιολογήσει πολιτικά το όλο θέμα και να λάβει πολιτική απόφαση... Το 1989 χαρακτηρίστηκε από την αθλιότητα, την εμπάθεια, το δηλητηριασμό της πολιτικής ζωής. Η σκευωρία του 1989 αποδείχθηκε φάρσα...

ΔΗΜΗΤΡΑ

Ερώτηση : Πώς βλέπετε τις επιθέσεις εναντίον της κυρίας Δήμητρας Παπανδρέου;

Απάντηση : Έχω μιλήσει γι' αυτό. Είναι εκφυλισμός και εκχυδαϊσμός της δημόσιας ζωής. Η πλήρης έλλειψη σεβασμού στην ιδιωτική ζωή, από τη μια μεριά, και, από την άλλη, η ευκολία με την οποία κάποιοι είναι έτοιμοι να αποδώσουν στη Δήμητρα την ευθύνη για ό,τι στραβό γίνεται στην Ελλάδα, στην κυβέρνηση, στο ΠΑΣΟΚ, είναι ένας πραγματικά νοσηρός συνδυασμός. Και είναι, πάνω απ' όλα, άδικο. Πολιτικά, ο στόχος είμαι πάντα εγώ. Το έχω ξαναπεί. Ας χτυπήσουν εμένα.

Και να σας πω κάτι, πριν κλείσουμε. Να δείτε ότι από όλη αυτή τη συνέντευξη, αυτή την τελευταία απάντηση θα διαλέξουν τα κανάλια για να την κάνουν θέμα. Αυτό είναι το κλίμα που διαμορφώνεται μόνο του. Κάποιοι, γνωστοί και μη εξαιρετέοι, το διαμορφώνουν».

«Ο Ανδρέας Παπανδρέου σε όλη του την πολιτική πορεία προκαλούσε. Και ως αντιπολίτευση και ως κυβέρνηση. Προκάλεσε τη συντήρηση μέσα στην ίδια την κοινωνία. Οι αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο ήταν τολμηρές. Το αίτημα και η επιταγή της ισότητας άνδρα και γυναίκας διαχύθηκε σε όλους τους τομείς. Έφερε την Αριστερά στο προσκήνιο. Έσβησε τα ίχνη του Εμφυλίου και αναγνώρισε έμπρακτα την Εθνική Αντίσταση. Κυρίως, όμως, προκάλεσε τον εξωτερικό

παράγοντα. Με την ίδια ένταση, όπως και στα χρόνια πριν από τη δικτατορία. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που εκτιμούν πως η δικτατορία σχεδιάστηκε και επιβλήθηκε μπροστά στο φόβο επανόδου στην εξουσία των Γεωργίου και Ανδρέα Παπανδρέου.¹⁹⁴ Προκάλεσε με την πρωτοβουλία της Κίνησης των Έξι για την Ειρήνη. Προκάλεσε με τη στάση του στο Παλαιστινιακό και τις στενές σχέσεις του με τον αραβικό κόσμο. Ανυπότακτος για το λαό του. Ταραξίας για το διεθνές κατεστημένο της εποχής του».¹⁹⁵

Ο Ανδρέας Παπανδρέου, με το μοναδικά αδιαμφισβήτητο προνόμιο / ιστορικό χάρισμα να είναι ο «Ανδρέας» για φίλους, οικείους, γνωστούς, πολιτικούς αντιπάλους και ορκισμένους εχθρούς, είχε την επιλογή να ήταν ο «εκλεκτός» του διεθνούς και του εγχώριου πολιτικού και οικονομικού κατεστημένου. Γιος πρωθυπουργού, καθηγητής σε αναγνωρισμένα διεθνώς πανεπιστήμια, επιστήμων διεθνούς κύρους, με σχέσεις και γνωριμίες με σημαίνοντες παγκοσμίως πολιτικούς. Επέλεξε τα οράματά του και τον αγώνα για την πραγμάτωσή τους. Αφύπνισε διεθνώς συνειδήσεις με το λόγο και το έργο του. Συνάρπασε το λαό με τις συνθήματα / θέσεις, παρακαταθήκη στην ιστορική μνήμη : «*Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες, η εξουσία στο λαό, ο στρατός στο Έθνος, Εθνική και Λαϊκή Ενότητα*», «*Το ποτάμι δεν γυρίζει πίσω*».¹⁹⁶ Η πολυσχιδής, εκρηκτική προσωπικότητά του, κατέστη «αμφιλεγόμενο σημείο» για συνοδοιπόρους στο δρόμο της «Αλλαγής» και αντιπάλους. Έγινε ο διαρκής στόχος : Ως πολιτικό πρόσωπο, αλλά πρώτιστα ως άτομο, «μεταλλάχθηκε» από υποκείμενο δικαίου, σε αντικείμενο παραβίασης θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συκοφαντήθηκε, διώχθηκε, δικάστηκε, χλευάστηκε, επιχειρήθηκε ο πολιτικός, ηθικός και βιολογικός του θάνατος.

Στιγματίστηκε.

Προσφέρθηκε όντως για μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα εγκληματολογική προσέγγιση.

¹⁹⁴ Παπαχελάς Αλέξης, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Σειρά Πολιτική και Ιστορία, Αθήνα, 1998.

¹⁹⁵ Αντώνης Ν. Βγόντζας, *Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010, σελ. 55.

¹⁹⁶ Ευρυβιάδης Μάριος-Ιγνατίου Μιχάλης, *CIA Ο Απόρρητος Φάκελος του Ανδρέα, Γιατί οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες στοχοποίησαν τον ιδρυτή του ΠΑΣΟΚ*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010, σελ. 11-16.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΚΑΙ Η ΔΙΚΗ

ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΜΕ

*«Η δίκη είναι το πιο συγκρουσιακό εξουσιαστικό φαινόμενο.
Δεν υπάρχει εξουσία χωρίς Δικαιοσύνη και, μάλιστα, Ποινική.
Κάθε δίκη έχει αρχή, μέση και τέλος. Έχει σκηνοθεσία και σκηνογραφία.
Έχει ήρωες και παράγοντες. Έχουν όλοι τους ταυτότητες.
Έχει μύθο, που συναρπάζει. Γεννά πάθη.
Η διεξάγεται ασφυκτιώντας μέσα σε πάθη.
Έχει «έξοδο», με νικητές και ηττημένους.
Συνήθως ο κατηγορούμενος είναι ο μεγάλος ηττημένος.
Του έχουν δοθεί όλες οι ευκαιρίες για να αποτρέψει τη συντριβή του.
Ο κατηγορούμενος, που κηρύσσεται ένοχος
στο τελικό ισοζύγιο των γεγονότων των αντίθετων λόγων και κρίσεων,
είναι πλέον γυμνός.
Χωρίς αξία. Ταπεινωμένος. Χωρίς κανένα δικαίωμα.
Μέσα στην ψυχή του λαού έχει αποδοκιμαστεί
ηθικά και εκμηδενιστεί δικαιοπολιτικά.
Ο πολιτικός αντίπαλος δεν εκτελείται απλώς.
Πριν από το λεπίδι του δήμιου, έχει ευτελιστεί».¹⁹⁷*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ...4

4.1. Ποινικό Σύστημα – Ποινική Διαδικασία

Ελλάδα, 1989. Ετερόκλητη πολιτική συμμαχία, με τη συνδρομή του εγχώριου εκδοτικού κατεστημένου, επιλέγει ως νομιμοποιητική τακτική την ποινική διαδικασία για την εξουδετέρωση του πολιτικού της αντιπάλου Ανδρέα Γ. Παπανδρέου : την παραπομπή και Δίκη του ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου. Η ανάδειξη της βαρύνουσας σημασίας αυτής της επιλογής επιχειρείται στα πλαίσια της παρούσας με την παρουσίαση των βασικών στοιχείων που διέπουν τη δομή και τη λειτουργία του ποινικού συστήματος και των συνεπειών που επιφέρει η ενεργοποίηση των μηχανισμών του.

¹⁹⁷ Βγόντζας Αντώνης, Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010, σελ. 27, 28.

Το ποινικό σύστημα¹⁹⁸, το οποίο ασκεί τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο¹⁹⁹ με την εφαρμογή του ποινικού νόμου, έχει θεωρηθεί ως πεδίο έντονων ελπίδων και διαψεύσεων. Η θεωρητική προσέγγιση του ποινικού καταργητισμού, με κύριο εκφραστή τον Louk Hulsman, καταδεικνύει ότι οι εκάστοτε διακηρυγμένες αρχές-στόχοι του ποινικού συστήματος, οι πρακτικές που αναπτύσσει και οι θεωρητικές κατασκευές που επινοεί για να νομιμοποιήσει τη λειτουργία του, καταλήγουν σε αρνητικά αποτελέσματα. Το ποινικό σύστημα ως ενταγμένο στο θεσμικό πλαίσιο του κράτους δικαίου εμφανίζεται ότι επιτελεί μια «γενικού συμφέροντος» κοινωνική αποστολή, εκφράζοντας αιτήματα ασφάλειας των πολιτών και περιορισμού της κρατικής αυθαιρεσίας. Παράλληλα όμως συνιστά, κατά τον Max Weber, τον κυριότερο μηχανισμό άσκησης του κρατικού μονοπωλίου φυσικής βίας. Ο Poritz διαβλέπει στην τιμώρηση των ατόμων από το Ποινικό Δίκαιο ένα μηχανισμό διατήρησης των δομών ισχύος.

Το ποινικό σύστημα επιβάλλει, στον πραγματικό ή υποτιθέμενο παραβάτη την κύρωση, που αποτελεί «κακό», μορφή αντίδρασης που χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη οξύτητα.²⁰⁰ Χαρακτηρίζεται από τον Louk Hulsman ως απάνθρωπο, διότι ο ίδιος ο τύπος των σχέσεων που θεσπίζει το σύστημα αυτό, η δομή του δημιουργεί απάνθρωπες καταστάσεις και αποτελεί κοινωνικό κακό καθώς συγχέεται η νομιμοποίηση με την πραγματικότητα. *«Ένα τέτοιο σύστημα ευνοεί ψέματα και υποκρισίες διόλου τιμητικές. Οδηγεί επιπλέον τις συγκρούσεις σε παροξυσμό... Επέρχεται έτσι οριστικά, αναγκαία... ένα είδος ταπείνωσης των προσώπων και των σχέσεών τους. Το ποινικό σύστημα κατασκευάζει ενόχους με την έννοια ότι η ίδια η λειτουργία του βασίζεται στη διαπιστωμένη ενοχή ενός από τους πρωταγωνιστές, ανεξάρτητα από τον τρόπο που οι ενδιαφερόμενοι αντιλαμβάνονται και βιώνουν την κατάστασή τους... Το σύστημα τίθεται πάντα εναντίον κάποιου, τον οποίο ο νόμιμος μηχανισμός χαρακτηρίζει ένοχο και ετοιμάζεται να πατάξει. Η κατηγορία των «ένοχων δραστών» αποτελεί τον κεντρικό άξονα της ποινικής*

¹⁹⁸ Για την έννοια του ποινικού συστήματος και τη σχετική αμφισβήτηση του όρου : Hulsman Louk, Bernat de Celis Jacqueline, Άστοχες Ποινές, *Το Ποινικό Σύστημα υπό Αμφισβήτηση* (Εισαγωγή-Μετάφραση : Νικολόπουλος Γ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1997, σελ. 7, υποσημείωση 1.

¹⁹⁹ Για την πολυσήμαντη έννοια του «κοινωνικού ελέγχου», που ταυτίζεται με την «εποπτεία», την «επιτήρηση», την «επίβλεψη», την «κυριαρχία», την «αυθεντία», τη «δύναμη» και τη «συμβατική συμπεριφορά» : Λαμπροπούλου Έφη, Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σελ. 19-41.

²⁰⁰ Λαμπροπούλου Έφη, ό. π., σελ. 65, 124.

διαδικασίας... Αυτό το σύστημα παράγει τεχνητές ενοχοποιήσεις. Σε πολυάριθμες περιπτώσεις η εμπειρία της δίκης και της φυλάκισης προκαλεί ένα όψιμο συναίσθημα στιγματισμού, που μπορεί να είναι πολύ έντονο... Επισύρει την κοινωνική απόρριψη, είναι ένας μηχανισμός οριστικού αποκλεισμού. Εκείνος που πιάστηκε από το σύστημα είναι ένοχος για όλη του τη ζωή.. Η ανώνυμη γραφειοκρατική σειρά εκείνων που λαμβάνουν αποφάσεις, που υποβοηθούν στη λήψη μιας καταδικαστικής απόφασης φυλάκισης, διατηρεί μικρή κοινωνική επαφή με εκείνους που πρόκειται να υποστούν το βάρος της... Το αίσθημα σεβασμού που τους δίνει η εξουσία τους, δημιουργεί μια απόσταση νικητή και ηττημένου... Τα πρόσωπα που εμπλέκονται σ' αυτό χαρακτηρίζονται στο εξής «εγκληματίες» και «θύματα»... Το ποινικό σύστημα επιβάλλει ένα μόνον είδος αντίδρασης στα γεγονότα που εμπίπτουν τυπικά στην αρμοδιότητά του : την τιμωρητική αντίδραση... έχει επινοηθεί ειδικά για να προξενεί κακό... **Παράγει βία στο βαθμό που αποβαίνει στιγματιστικό, ακόμα και παρά τη θέληση αυτών που το ενεργοποιούν, δηλαδή παράγει ένα έλλειμμα αξιοπρέπειας, συνθλίβοντας τόσους ανθρώπους».**

Η λειτουργία του συστήματος της ποινικής Δικαιοσύνης, δηλαδή των μηχανισμών της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης, συνίσταται στη διαδικασία διαδοχικών φιλτραρισμάτων και επιλογών, κατά τις οποίες ένα μέρος υποτιθέμενων εγκληματιών επιλέγεται και προωθείται στην επόμενη διαδικαστική φάση μέχρι την τελική φάση επιλογής, όπου ανακηρύσσονται επίσημα ως εγκληματίες εκείνοι στους οποίους απονέμεται η κοινωνική ταυτότητα του εγκληματία και αντιμετωπίζεται ως εγκληματίας από την επίσημη και ανεπίσημη κοινωνική αντίδραση Συνεπώς, στην ανάδειξη της ιδιότητας του εγκληματία, συμβάλλουν κυρίως παράγοντες που ανάγονται στη δράση των οργάνων της ποινικής Δικαιοσύνης. Ένα πλήθος παραγόντων-κριτηρίων, νομικών και εξωνομικών, καθορίζει την τελική φάση επιλογής, όπως ο τρόπος εκτίμησης των αποδείξεων από το δικαστή, ο τρόπος ερμηνείας του ποινικού νόμου, η εκτίμηση της επικινδυνότητας του κατηγορουμένου, η ύπαρξη ή μη (ικανούς) νομικής αρωγής, η ύπαρξη ή μη μαρτύρων, οι κοινωνικές στάσεις, προκαταλήψεις, αξίες και πεποιθήσεις του δικαστή, που αποκτώνται μέσω της κοινωνικοποίησης, η επαγγελματική του ιδεολογία, η πολιτική του τοποθέτηση, η γενική και νομική του παιδεία, η προσωπικότητά του, η δικαστική του πείρα, η δικαστική πρακτική,

η αυθεντία που του εξασφαλίζει ο ρόλος του ή η πιθανότητα και ο βαθμός αποστασιοποίησης του δικαστή από το ρόλο του. Η δραματοποίηση των συγκρουσιακών καταστάσεων είναι οικεία στο ποινικό σύστημα. **Η ποινική διαδικασία έχει χαρακτηριστεί ως «θέατρο παραμορφωμένης επικοινωνίας», ενώ το ποινικό Δικαστήριο ως «οργάνωση της αφωνίας».**²⁰¹

Η μονοπώληση της ποινικής λειτουργίας από την πολιτεία συνιστά ένα τρομερό όπλο με το οποίο είναι δυνατόν, όχι μόνον να καταπολεμηθεί το έγκλημα, αλλά και να καταπιεσθούν οι συνειδήσεις, όχι μόνο να τιμωρηθεί ο εγκληματίας, αλλά **και να εξοντωθεί ο αθώος**, όχι μόνο να τονωθεί το δίκαιο φρόνημα, αλλά και να καταπνιγούν οι φωνές όσων δίκαια διαμαρτύρονται. Στο πεδίο της ποινικής διαδικασίας εμφανίζονται με οξύτητα, η οποία δεν απαντάται σε καμία άλλη περιοχή του πολιτικού βίου, οι θεμελιώδεις αντιθέσεις : δύναμη και δίκαιο, κράτος και άτομο. *“Αν εξαιρέσουμε τις πολεμικές συγκρούσεις”,* αναφέρει ο Eberhard Schmidt, *“τίποτε άλλο δεν προξένησε τόσες συμφορές, βάσανα και δάκρυα στην ανθρωπότητα, όσο η κρατική δύναμη που εκδηλώνεται με τη μορφή της ποινικής λειτουργίας”*».²⁰²

Η άσκηση της ποινικής δίωξης κατά συγκεκριμένου ατόμου και οι πράξεις κρατικού καταναγκασμού που συνάπτονται με αυτήν, σημαίνουν πάντοτε, άνευ ετέρου, (μεγαλύτερη ή μικρότερη) προσβολή των εννόμων αγαθών του εν λόγω ατόμου. Σε κάθε περίπτωση πλήττονται η τιμή ή ακριβέστερα η υπόληψή του. Ο ισχυρός κλονισμός της κοινωνικής υπόστασης και της νομικής θέσης του κατηγορουμένου που συνοδεύουν την ποινική δίωξη, ενέχουν, τον χαρακτήρα μιας «οιονεί προποινής / προτιμωρίας», η οποία αντιστοιχεί στο έγκλημα που, υποθετικά, φέρεται να τέλεσε ο κατηγορούμενος.²⁰³

Κατά τον Beling, «το αν θα τελέσουμε ή όχι μια αξιόποινη πράξη εξαρτάται από εμάς, όμως το αν θα βρεθούμε στο εδώλιο του κατηγορουμένου δεν εξαρτάται από εμάς». **Παράγοντες, όπως είναι η πολιτική σκοπιμότητα,**

²⁰¹ Λαμπροπούλου Έφη, ό. π., σελ. 175-197.

²⁰² Ν. Κ. Ανδρουλάκης, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, σελ. 6.

²⁰³ Ν. Κ. Ανδρουλάκης, ό. π. σελ. 14-16.

μπορούν να εμπλέξουν οποιονδήποτε πολίτη στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης, ανεξάρτητα από την έκβαση της σχετικής δίκης.²⁰⁴

Η παραπομπή στο σύστημα της ποινικής Δικαιοσύνης είναι ένας εξαιρετικά πολύπλοκος κοινωνικός μηχανισμός, ο οποίος εξαρτάται από κατηγορίες παραγόντων. Η ύπαρξη **συμφέροντος** είναι ένας παράγων της παραπομπής. **Καθοριστική επίδραση για την παραπομπή ασκούν επίσης οι παραστάσεις σχετικά με την αποτελεσματικότητα των μηχανισμών κοινωνικής αντίδρασης.** Με το μηχανισμό της παραπομπής, από τη συνολική άγνωστη μάζα της εγκληματικότητας επισημαίνονται *(επιλογή που δεν είναι πάντοτε τυχαία)*, ορισμένα εγκλήματα και ορισμένοι υποτιθέμενοι δράστες που εισάγονται στο σύστημα ποινικής Δικαιοσύνης, γεγονός που οδηγεί στη διαπίστωση ότι η επισημαινόμενη εγκληματικότητα είναι κατασκευή των μηχανισμών επίσημης και ανεπίσημης κοινωνικής αντίδρασης.²⁰⁵

Ο υποθετικός χαρακτήρας του αντικειμένου της ποινικής δίκης συνίσταται στην υπόθεση ότι κάποιος τέλεσε ένα έγκλημα υπό ορισμένες συνθήκες, η οποία, όπως κάθε υπόθεση, είναι δυνατό να επιβεβαιωθεί, αλλά και να διαψευσθεί, και μάλιστα είτε εν μέρει, είτε τελείως, μέχρι και πλήρους μηδενισμού της. Είναι δηλαδή δυνατόν να αποδειχθεί, όχι μόνον ότι ο κατηγορούμενος ήταν αθώος ή ότι η πράξη είχε διαφορετική μορφή από εκείνη που υποτέθηκε αρχικά, αλλά και ότι ή κρίνόμενη πράξη ουδέποτε διαπράχθηκε. Όμως, παρά το ισχύον τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου, που διακηρύσσεται στο άρθρο 6 παρ. 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σύμφωνα με το οποίο ο τελευταίος οφείλει να θεωρείται αθώος, ακριβέστερα απλώς ύποπτος, μέχρι το σχηματισμό πλήρους δικανικής πεποίθησης περί της ενοχής, με την απαγγελία αμετάκλητης καταδικαστικής απόφασης τακτικού ποινικού δικαστηρίου, **«το δάχτυλο της υπόνοιας είναι στραμμένο προς το μέρος του».** Η σοβαρότητα των δυσμενών συνεπειών της ποινικής δίωξης και της περιέλευσης κάποιου στη θέση του **κατηγορουμένου**, δηλαδή η καθήλωσή του στο ειδικά γι' αυτόν προορισμένο «εδώλιο», καθιστά ανεπίτρεπτο τον ενδεχόμενο εκφυλισμό της σε όργανο

²⁰⁴ Ν. Κ. Ανδρουλάκης, ό. π. σελ. 27.

²⁰⁵ Δασκαλάκης Ηλίας,, ό. π., σελ. 91, 96, 101, 102, 104

διαμάχης, σκοπιμοτήτων και αντεκδίκησης ή ως μέσο εξόντωσης του πολιτικού αντιπάλου.²⁰⁶

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 5), η Σύμβαση της Ρώμης (άρθρο 3), το ισχύον Σύνταγμα της Ελλάδας (άρθρο 7 παρ. 2) καταδικάζουν ρητά τα βασανιστήρια και άλλους τρόπους σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας και καθιστούν επιβεβλημένη την βαρεία τιμώρησή τους, ιδιαίτερα σε περίπτωση προσβολής της **ανθρώπινης αξιοπρέπειας**.²⁰⁷ Εξ άλλου, η θεμελιώδης αρχή της ποινικής δίκης *nullum crimen sine lege*, σημαίνει ως προς την έννοια «*sine lege*» ότι αυτή δεν οριοθετείται μόνον με την ύπαρξη του οικείου ποινικού νόμου ως μία εκ των αναγκαίων προϋποθέσεων για την ύπαρξη ποινικώς κολάσιμης συμπεριφοράς, αλλά εκφράζει ταυτόχρονα και την *in concreto* βεβαιότητα ως προς τη συνδρομή των προϋποθέσεων του, καθόσον περιεχόμενο των ποινικών νόμων αποτελεί : «*Όποιος (με βεβαιότητα) έπραξε ... τιμωρείται*» και όχι «*όποιος πιθανώς έπραξε ... τιμωρείται*».

Είναι συνήθης όμως, ιδιαίτερα στη χώρα μας, η βάνανυση, ιδίως υπό την επιρροή των πολιτικών παθών, ποδοπάτηση του τεκμηρίου της αθωότητας, η προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και η παραβίαση των παραπάνω θεμελιωδών δικονομικών αρχών από δημοσιεύματα του Τύπου, που προδικάζουν / προεξοφλούν την ενοχή συγκεκριμένων κατηγορουμένων σε εκκρεμείς δίκες, επιχειρώντας μάλιστα, ενίοτε αποκάλυπτα και υπό πίεση, να υπαγορεύσουν στους δικαστές την έκβαση της δίκης.²⁰⁸ Η συνήθης αυτή τακτική του Τύπου εφαρμόστηκε σε πληθώρα δημοσιευμάτων σε βάρος του Α. Παπανδρέου και της ιδιωτικής του ζωής, ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1988-1992.

Η διαδικασία στο ακροατήριο διέπεται από την αρχή της αντιδικίας, απόρροιας του κατηγορητικού συστήματος, η οποία **διαμορφώνει τη δίκη** περισσότερο ως μέθοδο διαμάχης και αντιπαράθεσης, μεταξύ της εκδοχής της κατηγορίας και αυτής της υπεράσπισης, ως **πεδίο σύγκρουσης συμφερόντων**,

²⁰⁶ Ν. Κ. Ανδρουλάκης, ό. π. σελ. 37-39, 48, 128.

²⁰⁷ Αυτή επέρχεται, σύμφωνα με τον Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, έκδ. *Philosophische Bibliothek*, 1947, σελ. 52, 60, προπάντων όταν συγκεκριμένος άνθρωπος «υποβιβάζεται σε αντικείμενο, σε απλό μέσο, σε αντικαταστατό μέγεθος».

²⁰⁸ Ν. Κ. Ανδρουλάκης, ό. π. σελ. 190-191.

παρά ως μέθοδο ανακάλυψης της αντικειμενικής αλήθειας. Ο Δικαστής καλείται να μορφώσει γνώμη με βάση αυτή την αντιπαράθεση, στο πλαίσιο της «κατευθυνόμενης επεξεργασίας της διαφωνίας».²⁰⁹ Αυτό που θα κρίνει ως αλήθεια είναι συνάρτηση της πειστικότητας της κάθε εκδοχής, της ικανότητας και δυνατότητας του κάθε διαδίκου να υποστηρίξει αποτελεσματικά την εκδοχή του, της εμπιστοσύνης που μπορούν να εμπνεύσουν οι μάρτυρες, οι πραγματογνώμονες και τεχνικοί σύμβουλοι, της στάσης του κατηγορουμένου κατά τη δίκη, της ιδιαίτερης ατμόσφαιρας που θα καταφέρει να δημιουργήσει ο κάθε διάδικος, σε συνδυασμό με υποκειμενικούς παράγοντες του Δικαστή, με βάση τους οποίους θα προσλάβει, θα ερμηνεύσει και θα σημασιολογήσει τις παραπάνω καταστάσεις. Η φύση της δίκης ως δικαστικής μονομαχίας έχει ως συνέπεια να δομείται, να κατασκευάζεται μια αλήθεια με βάση το υλικό που υποβάλλεται στην κρίση του Δικαστή, η οποία δεν ταυτίζεται πάντοτε με την «αντικειμενική αλήθεια».²¹⁰

Η διαδικασία στο ποινικό ακροατήριο, ανεξάρτητα από την έκβασή της, συνιστά πάντοτε για εκείνον που είναι κατηγορούμενος μια δεινή, ταπεινωτική ενώπιον της δημοσιότητας δοκιμασία, που κλονίζει την κοινωνική του υπόσταση και την ψυχική του ισορροπία. Στη δοκιμασία αυτή δεν επιτρέπεται κατά νόμο να υποβάλλεται σε κάθε περίπτωση, άκριτα, ο κάθε κατηγορούμενος, αλλά μόνον τότε, όταν από τον προδικαστικό έλεγχο της κατηγορίας έχει συναχθεί ή ύπαρξη ο π ο σ δ ή π ο τ ε α ξ ι ό λ ο γ ω ν («αποχρώσεων») ενδείξεων σχετικά με την ενοχή του. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή δεν υφίστανται σε βάρος του αποχρώσεις (ενόψει παραπομπής του στο ακροατήριο) ενδείξεις, ο κατηγορούμενος οφείλει να απαλλαγεί από την προδικασία.²¹¹ Εκείνος που επιλέγει τη δικαστική οδό για την επίλυση της σύγκρουσης, έχει τη δυνατότητα να προβλέψει τη δικαστική απόφαση και το όφελος που προσδοκά από την έκδοσή της καθώς

²⁰⁹ Λαμπροπούλου Έφη, ό. π., σελ. 60.

²¹⁰ Δασκαλάκης Ηλίας, ό. π., σελ. 122-125.

²¹¹ Ν. Κ. Ανδρουλάκης, ό. π. σελ. 86-88.

και να πιθανολογήσει επιπλέον την αντίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος.²¹²

Αναμφίβολα αναγκαία είναι η «άμεση λαϊκή δημοσιότητα», ιδιαίτερα κατά την κύρια ποινική διαδικασία της συζήτησης της υπόθεσης στο ακροατήριο του ποινικού δικαστηρίου. Το Αληθές και το Δίκαιο συνδέονται άρρηκτα με τη δημοσιότητα. Όμως, πρέπει να επισημανθεί ότι **η ισχυρή ψυχική και ηθική δοκιμασία στην οποία εκτίθεται δημόσια ο κατηγορούμενος** (*«τα περίεργα ή κακεντρεχή βλέμματα του κοινού πέφτουν βαριά επάνω του και τον συνθλίβουν»*). Η δοκιμασία αυτή γίνεται επαχθέστερη, όταν επιχειρείται στο ακροατήριο η διερεύνηση της προσωπικότητας του κατηγορουμένου, προκειμένου να εξατομικευθεί η επιβεβλημένη κατά νόμο ποινική του μεταχείριση.²¹³

Η «έμμεση λαϊκή δημοσιότητα» εξ άλλου, που εξασφαλίζεται με την παρουσία και λειτουργία στην αίθουσα του ποινικού ακροατηρίου των αντιπροσώπων των ΜΜΕ, εγγυάται τον ευρύ και αποδοτικό έλεγχο από την κοινή γνώμη. Ωστόσο, η δημοσιογραφική κάλυψη των σημαντικών ποινικών δικών, διασπά τα, ανεκτά από τον δοκιμαζόμενο κατηγορούμενο, όρια της αίθουσας του δικαστηρίου, καθώς δε απευθύνεται στο ευρύ κοινό, επεκτείνεται σε λεπτομερείς συνήθως περιγραφές, διεισδύοντας ακόμη και σε μύχιες πτυχές της προσωπικής ζωής των πρωταγωνιστών του «δικανικού δράματος». Οι περιγραφές συνοδεύονται συχνά από ευμεγέθεις «γκρο-πλαν» φωτογραφίες του κατηγορουμένου στο εδώλιο, συνοδευόμενες από εντυπωσιακές λεζάντες, θεαματικούς τίτλους και αμφίβολης βασιμότητας, δυσμενείς συνήθως για τον κατηγορούμενο, κρίσεις, που προδικάζουν το αποτέλεσμα της δίκης, αντιποιούμενες δικανικούς – δικαιοδοτικούς ρόλους. Η ειδησεογραφία αυτή είναι επιτρεπτή μόνον ως εκδήλωση της «πολιτικής δημοσιότητας», η οποία χαρακτηρίζεται ως *«το ζωτικό στοιχείο του πολιτικού βίου στην δημοκρατική πολιτεία»* και συνίσταται στο δικαίωμα ενημέρωσης του πολίτη για τα κοινά. Παρά ταύτα, **και αν ακόμη, κάποια ποινική υπόθεση εμπίπτει κατά το περιεχόμενό της στο χώρο της πολιτικής δημοσιότητας, υπό την παραπάνω έννοια, δεν επιτρέπεται ή βάνανυση προσβολή των δικαιωμάτων και της**

²¹² Λαμπροπούλου Έφη, Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σελ. 107, 108, 150.

²¹³ Ν. Κ. Ανδρουλάκης, ό. π. σελ. 130-136.

προσωπικότητας του κατηγορουμένου με την παραγνώριση του τεκμηρίου αθωότητάς του και τη ρίψη των μύχιων της ιδιωτικής του ζωής, ως βορά, στην αδηφάγο περιέργεια του αναγνωστικού κοινού.²¹⁴

*«Στη ΔΙΚΗ του Ανδρέα Παπανδρέου προγραμματίστηκε μία υπερβολική δημοσιότητα. Ούτως ή άλλως η διαδικασία της ΔΙΚΗΣ θα κατακτούσε ένα μεγάλο μέρος του κοινού ενδιαφέροντος. Η τότε, όμως, κυβέρνηση επέβαλε μία υπερβολική δημοσιότητα. Στόχος της, ο ευτελισμός του Ανδρέα Παπανδρέου. Τι δεν είχαν κατανοήσει όσοι διεκπεραίωσαν τη συγκεκριμένη κυβερνητική απόφαση ταπείνωσης του Ανδρέα Παπανδρέου; Ότι η υπερβολική δημοσιότητα της ΔΙΚΗΣ παραμένει δημοσιότητα. Διατηρεί τα προνόμια και τα πλεονεκτήματα που απορρέουν από αυτήν. Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε ανακηρυχθεί αθώος από τη μεγάλη και συντριπτική πλειοψηφία του λαού μας προτού κριθεί αθώος από το Ειδικό Δικαστήριο».*²¹⁵

Σύμφωνα με τη στηριζόμενη σε πορίσματα της συστημικής θεωρίας αντίληψη του Luhmann, το στοιχείο εκείνο που νομιμοποιεί τις αποφάσεις που λαμβάνονται από τα δικαστήρια, το Κοινοβούλιο ή τη διοίκηση δεν είναι το αληθές, το δίκαιο και συνεπώς το ορθό περιεχόμενό τους, αλλά οι εγγενείς δομές της ίδιας της διαδικασίας. Η διαδικασία κατά τον Luhmann, αποτελεί ένα κοινωνικό (υπο)σύστημα που αποβλέπει στην «απομείωση της περιπλοκότητας» (Reduktion von Komplexität) του περιβάλλοντός της. Το αποτέλεσμα αυτής της απομείωσης, που ταυτόχρονα συνιστά και το ζητούμενο, είναι **ο σχηματισμός μιας αποφάσεως με δεσμευτική ισχύ για τους αποδέκτες της** και όχι αναγκαία ως ορθής και δίκαιης, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο και την τεκμηρίωσή της.

Ειδικότερα, κατά τον ίδιο, **σε σχέση με την ενώπιον των δικαστηρίων διαδικασία, ο σημαντικότερος επιμέρους μηχανισμός που βοηθά στην αποδοχή των αποφάσεων είναι η εμπλοκή των συμμετεχόντων «στο γίγνεσθαι» της διαδικασίας.** Οι συμμετέχοντες αναλαμβάνουν συγκεκριμένους ρόλους, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, εγκαταλείποντας τους εξωδιαδικαστικούς ρόλους τους, και λόγω της ακαθόριστης έκβασης αναπτύσσουν τα επιχειρήματά τους, ώστε να εξέλθουν νικητές μέσω της

²¹⁴ Ν. Κ. Ανδρουλάκης, ό. π. σελ. 137-141.

²¹⁵ Αντώνης Ν. Βγόντζας, Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010, σελ. 419-420.

επιτρεπόμενης, θεσμοποιημένης, σύγκρουσης. Όποιος δεν είναι έτοιμος να αποδεχθεί το αποτέλεσμα της απόφασης, απομονώνεται και υφίσταται κυρώσεις. Η διάψευση θα καταλογισθεί σ' αυτόν τον ίδιο.²¹⁶ Η μορφή του τελετουργικού, η οποία δεν παρέχει εναλλακτικές προοπτικές, χαρακτηρίζει τη διαδικασία της λήψεως αποφάσεων. **Η φορτισμένη από την αντιπαλότητα ατμόσφαιρα στο πλαίσιο της αυστηρής τελετουργίας της ενώπιον των δικαστηρίων δημόσιας διαδικασίας**, η οποία έχει αποκτήσει ιδιαίτερη, καθοριστική για τη δομή του πολιτικού συστήματος σημασία, πρέπει να προσαρμοσθεί στους όρους που επιβάλλει η πρακτική του λόγου και του αντιλόγου και η επιθετικότητα των διαδίκων μερών να εκτονωθεί μέσω της διατύπωσης αιτημάτων. **Η διαδικασία έχει νομιμοποιητική ισχύ, και κύρος, γιατί δεσμεύει.**

Η έξοδος από το σύστημα της ποινικής Δικαιοσύνης με το στίγμα (ετικέτα) του εγκληματία αναδεικνύει την κοινωνική σημασία του ίδιου του στίγματος και των συνεπειών που επιφέρει στο στιγματισμένο άτομο και στο ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον.²¹⁷ **Το στίγμα ενέχει ιδιαίτερα ατιμωτική κοινωνική απαξία για ένα πολιτικό πρόσωπο καθώς γίνεται ανεξίτηλο μέσω της Ιστορίας.** Είναι δεδομένο ότι η κατηγορία εναντίον μέλους της Κυβέρνησης ή Υφυπουργού, η δίωξη, η παραπομπή και η δίκη, αντικειμενικά, τείνουν να οδηγήσουν στον ηθικο-πολιτικό του «θάνατο».²¹⁸

Το 1989, «εκείνο το καλοκαίρι της ντροπής, όπου οι βουλευτές θέλαν να στείλουν συναδέλφους τους στο απόσπασμα για να αποπλυθούν οι ίδιοι από τα ανομήματά τους»,²¹⁹ **οι μηχανισμοί τιμωρητικού ελέγχου του συστήματος της ποινικής Δικαιοσύνης επιλέχθηκαν**²²⁰ **και ενεργοποιήθηκαν από πολιτικά συμφέροντα, με τη συνδρομή των εγχώριων ΜΜΕ, για την υπαγωγή του Α. Παπανδρέου σ' αυτούς, απονέμοντας προς αυτόν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στη**

²¹⁶ Luhmann Niklas, Legitimation durch Verfahren (Μετάφραση:Βαθιώτης Κωνσταντίνος), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1999, σελ. 27-30, 133.

²¹⁷ Δασκαλάκης Ηλίας, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985, σελ. 82-83.

²¹⁸ Λοβέρδος Ανδρέας, Η Ποινική Ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών στο Κοινοβουλευτικό Πολίτευμα (Πρόλογος:Ι. Μανωλεδάκη), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995, σελ. 102.

²¹⁹ Βασιλικός Βασίλης, Κ, Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 327.

²²⁰ **Επιλεκτικότητα**, κατά τον Offe, σημαίνει «τον μη τυχαίο (συστηματικό) περιορισμό ενός πεδίου δυνατοτήτων».

«διαδικασία αναδόμησης του αντικειμένου» ²²¹ μέχρι παραγωγής – κατασκευής του τελικού προϊόντος, του εγκλήματός.

Η επιλεκτικότητα δεν περιορίστηκε μόνον στην ενεργοποίηση του τότε ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου (Ν.Δ. 802/1971) περί της ποινικής ευθύνης των Υπουργών και των συμμετόχων τους, αλλά τηρήθηκε, προμελετημένα και προνοητικά, από τη μετέπειτα κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, και κατά την προαγωγή, του Αρεοπαγίτη Βασιλείου Κόκκινου στο αξίωμα του προέδρου του Αρείου Πάγου, κατά παράλειψη των πλέον των δέκα αρχαιοτέρων, σύμφωνα με την επετηρίδα δικαστών, ο οποίος, ως εκ του θεσμικού του ρόλου, και προήδρευσε στη σύνθεση του Ειδικού Δικαστηρίου. «...οι δικαστές φαίνονταν να κυνηγούν πουλιά στον αέρα : εκείνους που τους διόριζαν, τους προωθούσαν ή τους υποβάθμιζαν στην επετηρίδα, δηλαδή τους πολιτικούς. (Όπως χρειάστηκε να “υπερπηδηθούν” δεκαεννιά δικαστικοί που προηγούνταν στην ιεραρχία, για να καθίσει αυτός ο συγκεκριμένος πρόεδρος, ο Κόκκινος, στο θώκο του προέδρου του Ειδικού Δικαστηρίου)».²²²

Ο Λεωνίδας Κύρκος αναφέρει χαρακτηριστικά για τη χρήση των επιλεκτικών αυτών μηχανισμών χειραγώγησης της Δικαιοσύνης από την πολιτική εξουσία : «Η τρίτη «ανεξάρτητη εξουσία», η δικαστική, δεινοπάθησε απερίγραπτα από την επιμονή της εκτελεστικής να την ελέγξει και να την υποτάξει. Στα χρόνια του αντιδημοκρατικού οργίου μετά τον Εμφύλιο, η Δικαιοσύνη παράτησε τη ζυγαριά, έβγαλε το μαντίλι από τα μάτια και έγινε όργανο της επιβολής του νόμου της βίας της Δεξιάς, που εξυπηρετούσε και την ηγεσία του Κέντρου. Δεν έλειψαν οι περιπτώσεις των έντιμων δικαστών που αρνούσαν να δεχτούν και να εφαρμόσουν εντολές. Και πιθανότατα και τότε, οι περισσότεροι δικαστές θα ήθελαν να ασκήσουν ελεύθεροι από επηρεασμό το λειτουργήμα τους. Ο πειρασμός όμως της κομματικής εισβολής στη Δικαιοσύνη και μέσω αυτής η στήριξη της κυβερνητικής πολιτικής, δημιούργησε μια παράδοση που συνεχίζεται. Και δεν είναι τυχαίο ότι στις ημέρες της κυβέρνησης Τζαννετάκη απειλήθηκε η άρση της στήριξης του ΣΥΝ, αν ο τότε αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Μητσοτάκης επέμενε στην αξίωση του να προαχθεί στο αξίωμα του προέδρου του Αρείου Πάγου ο αρεοπαγίτης

²²¹ Δασκαλάκης Ηλίας, ό. π., σελ. 105.

²²² Βασιλικός Βασίλης, Κ, Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 369.

Βασίλειος Κόκκινος. Ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης Φώτης Κουβέλης (ΣΥΝ-ΕΑΡ), αδιάλλακτος υπέρμαχος της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης, επέμεινε μέχρι τέλους στην άρνησή του. Και μπροστά σ' αυτή την άκαμπτη στάση, που εξέφραζε τον ΣΥΝ στο σύνολό του και με την οποία συντάχθηκε και η κ. Ψαρούδα-Μπενάκη και ο Α. Κανελλόπουλος, ο Κ. Μητσοτάκης υποχώρησε. Ο κ. Κόκκινος έγινε αργότερα πρόεδρος του Αρείου Πάγου, επί των ημερών της αμιγούς κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας. Το περιστατικό όμως δείχνει τη σημασία της αλώσεως της Δικαιοσύνης δια του ιεραρχικού προϊσταμένου της».²²³

Ο Α. Παπανδρέου αρνήθηκε να πρωταγωνιστήσει στην ιστορία της επιλεκτικής αυτής ποινικής διαδικασίας και να της προσδώσει, με τη συμμετοχή και τη συναίνεσή του, νομιμοποιητικό κύρος. Αρνήθηκε την «ανάληψη / αναδοχή του υπόρρητου ρόλου» (implizierte Rollen) του εγκληματία – κατηγορουμένου και την εμπλοκή του στη δέσμευση από το πλαίσιο που τον οριοθετεί (Rollenkontext). Αρνήθηκε να απόσχει από την προσωπική του ταυτότητα, να ταυτιστεί με τον αντίστοιχο διαδικαστικό ρόλο και να εκφραστεί μέσω αυτού. Αρνήθηκε να ανεχθεί τις ειλημμένες αποφάσεις και να οδηγηθεί στα αδιέξοδα της θεσμοποιημένης σύγκρουσης και των σημαντικών δεσμεύσεων συμπεριφοράς από τον καθορισμένο δικονομικό ρόλο του. Επέλεξε, με ιδιαίτερη επιμέλεια, το ρόλο του «ωσει παρόντος», αναδεικνύοντας τη **συμβολική σημασία της δικονομικής απουσίας του**.²²⁴

«Οι λέξεις, όπως και τα χρήματα, είναι τεκμήριο αξίας. Εκπροσωπούν έννοιες και συνεπώς, ακριβώς όπως και τα χρήματα, η αντιπροσωπευτική τους αξία αυξάνεται και μειώνεται. Αλλά και η σιωπηρότητα εμπεριέχει τόσο μεγάλη αξία, όσο και οι ζωντανές εκφράσεις».²²⁵

²²³ Κύρκος Λεωνίδας, Ανατρεπτικά Απέναντι στο Χθες και στο Αύριο, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1995, σελ. 61.

²²⁴ Luhmann Niklas, ό. π., σελ. 135-141, 146, 169, 170, George H. Mead, Mind, Self and Society From the Standpoint of a Social Behaviorist, Chicago III, 1934, του ιδίου, The Philosophy of the Act, Chicago III. 1938.

²²⁵ Lippmann Walter, Κοινή Γνώμη, (Μετάφραση:Καραγιάννης Γ.), Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, σελ. 70.

4.2. Η Θεωρία της Ετικέτας (Labeling Theory).

Η προσέγγιση του θέματος της παρούσας καθώς και η ανάλυση - ερμηνεία του ερευνητικού υλικού επιχειρείται με βάση το θεωρητικό πλαίσιο της Labeling approach, σύμφωνα με το οποίο, εξετάζονται, ως προϊόν αποφάσεων συγκεκριμένων ομάδων συμφερόντων, οι διαδικασίες της επιλεκτικής ενεργοποίησης των μηχανισμών του επίσημου κοινωνικού ελέγχου για τη δίωξη, παραπομπή και Δίκη του πρωθυπουργού της Ελλάδας Ανδρέα Γ. Παπανδρέου ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου και οι συνεπαγόμενες σοβαρές κοινωνικές κυρώσεις που εκφράζονται ιδιαίτερα με το στιγματισμό.

Κεντρικό σημείο της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης αποτελεί η θέση ότι το έγκλημα και γενικότερα η παρέκκλιση καθορίζεται ανάλογα με τη **σημασία** που δίνεται σε συγκεκριμένη συμπεριφορά σε δεδομένο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Με βάση αυτή τη θεώρηση, ο Becker H. με το κλασικό έργο του *“Outsiders”* (1963) νοσηματοδοτεί τη θεωρία της αλληλεπίδρασης και ως θεωρία της ετικέτας (labeling theory), ορίζοντας : *«Παρέκκλιση δεν είναι μια ιδιότητα της πράξης που διαπράττει το πρόσωπο, αλλά μάλλον μια συνέπεια της εφαρμογής από άλλους των κανόνων και κυρώσεων σε έναν παραβάτη. Ο παρεκκλίνων είναι κάποιος στον οποίο εφαρμόστηκε επιτυχώς αυτή η ετικέτα : Παρεκκλίνουσα συμπεριφορά είναι η συμπεριφορά που οι άνθρωποι έτσι ετικετάρουν»*, με αποτέλεσμα το έγκλημα να αποτελεί το σημείο αναφοράς της επίσημης ή άτυπης (κάθε μορφής κοινωνικού ελέγχου) κοινωνικής αντίδρασης. *Έγκλημα είναι ορισμός συμπεριφοράς, εγκληματικές είναι οι πράξεις που χαρακτηρίζονται ως τέτοιες από την αντίδραση του κοινωνικού ακροατηρίου στην προσβολή συγκεκριμένων προσδοκιών του, εγκληματίας δε, αυτός που ετικετάρεται σαν τέτοιος ή αυτός στον οποίο απονέμεται η κοινωνική αυτή ταυτότητα, που είναι αποτέλεσμα της διαδικασίας στιγματισμού. Οι μηχανισμοί κοινωνικής αντίδρασης έχουν δημιουργικό ρόλο στην παραγωγή του εγκλήματος και στην κατασκευή του εγκληματία με τον ορισμό (ετικετάρισμα) συμπεριφορών ως εγκληματικών και την απονομή σε άτομα της ιδιότητας του εγκληματία, με συνέπεια να αποκτούν κρίσιμη σπουδαιότητα οι μηχανισμοί του κοινωνικού ελέγχου, που οδηγούν στην αναγόρευση κάποιου σε εγκληματία για κάποιο αληθινό ή νομιζόμενο πέρασμα στην πράξη, για την εξήγηση του τρόπου*

πρόσκτησης αυτής της ιδιότητας. Η αντίδραση είναι εκείνη που κατασκευάζει το νόημα της πράξης ως εγκληματικής και όχι το περιεχόμενό της. Η μεταβλητή «πέραςμα στην πράξη», υπάρχουσα ή μη (περίπτωση δικαστικής πλάνης) δεν ασκεί επιρροή στις συνέπειες της απονομής της ιδιότητας του εγκληματία. Το ενδιαφέρον της labeling approach επικεντρώνεται **στη διαδικασία και στους λόγους στιγματισμού συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων.**²²⁶ Η επίσημη κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα, που προέρχεται από **τα θεσμοθετημένα όργανα της ποινικής Δικαιοσύνης, επίσημου φορέα κοινωνικού ελέγχου, που κατ' εξοχήν παράγει και αναπαράγει το στιγματισμό,** συνιστά ισχυρό μηχανισμό ιδεολογικής χειραγώγησης, παράγοντας την ανεπίσημη κοινωνική αντίδραση.²²⁷

Το ζήτημα της πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας, η δύναμη να ορίζονται με επιχειρησιακό τρόπο «οι κανόνες του παιχνιδιού» με τους οποίους απαιτείται να συμφωνήσουν όλοι, απορρέει από την αντιπαράθεση των «συναινούντων» με τους «παραβάτες», που ορίζεται ως *«ιεραρχία της αξιοπιστίας»*. Κατά τον Becker, οι «παραβάτες» **ορίζονταν με σαφή τρόπο και στιγματίζονταν : η διαδικασία του στιγματισμού εξυπηρετεί την επιστράτευση της ηθικής κατακραυγής και κοινωνικού ελέγχου - κοινωνικής τιμωρίας εναντίον τους, με αποτέλεσμα την ενδυνάμωση της εσωτερικής αλληλεγγύης της «ηθικής» κοινότητας και την επιβολή της μεγαλύτερης προσαρμογής στους οριζόμενους κατά τον τρόπο αυτό ως κοινωνικούς κανόνες, όπως εύστοχα αναδεικνύει ο Durkheim : «Το έγκλημα συνενώνει και συγκεντρώνει τις ακέραιες συνειδήσεις.** Παράλληλα, πέρα από το όριο της ηθικής κατακραυγής, οι άκαμπτες πρακτικές της νομικής επεξεργασίας και επιβολής τιμωρούν, για λογαριασμό της κοινωνίας, τους «παραβάτες».²²⁸

Στην Ελλάδα, το 1989, η τότε πολιτική εξουσία, συνεπικουρούμενη από τα εγχώρια ΜΜΕ, όρισε επιλεκτικά τους « κανόνες του παιχνιδιού» για τον πολιτικό

²²⁶ Δασκαλάκης Ηλίας, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985, σελ. 18-22, Λαμπροπούλου Έφη, Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σελ. 110-121.

²²⁷ Δασκαλάκης Ηλίας, ό. π., σελ. 26.

²²⁸ Κομνηνού Μαρία, Λυριντζής Χρήστος (Επιμέλεια) Κοινωνία Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας Θεωρία και Πράξη (Μετάφραση Δέφνερ Αλέξης), Β' Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, 1989, Αθήνα, σελ. 100, 101.

της αντίπαλο Α. Παπανδρέου, παραπέμποντάς τον στη διαδικασία του στιγματισμού των μηχανισμών του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και την κοινωνική τιμωρία του, με την επίκληση της «κάθαρσης».

Ο Λεωνίδας Κύρκος, ένας από τους πολιτικούς αρχηγούς - πρωτοστάτες της «κάθαρσης», τοποθετήθηκε μεταγενέστερα ως προς τη σχετική παρεμβολή της Αριστεράς. Στο απόσπασμα που ακολουθεί, είναι πρόδηλη η απολογητική χροιά για την πολιτική γραμμή που τηρήθηκε ως προς το πρόσωπο του Ανδρέα Παπανδρέου καθώς και η αναγνώριση της πολυπλοκότητας του ζητήματος και των λανθασμένων πολιτικών χειρισμών του. Αναδεικνύονται ιδιαίτερα, ο ρόλος του εκδοτικού κατεστημένου στο ζήτημα της παραπομπής του Α. Παπανδρέου από την Αριστερά, ο χαρακτηρισμός της επιλογής της ποινικής διευθέτησης της κατάστασης ως αναγκαιότητα για την αντιμετώπιση μείζονος κοινωνικού «προβλήματος» καθώς και η ανάδειξη της «ηθικής διάστασής» του, συνοδευόμενη από την ομολογία της δράσης των αντιπολιτευομένων το ΠΑΣΟΚ πολιτικών κομμάτων ως εργολάβων ηθικής. Κυρίως όμως αναδεικνύεται η επιλεκτική χειραγώγηση των μηχανισμών του ποινικού συστήματος ως εφιαλτηρίου για την εξόντωση του πολιτικού αντιπάλου.

«Γύρω από το θέμα των σκανδάλων και το 1989, επιχειρήθηκε από το ΠΑΣΟΚ μια εκστρατεία κατά της Αριστεράς, που έπαιρνε κατά καιρούς και τη μορφή απίστευτων συκοφαντιών κατά συγκεκριμένων προσώπων. Τώρα, από μια ορισμένη χρονική απόσταση και με νηφαλιότητα, πρέπει να εκτιμηθούν τα περιστατικά της περιόδου και η στάση της Αριστεράς στις συγκεκριμένες συνθήκες... με πιέζει η ανάγκη να δώσω κάποιες εξηγήσεις και να αναφερθώ στην προσωπική μου δράση. Από τότε κύλησαν τα χρόνια. Προστέθηκαν καινούργιες εμπειρίες χρήσιμες για την εκτίμηση της περιόδου. Το '89 και οι διαφορετικές του προσεγγίσεις δίχασαν βαθειά τον δημοκρατικό-προοδευτικό κόσμο. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως έγιναν λάθη από όλες τις πλευρές. Μια συνολική αποτίμηση θα ήταν ίσως χρήσιμη, κυρίως για το μέλλον. Υπήρξαν, αλήθεια, σκάνδαλα; Κι αν ναι, έπρεπε να αποκαλυφτούν και να εκκαθαριστούν;

Στο ερώτημα κανείς δεν απαντά αρνητικά. Το ΠΑΣΟΚ αναγνώρισε ότι υπήρξαν. Και ο πρόεδρος του ζήτησε να στραφεί η έρευνα κατά παντός, για τον οποίο θα προέκυπταν ενδείξεις, «οσοδήποτε υψηλά ισταμένου». Η δυσκολότερη

πτυχή των σκανδάλων του ΠΑΣΟΚ ήταν πως είχε εμπλακεί στην ιστορία το πρόσωπο του πρωθυπουργού. Έπρεπε μήπως να αγνοηθεί αυτή η πλευρά; Όλο το κλίμα, οι αποχρώσεις ενδείξεις ωθούσαν προς την αντίστροφη κατεύθυνση. Οι καθημερινές αποκαλύψεις των εφημερίδων, οι δηλώσεις άμεσα εμπλεκομένων προσώπων, οι καταγγελίες τ. υπουργών όπως ο Στάθης Γιώτας, η απίστευτη ιστορία των 2,5 εκατομμυρίων δολαρίων που κατατέθηκαν από τον Κοσκωτά στον λογαριασμό του Μένιου Κουτσόγιωργα, αντιπροέδρου της κυβέρνησης και εμπίστου του πρωθυπουργού, όλα οδηγούσαν στη σκέψη πως η υπόθεση θα έπρεπε να διευκρινιστεί άσχετα με το «πόσο υψηλά ίστατο το πρόσωπο». Για πολλούς το θέμα ήταν απλό. Η παραπομπή ήταν η φυσιολογική διέξοδος που επέβαλε το περί δικαίου αίσθημα και η ευθύνη απέναντι στους θεσμούς. Αν επρόκειτο για οποιονδήποτε πολίτη αυτής της χώρας θα σκεφτόταν κανείς άλλη λύση; Ο πρωθυπουργός δεν είναι κι αυτός ένας πολίτης χωρίς ιδιαίτερα προνόμια έναντι των άλλων; Αυτή ήταν μια συλλογιστική που έβρισκε μεγάλη απήχηση και είχε τη θεμελίωσή της. **ΟΜΩΣ** το πρόβλημα ήταν πολύ πιο περίπλοκο, με ποικίλες διαστάσεις και φυσικά δεν έπρεπε να αποσπαστεί από το πλαίσιο των πολιτικών εξελίξεων και τη συνολική κατάσταση της ελληνικής κοινωνίας. Τώρα, μιλώντας πια από χρονική απόσταση και με όρους ιστορίας, είναι ανάγκη να ξαναδούμε την αντιφατικότητα των δεδομένων που έκαναν τον ΣΥΝ να προχωρεί με εξαιρετική προσοχή και επιφύλαξη.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο η ΕΑΡ όσο και το ΚΚΕ έμειναν όλο το πρώτο διάστημα σε απόσταση από τη θύελλα των σκανδάλων. Και δεν ήταν λίγοι εκείνοι, μερικοί ιδιαίτερα επώνυμοι, όπως οι ιδιοκτήτες των εφημερίδων, ο Χρήστος Λαμπράκης, ο Κίτσος Τεγόπουλος, ο Μπόμπολας, που καθημερινά τροφοδοτούσαν από τα έντυπά τους το θόρυβο με αδιάκοπες αποκαλύψεις, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ζητούσαν από όλους και από την Αριστερά να τοποθετηθεί στο πρόβλημα. Αν αργότερα μετέβαλαν στάση, αυτό δεν αλλάζει το γεγονός πως είχαν συμβάλει στη δημιουργία ενός ασφυκτικού κλίματος, που πίεζε στην κατεύθυνση της εκκαθάρισης. Η Αριστερά, και στις δύο εκφράσεις της προχώρησε μόνον όταν από τη συγκομιδή των στοιχείων, τη σύλληψη του Κοσκωτά στην Αμερική και τις προσπάθειες συγκάλυψης της ιστορίας από τον τότε αντιπρόεδρο Κουτσόγιωργα, που βεβαίως εξέφραζε την κυβέρνηση, πείστηκε ότι δεν

επρόκειτο για πυροτέχνημα της Δεξιάς, αλλά για συγκλονιστικό για την ελληνική κοινωνία πρόβλημα που είχε χρέος να αντιμετωπίσει.

Από τις ποικίλες διαστάσεις που είχε το πρόβλημα, την προσοχή μου συγκέντρωναν δύο, επειδή αυτές θα επηρέαζαν μακροπρόθεσμα την πορεία της ελληνικής κοινωνίας και τη θέση της Αριστεράς μέσα σε αυτήν : **η ηθική πλευρά - η σχέση της ηθικής με την πολιτική - και η πολιτική πλευρά.** Το σκάνδαλο Κοσκωτά ήταν η σταγόνα που έκανε το ποτήρι να ξεχειλίζει. Ερχόταν με αυτό στην επιφάνεια πλευρές των σχέσεων πολιτικής με την οικονομία που λειτουργούν στο καπιταλιστικό σύστημα σαν ουσιαστικό του γνώρισμα και φτάνουν στα έσχατα όρια της **διαφθοράς** σε εκφυλιστικές καταστάσεις - το ιταλικό παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό. Δεν είναι περίεργο γιατί το αίτημα της **Κάθαρσης** γίνθηκε καθολικό και γιατί η γενική αξίωση που κυριάρχησε ήταν να χυθεί άπλετο φως. **Η πραγματοποίηση της Κάθαρσης φαινόταν να είναι προϋπόθεση για την εξογίανση και την αναγέννηση της ελληνικής κοινωνίας** **Η ηθική διάσταση της κάθαρσης** ευαισθητοποιούσε ιδιαίτερα τον κόσμο της Αριστεράς... **Η Αριστερά είχε το χρέος να ζητήσει την εκκαθάριση της υπόθεσης. Και να ζητήσει την αποκατάσταση νέων σχέσεων Ηθικής και Πολιτικής...**

Ως προς την πολιτική διάσταση του σκανδάλου : Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η **ΝΔ** χρησιμοποίησε το σκάνδαλο Κοσκωτά ως πολιορκητικό κριό για να επιτύχει την ανατροπή της κυβέρνησης Παπανδρέου. Στην υπόθεση των σκανδάλων της εποχής εκείνης υπάρχουν πάρα πολλές σκοτεινές πλευρές που κάποτε, υποθέτω, θα δουν το φως. Δεν χρειαζόταν όμως πολιτική διαίσθηση για να εκτιμήσει κανείς τις προσπάθειες της **ΝΔ** να μεγιστοποιήσει τα φαινόμενα, ακόμα και να προσθέσει σ' αυτά, με τη μέθοδο των κατασκευασμένων αποκαλύψεων, και άλλα. ...Εκεί, κατά τη γνώμη μου, η **Αριστερά** διέπραξε το βασικό πολιτικό λάθος : να ψηφίσει την παραπομπή του αρχηγού του **ΠΑΣΟΚ...**

Πιστεύω ότι η παραπομπή του τέως πρωθυπουργού ήταν λάθος. Και διατηρώ στο ακέραιο το δικό μου μερτικό - αυξημένο λόγω θέσεως – σ' αυτό το λάθος. Η απόφαση του ΣΥΝ στάθηκε περισσότερο στις ηθικές πλευρές και στις πλευρές που αφορούσαν την απρόσκοπτη λειτουργία των θεσμών ...και δεν εκτίμησε σωστά τις πολιτικές πλευρές : Πώς η παραπομπή που στηριζόταν σε «αποχρώσεις

ενδείξεις» θα καταγραφόταν στην πολιτική πραγματικότητα, πώς θα επηρέαζε τις εξελίξεις, πώς και αν θα συνέβαλε στη διαλεύκανση των σκανδάλων. Πολλά στελέχη του ΠΑΣΟΚ σε ιδιαίτερες συνομιλίες τους προειδοποιούσαν τον ΣΥΝ να μη διαπράξει αυτό **το πολιτικό λάθος**, γιατί το αποτέλεσμα θα ήταν να υπάρξει η μέγιστη συσπείρωση γύρω από το πρόσωπο του αρχηγού, να κηρυχθεί το κίνημα υπό διωγμόν και να εκλυθούν όλες οι πολιτικές και συναισθηματικές αντιδράσεις που η απόφαση αυτή θα προκαλούσε. *...Η στάση του ΣΥΝ το καλοκαίρι του '89 θα αποτελεί αντικείμενο έρευνας και σχολιασμού για χρόνια... Η κάθαρση που επιδίωξε με επιμονή ο ΣΥΝ δεν έγινε. Όπως συνόψισε στη δίκη ο Ν. Κωνσταντόπουλος, «οι πάντες και τα πάντα παρήλασαν από το Ειδικό Δικαστήριο εκτός από την Αλήθεια»..²²⁹*

Η εκστρατεία και πανστρατιά της «κάθαρσης», με Αρχαγγέλους, εξαπτέρυγα και εργολάβους ηθικής δεν έπεισε για τις προθέσεις της και δεν ικανοποίησε τους μεγαλόπνοους, προσχηματικά εξαγγεληθέντες, πολιτικούς στόχους.

²²⁹ Κύρκος Λεωνίδας, ό. π., σελ. 100-113.

*Συνεχίζεται η ποινικοποίηση
της πολιτικής μας ζωής. Συνεχίζονται οι
διωγμοί των μη ημετέρων.²³⁰*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1. Η Παραπομπή του Ανδρέα Παπανδρέου – Η στάση του λόγου των ΜΜΕ

Το πολιτικό παρασκήνιο που καθόρισε, με την επιλογή της ποινικής διαδικασίας, την παραπομπή και τη Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, τα μοναδικά χαρακτηριστικά αυτής της Δίκης καθώς και ο **στιγματιστικός ρόλος** των ΜΜΕ, αποτυπώνονται, με σεβασμό προς την ιστορική αλήθεια, από τον Αντώνη Βγόντζα: *«Ήταν μοναδική. Ξεχωριστή με τα περισσότερα κριτήρια. Μοναδική για ένα αναντικατάστατο στοιχείο της. Πολιτική ΔΙΚΗ με όλα τα κριτήρια. Κατηγορούμενος κορυφαίος πολιτικός αρχηγός. Πρωθυπουργός της Ελλάδας για οκτώ χρόνια. Μέχρι τότε. Και αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Σε ένα διάλειμμα άγνωστης διάρκειας. Με μια σταθερή μάζα εκλογέων, που έφτανε το σαράντα τοις εκατό, ή κοντά σ αυτό. Είχε, βέβαια, αντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα υγείας. Τα είχε ξεπεράσει προσωρινά. Και σ' αυτό πόνταραν οι αντίπαλοί του. Κυρίως εκείνοι που είχαν συγκρουστεί σκληρά μαζί του στο παρελθόν. Στην οθόνη των ρήξεων του εμφανίστηκαν και πρώην φίλοι του. Συμμαχητές του. Ή και ιδεολογικά τέκνα του...για τη διαχείριση της εξουσίας.*

Και η κατηγορία περιστρεφόταν γύρω από τη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας των τελευταίων χρόνων του στην εξουσία. Τον μέμφονταν. Για αθέμιτα δώρα από μεγαλοπατεώνα... Ακόμα και για τα νοσήλιά του. Ως ηθικό

²³⁰ Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, 31 Χρόνια Πολιτικής Δημιουργίας, Πρόλογος : Μ. Ν. Ράπτης (Πάμπλο), Επιμέλεια-Επιλογή Κειμένων : Χρήστος Η. Χαλαζιάς, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996, σελ. 46, 47, σελ. 187.

αυτουργό στην απιστία διοικητών μεγάλων δημόσιων οργανισμών και επιχειρήσεων. Για την παροχέτευση του δημόσιου κορβανά στα βρόμικα ταμεία της τράπεζας του μεγαλοαπατεώνα.

Βαριές κατηγορίες για έναν πρωθυπουργό, που τον είχε λατρέψει ο λαός του. Και τον είχε εμπιστευθεί με καθαρές εντολές δύο φορές. Μέχρι τότε.

Τη ΔΙΚΗ την οργάνωσαν οι αντίπαλοι του. Ανέσυραν από το βυθό της αρχαιότητας των ανωτάτων δικαστών το δικαστή, που ήταν έτοιμος από καιρό. Παραπέμφθηκε με καθαρά πολιτικές αποφάσεις. Και με πολιτικό σκεπτικό. Ο ίδιος κατήγγειλε, από την πρώτη στιγμή, τους κατηγορούς του. Για όλα και για χαλκευμένα στοιχεία. Χαρακτήρισε ο ίδιος τη δίωξή του «πολιτική» και προσδιόρισε το στόχο τους. Τη δική του προσωπική εξόντωση. Και το διαμελισμό και την υφαρπαγή της παράταξης που ίδρυσε. Με την προετοιμασία της, τη διεξαγωγή της και την απόφαση της επιχειρήθηκε να ξαναχαραχτεί ο εσωτερικός πολιτικός χάρτης της Ελλάδας. Μια καινούρια διανομή της εσωτερικής πολιτικής εξουσίας. Τόσο στο χώρο των προοδευτικών και αριστερών δυνάμεων όσο και στο χώρο της συντηρητικής παράταξης.

Είναι η μόνη μεγάλη και ιστορική πολιτική ΔΙΚΗ στην οποία αθωώθηκε ο κατηγορούμενος πολιτικός ηγέτης. Στην πρώτη φάση κατηγορήθηκε για το σκάνδαλο Κοσκωτά. Για τα «δώρα», που πήρε από αυτόν. Για την ενεργό συμμετοχή του σε εγκλήματα που διαπράχθηκαν από πρόσωπα που τα είχε νομιμοποιήσει αυτός.

Την παραπομπή του την αποφάσισε μια ετερόκλητη ιδεολογικά και πολιτικά συμπαράταξη κομμάτων και προσώπων. Οι αντίπαλοί του συνέλεξαν τα αποδεικτικά σε βάρος του στοιχεία. Στη ΔΙΚΗ προήδρευσε ο Βασίλης Κόκκινος. Τριακοστός τέταρτος στην επετηρίδα των ανωτάτων δικαστών. Πριν προαχθεί στη θέση του προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ποινικής και Πολιτικής Δικαιοσύνης. Δεν εγκατέλειψε το έδρανο του προέδρου καθ' όλη τη διάρκεια μιας ΔΙΚΗΣ που διήρκεσε δέκα περίπου μήνες. Από τις 11 Μαρτίου 1991 έως τη νύχτα της 16^{ης} προς 17^η Ιανουαρίου 1992. Μόνο μια φορά απομακρύνθηκε από το προεδρικό έδρανο. Για να απαντήσει σε δεινή κατηγορία. Ότι δεν ήταν αμερόληπτος και πολιτικά ουδέτερος. Ότι δεν ήταν ανεξάρτητος.

Οι αντίπαλοι του Ανδρέα Παπανδρέου δεν οργάνωσαν μόνο τη ΔΙΚΗ του. Με την τεράστια δύναμη του κρατικού μηχανισμού επιχείρησαν να ελέγξουν την επικοινωνιακή εικόνα της ΔΙΚΗΣ. Έφεραν τη ΔΙΚΗ μέσα στο σπίτι κάθε Έλληνα. Εγκατέστησαν την εικόνα της και στο πιο μικρό καφενείο. Ο «διεφθαρμένος» Ανδρέας Παπανδρέου έπρεπε να τιμωρηθεί εξοντωτικά. Και να συντριβεί ολοκληρωτικά. Ηθικά και πολιτικά. Ιστορικά.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου αθώωθηκε. Πανηγυρικά. Σε μια ΔΙΚΗ στην οποία μάλιστα δεν συμμετείχε.

Δεν υπάρχει ιστορικό προηγούμενο. Στη νεότερη Ελλάδα δεν γνωρίσαμε ούτε μία πολιτική ΔΙΚΗ με κατηγορούμενο ηττημένο πολιτικό, οργανωμένη από τους αντιπάλους του, που κατέληξε στην αθώωσή του. Ούτε στους προηγούμενους αιώνες. Ούτε σε άλλους λαούς. Αυτό το προηγούμενο πρέπει να έχει την ερμηνεία και την εξήγησή του. Δεν ήταν ατύχημα. Ούτε σύμπτωμα μιας πλατιάς σκοτεινής συναλλαγής ή και συννομωσίας».²³¹

Ο ίδιος συγγραφέας αποσαφηνίζει με αναδρομή στο ιστορικό παρελθόν, την παρασκηνιακή σύμπραξη και τις πολιτικές σκοπιμότητες της «ετερόκλητης ιδεολογικά και πολιτικά συμπαράταξης κομμάτων και προσώπων» (Δεξιάς και Αριστεράς), που μεθόδευσε και προκάλεσε την παραπομπή του Ανδρέα Παπανδρέου σε Δίκη, με τη συνδρομή των εγχώριων ΜΜΕ, τα οποία ανέδειξαν απροκάλυπτα το στιγματιστικό τους ρόλο προς εξυπηρέτηση συντεχνιακών συμφερόντων :

«Ο Ανδρέας Παπανδρέου με τον Κώστα Μητσοτάκη δεν τα βρήκαν ποτέ. Ο τελευταίος έβλεπε τον εαυτό του διάδοχο του Γέρου της Δημοκρατίας στην Ένωση Κέντρου του 1961. Είχε ηγετικά προσόντα. Εξαιρετική κοινοβουλευτική παρουσία. Δεν ήταν σπουδαίος ρήτορας. Είχε, όμως, λόγο με μεταδοτικότητα. Είχε επιχειρήματα. Είχε ικανότητα πάθους. Είχε κοινοβουλευτικό ύφος. Όχι σπάνια, κυριαρχούσε στη μεγάλη αίθουσα του Κοινοβουλίου. Ήξερε να κάνει και ανοίγματα προς την Αριστερά. Στα χρόνια της άσκησης κυβερνητικών καθηκόντων μετά την αποστασία, έβγαλε από τις φυλακές τον Χαρίλαο Φλωράκη και τους τελευταίους αριστερούς. Η απροσδόκητη είσοδος του Ανδρέα Παπανδρέου στην πολιτική, το

²³¹ Αντώνης Ν. Βγόντζας, Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010, σελ. 19-21.

1963, τον έσπρωξε σε επιλογές παρασκηνίου. Η αποστασία ήταν το τραγικό ιστορικό λάθος του. Το πλήρωσε με αρκετές δεκαετίες πολιτικού περιθωρίου. Για μεγάλα τμήματα του ελληνικού λαού, το ιστορικό του παράπτωμα δεν το έχει εξοφλήσει ακόμα. Η ανάδειξή του στην αρχηγία της Νέας Δημοκρατίας το 1984 έδωσε το έναυσμα για μια θανάσιμη πολιτική αντιπαράθεσή του με τον Ανδρέα Παπανδρέου. Για πολλούς, μια προσωπική βεντέτα που ξεκινούσε από τα παλιά. Για αρκετούς, μια ταυτόχρονη ιδεολογική αντιπαράθεση ανάμεσα στη νεοφιλελεύθερη Δεξιά και στην Κεντροαριστερά. Την εκλογή του Κώστα Μητσοτάκη ως αρχηγού της Νέας Δημοκρατίας ο Ανδρέας Παπανδρέου την υποδέχθηκε με τον αφορισμό του ως «Εφιάλτη της δημοκρατικής παράταξης, της ίδιας της Δημοκρατίας». Και αρνήθηκε κάθε διάλογο μαζί του. Τις εθνικές εκλογές, που επακολούθησαν, τον Ιούλιο του 1985, ο Ανδρέας Παπανδρέου τις κέρδισε. Στις εκλογές της 18ης Ιουνίου 1989, ο Κώστας Μητσοτάκης κατέκτησε σχετική πλειοψηφία. Και επιχειρώντας ένα μεγάλο πολιτικό και ιστορικό άλμα προς την παραδοσιακή Αριστερά, έδειξε στο δοκιμαζόμενο από σοβαρές ασθένειες Ανδρέα Παπανδρέου το εδώλιο του κατηγορουμένου στο Ειδικό Δικαστήριο.

...Η εξουσία οδηγεί συχνά στην αλαζονεία. Και η αλαζονεία περιχαράκωνει τους χώρους επιρροής και απήχησης με ολοένα μικρότερο ορίζοντα. Το 1985 δεν ήταν όπως το 1981. Το 1981 το ΠΑΣΟΚ είχε δυναμική. Το 1985 είχε δύναμη. Το 1981 το ΠΑΣΟΚ προσέφερε στην **Αριστερά** και τη νομιμοποίησή της και τη μοιρασιά στον πολιτικό λόγο. Το 1985 η Αριστερά έπρεπε να υπερασπίσει το δικό της χώρο. Το 1981 το ΠΑΣΟΚ είχε συγκινήσει το 48% του εκλογικού σώματος. Το 1985 κατάφερε να συγκρατήσει σχεδόν το 46%. Μια εύλογη μικρή πτώση, μετά από τέσσερα θυελλώδη χρόνια. Το 1981 το ΚΚΕ έλαβε ποσοστό 10,93% των εκλογέων. Το 1985, μετά τη σύμπραξη στην εκλογή του Χρήστου Σαρτζετάκη ως Προέδρου της Δημοκρατίας, έχασε το 1% των ψηφοφόρων του. Και μία έδρα. Η Νέα Δημοκρατία είχε αρχίσει να διεισδύει στο μεσαίο χώρο. Και το ΠΑΣΟΚ, αντίστοιχα, έσπρωχνε την Αριστερά σε μη ρεαλιστικές επιλογές και θέσεις. Σε μικρότερους χώρους. Η πρώτη δοκιμασία στις σχέσεις του ΠΑΣΟΚ με τις άλλες πολιτικές δυνάμεις εμφανίστηκε με τις δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 1986. Στις εκλογές που επακολούθησαν, και τους τρεις μεγάλους δήμους της χώρας τούς κέρδισε η Νέα Δημοκρατία. Όπου χρειάστηκε δεύτερος γύρος, η Αριστερά στήριξε τον δεξιό

υποψήφιο. Αυτό ήταν και η αρχή του τέλους της πολιτικής ηγεμονίας του ΠΑΣΟΚ... Και οι τρεις δήμαρχοι κήρυξαν την άνοιξη της ελεύθερης ραδιοφωνίας. Μάζεψαν κοντά τους πιο ταλαντούχους παλιούς και νέους δημοσιογράφους. Η συντηρητική παράταξη άρχισε να εκφωνεί «εκσυγχρονιστικό» λόγο. Ο Ανδρέας Παπανδρέου γρήγορα κατανόησε το πρόβλημα και έσπευσε να νομιμοποιήσει την τοπική ραδιοφωνία. Πολύ γρήγορα μοίρασε προσωρινές έστω άδειες. Δεν κατάφερε, όμως, να διαπλάσει τις κοινωνικές και ιδεολογικές δυνάμεις που θα μπορούσαν να στηρίξουν το έργο του. **Την υπόθεση της αντιπολίτευσης στον Ανδρέα Παπανδρέου ουσιαστικά την ανέλαβαν οι νέοι ιδιοκτήτες και τα στελέχη των ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας».**²³²

Ο έντονα **στιγματιστικός** ρόλος του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου εκείνης της περιόδου σε βάρος του Ανδρέα Παπανδρέου, όπως καταφανώς αναδεικνύεται, κυρίως, από τα αντίστοιχα πρωτοσέλιδα, πριν αυτός κριθεί ή (κατα)δικαστεί από τα αρμόδια δικαστικά όργανα, επεξηγείται, τόσο από την ύπαρξη του κοινού μετώπου συμφερόντων που ένωνε το τότε θορυβηθέν εκδοτικό κατεστημένο, από την αιφνίδια και ραγδαία άνοδο – επέλαση του «νεόκοπου τραπεζίτη» Γ. Κοσκωτά στο χώρο των ΜΜΕ με την ανοχή και την εύνοια της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, όσο και από τις πράγματι «δύσκολες σχέσεις» του Ανδρέα Παπανδρέου με τον Τύπο. «Ο Ανδρέας Παπανδρέου δεν ευτύχησε να απολαμβάνει άκοπα τις σχέσεις του με τον Τύπο. Οι παραδοσιακοί εκδότες δεν τα βρήκαν εύκολα μαζί του. Ο Ανδρέας δύσκολα τους εμπιστευόταν. Ο ρόλος της «Ελευθερίας» στην αποστασία του 1965 περιόρισε σημαντικά την εμπιστοσύνη του απέναντι στον Τύπο. Δεν εμπιστευόταν εύκολα τους δημοσιογράφους».²³³

Η ραγδαία και απροσδόκητη άνοδος του Γ. Κοσκωτά στο χώρο των ΜΜΕ, σηματοδότησε και καθόρισε τις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις.

«Μέσα σε ελάχιστα χρόνια, από τις 3 Σεπτεμβρίου 1979 έως τον Οκτώβριο του 1988, ο Γιώργος Κοσκωτάς κατάφερε σχεδόν τα πάντα. Προσελήφθη ως διευθυντικό στέλεχος της Τράπεζας Κρήτης. Με ψευδή και πλαστά πιστοποιητικά σπουδών. Ακόμα και μεταπτυχιακών. Στις ώρες του θριάμβου του υπέγραφε και ως διδάκτωρ. Απέκτησε το 2% των μετοχών της τράπεζας με χρήματα από την ίδια την

²³² Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 55, 56, 71, 72.

²³³ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 72, 76-78.

τράπεζα. Και με χρήματα των καταθετών της τράπεζας απέκτησε, μέσα σε τέσσερα χρόνια, την πλειοψηφία των μετοχών της. Ίδρυσε από το 1982 την εκδοτική εταιρεία «ΓΡΑΜΜΗ Α.Ε.». Και στην ιδιοκτησία της εναπέθεσε διαδοχικά υπερσύγχρονες εκδοτικές εγκαταστάσεις στην Παλλήνη, τα περιοδικά Ένα, Και, Μία, TV3, Δύο, Τέταρτο, τις εφημερίδες Βραδυνή, Καθημερινή, 24 Ώρες. Αγόρασε την «ΠΑΕ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΣ» και υπερτιμημένους πολλούς ποδοσφαιριστές. Και τον πανάκριβο Λάγιος Ντέταρι. Για να γονατίσουν μπροστά του χιλιάδες φίλαθλοι, σε χρόνο που οι πρώτες ενδείξεις για τις εγκληματικές του πράξεις μετατρέπονταν σε ισχυρές πιθανολογήσεις για οργανωμένη εγκληματική δραστηριότητα. Δεν κατάφερε, την τελευταία στιγμή, να αγοράσει την Τράπεζα Κεντρικής Ελλάδος, το Σεπτέμβριο του 1986. Κατάφερε, όμως, να δωροδοκήσει κορυφαίο υπουργό των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ. Και να δημιουργήσει σοβαρές υπόνοιες πολλών άλλων δωροδοκιών πολιτικών προσώπων σε μεγάλα και μικρά κόμματα του ελληνικού Κοινοβουλίου. Εξαπάτησε πολλούς. Και στο δημόσιο χώρο και στον ιδιωτικό. Στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Και ενοχοποίησε αρκετούς. Σχεδόν όλους με τους οποίους συνεργάστηκε. Άλλοι γνώριζαν και συμμετείχαν με πρόθεση στις εγκληματικές πράξεις του. Και άλλοι παγιδεύτηκαν. Τουλάχιστον από βαριά αμέλειά τους.

Η αρχή της διαφάνειας στον Τύπο θα μπορούσε βέβαια να αποτρέψει το άθλιο φαινόμενο Κοσκωτά. Αν, φυσικά, είχε θεσμοθετηθεί έγκαιρα. Στη δεκαετία του '80 οι ανακατατάξεις στον Τύπο ήταν έντονες έως δραματικές. Στην Ελλάδα, διάφοροι επιχειρηματίες κατανόησαν την πραγματική δύναμη των ΜΜΕ. Κανένας δεν την είχε υποτιμήσει στα προηγούμενα χρόνια. Κανένας δεν είχε καταλήξει σε ακριβή ανάλυση των ρευμάτων και των καινοτομιών που θα εισέβαλαν τα επόμενα χρόνια. Στην Ελλάδα εμφανίστηκαν πολλές προσπάθειες δημιουργίας νέων εκδοτικών συγκροτημάτων. Κάποιοι είχαν υπερτιμήσει τις δυνάμεις τους. Ορισμένοι από αυτούς έμπλεξαν, τελικά, με τη Δικαιοσύνη. Και κάποιοι απλώς έχασαν τα λεφτά τους. Ένας γνώρισε τη μεγάλη επιτυχία και στήριξε την πιο λυσσαλέα επίθεση κατά του Ανδρέα Παπανδρέου. Ο Γεώργιος Κοσκωτάς του Βασιλείου και της Σταυρούλας, που γεννήθηκε στην Αθήνα το 1954, ήταν βαθιά ανήθικη προσωπικότητα, χωρίς δισταγμούς και αναστολές. Σε όλες τις φάσεις της ζωής του που μας ενδιαφέρουν. Με εγκλήματα, κατ' εξακολούθηση, απέκτησε την όποια υλική και κοινωνική δύναμη του. Με εγκλήματα, κατ' εξακολούθηση, επιχείρησε να

διατηρήσει και να συντηρήσει τον αθέμιτο πλούτο του. Με εγκλήματα, κατ' εξακολούθηση, και γενική καταπάτηση των ελάχιστων κανόνων συμπεριφοράς, προσπάθησε να αμυνθεί, να υπερασπιστεί τον εαυτό του και να διαχειριστεί την πτώση του. Ο Γ. Κοσκωτάς, αρχικά, προσέγγισε το περιβάλλον του Κώστα Μητσοτάκη. Συνεταιρίστηκε με το γαμπρό του, άλλους συγγενείς και φίλους του. Το πρώτο επιτυχημένο έντυπο του Κοσκωτά, το περιοδικό Ένα, το έστησε, το δημιούργησε ο Παύλος Μπακογιάννης. Όταν ο Γ. Κοσκωτάς διαπίστωσε ότι η ηγεμονία του Ανδρέα Παπανδρέου θα είχε διάρκεια, έκανε στροφή προς το ΠΑΣΟΚ. Και επέλεξε τους πιο φιλόδοξους. Αναζήτησε, βέβαια, και στελέχη στο χώρο της Αριστεράς. Και της διανόησης. Ο Ανδρέας Παπανδρέου δεν είχε καμιά σχέση με όλα αυτά. Δεν του ήταν δυσάρεστη η εμφάνιση των νέων εντύπων. Ίσα ίσα μάλιστα. Τον απάλλασσε από την αναπνοή των παραδοσιακών εκδοτών. Όμως... Δεν ήταν αυτός που συνέλαβε την έκδοσή τους. Ούτε τα καθοδήγησε. Ούτε ασχολήθηκε με τη χρηματοδότησή τους».²³⁴

«Υπάρχει ο χαρακτήρας Παρθένης και ο παραχαράκτης Κ. ... Ξέρουμε όλα για την πτώση. Αίγα για την ιλιγγιώδη του άνοδο, που κράτησε ωστόσο εφτά ολόκληρα χρόνια...»²³⁵

«Μια τράπεζα - το κατάλαβε πολύ νωρίς αυτό, γιατί ήταν έξυπνος - μπορούσε να την κλέψει κανείς χωρίς καμιά βία. Η βία φέρνει τη φυγή, την παρανομία, ενώ εκείνος μπορούσε, χωρίς κουκούλα, χωρίς όπλο, χωρίς "στάκαμαν", σάκους, παπούτσια Adidas, χωρίς τρεχαλητά, λιποθυμίες ανώφελες κι εκφοβιστικούς πυροβολισμούς, όντας ο ίδιος υποδειγματικός υπάλληλος, χωρίς ν' ανοίξει η μύτη κανενός, να κλέψει μια τράπεζα με τα κόλπα της ίδιας της τράπεζας και να μείνουν όλοι στο τέλος, κλέφτες και κλεμμένοι, το ίδιο ικανοποιημένοι. Έπρεπε όμως γι' αυτό να βρεθεί μια χώρα σχετικά υπανάπτυκτη, όπου οι κάτοικοί της να ασχολούνται στη συντριπτική πλειοψηφία τους με το ποδόσφαιρο και την πολιτική, όπου οι ηλεκτρονικοί εγκέφαλοι να μην είχαν φτάσει ακόμα ή, και να είχαν φτάσει, να μην ξέραν ακόμα οι άνθρωποι να τους χρησιμοποιούν, μια χώρα που να μην είχε ακόμα αναπτύξει, όπως η ίδια η Αμερική που το εφηύρε, το νέο

²³⁴ Αντώνης Ν. Βγόντζας, Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010, σελ. 59, 60, 73-75.

²³⁵ Βασιλικός Βασίλης, Βασιλικός Βασίλης, Κ, Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 19.

χρώμα του χρήματος και όλους τους μηχανισμούς της αυτοπροστασίας του, κοντολογίς μια χώρα καθυστερημένη και συναισθηματική, που να ζει στον περασμένο αιώνα. Και τέτοια χώρα, από κληρονομιά και παράδοση, ήταν η δικιά του, η Ελλάδα μας... Η Ελλάδα είναι ένα οικόπεδο, που το λυμαίνονται οι λίγοι. Κι αν κάποτε συμπαθούσε εκείνον τον πρωθυπουργό, τον Ανδρέα Παπανδρέου, που τελικά τον κατέστρεψε, δεν ήταν γιατί ήταν κι εκείνος πολύτεκνος. Ήταν, κυρίως, γιατί κι αυτός είχε γυναίκα Αμερικάνα».²³⁶

«Ο Κ. έγκαιρα διέγινωσεν... το πάθος των Πασόκων να έχουν φιλικό Τύπο ή Τύπο απονευρωμένο, άνευρη δημοσιογραφία, χολιγουντιανή. Και προσφέρθηκε... δόθηκε με πάθος στην εξαγορά των αντίπαλων εφημερίδων. Για να μη βλέπουν οι ιθύνοντες κάθε πρωί πρωτοσέλιδα που τους εκνευρίζουν... Για να φτιάξει τον “Τύπο των άλλων” έμεινε με τον “Τύπο των ήλων”».²³⁷

«Μεγάλη αναστάτωση έπεσε... με την εμφάνιση του Κ. στο χώρο του Τύπου. ...στη δημοκρατία, όλα μπορεί να μοιάζουν με παντού, εκτός από ένα : τον **Τύπο**· που, φυσικά, τα οχτώ δέκατα του πληθυσμού δεν τον διαβάζουν, αλλά εκείνο που μετρά είναι τα δύο δέκατα, κι απ’ αυτά τα δύο, πάλι το δύο τοις εκατό που κυβερνά και παίρνει τις αποφάσεις». **Ο Τύπος** είναι μια συντεχνία με κλειδαμπαρωμένες πόρτες. Δεν επιτρέπει ξενομπάτες. Μιλάμε βέβαια για τον Τύπο μιας υπανάπτυκτης χώρας, όπου οι ιδιοκτήτες των εφημερίδων... ξημεροβραδιάζονται τις νύχτες σε πλήρη σύμπνοια πάνω στην πράσινη τσόχα, ενώ τη μέρα βάζουν τους έμμισθους δημοσιογράφους τους να τσακώνονται από τα αντίπαλα έντυπά τους. Μιλάμε για το ότι “οι πέντε εμείς τα βρίσκουμε στο χαρτί, ενώ το δημοσιογραφικό χαρτί το μοιραζόμαστε, για να το πουλήσουμε ακριβότερα στους αναγνώστες μας”. Έτσι, ο Τύπος, η συντεχνία του Τύπου, επιτρέπει σε νεοσσούς να εμφανίζονται, να χαλούν του κόσμου τα λεφτά και να κλείνουν. Επιτρέπει σε φιλόδοξους επιχειρηματίες να επενδύουν στο χωράφι τους, για να έχουν ένα μέσο πίεσης στην εκάστοτε εξουσία. Όλα αυτά, η μασονία του Τύπου τα θεωρεί θεμιτά, κι όταν αναγγέλλεται η έκδοση μιας καινούριας εφημερίδας, οι λίγοι αυτοί, οι μετρημένοι στα δάχτυλα του ενός χεριού, που έχουν μοιράσει την τράπουλα και δεν είναι διατεθειμένοι να επιτρέψουν σε άλλους παίκτες να μπουν στο παιχνίδι, επιχαίρουν. Τους φεύγουν δυο τρεις

²³⁶ Βασιλικός Βασίλης, ό. π., σελ. 25, 44.

²³⁷ Βασιλικός Βασίλης, ό. π., σελ. 130-132, 162.

επίλεκτοι δημοσιογράφοι, γιατί τους τάζουν στη νέα εφημερίδα που πρόκειται να βγει διπλάσιο μισθό, και περιμένουν να δουν πώς θα πάει.

Από την αρχή του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, η έκδοση μιας εφημερίδας αποτελούσε το θεμιτό όνειρο του καθενός που είχε πιάσει λίγα λεφτά κι ήθελε να παίζει κάποιο ρόλο στα κοινά. Άπειρα φύλλα κυκλοφόρησαν για να ενδυναμώσουν ακριβώς εκείνα που έμελλε να επιζήσουν. Οι ιδιοκτήτες αγάλλονται όταν βλέπουν κάθε τόσο να κατεβαίνουν στη δύσκολη αρένα τους νεοφώτιστοι, φιλόδοξοι, που ελπίζουν να ταραξουν τα νερά, και να ξοδεύουν λεφτά στη διαφήμιση, να πουλούν την πρώτη μέρα τριακόσιες χιλιάδες φύλλα του εντύπου τους κι από τη δεύτερη να πέφτουν στις τριάντα χιλιάδες, να μπαίνουν δηλαδή στον πάγκο τους, να τιμωρούνται για το ατόπημά τους. Και μερικοί που μένουν για ένα μήνα, δυο μήνες, ακόμα και χρόνο καμιά φορά, με παθητικό συνέχεια, μια μέρα, όπως γεννήθηκαν από το μηδέν, στο μηδέν επιστρέφουν.

Το “Βήμα” και τα “Νέα” του Συγκροτήματος άντεξαν όλους τους κλυδωνισμούς της νεότερης ιστορίας μας και επέζησαν θριαμβευτικά, με μόνη πληγή τη συρρίκνωση του “Βήματος” από καθημερινό σε κυριακάτικο φύλλο. Η “Καθημερινή”, που έκλεισε επί χούντας, φυτοζώησε όλα τα επίλοιπα χρόνια της, μην μπορώντας να περάσει το φράγμα που θα της εξασφάλιζε την επιβίωση, ωστόσο έζησε, σαν τις γεροντοκόρες που επιζούν των πλουσίων, παντρεμένων γυναικών, ώσπου την αγόρασε ο Κ. Η “Ακρόπολις” και η “Απογευματινή” είχαν κι αυτές πολλά σκαμπανεβάσματα, κι όπως ανήκαν στον ίδιο Όμιλο, η πρωινή θυσιάστηκε για να μείνει η απογευματινή εκδοχή της. Η “Βραδυνή” είχε πολλά προβλήματα. Της τα έλυσε κι αυτά ο Κ αγοράζοντάς την. Η “Ελευθεροτυπία” βγήκε πάνω σε μια κρίση του Τύπου το 1974, όταν οι τυπογράφοι κάναν απεργία για να αποτρέψουν την είσοδο της φωτοσύνθεσης, εκμεταλλεύτηκε σωστά την κρίση και ρίζωσε. Το ίδιο μπόρεσαν να ριζώσουν κι ο “Ελεύθερος Τύπος” και το “Έθνος”, που βγήκαν αργότερα. Ιδιοκτήτες και των δύο ήταν δύο μεγαλοεργολάβοι. Ρίζωσε και η “Αυριανή”, των αδελφών Ουρή, που πουλιόταν στη μισή τιμή από τις άλλες, ενώ η “Μεσημβρινή” δεν είχε πρόβλημα επιβίωσης. Τη συντηρούσαν τα πετρέλαια των αφεντικών της. Πολλές όμως είναι οι εφημερίδες που βγήκαν κι έκλεισαν. Όταν λοιπόν ο Κ παρουσιάστηκε στον ορίζοντα, δύο χρόνια μετά που αγόρασε την Τράπεζα Κρήτης, κι ανάγγειλε την έκδοση μιας καινούριας απογευματινής

εφημερίδας, των “24 Ωρών”, και κατοχύρωσε τον τίτλο της στο Πρωτοδικείο (κλεμμένος, είπαν αργότερα, ήταν κι ο λογότυπος της εφημερίδας από την “USA Today”), εκεί που ως τότε δεν είχε ενοχληθεί κανείς με τα περιοδικά “Ένα”, “Δύο”, “Τρία”, “Τέταρτο”, ξάφνου, το χτύπημα έπρεπε να δοθεί γερά, γιατί ο Κ. δεν είχε ζητήσει την άδεια από κανέναν για να μπει στο παιχνίδι. Το χτύπημα το έδωσε το “Έθνος” με ένα δημοσίευμα πρωτοσέλιδο: “Η Μαφία πίσω από την αγορά της Τράπεζας” και με τη φωτογραφία του Παιδοβούβαλου στο πλάι. Όταν λοιπόν ο Παιδοβούβαλος όρμηξε σαν ταύρος εν υαλοπωλείω στην εκδοτική αγορά, οι πέντε μεγαλοεκδότες (από τους οποίους οι πιο δραστήριοι ήταν τέσσερις, δηλαδή οι, εξής τρεις, που γίναν δύο, δηλαδή ο πανέξυπνος Γίτσος Τεκόπουλος της “Ελευθεροτυπίας”) ταραχτήκαν πολύ. Ο Παιδοβούβαλος δεν εξετίμησε αρκούντως τις ικανότητες των αντιπάλων του. Νόμιζε ότι τον κάλυπτε “υπεραρκούντως” η κυβέρνηση. Δεν γνώριζε ότι και η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, ανομοιογενής στη σύνθεσή της, ήταν κι αυτή έρμαιο του Τύπου.

Οι συνασπισμένοι εκδότες δεν τρόμαξαν τόσο με τις αστρονομικές τιμές όπου έφτασαν, λόγω Κ., οι μισθοί των δημοσιογράφων. Τους είχε πάρει πολλά και ικανά στελέχη τους - εκ μεταγραφής... Ούτε τους τρόμαξε, τους άλλους εκδότες, όταν έχτισε το μεγαθήριο της Παλλήνης, εκεί όπου συγκέντρωσε όλα τα έντυπα της Γραμμής Α.Ε., εκεί όπου το στιλό είχε καταργηθεί, όλα ηλεκτρονικά, τα τηλέφωνα λειτουργούσαν μέσω Α&Τ κτλ. Οι μισές εφημερίδες της χώρας μπορούσαν άνετα να τυπώνονται στις εγκαταστάσεις της Γραμμής και το τελικό προϊόν, χάρη στα βιβλιοδετικά μηχανήματα, να βγαίνει επιτόπου... Εκείνο που τους έτσουξε, τους άλλους εκδότες, ήταν όταν αποφάσισε να φέρει για τα έντυπά του χαρτί εισαγωγής, από τη Γερμανία. Γιατί, ... οι εφημερίδες δεν αρκεί να τυπωθούν. Πρέπει και να μοιραστούν στα περίπτερα. Κι υπήρχαν τότε δύο μονάχα πρακτορεία διανομής των εφημερίδων. Τα πρακτορεία αυτά πουλούσαν και το χαρτί. Έτσι, πολλοί ιδιοκτήτες εφημερίδων ήταν μέτοχοι στα πρακτορεία αυτά. Ο Κ. στην αρχή είχε υποστηρίξει το ένα από τα δύο πρακτορεία. Αλλά από τη στιγμή που αποφάσισε να κάνει εισαγωγή χαρτιού από το εξωτερικό, από τη Handle Pariern, με μεγαλύτερο κόστος για τον ίδιο, για να σπάσει το μονοπώλιο, εκεί βρέθηκε ξαφνικά αντιμέτωπος με τους πάντες. Έτσι ξεκίνησε ο μεγάλος πόλεμος. Η ουσία, ... είναι πάντα στον μπεζαχτά. Καλύπτεται με μια σάλτσα ιδεολογίας, αλλά το χρήμα κυβερνάει. Ο Κ. χρήμα είχε,

με τη σέσουλα. Γι' αυτό και, όταν πήγε ν' αγοράσει και δεύτερη τράπεζα, την Τράπεζα Κεντρικής Ελλάδος, που είχε βγει στο σφυρί λόγω ατασθαλιών του ιδιοκτήτη της, και να δημιουργήσει τα συγκοινωνούντα δοχεία των τραπεζών (οπότε πια κανένας έλεγχος, στον αιώνα τον άπαντα, δεν θα μπορούσε να τον πιάσει, ακόμα και δέκα επίτροποι να έμπαιναν), εκείνη τη στιγμή του αμόλησε την τορπίλα το "Έθνος" κι αυτός έκανε το λάθος να αντιδράσει καταθέτοντας μήνυση. "Η μαφία πίσω από την αγορά της Τράπεζας Κεντρικής Ελλάδος... Γιατί, ... τα δικαστήρια είναι όπως τα ιατρικά κέντρα. Καλύτερα να τα αποφεύγεις. Μην μπλέξεις με μαχαίρι. Και να πετύχει η εγχείρηση, όπως πέτυχε η μήνυση του Κ. και καταδικάστηκε το "Έθνος", το μαύρο σημάδι τού έμεινε ανεξίτηλο. Ως τότε, είχε καταφέρει να περνάει απαρατήρητος, έκανε τις μεγαλύτερες κομπίνες, αλλά δεν τον είχε πιάσει η σήμανση. Επισημάνθηκε με τη δίκη του "Έθνους", όταν έφτασε στο ακροατήριο, λίγους μήνες κατόπιν, Ιούνιο του 1987, κι ο κόσμος, που δεν έχει με τι ν' ασχοληθεί, άρχισε να λέει το κοντό και το μακρύ του. ... κακώς τον συμβούλεψε, όποιος κι αν ήταν αυτός, να κάνει μήνυση στην εφημερίδα. Γιατί μια εφημερίδα, αν δεν έχεις εσύ δικιά σου για ν' απαντάς, έχει πάντα τον τελευταίο λόγο...». ²³⁸

Τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο του έτους 1986, ο Γ. Κοσκωτάς επιχειρεί να αγοράσει την Τράπεζα Κεντρικής Ελλάδος, μια μικρή ιδιωτική τράπεζα με πολλά βάρη και ατασθαλίες που τελούσε υπό καθεστώς προσωρινής επιτροπείας. Η πρωτοβουλία του αυτή για την αγορά μιας δεύτερης τράπεζας εντυπωσιάζει και τρομάζει καταθρουβεί ιδιαίτερα τους παραδοσιακούς εκδότες.

Η πρώτη σχετική αντίδραση από το χώρο των ΜΜΕ σημειώνεται στις 4 Σεπτεμβρίου 1986, από την εφημερίδα Έθνος, το οποίο με πρωτοσέλιδο δημοσίευσμά του, πληροφορεί το αναγνωστικό του κοινό : «Η Μαφία πίσω από την αγορά της τράπεζας». Η εφημερίδα, χωρίς να διαθέτει σχετικά αποδεικτικά της είδησης στοιχεία, σχεδόν ενστικτωδώς, διατυπώνει μια «αυτοεκπληρούμενη προφητεία» : Ο Γ. Κοσκωτάς είναι απατεώνας. Το βράδυ της 31ης Οκτωβρίου 1986, ο Ανδρέας Παπανδρέου ανέτρεψε αυτή τη συναλλαγή.

Στις αρχές του 1987, ο Γ. αγοράζει τη ναυαρχίδα της συντηρητικής παράταξης, την ιστορική εφημερίδα γνώμης, ιδιαίτερης απήχησης και έγκυρου

²³⁸ Βασιλικός Βασίλης, Κ, Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 44-49, 135.

λόγου *Καθημερινή*, πείθοντας την εκδότριά της Ελένη Βλάχου, κόρη του ιδρυτή της Γ. Βλάχου. Ο Κώστας Μητσοτάκης, ως αρχηγός πλέον της Νέας Δημοκρατίας, ανησύχησε με την αγορά και απαίτησε από τον Γ. Κοσκωτά να μη μεταβληθεί η πολιτική γραμμή της εφημερίδας, **άλλο ένα γεγονός που υποδηλώνει τον ομφάλιο λώρο πολιτικής και εγχώριων ΜΜΕ.**

Η επακολουθήσασα από τον Γ. Κοσκωτά υπερσύγχρονη έκδοση της εφημερίδας 24 Ώρες, ανησύχησε το εκδοτικό κατεστημένο. Ο Χρήστος Τεγόπουλος (*Ελευθεροτυπία*), ο Χρήστος Λαμπράκης (*Νέα*), ο Άρης Βουδούρης (*Ελεύθερος Τύπος*), ο Γεώργιος Μπόμπολας (*Έθνος*) και ο Γεώργιος Κουρής (*Αυριανή*) έστειλαν την 1^η Αυγούστου του έτους 1987 επιστολή-υπόμνημα στον πρωθυπουργό τονίζοντάς του : *«Αγαπητέ κύριε πρόεδρε, στο χώρο του Τύπου διαγράφονται εξελίξεις που θα επηρεάσουν δυσμενώς και μάλιστα κατά τρόπο ανέκκλητο τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Και τούτο, αν όχι εν αγνοία της κυβέρνησης και του πολιτικού κόσμου γενικότερα, πάντως με τη σιωπηρή ανοχή τους».* Ζήτησαν επιπλέον την ψήφιση νόμου που να απαγορεύει την έκδοση εφημερίδων από τραπεζίτες. Η απάντηση απεστάλη μετά πάροδο σαράντα ημερών Ήταν επιδεικτικά λιγδολογή : *«Κύριοι, σας ευχαριστώ για την επιστολή και τις προτάσεις σας για το λειτούργημα του Τύπου. Να είσθε βέβαιοι ότι η κυβέρνησή μας θα μελετήσει όλες τις προτάσεις που αποσκοπούν στην προστασία της πολυφωνίας και της ελευθεροτυπίας στη χώρα μας».*²³⁹

Η εφημερίδα του Χρήστου Λαμπράκη *Νέα* ζήτησε το διορισμό επιτρόπου στην τράπεζα Κρήτης. Ο εκδότης της *Ελευθεροτυπίας* Χρήστος Τεγόπουλος με άρθρο του δημοσιοποίησε την υποψία του ότι ο Γ. Κοσκωτάς υπεξαίρουσε τις καταθέσεις πελατών της τράπεζας.

«Η ηγεσία του Κινήματος είχε πάντα υποψίες απέναντι στους μεγάλους εκδότες. Γι' αυτό έβλεπε με ευχαρίστηση κάθε επιχειρηματία που τολμούσε να σπάσει το κατεστημένο τραστ. Στις 17 Μαΐου του 1988 ο Ανδρέας Παπανδρέου σε συνεδρίαση του Εκτελεστικού σχολίασε την ορμητική παρέμβαση του νεόκοπου εκδότη. Σύμφωνα με απολύτως έγκυρες πηγές, είπε κατά λέξη :

²³⁹ Μαρδάς Κώστας, Πίσω από τον Ήλιο Ανδρέας Παπανδρέου : Οράματα και εφιάλτες, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1995, σελ. 528-536.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ : Άδικο κάνουμε επενδύσεις λέγοντας ότι η τάδε είναι δική μας εφημερίδα. Η γραμμή εξαρτάται από τα συμφέροντα της εφημερίδας, από το αναγνωστικό της κοινό, από τις πωλήσεις και από την πολιτική που έχουν ορισμένα κέντρα. Κέντρα είναι ο Λαμπράκης, όπου υπάρχει στρατηγείο - άποψη, γραμμή για δεκαετίες. Ο Κοσκωτάς ανήκει στην ίδια κατηγορία. Διαμορφώνει και αλλάζει καταστάσεις ο ίδιος. Όπως ξέρετε, θα πάρει τη «Βραδυνή». Την έχει ήδη νομίζω αγοράσει.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΤΖΟΥΜΑΚΑΣ : Μερικούς βουλευτές μην πάρει.

Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ : Λέτε να... αγοράσει και εμάς;»²⁴⁰

Έντρομοι οι μεγάλοι εκδότες από την αγοραστική μανία του Γ. Κοσκωτά πίεζαν έντονα και διαρκώς το διοικητή της Τράπεζας Ελλάδας Δημήτριο Χαλικιά. Ο τελευταίος, καθώς ήταν στο στόχαστρο των εφημερίδων, έστειλε στον υπουργό Εθνικής Οικονομίας Τάκη Ρουμελιώτη μια επιστολή δίνοντάς την παράλληλα στον Τύπο. Υπογράμμισε ότι ο Γεώργιος Κοσκωτάς αρνιόταν να παράσχει στους ελεγκτές στοιχεία - κλειδιά για δραχμοποίηση συναλλάγματος. Ο διοικητής ζήτησε με επιστολή του από την κυβέρνηση να ψηφίσει νόμο υπέρ της άρσης του τραπεζικού απορρήτου, προτείνοντας με το συνοδευτικό της επιστολής προσχέδιο διάταξης που θα ενεργοποιούσε τη διαδικασία των ελεγκτών. Ο Δημήτριος Χαλικιάς στην επιστολή του υπενθύμιζε το πρωτοφανές φαινόμενο : Η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα στην οποία ίσχυε το απόρρητο έναντι της εποπτεύουσας το τραπεζικό σύστημα τράπεζας.²⁴¹

Ο δημοσιογράφος Αλέξανδρος Φιλίππου σε δήλωσή του προς το ραδιοσταθμό του Δήμου Αθήνας αποκάλυψε ευθέως τον Γεώργιο Κοσκωτά «απατεώνα», προειδοποιώντας την κυβέρνηση ότι «η ταύτισή της με αυτόν θα αποτελέσει τον τάφο της». Με τη σύμφωνη γνώμη του Νεοδημοκράτη τότε δήμαρχου Αθήνας, Μιλτιάδη Έβερτ, η δήλωση δε μεταδόθηκε, διότι κρίθηκε ποινικώς κολάσιμη. Η *Ελευθεροτυπία* με κύριο άρθρο της κατηγόρησε τον πρωθυπουργό ότι βρισκόταν πίσω από σχέδιο άλωσης του Τύπου. Η πάντα πιστή στον Α. Παπανδρέου *Αυριανή*, ανήσυχη και αυτή από την επιχειρούμενη άλωση

²⁴⁰ Μαρδάς Κώστας, Πίσω από τον Ήλιο Ανδρέας Παπανδρέου : Οράματα και εφιάλτες, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1995, σελ. 429.

²⁴¹ Μαρδάς Κώστας, ό. π., σελ. 429.

του χώρου των ΜΜΕ από τον τραπεζίτη, «αποκάλυψε» ότι ο Γεώργιος Κοσκωτάς χρησιμοποίησε 13 δισεκατομμύρια δραχμές από τις καταθέσεις των πελατών του, για να χρηματοδοτήσει τις άλλες του δουλειές, αναδιατυπώνοντας την ευρηματική σχετική υποψία του εκδότη της *Ελευθεροτυπίας* Χρήστου Τεγόπουλου.²⁴²

Τον Ιούλιο του έτους 1988, ο εισαγγελέας Εφετών Δημήτρης Τσεβάς δίνει εντολή στον αντιεισαγγελέα Εφετών Γεώργιο Κουβέλη να διενεργήσει προκαταρκτική εξέταση και να συντάξει πόρισμα σχετικά με το αληθές ή μη των δημοσιευμάτων του Τύπου, με τα οποία οι συνασπισμένοι εκδότες κατήγγειλαν τη διάπραξη από τον Γ. Κοσκωτά του εγκλήματος υπεξαίρεσεως δισεκατομμυρίων δραχμών σε βάρος της Τράπεζας Κρήτης.

Ο δημοσιογράφος Αλέξανδρος Φιλипπόπουλος, ηγέτης του αγώνα κατά του Κοσκωτά, βγαίνοντας από το γραφείο του εισαγγελέα, μετά την τρίωρη κατάθεσή του, υποστήριξε ότι στο θέμα αυτό (υπόθεση Κοσκωτά) συνέπιπταν απόλυτα τα συμφέροντα των μεγαλοεκδοτών με την υπεράσπιση του δημοσίου συμφέροντος : «Είναι γνωστό ότι έχω αρθρογραφήσει κατά των εκδοτών και τις απόψεις μου δεν πρόκειται να τις μεταβάλω. Μπορεί να έχουν τα ελαττώματά τους, οι επιλογές τους όμως είναι ελληνικές. Δεν είναι ύποπτες. Είναι ορατές. Παίζουν με ελληνικά παιχνίδια. Μπορεί να μη συμφωνεί κανείς, μπορεί να τα χαρακτηρίσει όπως θέλει, αλλά δεν παίζουν, όπως παίζει ο Κοσκωτάς».²⁴³

Ο εισαγγελέας Εφετών Γεώργιος Κλειδαράς, που μελέτησε τη σχετική δικογραφία και το πόρισμα, δίνει εντολή στην Εισαγγελία Πλημμελειοδικών να ασκηθεί ποινική δίωξη σε βάρος του Γ. Κοσκωτά , παρά την αντίθετη άποψη του Γ. Κουβέλη, για τρία μόνον αδικήματα, μόνο σε βαθμό πλημμελήματος.

Στις 5 Οκτωβρίου 1988, ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος υποβάλλει στην Εισαγγελία Πλημμελειοδικών Αθηνών μηνυτήρια αναφορά με πλήρη έκθεση της εγκληματικής δραστηριότητας του Γ. Κοσκωτά. Την επομένη, η Εισαγγελία Πλημμελειοδικών Αθηνών ασκεί σε βάρος του ποινική δίωξη για δύο εγκλήματα σε βαθμό κακουργήματος και τρία σε βαθμό πλημμελήματος. Με σήμα της, απαγορεύει την έξοδο του Γ. Κοσκωτά από τη χώρα.

²⁴² Μαρδάς Κώστας, ό. π., σελ. 435.

²⁴³ Μαρδάς Κώστας, ό. π., σελ. 431, 432.

Στις 14 Οκτωβρίου 1988, η Εισαγγελία Πλημμελειοδικών ασκεί ποινική δίωξη για τα δημοσιεύματα-καταγγελίες του Τύπου σε βάρος του Γ.Κοσκωτά και αναθέτει τη διενέργεια τακτικής ανάκρισης στον 8^ο τακτικό ανακριτή Γεώργιο Παπανδρέου. Την επόμενη ημέρα, η *Ελευθεροτυπία* δημοσιεύει το πόρισμα του Γ. Κουβέλη που προκαλεί κυριολεκτικά σάλο χωρίς όρια. Ο πόλεμος των παραδοσιακών εκδοτών εναντίον του Γ. Κοσκωτά και κάθε επίδοξου υπερασπιστή του, είναι πλέον γεγονός. Σύσσωμος ο Τύπος στοιχίζεται πίσω από κάθε νέα καταγγελία, αξιώνοντας έλεγχο και στην εφημερίδα *Καθημερινή*, με εξαίρεση τα φύλλα του Γ. Κοσκωτά, που χυδαιολογούν με υπονοούμενα σε βάρος της προσωπικής ζωής άλλων εκδοτών και την Ελένη Βλάχου, η οποία, για πρώτη φορά εξυβρίζει το κυβερνητικό και πρωθυπουργικό περιβάλλον, λιβελογραφώντας : *«Μας έχει πνίξει η προστυχιά... Η προστυχιά του δελτίου ειδήσεων των δύο τηλεοράσεων, η προστυχιά του προσυχότατου κυρίου Κωστόπουλου, η προστυχιά τον κυρίου Χυτήρη, η προστυχιά του κυρίου Μαρούδα, η προστυχιά της κυρίας Κοκκόλα...»*.²⁴⁴

Το βράδυ της 23^{ης} Αυγούστου 1988, ο πρωθυπουργός της χώρας κάτωχρος, συνοδευόμενος από τον έμπιστο Γραμματέα του Ζιάγκα Μιχάλη εισέρχεται για εξετάσεις στο Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο καθώς ο φωτορεπόρτερ της εφημερίδας *«24 Ώρες»* επιχειρεί να αποθανάτισει τη στιγμή, εισπράττοντας την έντονη άρνηση του πρωθυπουργού : *«Να ρωτάς πριν φωτογραφήσεις. Ρώτησες; Δεν θέλω φωτογραφίες και να μην πείτε αύριο ότι εγώ είμαι εναντίον του Τύπου. Είναι ανθρώπινο δικαίωμά μου να μη θέλω να φωτογραφηθώ»*.²⁴⁵

Ο Ανδρέας Παπανδρέου από τις 26 Αυγούστου 1988, βρίσκεται στην Αγγλία για την αντιμετώπιση βαρύτατου καρδιακού προβλήματος, έχοντας ήδη περιορίσει σημαντικά τη δραστηριότητά του ως πρωθυπουργού και την 1^η Οκτωβρίου χειρουργείται από τον Αιγύπτιο καρδιοχειρουργό Magdi Yacoub στο νοσοκομείο του Harefield. Εξουσιοδοτεί «πολιτικά» το διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος να διορίσει προσωρινό ειδικό επίτροπο στην Τράπεζα Κρήτης. Στις 19 Οκτωβρίου 1988, με απόφαση του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Δημήτρη Χαλικιά, διορίστηκε προσωρινός επίτροπος στην Τράπεζα Κρήτης.

²⁴⁴ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό.π., σελ. 77, 85, 86.

²⁴⁵ Μαρδάς Κώστας, Πίσω από τον Ήλιο Ανδρέας Παπανδρέου : Οράματα και εφιάλτες, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1995, σελ. 436, 437. (Η έντονη υπογράμμιση είναι δική μας).

Στις 3 Νοεμβρίου 1988, ο Γ. Κοσκωτάς προσέρχεται στον 8^ο ειδικό ανακριτή, Γεώργιο Παπανδρέου, για να απολογηθεί. Ζητά και παίρνει προθεσμία έντεκα (11)ημερών. Ο Τύπος στηλιτεύει τη διάρκεια της προθεσμίας που δόθηκε στον καταφανώς ύποπτο προς φυγή Κοσκωτά. Στις 5 Νοεμβρίου 1988, ο Γ. Κοσκωτάς θεάθηκε, για τελευταία φορά, στις εγκαταστάσεις της «ΓΡΑΜΜΗΣ Α.Ε.» στην Παλλήνη. Τις προηγούμενες ημέρες είχε φροντίσει να δραπετεύσουν ο αδελφός του, η γυναίκα του και τα παιδιά του. Δυο ημέρες μετά, ο πρόεδρος της Ν.Δ. Κ. Μητσοτάκης δήλωσε εύγλωττα : *«Ο ελληνικός λαός μένει με την εντύπωση ότι ο Γεώργιος Κοσκωτάς εψυγαδεύθη για να μη μιλήσει»*. Τελικά, ο Γ. Κοσκωτάς συνελήφθη στο Bendford της Μασαχουσέτης στις 24 Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Έτρεχαν πίσω του δημοσιογράφοι, ιδιώτες και κρατικοί υπάλληλοι. Την επιτυχία του εντοπισμού του και της σύλληψής του τη διεκδίκησαν, μεταξύ άλλων, και πολλές εφημερίδες. Η διαδικασία της έκδοσής του ήταν εξαιρετικά επίπονη. Ο πρόεδρος της Ν.Δ. προοικονομεί με στιγματιστικό λόγο, προκαταλαμβάνοντας τη δικαστική εξουσία : *«Οι ένοχοι θα πληρώσουν. Οι κλέφτες θα μουν στη φυλακή, οποιοδήποτε και αν είναι και οπουδήποτε και αν ανήκουν»*.

Στις 13 Νοεμβρίου του 1988 ο δημοσιογράφος και ήδη εκδοτικός σύμβουλος του *Έθνους* Αλέξανδρος Φιλίππου, σε συνέντευξή του στο ραδιοσταθμό *Αντένα* πρότεινε την αντικατάσταση του Α. Παπανδρέου στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ και στην πρωθυπουργία από τον γενικής αποδοχής και εγνωσμένης εντιμότητας Ιωάννη Αλευρά, τότε πρόεδρο της Βουλής.

Στις 14 Νοεμβρίου του ίδιου έτους (1988) ο αντιπρόεδρος της Τράπεζας Κρήτης Παναγιώτης Βακάλης έδωσε συνέντευξη στο νέο διευθυντή του *Έθνους* Γιώργο Λεβεντογιάννη, ισχυριζόμενος ότι «ο Κοσκωτάς μοίραζε με τις τσάντες εκατομμύρια σε υπουργούς και ποδοσφαιρικούς παράγοντες». Το περιοδικό *Αντί* κυκλοφόρησε με εξώφυλλο : *«Κυβέρνηση απατεώνων»*. Ο εισαγγελέας άσκησε δίωξη και το τεύχος κατασχέθηκε. Ο βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Γεώργιος Μαγκάκης κατέθεσε στη Βουλή ερώτηση καταγγέλλοντας το χουντικό νόμο περί κατάσχεσης εντύπων.

«Ένα πρωτοφανές στα πολιτικοδημοσιογραφικά χρονικά φαινόμενο συνέβη τότε στην Ελλάδα. Μια καταιγίδα ιδιόχειρων σημειωμάτων του απατεώνα Γεωργίου Κοσκωτά κατέκλυσε τον αντι-Παπανδρεϊκό Τύπο, ενώ παράλληλα οι ιδιωτικοί

ραδιοφωνικοί σταθμοί μετέδιδαν πολύωρους μαγνητοφωνημένους μονολόγους του με κατηγορίες για χρηματισμό του Ανδρέα Παπανδρέου. Τα υλικά αυτά έφθαναν στα δημοσιογραφικά γραφεία μέσω του δικηγόρου του, Αλέξανδρου Λυκουρέζου, στον οποίο τα έστελνε ένας άνθρωπος του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, ο κρητικής καταγωγής, βοηθός σερίφη στη Βοστώνη, Νώντας Λαγκουνάκης, κηδεμόνας του γιου του αρχηγού της ΝΔ Κυριάκου, ο οποίος σπούδαζε στο Χάρβαρντ. Μέσα σ' αυτόν τον κατακλυσμό δεν μπορούσες να ξεδιαλύνεις αν επρόκειτο για χείμαρρο αποκαλυπτικών στοιχείων ή για οχετό κατασκευασμένων· τι αποτελούσε τεκμήριο και τι συνιστούσε ψεύδος. Τα αντιπολιτευόμενα τον αρχηγό του ΠΑΣΟΚ μέσα ενημέρωσης, άνοιξαν διάπλατα τις σελίδες τους και τα στούντιο πρόβαλλαν τις ημερολογιακές σημειώσεις και τις... εκ βαθέων εξομολογήσεις του έγκλειστου στη φυλακή Σάλεμ της Βοστόνης. Καχύποπτα στελέχη και ευκολόπιστοι οπαδοί του άλλοτε μεγαλειώδους Κινήματος Κοινωνικής Αλλαγής διάβαζαν και άκουγαν με ανοιχτό το στόμα».²⁴⁶ Στις 27 Νοεμβρίου 1988, στον *Ελεύθερο Τύπο* δημοσιεύεται η ιστορική πλέον, πρώτη συνέντευξη που επιλεκτικά παραχώρησε ο Γ. Κοσκωτάς στον Δημήτρη Ρίζο, μετά τη δραπετεύσή του, με την οποία εγκαινιάζεται η κατ' εξακολούθηση επακολουθήσασα από την ίδια εφημερίδα σωρεία δημοσιευμάτων βάνανυσα στιγματιστικών, συκοφαντικών και προσβλητικών της προσωπικής ζωής και υγείας του Α. Παπανδρέου. Ο Γ. Κοσκωτάς χαρακτηρίζει τον Αντιπρόεδρο της κυβέρνησης και Υπουργό Δικαιοσύνης Μένιο Κουτσόγιωργα ως «διεφθαρμένο» και «πουλημένο», προσθέτοντας: «Και ο Ανδρέας δεν πάει πίσω».

Στην εισήγησή του, στη σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ στις 30 Δεκεμβρίου 1988, ο Α. Παπανδρέου στηλίτευσε τα εκδοτικά συγκροτήματα, επειδή «χτυπούσαν με κάθε μέσο την κυβέρνηση». Στα Τρίκαλα στελέχη της Νομαρχιακής Επιτροπής του κόμματος έκαψαν στην κεντρική πλατεία έναν σωρό από εφημερίδες *Έθνος* και *Ελευθεροτυπία*, διότι «συνωμοτούσαν κατά της σοσιαλιστικά κυβέρνησης ενοχοποιώντας τον πρόεδρο του κινήματος», προκαλώντας πάντως την αποδοκιμασία του κυβερνητικού εκπροσώπου, που παρέπεμπε σε φασιστικές εποχές. «Το Έθνος, βέβαια, είχε προκαλέσει την κομματική βάση του ΠΑΣΟΚ, για την αιφνίδια μεταστροφή του «από κήρυκα του Ανδρέα», σε προπύργιο του αντι-Παπανδρεϊκού αγώνα. Υπεύθυνος

²⁴⁶ Μαρδάς Κώστας, ό. π., σελ. 500, 501.

για τη μεταστροφή αυτή ήταν ο Αλέξανδρος Φιλιππόπουλος. Όσοι τον γνώρισαν βεβαιώνουν ότι εκινείτο όχι από ιδιοτελή κίνητρα, αλλά από ένα πιστεύω πως ο Ανδρέας Παπανδρέου, τον οποίο μέχρι πρότινος θαύμαζε, έπρεπε να πληρώσει, γιατί εξώθησε το σεσημασμένο Γεώργιο Κοσκωτά να κυριεύσει τις αυτοδύναμες εφημερίδες. Και το πάθος του έγινε ορισμένες φορές υστερία, βλέποντας τον Ανδρέα να μην κάνει την παραμικρή αυτοκριτική».²⁴⁷

Από τον Ιανουάριο του έτους 1989, κυριάρχησε η πασίδηλη πλέον υπόθεση των «πάμπερς» με ανεξίτηλη στιγματιστική χροιά σε βάρος του Α. Παπανδρέου μακράς και απροσδιόριστης ακόμη διάρκειας. Τρεις από τους σωματοφύλακες του Γ. Κοσκωτά, το ποινικό παρελθόν των οποίων έγινε γνωστό πολύ αργότερα, μόλις κατά τη διάρκεια της Δίκης, και μερικοί από τους υπαλλήλους της Τράπεζας Κρήτης επιβεβαίωσαν ενόρκως την κυριολεκτικά ασύλληπτη αφήγηση της μεταφοράς – παράδοσης «τούβλων» από πεντοχίλιαρα δραχμών μέσα σε κουτιά «πάμπερς» προς στον Γιώργο Λούβαρη, επιστήθιο φίλο του Ανδρέα Παπανδρέου που ενεργούσε για λογαριασμό του. Πρώτος αποκαλύψας «την είδηση», ο Δημήτρης Ρίζος, διευθυντής τότε του *Ελεύθερου Τύπου*, οδηγώντας την εφημερίδα, πρότυπο απαράμιλλο κιτρινισμού με τους εντυπωσιακούς σκανδαλοθηρικούς κεντρικούς τίτλους των πρωτοσέλιδών της, στην πρώτη θέση κυκλοφορίας. Είχε άμεση, αποκλειστική πρόσβαση στα τεκταινόμενα στο ανακριτικό γραφείο και τα δημοσίευε.

*«Η ιστορία προκάλεσε σάλο. Η σημειολογική αξία και δύναμη της υπόθεσης των «πάμπερς» ξεπέρασε τον πολιτικό και κοινωνικό χώρο της Ν.Δ. Διάβρωσε και λαϊκά στρώματα έξω από την επιρροή της. Έπληξε καίρια την αρχηγική και προσωπική εικόνα του Ανδρέα Παπανδρέου».*²⁴⁸

Αλλά και η ιδιωτική ραδιοφωνία, η οποία από το έτος 1986 έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο ως εγχώριο μέσο μαζικής ενημέρωσης, κινήθηκε στην αποκλειστικότητα στην τρέχουσα επικαιρότητα με την εκφώνηση των ιδιόγραφων σημειωμάτων του Γ. Κοσκωτά, με μαγνητοφωνημένες κασέτες του ίδιου που περιείχαν δικές του συνμιλίες ή υποκλαπίδες και με άμεσες συνεντεύξεις, γεγονός που παρακίνησε και τον Τύπο για τη δημοσίευση των αντίστοιχων

²⁴⁷ Μαρδάς Κώστας, ό. π., σελ. 460, 461.

²⁴⁸ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 94-96, 100-102.

σημειωμάτων. Τους πρώτους μήνες του έτους 1989 ο Γ. Κοσκωτάς τροφοδοτούσε καθημερινά τα ΜΜΕ με «αποκαλύψεις», χωρίς στοιχεία, δηλώνοντας πως κατείχε το αποδεικτικό υλικό του οποιουδήποτε συκοφαντικού ισχυρισμού του.

Στην κοινωνία επικρατούσε σύγχυση. Η κυβέρνηση αντιμετώπιζε το μέγα σκάνδαλο και τη συντονισμένη αντιπολιτευτική επίθεση, πρωτοστατούντων των ΜΜΕ, με κορυφαίο μέλος της κυβέρνησης (Κουτσόγιωργα Αγαμέμνονα) να βαρύνεται με ένοχες μυστικές συναλλαγές. **Η αμφισβήτηση του Α. Παπανδρέου, πολιτική, κοινωνική, προσωπική, ήταν διαβρωτική.** Στις 28 Φεβρουαρίου 1989, η ίδια η κόρη του Σοφία, σε συνέντευξή της στην *Ελευθεροτυπία*, δηλώνει : «*Κάποτε έλεγες Παπανδρέου και σήμαινε κάτι αυτό. Τώρα δεν σημαίνει τίποτα. Είναι σαν να χάθηκε*».

«Ο Κ., μάστορας στην αλχημεία του πλασματικού με το πραγματικό, χτύπησε χωρίς οίκτο. Τον είχαν διαβεβαιώσει, φαίνεται, ότι ο Μεγάλος ήταν καμένο χαρτί μετά την αρρώστια του κι ότι, αν βοηθούσε στο γκρέμισμά του, θα είχε ανταλλάγματα.

Τότε, ... μετά το “Time” τα “Ταϊμάκια” του - οι εφημερίδες “El Pais”, “Le Monde”, “Repubblica”, “Soir”, “Frankfurte Allgemeine”, “Corriere della Sera” κτλ. λες και λάβαν εντολή από τη Μητρόπολη για να συντονιστούν. “Χαμαιτυπεία της σκέψης, αποθήκες δηλητηρίου που ξεπερνά το πιο βρόμικο εμπόριο σε ό,τι αφορά την κερδοσκοπία και τη συναλλαγή” είχε χαρακτηρίσει ο Μπαλζάκ τις εφημερίδες της εποχής του... Οι ελληνικές εφημερίδες είχαν δημοσιεύσει όλα αυτά που συνόψισε το “Time”. Αλλά καμιά από τις “σοβαρές” εφημερίδες του “ελεύθερου” ακόμα τότε δυτικού κόσμου δεν ασχολήθηκε. Γιατί να δώσουν σημασία σε αναξιόπιστα φύλλα μιας αναξιόπιστης χώρας, στις αποκαλύψεις ενός αναξιόπιστου τραπεζίτη για έναν αναξιόπιστο πρωθυπουργό; Μόλις όμως η Αμερική έδωσε το σύνθημα, σπύσαν, σαν δουλικά, αυτές που υποτίθεται ότι μάχονταν στο κάτω κάτω και για ένα ευρωπαϊκό όραμα, να αναμασήσουν σαν τις αγελάδες την τροφή τους...».²⁴⁹

Το περιοδικό *Time* με ημερομηνία 13 Μαρτίου 1989, κυκλοφόρησε με θεαματικό πρωτοσέλιδο εξώφυλλο τον Γ. Κοσκωτά και τις αποκλειστικές

²⁴⁹ Βασιλικός Βασίλης, Κ, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 241, 242.

δηλώσεις του, πίσω από τα σίδερα της φυλακής του με μάτια καρφωμένα στον αναγνώστη.²⁵⁰ Με τον εντυπωσιακό με μεγάλα γράμματα τίτλο : «*Η λεηλασία της Ελλάδας*» και με διευκρινιστικό στιγματιστικό με μικρότερα γράμματα υπότιτλο : «*Από το κελί του ένας έκπτωτος Κροίσος κατηγορεί τον Παπανδρέου ότι έκλεβε εκατομμύρια*». Στο κάτω μέρος της σελίδας, με ακόμη μικρότερα γράμματα ο υπότιτλος : «*Ο καταχραστής Γεώργιος Κοσκωτάς*». Και στη μέση και δεξιά του εξωφύλλου, μέσα σε ασφυκτικό πλαίσιο, η ολοκλήρωση της στιγματιστικής προσπάθειας : η εικόνα του Ανδρέα Παπανδρέου. Ουδέποτε το *Time* είχε αφιερώσει το εξώφυλλο και το πρώτο του θέμα σε έναν απατεώνα του κοινού Ποινικού Δικαίου. Το *Time* ακολούθησε πιστά τις διηγήσεις του Γ. Κοσκωτά. Ο τελευταίος δήλωσε χαρακτηριστικά στη σχετική συνέντευξη :

«*Πράγματι έδωσα μεγάλα ποσά στον Πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου. Μέσω Γιώργο Λούβαρη. Με σαράντα βαλίτσες*». «*Πράγματι έδωσα μεγάλα ποσά στον Μένιο Κουτσόγιωργα. Απευθείας και μέσω Μαντζουράνη*». «*Έδωσα και σε ηγετικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ*». «*Όλες οι αγορές, από την Καθημερινή μέχρι τον Ολυμπιακό, ήταν ιδέες και εντολές του Παπανδρέου*». «*Με εκβίαζαν μετά τη σύλληψή μου στην Αμερική τον Οκτώβριο του 1987*». «*Με εκβίασε ο ίδιος ο Ανδρέας Παπανδρέου. Με απείλησε ότι εξ αιτίας των παρανομιών σε σχέση με το διαβατήριο θα πάω φυλακή*».

Επιπλέον ο Κοσκωτάς στην ίδια συνέντευξη ανέφερε ότι ο Α. Παπανδρέου του δήλωσε τελικά πως δεν έπρεπε να ανησυχεί για την ποινική του τιμώρηση, όμως το ΠΑΣΟΚ χρειαζόταν πέντε δισεκατομμύρια δραχμές λόγω των επικείμενων εκλογών. Ότι ο ίδιος γνωρίζει πολλά μυστικά «*για να τηγανίσει ολόκληρη την κυβέρνηση*» Παπανδρέου, κατά την αγαπημένη του φράση (του Κοσκωτά), όπως ενημέρωνε το περιοδικό το αναγνωστικό του κοινό.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου αντέδρασε στο παραπάνω άκρως συκοφαντικό και προκλητικά δυσφημιστικό δημοσίευμα μονολεκτικά : «*Αθλιότητες*», ανακοινώνοντας παράλληλα μέσω του κυβερνητικού εκπροσώπου την απόφασή του να προσφύγει στη Δικαιοσύνη.

6 Μαρτίου 1989: Η *Ελευθεροτυπία* καταγγέλλει ότι «*ο Κοσκωτάς έχει μπάριμπα στην κυβέρνηση*», αποκαλύπτοντας τη δωροδοκία του Α. Κουτσόγιωργα

²⁵⁰ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 97 επ.

από τον Γ. Κοσκωτά, έναντι δύο εκατομμυρίων (2.000.000) δολαρίων, για τη σύνταξη του «Κουτσουνόμου» που απέτρεπε την ενεργοποίηση των ελεγκτικών μηχανισμών για την Τράπεζα Κρήτης.

8 Μαρτίου 1989 : «*Η θηλιά σφίγγει γύρω από τον Παπανδρέου*», έγραφε η *Monde*, «*Το σκανδαλώδες λυκόφως του Ανδρέα Παπανδρέου*», η *Liberation*, «*Ζητείται η αποχώρηση του Παπανδρέου*», η *Frankfurte Allgemeine*, «*Η κυβέρνηση Παπανδρέου δεν μπορεί πια να κυβερνήσει*», η *Repubblica*. «*Ο Έλληνας πρωθυπουργός σιγοψήνεται*», η *Libre Belgique*.

Κανείς σοσιαλιστής ηγέτης δεν υποστήριζε τη δεδομένη χρονική περίοδο τον Ανδρέα Παπανδρέου, εκτός από τον επικεφαλής της σοσιαλιστικής ομάδας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, Ρούντι Αρκε, ο οποίος μίλησε για συκοφαντική εκστρατεία της Δεξιάς εναντίον των Ευρωπαίων σοσιαλιστών πολιτικών.

Στις 9 Μαρτίου 1989, προφυλακίζεται ο πρώην δικηγόρος του Γ. Κοσκωτά και πρώην γραμματέας του Υπουργικού Συμβουλίου Γιάννης Μαντζουράνης, με την κατηγορία της αποδοχής προϊόντων εγκλήματος σε βαθμό κακουργήματος. Μέσα σε μία πανδαισία ραδιοφωνικών μεταδόσεων, από το δημοτικό ραδιόφωνο της Θεσσαλονίκης, των μαγνητοφωνημένων συνομιλιών της γυναίκας του Γ. Κοσκωτά, Κάθυ, και του Γιάννη Μαντζουράνη για την κατάθεση των δύο εκατομμυρίων δολαρίων σε ελβετική τράπεζα, με τα οποία ο Γ. Κοσκωτάς εξαγόρασε τον περίφημο «Κουτσουνόμο». Ο Γιάννης Μαντζουράνης ομολογεί, καθιστώντας αφόρητη τη θέση του Μένιου Κουτσόγιωργα στην κυβέρνηση.

Προηγήθηκαν από τις 7 Μαρτίου 1989 και ακολούθησαν μέχρι τον Απρίλιο του ίδιου έτους προφυλακίσεις διοικητών των ΔΕΚΟ με την κατηγορία της απιστίας περί την υπηρεσία, επειδή κατέθεταν χρήματα των Οργανισμών στην Τράπεζα Κρήτης χωρίς τόκο καθώς και του προσωπικού φίλου του Α. Παπανδρέου Γ. Λούβαρη. Η προφυλάκιση του Γιώργου Λούβαρη είχε εξαιρετική πολιτική σημειολογία. Αποκτούσαν θεσμικό κύρος όλες οι καταγγελίες για χρηματισμό του Ανδρέα Παπανδρέου.²⁵¹

Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, αυτοαποκληθείς ως «Αρχάγγελος της Κάθαρσης», στις 19 Μαρτίου του 1989, ημέρα Κυριακή, μιλώντας σε συγκέντρωση στην πλατεία Συντάγματος επέλεξε να απευθυνθεί **εντόνως**

²⁵¹ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 103, 104.

στιγματιστικά προς τον πολιτικό του αντίπαλο : «Λέτε, κύριε Παπανδρέου, ότι η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες. Το ξέρουμε καλύτερα από σένα. **Αλλά η Ελλάδα ασφαλώς δεν ανήκει στους κλέφτες**». Οι οπαδοί της ΝΔ κρατούσαν πλακάτ με το σύνθημα : «Κάτω ο Αλή Μπαμπάς και οι 42 κλέφτες». Την ίδια εποχή η νεολαία της ΝΔ γέμισε την Αθήνα με εκχυδαϊστικές αφίσες που έδειχναν παραμορφωμένο το πρόσωπο του πρωθυπουργού και προβεβλημένο το ερώτημα : «Θα του εμπιστευόσαστε το πορτοφόλι σας;».

Στις αρχές Μαΐου του έτους 1989, λίγο πριν την τελική ευθεία για τις εθνικές βουλευτικές εκλογές της 18^{ης} Ιουνίου, κυκλοφορεί σκανδαλοθηρικό βιβλίο, αναφερόμενο στην επίσημη συνοδό του Ανδρέα Παπανδρέου, με το σκωπτικό – χλευαστικό τίτλο *Η Λιάνη Στηρίζει την Αλλαγή*, που περιέχει φωτογραφίες της Δήμητρας Λιάνη, γυμνής ή ημίγυμνης. Συγγραφέας-συλλέκτης αυτού του στιγματιστικού της ιδιωτικής ζωής Α. Παπανδρέου «πονήματος», ο Γιώργος Καρατζαφέρης. Η λήψη των φωτογραφιών ήταν μια άκρως προσωπική υπόθεση μεταξύ της Δήμητρας Λιάνη και του πρώην συζύγου της. Η δημοσιοποίησή τους, προϊόν μυστικών συναλλαγών και ευλογοφανών πολιτικών κινήτρων, ευτελίζει και προσβάλλει βάνανυσα αξίες και δικαιώματα.

Ο Τύπος εξακολουθεί τη δημοσίευση ακραίων ανθρωποφαγικών λιβελογραφημάτων που αποτέλεσαν πρότυπα στιγματιστικών, εκχυδαϊστικών «ευφυολογιών» σε βάρος του πολιτικού και ανθρώπου Α. Παπανδρέου, με πρωταγωνιστές το Έθνος και τον Ελεύθερο Τύπο.

Χαρακτηριστικοί, της εποχής, οι **στιγματιστικοί** πρωτοσέλιδοι τίτλοι του *Εθνους* : ΜΑΣ ΤΡΩΝΕ ΚΛΕΦΤΕΣ-ΚΛΙΚΕΣ - ΕΙΜΑΙ Η ΑΣΠΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ - ΣΤΗ ΜΙΜΗ ΟΙ ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΑΝΔΡΕΑ - ΚΟΣΚΩΤΑΣ : ΟΙ ΧΟΡΗΓΙΕΣ ΜΟΥ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ - ΣΚΟΤΩΣΤΕ ΤΟΝ ΝΑ ΜΗ ΜΙΛΗΣΕΙ, ΕΙΠΕ Ο ΜΕΓΑΛΟΣ - ΛΕΗΛΑΣΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΥΟ ΣΥΝΕΤΑΙΡΟΥΣ - 40 ΒΑΛΙΤΣΕΣ ΠΕΝΤΟΧΙΛΙΑΡΑ ΣΤΟΝ ΑΝΔΡΕΑ - ΡΑΚΟΣ-Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΠΕΙΛΕΙ ΑΛΕΥΡΑ - ΤΑ ΞΙΑΝΕ ΣΕ ΚΟΥΤΕΣ ΚΑΙ ΒΑΛΙΤΣΕΣ - 3 ΔΙΣ. ΑΠΟ ΤΟΚΟΥΣ ΣΤΟΝ ΑΝΔΡΕΑ - ΜΥΣΤΙΚΗ ΜΙΖΑ 3% - Η ΜΑΓΚΥ ΑΠΑΙΤΕΙ 5 ΕΚΑΤ. ΤΟ ΜΗΝΑ - 5 ΔΙΣ. ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΡΩΤΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ.

Συναγωνιζόμενοι επιτυχώς το ίδιο ύφος, με εμμονή στον «**κιτρινισμό**», οι πρωτοσέλιδοι τίτλοι του *Ελεύθερου Τύπου* : Η ΝΤΑΡΝΤΑΝΑ ΚΑΙ Ο

ΣΙΔΕΡΕΝΙΟΣ - ΕΓΩ ΤΟΥ ΠΗΓΑ ΤΑ ΛΕΦΤΑ - ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΜΑΜΑΝΕΑ - ΠΕΝΤΕ ΣΑΚΟΙ 5ΧΙΛΙΑΡΑ ΓΙΑ ΚΑΣΤΡΙ ΚΑΙ ΜΕΝΙΟ - ΜΙΖΑ-ΣΟΚ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΔΡΕΑ - ΕΝΟΧΟΣ Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΙΑ 150 ΔΙΣ. ΑΠΟ ΜΙΡΑΖ - ΣΤΟ ΚΑΤΩΦΛΙ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ - ΕΤΣΙ ΤΑ ΉΠΙΑΣΑΝ ΑΝΔΡΕΑΣ-ΜΕΝΙΟΣ - ΕΤΑΙΡΙΑ ΑΝΔΡΕΑ-ΚΟΣΚΩΤΑ - ΔΩΡΟ ΣΤΗ ΣΥΜΜΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΑΛΗΣ - 20 ΕΚΑΤ. \$ ΣΤΟΝ ΑΝΔΡΕΑ - Ο ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ - ΑΓΩΝΙΑ ΤΟΥ ΑΠΑΤΕΩΝΑ - Ο ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΣΟΚΑΡΟ - 3% ΓΙΑ ΑΝΔΡΕΑ ΣΤΗΝ ΕΛΒΕΤΙΑ - ΡΑΜΟΛΙ Ο ΑΝΔΡΕΑΣ.

Πέντε ημέρες πριν από τις βουλευτικές εκλογές της 18^{ης} Ιουνίου 1989, ο καλλιτέχνης Διονύσης Σαββόπουλος έδωσε συνέντευξη στο κρατικό ραδιόφωνο της Δανίας, απονέμοντας συνολικά στον κυβερνητικό και κομματικό μηχανισμό του ΠΑΣΟΚ την ταμπέλα **εγκληματικής υποकुουλτούρας**. Ο *Ελεύθερος Τύπος* δημοσίευσε αποσπάσματά της : «*Αν ο λαός είναι υγιής και αποφασίσει να διώξει το ΠΑΣΟΚ, τότε μοιραία αυτός ο ρόλος ανατίθεται στη Νέα Δημοκρατία και στον Κ. Μητσοτάκη... Εδώ έχουμε δυστυχώς κάτι πολύ χειρότερο. Έχουμε μια Μαφία η οποία πήρε στα χέρια της τη διοίκηση. Την πρώτη τετραετία τη βγάλανε πέρα με παραμύθια. Στη δεύτερη τετραετία πριόνισαν τους θεσμούς*».²⁵²

Δυο ημέρες πριν από τις εκλογές, ο Μίκης Θεοδωράκης έδωσε συνέντευξη στην ιταλική εφημερίδα *Corriere della Sera* : «*Κατηγορώ την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ότι οδήγησε την Ελλάδα σε ένα νέο αμοραλισμό. Η διαφθορά έχει καταλάβει το μεγαλύτερο μέρος τον κρατικού μηχανισμού... Τα ταμεία του κράτους έχουν τελείως αδειάσει... Αν το ΠΑΣΟΚ πάρει πάνω από τριάντα τοις εκατό, τότε θα πρέπει να ντυθούμε όλοι με μαύρα στην Ελλάδα... Πολλοί αριστεροί βλέπουν ότι η ΝΔ είναι το μόνο κόμμα που μπορεί να φέρει αυτή την εκκαθάριση και κυρίως να καθαρίσει την εθνική σήψη που υπάρχει στη χώρα μας*».²⁵³

Στις 31 Μαΐου του ίδιου έτους, ο *Ελεύθερος Τύπος*, συνεχίζοντας με μένος τη **στιγματιστική του τακτική**, δημοσιεύει αποσπάσματα από το σκανδαλοθηρικό βιβλίο του αστυνόμου, πρώην υπευθύνου ασφαλείας του Ανδρέα Παπανδρέου επί εξαστία, Βασίλη Κεραμά, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο στο Καστρί*

²⁵² Παπαδόπουλος Λευτέρης, Το βρώμικο '89, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993, σελ. 31.

²⁵³ Παπαδόπουλος Λευτέρης, ό. π., σελ. 32 επ.

που αναφέρεται στη νοσηρή παρακολούθηση της προσωπικής ζωής του Α. Παπανδρέου.

Ενδεικτική του πολιτικού κλίματος που επικρατεί, είναι η δήλωση του ηγέτη του ΚΚΕ, Χαρίλαου Φλωράκη, κατά τη συνέντευξη Τύπου της 12^{ης} Μαΐου, που προοικονομεί την επακολουθήσασα «ετερόκλητη συμμαχία» Δεξιάς – Αριστεράς, αλλά και την επιλογή της επίσης επακολουθήσας ποινικής διαδικασίας, με την πρόιμη απονομή στον Α. Παπανδρέου, της **στιγματιστικής ιδιότητας του ποινικά υπεύθυνου** και τιμωρητέου κατηγορουμένου : «*Ο Α. Παπανδρέου... θα πληρώσει*».

Το προεκλογικό κλίμα του Ιουνίου 1989 εκφράζει την έσχατη παρακμή. Οι επιθέσεις από τον Τύπο στο πρόσωπο του Ανδρέα είναι ανελέητες. Από όλα τα κόμματα εκτοξεύονται απειλές, ύβρεις, απαξιωτικοί χαρακτηρισμοί, ένα κυνήγι κεφαλών στην κυριολεξία.²⁵⁴ Καθώς πλησίαζαν οι εκλογές της **18ης Ιουνίου του 1989**, ο προεκλογικός αγώνας μεταξύ των δύο μονομάχων διεξαγόταν βάσει της προσωπικής ζωής του καθενός, με τον *Ελεύθερο Τύπο* να κυκλοφορεί με τον πρωτοσέλιδο τίτλο «*Ο απατεώνας Α. Π*» και την *Αυριανή* με ολοσέλιδες φωτογραφίες κάποιας Κατερίνας, ιδοκτήτριας μπουτίκ στη Θεσσαλονίκη, φερόμενης ως ερωμένης του προέδρου της ΝΔ.

Η εκλογική διαδικασία επιτελεί μια σημαντική λειτουργία : διαμορφώνει και διατηρεί ανοικτές τις εναλλακτικές δυνατότητες. Το νόημα που έχει η **θεσμοποίηση της εκλογής ως διαδικασίας** είναι ότι με τη διαδικασία αυτή αποτυπώνονται οι αντιθέσεις στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας και διευθετούνται οι συγκρούσεις. Μόνον έτσι, μέσω της δημιουργίας ενός συστήματος, μπορούν να αποκαλυφθούν και να γενικευθούν καινούργιες πηγές κινήτρων. **Αντιθέτως οι «εκλογές» ενότητας, στις οποίες δεν εμφοιλοχωρούν συγκρούσεις, είναι εξαρτημένες από το γεγονός ότι η κινητοποίηση για συμμετοχή σε μια τελετουργική διαδικασία αναγνώρισης είναι διασφαλισμένη ήδη εκ των προτέρων.** Κάθε εκλογική νίκη έχει μόνο προσωρινή σημασία, ενώ με την

²⁵⁴ Λιάνης Γιώργος, Ανδρέας Παπανδρέου, ό. π., σελ. 262, 263.

περιοδική επανάληψη των εκλογών, οι ηττημένοι δεν χάνουν οριστικά τις ελπίδες τους, αλλά απλώς να τις μεταθέτουν παραμένοντας αντίπαλοι.²⁵⁵

Στα πλαίσια του εκλογικού μηχανισμού, δεν είναι τυχαίο το σύννηθες φαινόμενο, **αντιμαχόμενα συμφέροντα να προσφέρουν στήριξη στον ίδιο υποψήφιο καθώς και ταυτόχρονα τα ίδια συμφέροντα να υποστηρίζουν επίσης τους αντίπαλους υποψηφίους.** Τα συμφέροντα που συνιστούν το πραγματικό κίνητρο δράσης δεν μπορούν πλέον να συμπυκνωθούν σε μια ή περισσότερες, αλλά πάντως λίγες, εναλλακτικές δυνατότητες, ωστόσο όμως συγχωνεύονται στους κόλπους των κομμάτων μέσω εσωτερικών διαδικασιών προεπιλογής και άμβλυνσης, για να παρουσιασθούν στη συνέχεια στον ψηφοφόρο με τη μορφή ενός ιδανικού, ελκυστικού προγράμματος. Η διαδικασία της πολιτικής εκλογής καθόλου συνεπώς δεν προσφέρεται, για να επιτρέψει να ληφθούν αποφάσεις από «τον ίδιο τον λαό» σε θέματα που απηχούν σημαντικές κοινωνικές συγκρούσεις. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που δεν μπορεί να υπάρξει μια κυρίαρχη πλειοψηφία, αλλά όπως διατυπώνει εύστοχα ο Dahl, μόνο μια κυρίαρχη μειοψηφία.²⁵⁶

Με αυτόν τον τρόπο η περιοδική διεξαγωγή της εκλογής μεταβάλλεται σε μια διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας το πολιτικό σύστημα *«μπορεί να προσανατολίζεται στη δική του ιστορία»*. **Ο ψηφοφόρος, καθώς αγνοεί με ποιον τρόπο θα ενεργήσουν αυτοί που θα εκλεγούν, αποφασίζει λαμβάνοντας υπόψη με ποιον τρόπο ενήργησαν αυτοί που εξελέγησαν την προηγούμενη φορά. Η εκλογή μετατρέπεται έτσι σε έναν μηχανισμό, μέσω του οποίου το πολιτικό σύστημα αυτοεπικυρώνεται, επιβεβαιώνοντας ή απορρίπτοντας τις πολιτικές - διοικητικές αποφάσεις που ελήφθησαν στο παρελθόν.** Η συμπεριφορά των εκλογέων όμως εξακολουθεί να υπόκειται σε επιρροές. Επίσης ο τυχαίος χαρακτήρας της απόφασης των εκλογέων *μπορεί να περιορισθεί μέσω της δραστηριότητας των πολιτικών, οι οποίοι στις προσπάθειές τους να ασκήσουν επιρροή συνδυάζουν την κριτική με τις εξαγγελίες και τον ιστορικό προσανατολισμό με τον σχεδιασμό.* Η πολιτική εκλογή αναμφισβήτητα προσφέρει μια ευκαιρία, για να εκδηλωθεί η δυσαρέσκεια του ψηφοφόρου, χωρίς

²⁵⁵ Luhmann Niklas, Legitimation durch Verfahren (Μετάφραση:Βαθιώτης Κωνσταντίνος), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1999, σελ. 243.

²⁵⁶ Luhmann Niklas, ό. π., σελ. 244, 245.

να τεθεί σε κίνδυνο η δομή του συστήματος, συμβάλλει επομένως στην ανάπτυξη μιας εκφραστικής δράσης που λειτουργεί εκτονωτικά. Κατά τούτο η πολιτική εκλογή ανήκει στους μηχανισμούς απορρόφησης των διαμαρτυριών, όπως συμβαίνει και με τις διαδικασίες ενώπιον των δικαστηρίων. Η εκφραστική λειτουργία της συμπεριφοράς του ψηφοφόρου δεν εξαρτάται από το κατά πόσον εκείνος ο οποίος επιλέγεται με ψήφο διαμαρτυρίας θα ανταποκριθεί πραγματικά στο αξίωμά του και θα μπορέσει να επηρεάσει τη λήψη των αποφάσεων. Η εκτόνωση και μόνον είναι αυτή που μπορεί να ικανοποιεί, ενώ κατά τα λοιπά ο αριθμός των ψήφων έχει μια δεδομένη εκφραστική αξία και θεωρείται στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος ως «ένδειξη» για τη μεταβολή της βούλησης των εκλογέων.²⁵⁷

«Καμιά δραστηριότητα δεν επιδεικνύει ο απλός ψηφοφόρος που δεν ανήκει στην οργάνωση και περιτριγυρίζεται από τα κόμματα- τον θυμούνται μόνο στις εκλογές και όταν κάνουν δημόσια προβολή με συνθήματα που προορίζονται γι' αυτόν» (Weber, *Staatssoziologie*, 68). Η **επιδεικτικά και χειραγωγικά** αναπτυχθείσα πλέον **δημοσιότητα**, αποβλέπει στην ισχυρή μειονότητα των «αναποφάσιστων», οι οποίοι κατά κανόνα κρίνουν την έκβαση των εκλογών, υπηρετώντας μια κοινωνικοψυχολογικά και διαφημιστικά **υπολογισμένη διαδικασία επικοινωνίας μεταξύ χρησιμοποιηθέντων συμβόλων και δεδομένων κινήτρων**. Οι ψήφοι που προκύπτουν ως αποτέλεσμα δεν συνιστούν στο άθροισμα τους μια κοινή γνώμη, διότι και οι δύο προϋποθέσεις μένουν ανεκπλήρωτες : οι άτυπες γνώμες δεν σχηματίζονται ορθολογικά, δηλαδή σε μια συνειδητή αντιπαράθεση με διακριτά ζητήματα (αλλά μάλλον τα δημοσίως προσφερόμενα σύμβολα αντιστοιχούν πολλές φορές σε ασυνείδητες διαδικασίες με κρυφούς για το άτομο μηχανισμούς), ούτε προκύπτουν μέσα από δημόσιες συζητήσεις με επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα (αλλά, αν και μεσολαβούν απόψεις κοινωνικών ομάδων, αυτές οι άτυπες γνώμες αποτελούν ιδιωτικές αντιδράσεις υπό την έννοια ότι δεν εκτίθενται σε μια διορθωτική διαδικασία στο πλαίσιο ενός διαλογιζόμενου κοινού). Έτσι **ένα κοινό των πολιτών, που ως κοινό είναι αποδιοργανωμένο, αποσυνδέεται από την πολιτική δημοσιότητα με προπαγανδιστικά μέσα, έτσι που να μπορεί να το επικαλείται κανείς για τη νομιμοποίηση πολιτικών συμβιβασμών, χωρίς αυτό**

²⁵⁷ Luhmann Niklas, ό. π., σελ. 256-259.

να συμμετέχει ή να μπορεί να συμμετάσχει στη λήψη ουσιαστικών αποφάσεων. *«Από τον κυκεώνα διαθέσεων, ασαφών απόψεων, εκλαϊκευτικών αντιλήψεων, όπως αυτές που διαδίδουν τα μαζικά μέσα, είναι πολύ πιο δύσκολο να σχηματιστεί μια κοινή γνώμη απ' ό,τι μέσα από την ορθολογική αντιπαράθεση των διαφόρων μεγάλων ρευμάτων γνώμης, τα οποία αντιπάλευαν μέσα στην αστική κοινωνία. Πρέπει να παραδεχτούμε ότι ποτέ δεν ήταν τόσο δύσκολο να επικρατήσει μια κοινή γνώμη. Το κοινό των μη οργανωμένων ιδιωτών δεν καταπιάνεται με τη δημόσια επικοινωνία, αλλά δέχεται την ανακοίνωση των δημόσια προβαλλόμενων γνώμων, παρασύρεται στη δίνη της επιδεικτικά ή χειραγωγικά αναπτυσσόμενης δημοσιότητας».*²⁵⁸

Τα αποτελέσματα των εκλογών της 18^{ης} Ιουνίου 1989 ανέδειξαν το νέο πολιτικό χάρτη της χώρας : Πρώτη η Ν.Δ. με προβάδισμα από το δεύτερο κόμμα, με το ιδιαίτερα ικανοποιητικό ποσοστό ψήφων 44,3%, όμως δεν μπορούσε να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση. Δεύτερο κόμμα το ΠΑΣΟΚ, με ποσοστό 39,1%, που δήλωνε την ιστορική αντοχή του, τη μερική διάψευση των δημοσκοπήσεων και κυρίως τη δυναμική του λόγου και των προεκλογικών συγκεντρώσεων του πολλαπλά και κατ' εξακολούθηση στιγματισμένου από τα ΜΜΕ Ανδρέα Παπανδρέου ως διεθφαρμένου. Τρίτο κόμμα ο Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου (ΣΥΝ), στην ίδρυση του οποίου συνέπραξαν το ΚΚΕ και η Ελληνική Αριστερά (ΕΑΡ), με ποσοστό 13,1%.

Το αποτέλεσμα ήταν προσωπική νίκη του Ανδρέα Παπανδρέου. **Το ίδιο αποτέλεσμα υποδηλώνει το μη κυρίαρχο ρόλο των ΜΜΕ στη διαμόρφωση συναίνεσης και στον επηρεασμό της κοινής γνώμης.** Από το έτος 1988 και ως το τέλος της κυβερνητικής του θητείας το έτος 1989, το ΠΑΣΟΚ ήταν *«έρμαιο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των κομμάτων της αντιπολίτευσης».*²⁵⁹ Ο Ανδρέας Παπανδρέου επέστρεψε από το Λονδίνο τέλη Οκτωβρίου 1988, με εξαιρετικά περιορισμένες τις φυσικές του δυνάμεις. Έπρεπε να αντιμετωπίσει την πολιτική διαχείριση της υπόθεσης Κοσκωτά κατά τη διάρκεια της απουσίας του από το πλέον αμφιλεγόμενο κυβερνητικό μέλος - κομματικό στέλεχος και προσωπικό φίλο - συνοδοιπόρο του, τον Α. Κουτσόγιωργα, τον οποίο ο Γ.

²⁵⁸ Habermas Jürgen, ό. π., σελ. 308, 327, 338.

²⁵⁹ Βούλγαρης Γιάννης, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Εκδόσεις Τα Νέα-«Πολιτικά Γράμματα», Αθήνα, 2003, σελ. 34 επ.

Κοσκωτάς χρημάτισε ²⁶⁰καθώς και τον εχθρικό, σχεδόν στο σύνολό του, προς το κόμμα του και τον ίδιο, εγχώριο Τύπο. Μόνον η επιδεικνύουσα λαϊκισμό *Αυριανή* τον υποστήριζε, ο λόγος της όμως αυτός δημιουργούσε αντιθέσεις, αρνητική στάση και αμφισβήτηση και στο χώρο του ΠΑΣΟΚ.

Οι αντιδράσεις του Τύπου στο παραπάνω εκλογικό αποτέλεσμα αποτυπώνονται με **στιγματιστική χροιά** στα αντίστοιχα πρωτοσέλιδα : «Ο *ΛΑΟΣ ΤΙΜΩΡΟΣ*», ο τεράστιος τίτλος της *Ελευθεροτυπίας*, με υπέρτιτλο: «Ο *Ανδρέας έκανε νικητή τον Μητσοτάκη*». «*ΘΡΙΑΜΒΟΣ Η ΝΔ*», ο αντίστοιχος υπερμεγέθης τίτλος του *Ελεύθερου Τύπου*, με υπότιτλο: «*Ένα βήμα από την εξουσία*». Παραπλεύρως απεικονίζεται ένας πελώριος γραφιστικά Μητσοτάκης, εικόνα που παραπέμπει σε δύναμη και κύρος, που κρατά από το αυτί έναν καταϊδρωμένο, μικρόσωμο Ανδρέα και μια πινακίδα που δείχνει το δρόμο προς τον εισαγγελέα, ενδεικτικό της προσπάθειας της εφημερίδας να προκαταβάλλει την κοινή γνώμη σχετικά με τον «ποινικά υπόλογο εγκληματία» που σύρεται έντρομος, αδύναμος, υποτελής, χωρίς τη βούλησή του, για να λογοδοτήσει, κατόπιν της «σωτήριας» αποκλειστικής «καθαρήριας» πρωτοβουλίας του αρχηγού της Ν.Δ.

Οι ομοϊδεάτες ή οι «πολιτικοί φίλοι» εκλαμβάνονται πάντοτε ως πρόσωπα φιλικώς διακείμενα, με αποτέλεσμα να υποχωρεί κανείς απέναντί τους, όταν υπάρχουν διαφορές. Αντίθετα, ο αντίπαλος θεωρείται πάντοτε αντίπαλος, με αποτέλεσμα να εναντιώνεται κανείς σε αυτόν, έστω και αν οι αντικειμενικές διαφορές δεν είναι σημαντικές ή θα πρέπει τότε να δημιουργηθούν για πρώτη φορά.²⁶¹

Πολλά έχουν γραφεί για το **πολιτικό παρασκήνιο** των τακτικών – στρατηγικών των τριών προαναφερόμενων πολιτικών φορέων καθώς και για τα **πολιτικά τους κίνητρα-σκοπιμότητες**, μέχρι το σχηματισμό της νέας κυβέρνησης.²⁶² Η προκύψασα όψιμα «ετερόδοξη» συγκυβέρνηση Δεξιάς και Αριστεράς επεξηγείται από το γεγονός ότι ο Κ. Μητσοτάκης ήθελε να τιμωρήσει τον Παπανδρέου για όσα είχαν συμβεί από την είσοδό του στην πολιτική προδικτατορικά μέχρι και τις εκλογές της 18^{ης} Ιουνίου 1989. Ιστορική εκκαθάριση

²⁶⁰ Βούλγαρης Γιάννης, ό. π., σελ. 33 επ.

²⁶¹ Luhmann Niklas, Legitimation durch Verfahren (Μετάφραση:Βαθιώτης Κωνσταντίνος), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1999, σελ. 280.

²⁶² Παπαδόπουλος Λευτέρης, ό. π.

«πολιτικών λογαριασμών». Μια σκληρή μονομαχία χωρίς κανόνες, χωρίς αρχές, και με τον Ανδρέα Παπανδρέου να μην τον αναγνωρίζει ως συνομιλητή του. Επίσης, επεξηγείται και από το γεγονός ότι ο Χαρίλαος Φλωράκης ήθελε και αυτός να τιμωρήσει τον Α. Παπανδρέου, γιατί είχε υπεξαιρέσει το ιδεολογικό οπλοστάσιο της Αριστεράς, οικειοποιούμενος ακόμη και τα συνθήματά της, που ιστορικά δεν του ανήκαν. *«Και οι νέοι του ΣΥΝ ήταν οργισμένοι με τον Ανδρέα Παπανδρέου. Μερικοί, μάλιστα, από αυτούς είχαν συμπορευθεί μαζί του. Γρήγορα συγκρούστηκαν με τον Ανδρέα και το αίτημα της «τιμωρίας» του ήταν η άλλη άποψη και εικόνα της ανάγκης τους για προσωπική δικαίωση. Και για τα τωρινά. Και για τα πολύ παλιά. Ορισμένοι από αυτούς μετάνιωσαν. Μέχρι τη ΔΙΚΗ ή και κατά τη διάρκειά της. Ελάχιστοι επιχείρησαν να αποτρέψουν τραγικά αδιέξοδα. Έτσι διαμορφώθηκε μια κοινή πλατφόρμα. Το μόνο αίτημα που άξιζε για να θεμελιώσει μια νέα κυβέρνηση ήταν η «κάθαρση». «... Οι έλληνες κομμουνιστές παρενέβησαν ουσιαστικά στα του αστικού κράτους ήταν το 1989, όταν ο ζαλισμένος από την περεστρόικα Χαρίλαος Φλωράκης και ο δικαιωμένος για την επιλογή του να καταγγείλει το σοβιετικό καθεστώς, ήδη από το 1968, Λεωνίδας Κύρκος συνεργάστηκαν με τους άλλοτε διώκτες τους για να διώξουν τον Ανδρέα Παπανδρέου, χωρίς ουδείς εξ αυτών να πιστεύει ότι αυτό ήταν πραγματοποιήσιμο. Και φυσικά απέτυχαν».*²⁶³

*Η «κάθαρση» έπρεπε να συμπεριλάβει τον Ανδρέα Παπανδρέου. Και φυσικά να αποκλειστεί πολιτικά και όλη η ηγετική ομάδα του ΠΑΣΟΚ. Η συνάντηση της ελληνικής Δεξιάς με την ελληνική Αριστερά λίγους μήνες πριν πέσει το Τείχος του Βερολίνου ήταν αναπόφευκτη. Και η δικαστική εξουσία έπρεπε να συμπλεύσει. Άλλοι δικαστές, με μια βαθύτερη γνώση των πολιτικών πραγμάτων. Άλλοι, από καιροσκοπισμό. Και άλλοι, από καταφανή αφέλεια. Ιστορική και πολιτική».*²⁶⁴

Στις 23 Ιουνίου του ίδιου έτους (1989), ο *Ελεύθερος Τύπος* κυκλοφορεί με τον προκλητικά **στιγματιστικό τίτλο – πρότυπο κιτρινισμού** : «*NOK- ΑΟΥΤ, ο υπηρεσιακός απατεώνας*». Ο υπέρτιτλος, κατά παράβαση στοιχειωδών αρχών και κανόνων δημοσιογραφικής δεοντολογίας, κάνει βορά προς «άγραν αναγνωστών», τη σοβαρή κατάσταση της υγείας του Α. Παπαπανδρέου, χωρίς αιδώ, χωρίς ψήγμα

²⁶³ Εφημερίδα *Τα Νέα* της 9^{ης} Μαΐου 2012, με τίτλο : *Αριστερά, δημοκρατία και θεσμοί*.

²⁶⁴ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 115, 116.

σεβασμού προς τον πάσχοντα Άνθρωπο, τονίζει : «Επείγουσα εισαγωγή χθες στο Γενικό Κρατικό. Στην εντατική», σε μαύρο φόντο, συνοδευόμενος από τους λεπτομερείς «ενημερωτικούς» υπότιτλους: «Πνευμονικό οίδημα, καρδιακή ανεπάρκεια, αναπνευστικό πρόβλημα». Στο κάτω μέρος και δεξιά φωτογραφία σε αξιόλογο μέγεθος του Ανδρέα Παπανδρέου με τη σύντροφό του. Και η διαφωτιστική, χλευαστική-απαξιωτική λεζάντα, που προοικονομεί και καταφανώς επιθυμεί, όχι μόνον το πολιτικό τέλος του Α. Παπανδρέου, αλλά και το βιολογικό του, την ολοκληρωτική, πολιτική, ψυχική και βιολογική εξόντωσή του : «Σωστό λείψανο ο Ανδρέας μπαίνει στο νοσοκομείο μαζί με τη Μιμή».

Ευλογοφανής η εξήγηση του παραπάνω **βάνουσα προσβλητικού της ανθρώπινης αξίας** πρωτοσέλιδου. Ο *Ελεύθερος Τύπος* εξέφραζε τότε τον κυρίαρχο και σκληρό πυρήνα της Νέας Δημοκρατίας, τη «νεοφιλελεύθερη» ομάδα του Κώστα Μητσοτάκη, που προσφωνούσε τον Ανδρέα Παπανδρέου με το προσφιλές, χλευαστικό της υγείας και αξιοπρέπειάς του, σύνθημα –σύμβολο : «ο σιδερένιος», αναγραφόμενο, χωρίς έλεος, απόλυτα τιμωρητικά, ακόμη και στους τοίχους. **Έλλειμμα νομικού πολιτισμού. Πολιτικός Μεσαίωνας.**

Στις 18 Ιουλίου 1989, μετά από διήμερη συζήτηση, η Βουλή αποδέχεται την πρόταση κατηγορίας της Ν.Δ. για το σκάνδαλο Κοσκωτά. Από τους 296 βουλευτές, ψήφισαν υπέρ της παραπομπής του Ανδρέα Παπανδρέου 171, του Α. Κουτσόγιωργα 282, του Γιώργου Πέτσου 276, του Παναγιώτη Ρουμελιώτη 175 και του Δ. Τσοβόλα 164.

Την 21^η Ιουλίου του ίδιου έτους, 144 βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας καταθέτουν στη Βουλή πρόταση κατηγορίας για παρακολούθηση τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, εναντίον του Ανδρέα Παπανδρέου και των πρώην υπουργών Μεταφορών Γιάννη Χαραλάμπους, Γιώργου Πέτσου και Γιάννη Μπαντουβά. Στις 27 Ιουλίου, η πρόταση γίνεται μερικώς δεκτή. Παραπέμπεται στην Ειδική Προανακριτική Επιτροπή μόνον ο Ανδρέας Παπανδρέου, με ψήφους 170 υπέρ και 119 κατά, επί 294 παρόντων.

Την 1^η Αυγούστου 1989, 144 βουλευτές της ΝΔ προτείνουν τη σύσταση Ειδικής Εξεταστικής Επιτροπής της Βουλής για τη διερεύνηση της «αγοράς του αιώνα», την προμήθεια αεροπλάνων F-16 και Mirage-2000 και πυραύλων Magic.

Ο ΣΥΝ έχει ήδη δεσμευθεί ότι θα στηρίξει την πρόταση, η οποία, στις 8 Αυγούστου, γίνεται δεκτή ομόφωνα.

«“Ψεύτης και παλιάνθρωπος ο διευθυντής τον “Αντί” ” έγραψε η “Αυριανή”, όταν ο διευθυντής είπε στην Προανακριτική Επιτροπή ότι ο Κ. τη βοηθούσε, έδινε χρήματα στον Ουρή, και κάθε φορά που φώναζε λίγο ο Ουρή, ο Κ. του έστελνε ένα μπόνους κι εκείνος σώπαινε. “Ο αδίστακτος διευθυντής του “Αντί”, αφού ξέρασε τόνους λάσπης εναντίον του Ανδρέα και των στελεχών του ΠΑΣΟΚ, χωρίς βέβαια να προσκομίσει το παραμικρό στοιχείο για τις ψευτιές που κατέθεσε ενόρκως, έπιασε και στο βρομόστομά του, ο παλιάνθρωπος, και τον ιδιοκτήτη του συγκροτήματος μας, τον Ουρή, που πρωτοστάτησε στην αποκάλυψη του σκανδάλου και αγωνίστηκε για να μπουν στη φυλακή ο απατεώνας, οι συνεργάτες του και οι συνεταίροι του. Ο πρόεδρος ξέχασε τις ευαισθησίες του και άφησε τον πράκτορα των Αμερικανών να λέει ό,τι θέλει...”.

Το “Αντί” αποκάλυψε ότι οι γαλλικοί πύραυλοι στοίχιζαν τρεις φορές πιο ακριβά από τους αμερικανικούς. Άρα, ο άνθρωπος ήταν πράκτορας των Αμερικανών... Και η “Αυριανή” συνέχιζε το υβρεολόγιό της : “Γνωστοί ψευδοαριστεροί στην υπηρεσία της Δεξιάς... Ο περιβόητος... Ο χωρίς κανένα αποδεικτικό στοιχείο... Ο... χρησιμοποιώντας πηγές φαντάσματα... δυο χρόνια μετά που τα φαντάσματα ξέρουμε ποιοι τα δημιούργησαν... Αυτός που υμνολογεί τα τελευταία χρόνια τον Δον Μαφιάκη...”²⁶⁵

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1989, συνεδρίασε για τελευταία φορά η Προανακριτική Επιτροπή. Οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας είχαν ήδη προαποφασίσει τη σύνταξη παραπεμπτικού πορίσματος. Ο εκπρόσωπος του Συνασπισμού Στέλιος Νέστορας είχε ορισμένες ενστάσεις σε ορισμένα κεφάλαια της κατηγορίας, προς στιγμήν, προφανώς «για την τιμή των όπλων», τις οποίες, τελικά, απέσυρε. Βασικός συντάκτης του πορίσματος, η συζήτηση του οποίου ορίστηκε στις 26 και 27 Σεπτεμβρίου 1989, ο βουλευτής Λάρισας Ν. Κατσαρός. Να παραπεμφθεί ο Ανδρέας Παπανδρέου : Και για τα «πάμπερς» των σωματοφυλάκων του Κοσκωτά. Και για τα νοσήλιά του στο Harefield. Και για την αποδοχή των χρημάτων αυτών ως προϊόντων εγκλήματος. Για την ηθική

²⁶⁵ Βασιλικός Βασίλης, Κ, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 407-408.

αυτουργία στην απιστία του Δημήτρη Τσοβόλα και των διοικητών των ΔΕΚΟ. Επίσης να παραπεμφθεί ο Μένιος Κουτσόγιωργας. Για τον «Κουτσονόμο», για την υπόθαλψη του πλαστογράφου Κοσκωτά και για το αθέμιτο δώρο των 2.000.000 δολαρίων. Να παραπεμφθεί ο Δημήτρης Τσοβόλας για τη ρύθμιση των χρεών του επιχειρηματία Καλκάνη. Να παραπεμφθεί ο Γιώργος Πέτσος για αθέμιτα δώρα από τον Κοσκωτά, την ηθική αυτουργία στην απιστία των ΕΛΤΑ και για την παράνομη επέκταση των εγκαταστάσεων της «ΓΡΑΜΜΗΣ Α.Ε.» στην Παλλήνη. Να παραπεμφθεί ο Παναγιώτης Ρουμελιώτης για παράβαση καθήκοντος. Οι βουλευτές του ΠΑΣΟΚ είχαν αποχωρήσει από τις διαδικασίες σύνταξης αυτού του πορίσματος, διατυπώνοντας το δικό τους απαλλακτικό για τον Ανδρέα Παπανδρέου ως προς όλες τις κατηγορίες πόρισμα απαλλακτικό για τον Ανδρέα Παπανδρέου ως προς όλες τις κατηγορίες. Απαλλακτικό στο σύνολό του επίσης για τον Δημήτρη Τσοβόλα και για τον Παναγιώτη Ρουμελιώτη.

Στις 26 Σεπτεμβρίου του έτους 1989, μέλη της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη» δολοφονούν το γαμβρό και πολιτικό σύμβουλο του προέδρου της Ν.Δ., Παύλο Μπακογιάννη, βουλευτή Ευρυτανίας της Ν.Δ., ένθερμο υποστηρικτή της σύγκλισης των αντίπαλων πολιτικών χώρων, της Δεξιάς και της παραδοσιακής Αριστεράς. Οι δράστες άφησαν στον τόπο του εγκλήματος την 41η προκήρυξη της «17 Νοέμβρη», στην οποία, μεταξύ άλλων, γινόταν αναφορά για την «κάθαρση» και το τότε πολιτικό παρασκήνιο : *«...Στις 3 Ιούλη αμέσως μετά τη δημιουργία της κυβέρνησης Τζαννετάκη, σε ανακοίνωσή μας στον Τύπο υποστηρίζαμε : η στήριξη και συμμετοχή του Συνασπισμού σε μία κυβέρνηση ΝΔ με πραγματικό κέντρο εξουσίας τον Μητσοτάκη αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες πολιτικές απάτες... Οι πάντες σήμερα έχουν αντιληφθεί ότι το σημερινό κοινοβουλευτικό νταβαντούρι για τα σκάνδαλα δεν έχει καμιά σχέση με την «κάθαρση» και την τιμωρία. Ότι γίνεται ...για να προκηρυχθούν και να διεξαχθούν εκλογές με την ηγεσία του ΠΑΣΟΚ υπόδικη ώστε να κερδίσει η ΝΔ την αυτοδυναμία στη Βουλή. Αυτοδυναμία με την οποία θα μεθοδεύσει την πλήρη παραγραφή, την ατιμωρησία των ενόχων...»*.

Η δολοφονία του Παύλου Μπακογιάννη, όχι μόνον ηλέκτρισε την ήδη τεταμένη πολιτική ατμόσφαιρα, αλλά αποτέλεσε το ορμητήριο άστοχων, άκριτων και απερισκεπτών «τιμωρητικών» ακροτήτων, που εξυπηρετούσαν προφανείς

πολιτικές σκοπιμότητες. Μέρος του συντηρητικού Τύπου, πρωτοστάτησε, χωρίς φραγμό, σε ανηλεή, ρυπαρά πρωτοσέλιδα δημοσιεύματα, με αντιποίηση ανακριτικών, εισαγγελικών και δικαστικών εξουσιών, απονέμοντας την ταμπέλα του ηθικού αυτουργού της δολοφονίας και του «πραγματικού δολοφόνου» στον Α. Παπανδρέου : Ο Τύπος-τιμωρός, αντιπροσωπευτικός εργολάβος ηθικής.

Ο Χαρίλαος Φλωράκης, ως πρόεδρος του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου, διατύπωσε στο Κοινοβούλιο, μεταξύ άλλων ,τα ακόλουθα, σχετικά με τη δολοφονία, που στοχοποιούσαν πολιτικά εμφανώς τον Α. Παπανδρέου και το κόμμα του : «...να καταδικάσουμε, όχι με λόγια αλλά με έργα, εκείνους που καλλιεργούν ιδεολογικά παρόμοιες κατευθύνσεις ή, αν θέλετε, καλλιεργούν το πνεύμα της μισαλλοδοξίας και ανωμαλίας στον τόπο μας».

Σύστοιχο των παραπάνω δηλώσεων, το πρωτοσέλιδο της επόμενης του κομματικού Ριζοσπάστη με κύριο τίτλο : «ΩΡΑ ΕΥΘΥΝΗΣ για κάθε πολίτη», συνοδευόμενο από τον με μικρότερα γράμματα υπότιτλο, που υποδηλώνει συγκεκριμένη πολιτική στοχοποίηση, με υπολανθάνουσα στιγματιστική χροιά : «Απομονώστε το μαύρο μέτωπο εκείνων που καλύπτουν ιδεολογικά και πολιτικά τις εγκληματικές ενέργειες. Όχι στην προσπάθεια διχασμού και μισαλλοδοξίας». Το κείμενο, που ακολουθεί, είναι άκρως αποκαλυπτικό και επεξηγηματικό. Ο στιγματισμός δεν υπολανθάνει πλέον, είναι δηλωτικός : «....Η προκήρυξη των δολοφόνων, που υιοθετεί όλα τα επιχειρήματα του ΠΑΣΟΚικού παρακράτους, στρέφει τα κύρια πυρά της κατά τον ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ, επιτίθεται κατά της κυβέρνησης Τζαννετάκη και της διαδικασίας της κάθαρσης».

Η Αυγή της ίδιας ημέρας συντάσσεται με τις ίδιες δηλώσεις - στιγματιστικές θέσεις : «...δεν αρκούν οι φραστικές καταδίδες των δολοφονικών ενεργειών, αλλά χρειάζεται να απομονωθούν οι γνωστοί κύκλοι που «προπαρασκευάζουν ιδεολογικά», όπως είπε χαρακτηριστικά ο Χ. Φλωράκης, τους στόχους των τρομοκρατών...».

Η Απογευματινή πρωτοστατεί σε κιτρινισμό. Αντιποιούμενη θεσμικούς ρόλους των επίσημων μηχανισμών του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης, κατασκευάζει «τον εγκληματία» και τον παραδίδει στιγματισμένο στην κοινή γνώμη. Ενδελεχώς, «εξιχνιάζει» το οργανωμένο συντελεσθέν έγκλημα,

αποκαλύπτει τη συμμορία και το δολοφόνο, κρίνει, δικάζει και καταδικάζει», αποφαινόμενη περί της ενοχής και της ποινής. Υπερμεγέθης ο **απροκάλυπτα στιγματιστικός** πρωτοσέλιδος τίτλος της. Καταλαμβάνει θεαματικά, προς τέρψη και έλξη των αναγνωστών, τα δυο τρίτα της σελίδας, με την «τελεσίδικη απόφαση» : *«ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΠΙΣΩ ΑΠ' ΤΟΥΣ ΦΟΝΙΑΔΕΣ»*. Με τον, επίσης **στιγματιστικό**, επεξηγηματικό «εισαγγελικό» **υπέρτιτλο**: *«ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΡΧΗΓΟΙ, Να οι ηθικοί αντουργοί»* και ενδιαμέσο, ιδίου ύφους και ήθους, τίτλο : *«Άμεση σχέση Κινήματος και εκτελεστών»*. Και ακολουθεί, στην ίδια σελίδα, άρθρο με τον τίτλο : *«Οι πραγματικοί δολοφόνοι του Παύλου Μπακογιάννη»*. Η στοχοποίηση στο κείμενό του είναι προσδιορισμένη, σαφής, δηλωτική, χωρίς ερωτηματικά, αμφιβολίες, αμφισβητήσεις. Η αναφορά ή η διασταύρωση των πηγών των συγκεκριμένων «ειδήσεων» και των έκδηλων υπονοούμενων της για την οργανωμένη δράση «της καμόρας του ΠΑΣΟΚ», μη κατονομαζόμενη : *«Η στιγμή για την άνανδρη δολοφονική επίθεση είχε μεθοδικά και προμελετημένα επιλεγεί. Εκδηλώθηκε σε μια κορυφαία φάση της προσπάθειας για την κάθαρση. Το πρωί της ίδιας ημέρας, που στη Βουλή θα φωτιζόταν ακόμη περισσότερο άπλετα το πρόσωπο του πραγματικού, του μεγάλου ενόχου του φοβερού σκανδάλου Κοσκωτά. Ακριβώς την ημέρα που ο λαός μας θα άκουγε - άναυδος και εξοργισμένος - όλες τις σκοτεινές λεπτομέρειες των έκνομων δραστηριοτήτων της καμόρας που καταδυνάστευσε επί οκτώ χρόνια τον τόπο...»*.

Το αντίστοιχο πρωτοσέλιδο του Έθνους, **στιγματιστικό και σκανδαλοθηρικό**, καταλαμβάνεται σχεδόν ολόκληρο από τον θεαματικό κύριο τίτλο με τη φωτογραφία του νεκρού : *«ΠΟΙΟΙ ΕΙΝΑΙ οι δολοφόνοι, συγκλονιστικές αποκαλύψεις σε λίγες μέρες»*. Στο κάτω μέρος, μια μικρή φωτογραφία του Γιώργου Πέτσου καταλαμβάνει ελάχιστο χώρο, αλλά η σημασιολογία της είναι μέγιστη καθώς συνοδεύεται από τη **στιγματιστική** προαναγγελία που παραπέμπει στις εσωτερικές σελίδες της εφημερίδας : *«Ο Πέτσος ζωγραφίζει Ανδρέα για τις εκτελέσεις»*. Οι εσωτερικές σελίδες με πηχυαίους τίτλους : *«Οι Γερμανοί μυρίζουν δεσμούς 17 ΝΟΕΜΒΡΗ και ΠΑΣΟΚ!», «Πέτσος : ο Ανδρέας πίσω από την 17Ν»*.

Ανύπαρκτα τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα για τους «δημοσιογράφους». Θυμηδία προκαλεί η προμελετημένη και απροσχημάτιστη παραβίαση των βασικών αρχών της Ποινικής Δίκης. Το θεμελιώδες αξίωμα

της ποινικής διαδικασίας *nullum crimen nulla poena sine processu*, δηλαδή ότι η διάγνωση του εγκλήματος και η τιμώρησή του δεν μπορεί να γίνεται από οποιονδήποτε φορέα πολιτειακής εξουσίας, αλλά μόνον από ορισμένα κρατικά όργανα που παρέχουν ιδιαίτερες εγγυήσεις για αμερόληπτη και ασφαλή κρίση, δηλαδή από τους δικαστές και μόνον κατά την οργανωμένη μορφή της δίκης, που αποτελεί ιστορική κατάκτηση πολιτισμού από την ανθρωπότητα, αγνοήθηκε προκλητικά και συνειδητά τότε από το συντριπτικό μέρος του Τύπου. Η ισχύς αυτού του αξιώματος, θεωρητικά και πρακτικά έχει ως συνέπεια ότι, εφόσον «δεν έχουμε έγκλημα χωρίς δίκη», οι προϋποθέσεις της ποινικής δίκης εμφανίζονται να είναι κατά κάποιον τρόπο και προϋποθέσεις της τιμώρησης κάποιου για την αξιόποινη συμπεριφορά του, με συνέπεια το ανεπίτρεπτο του ποινικού κολασμού χωρίς δίκη.²⁶⁶

Ο *Ελεύθερος Τύπος*, στο ίδιο μοτίβο ευθυγραμμιζόμενος, έντονα **στιγματιστικός και παραστατικός-θεατρικός**. Το πρωτοσέλιδό του καταλαμβάνεται σχεδόν όλο από τη φωτογραφία του Παύλου Μπακογιάννη και της κόρης του. Πάνω στη φωτογραφία, σαν από πινέλο, η λέξη «ΖΕΙ». Στο άκρο δεξιά της πρώτης σελίδας, απεικονίζεται ο τόπος του εγκλήματος και ακριβώς κάτω και πλάγια από τη φωτογραφία αυτή, προβάλλει το ευρηματικό γελοιογραφικό σκίτσο - καρικατούρα ανθρώπινου σώματος με κεφάλι κροκόδειλου, κάποιες σταγόνες δακρύων και ένα κείμενο : «*ΛΥΠΑΜΑΙ ΓΙΑ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ*», που πρόδηλα παραπέμπει τον αναγνώστη στον «ένοχο υποκριτή» Ανδρέα Παπανδρέου. Η πλήρης αποκωδικοποίηση του υπολανθάνοντος αυτού συμβολικού μηνύματος γίνεται στο μέσον και δεξιά της πρώτης σελίδας, με την αναγραφή δύο **στιγματιστικών δηλώσεων, που φωτογραφίζουν τον Α. Παπανδρέου ως εγκληματία** : «*ΦΛΩΡΑΚΗΣ: «Η Αυριανή προετοίμασε το έγκλημα της “17 Νοέμβρη”*», «*ΜΙΚΗΣ : Ξέρετε τον ηθικό αυτουργό*».

Χωρίς περίσκεψη, χωρίς ήθος και στοιχειώδη δεοντολογία, απόλυτες οι δηλώσεις, άκρως διευκρινιστικές, χωρίς να έχει προκληθεί οποιαδήποτε δικαστική έρευνα ή πόρισμα. Χωρίς επιφύλαξη, απόλυτα, υιοθετούνται από τον Τύπο, επιφορτισμένο να διαμορφώνει, ως εν δυνάμει ισχυρός θεσμός κοινωνικού

²⁶⁶ Ν. Κ. Ανδρουλάκης, *Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης*, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, σελ. 6, 7.

ελέγχου, τις αντίστοιχες στάσεις της κοινής γνώμης. Πρόδηλος σκοπός : η κατασκευή συναίνεσης στην απόλυτη εξίσωση του Α. Παπανδρέου με εγκληματία, πρωταγωνιστή του «σκανδάλου Κοσκωτά», υπόλογο και τιμωρητέο για συγκεκριμένες πράξεις του κοινού ποινικού δικαίου : σύσταση συμμορίας τρομοκρατών, ηθικό αυτουργό τρομοκρατικής δολοφονικής ενέργειας, απάτη. Ο Τύπος, με τα αντίστοιχα ρυπαρά δημοσιεύματα, έχει επιτελέσει το ιερόν καθήκον της ενημέρωσης και διαφώτισης του κοινού : Της υποβάθμισής του.

Και ο υπογράφων ως «ανάδελφος» στον *Ελεύθερο Τύπο* Δημήτρης Ρίζος, στις σελίδες με τη μεγαλύτερη αναγνωσιμότητα επιβεβαιώνει τις «αποκαλύψεις», **στιγματίζοντας επώνυμα, με πλήρη ασυλία** : «Όλοι πια γνωρίζουν το αφεντικό των δολοφόνων». Η έκτακτη έκδοση του *Ελεύθερου Τύπου*, το μεσημέρι της ίδιας με τη δολοφονία ημέρας, ελκύει τον αναγνώστη με τον «διασταυρωμένο» ενημερωτικό πρωτοσέλιδο τίτλο της : «*Κτύπησε η Πασοκική "17N". Δολοφονία Π. Μπακογιάννη*».

Η *Ελευθεροτυπία* αξιοποίησε τις παραπάνω δηλώσεις του Χαρίλαου Φλωράκη, **άκρως μεροληπτικά και στον ίδιο βαθμό στιγματιστικά** σε βάρος του Α. Παπανδρέου. Εύλογο για την εφημερίδα της οποίας ο εκδότης της, Χ. Τεγόπουλος, είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στη δημόσια καταγγελία του Γ. Κοσκωτά. Στα πιο ακραία όρια. Πηχυαίος και σε αυτήν ο πρωτοσέλιδος τίτλος, καταλαμβάνει τη μισή πρώτη σελίδα : «*ΚΑΡΦΙΑ στον Ανδρέα*», συνοδευόμενος από το μικρότερο παράτιτλο : «*ΦΛΩΡΑΚΗΣ : ΚΑΤΑΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΥΡΙΑΝΟΤΟΜΠΡΙΣΜΟΥ*». Επιμελώς, το κάτω δεξιό μέρος του πρωτοσέλιδου, ολοκληρώνει **το στιγματιστικό του ρόλο**, μη παραλείποντας να αναδείξει στον αναγνώστη την περίφημη, αναμφισβήτητη πολιτικής – κομματικής γραμμής δήλωση του Μίκη Θεοδωράκη, με το μονολεκτικό όμως αντίλογο, που υποδηλώνει με έμφαση τη σφοδρή, σε επικοινωνιακό πλαίσιο, αντιπαράθεση «*ΜΙΚΗΣ : Ξέρω τον ηθικό αυτουργό. ΠΑΣΟΚ : Απαράδεκτο*».

Ο ιστορικός εκείνων των ημερών κατέγραψε και παραδίδει στην κρίση της Ιστορίας την εμμονή του Μίκη Θεοδωράκη στον ονειδιστικό αυτό ισχυρισμό. Στις 5 Οκτωβρίου 1989, ο μεγάλος συνθέτης περιέπεσε στο ατόπημα να προσέλθει

στον εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών και να επιβεβαιώσει ενόρκως «την ταμπέλα» του Α. Παπανδρέου ως ηθικού αυτουργού της δολοφονίας.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου, επέλεξε συνειδητά και σοφά, κατά την κρίση μας, σεβόμενος απόλυτα τους θεσμούς να αναλάβει στις 27 Σεπτεμβρίου 1989, ενώπιον του ελληνικού Κοινοβουλίου, προσωπικά την πολιτική ευθύνη των πράξεων και παραλείψεων του της κρίσιμης περιόδου. **Επέλεξε να «απολογηθεί» κατηγορώντας τους κατηγορούς του.** Ως προσωπικότητα, δεν είχε άλλη επιλογή. Κατά τη γνώμη μας, όφειλε και να παραιτηθεί, αναλαμβάνοντας έμπρακτα την πολιτική του ευθύνη. Αυτό όμως πιθανόν να ερμηνευόταν ως πλήρης αποδοχή και των ποινικών κατηγοριών σε βάρος του, επιπλέον δε θα κατέληγε σε οριακή κρίση του κόμματος που ο ίδιος ίδρυσε, με ανεξέλεγκτες διαστάσεις.

Μίλησε επί 36 λεπτά, ως ηγέτης,²⁶⁷ καταλήγοντας, στον ιστορικό πλέον λόγο του : «... *Η ποινική πλευρά της υπόθεσης δεν με αγγίζει. Οι κατηγορίες που στρέφονται εναντίον μου αποτελούν αποκηρύγματα νοσηρής φαντασίας ενός φηγοδίκου απατεώνα και όσων κρύβονται από πίσω του και τον καθοδηγούν που με απaráδεκτο πολιτικό φανατισμό και πρωτοφανή εμπάθεια υιοθετούνται αβασάνιστα από τους συκοφάντες κατηγορούς μου... Σε όλα τα χρόνια της πολιτικής παρουσίας μου στην Ελλάδα, σε όλη την πολυκύμαντη πορεία της πολιτικής μου σταδιοδρομίας, ποτέ, μα ποτέ, δεν αμφισβητήθηκε το ήθος μου. Και το γνωρίζει άριστα αυτό ο ελληνικός λαός... Κατηγορώ τους κατηγορούς μου ότι διαστρέβλωσαν με πολιτική ιδιοτέλεια την έννοια της κάθαρσης, για να μπορέσουν έτσι να οργανώσουν αυτόβουλα τον πολιτικό μου διωγμό...».*

Για την παραπομπή ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου στήθηκαν στην αίθουσα Ολομέλειας της Βουλής πέντε (5) ψηφοδόχοι, αντίστοιχες των υπόλογων πολιτικών προσώπων. Ψήφισαν 295 βουλευτές, προερχόμενοι από όλα τα κοινοβουλευτικά τότε κόμματα.

Η πρώτη ψηφοδόχος αφορούσε τον Μένιο Κουτσόγιωργα, ο οποίος δεν κατόρθωσε να πείσει ή εκμαιεύσει την αλληλεγγύη της πλειοψηφίας των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ, 238 βουλευτές ψήφισαν υπέρ της παραπομπής του για την παράβαση του νόμου «Περί Ποινικής Ευθύνης Υπουργών», 227 για

²⁶⁷ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 131-133.

υπόθαλψη εγκληματία, 247 για παθητική δωροδοκία και 240 για αποδοχή προϊόντων εγκλήματος.

Η δεύτερη ψηφοδόχος αφορούσε τον Γιώργο Πέτσο. Ψήφισαν υπέρ της παραπομπής του : 219 βουλευτές για παράβαση του νόμου «Περί Ποινικής Ευθύνης Υπουργών», 222 για παθητική δωροδοκία και 204 για ηθική αυτουργία στην απιστία των στελεχών των ΕΛΤΑ.

Στην τρίτη ψηφοδόχο για τον Δημήτρη Τσοβόλα, 168 βουλευτές ψήφισαν υπέρ της παραπομπής του για απιστία σχετική με την υπηρεσία και για παράβαση του νόμου «Περί Ποινικής Ευθύνης Υπουργών».

Στην τέταρτη ψηφοδόχο για τον Παναγιώτη Ρουμελιώτη, 170 βουλευτές αποφάσισαν την παραπομπή του για παράβαση του νόμου «Περί Ποινικής Ευθύνης Υπουργικών».

Στην πέμπτη ψηφοδόχο για τον Ανδρέα Παπανδρέου, 166 βουλευτές ψήφισαν υπέρ της παραπομπής του για ηθική αυτουργία σε απιστία που διέπραξαν, κατά το κατηγορητήριο, οι διοικητές των ΔΕΚΟ, 165 βουλευτές για παθητική δωροδοκία και 165 βουλευτές για αποδοχή προϊόντων εγκλήματος.

Η Βουλή αποφάσισε τη μη συμπαραπομπή των συμμετόχων ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου. Και η απόφαση αυτή, με αναμφισβήτητες δικονομικές και ουσιαστικές επιπτώσεις στην δικανική πορεία της Δίκης, είναι παραδοτέα στην κρίση της Ιστορίας. Η ιστορική μνήμη μάς παραπέμπει στον αντίστοιχο, σκανδαλώδη δικονομικό χωρισμό (αυτουργών – συνεργών) : Υπόθεση δολοφονίας του Γρηγόρη Λαμπράκη.

Οι αντιδράσεις του Τύπου της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1989, σχετικά με την παραπομπή, ευθυγραμμίζονται πλήρως με την μέχρι τότε πολιτική γραμμή και ύφος τους. Σημειώνουμε την ιδιαίτερη βαρύτητα και σημασιολογία που έχει η προσφιλής, επιλεκτική χρήση της λέξης «ένοχος» από τον Τύπο καθώς συμβολίζει τον ποινικά ένοχο εγκληματία.

Ο πρωτοσέλιδος κύριος τίτλος του *Ελεύθερου Τύπου* διευκρινίζει **τιμωρητικά** : «*Και οι πέντε στο εδώλιο*», με πλάγιο παράτιτλο – **μεροληπτική** παράφραση της δήλωσης του Α. Παπανδρέου περί της αποδοχής της πολιτικής του ευθύνης : «*Ανδρέας : Φταίω μερικώς...*». Απονέμοντας, με «πλήρη δικανική κρίση και πεποίθηση» την ταμπέλα του «ενόχου» στον Α. Παπανδρέου με το επτά

γραμμών κείμενο : «*Η κυβέρνηση ΝΔ – Συνασπισμού ολοκλήρωσε το έργο της κάθαρσης. Στις 2 και 30 περίπου το πρωί, η Βουλή των Ελλήνων ανακοίνωσε την ιστορική απόφασή της : Ο κορυφαίος ένοχος του σκανδάλου Κοσκωτά, ο τέως πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου, και μαζί του οι 4 τέως υπουργοί, Τσοβόλας, Ρουμελιώτης, Κουτσόγιωργας, Πέτσος, παραπέμπονται στο Ειδικό Δικαστήριο*».

Πανομοιότυπα **στιγματιστική**, η συντηρητική *Απογευματινή*, **αποφαίνεται, χωρίς καμία αμφιβολία ή επιφύλαξη, περί της ενοχής του Α. Παπανδρέου και του απονέμει την ταμπέλα του «κλέφτη»**. Στο κάτω αριστερό μέρος της πρώτης της σελίδας αποτυπώνεται ο **ευτελισμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας** στο μέγιστο βαθμό με τον τίτλο : «*ΙΔΟΥ ο πρώτος κλέφτης*», κάτω από τον διευκρινιστικό υπέρτιτλο, : «*Παραπέμπεται με 166 ψήφους ο Ανδρέας*». Το συνοδευτικό κείμενο ολοκληρώνει την κατασκευή της εικόνας του ποινικά υπεύθυνου τέως πρωθυπουργού : «*...Ο μεγάλος ένοχος του σκανδάλου Κοσκωτά, ο τέως πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου, παραπέμπεται στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο με την βαρύτατη κατηγορία ότι “τα ‘πιασε” από το, μεγαλοαπατεώνα...*». Οι τίτλοι των εσωτερικών σελίδων της, ενισχύουν το **στιγματιστικό της ρόλο** και αποτελούν **υπόδειγμα παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων του Ανθρώπου** : «*Στο σκαμνί όλη η συμμορία*», «*Το ‘σκασε ο κλέφτης με τη Μιμή*», ερμηνεύοντας με τον τελευταίο αυτό ρυπαρό τίτλο την αποχώρηση του Ανδρέα Παπανδρέου από τη Βουλή, μετά το πέρας της αγόρευσής του και πριν την έναρξη της διαδικασίας για την παραπομπή και τη δήλωσή του : «*Δεν θα παραμείνω στην αίθουσα για λόγους προσωπικής ευθιζίας*».

Πρώτο θέμα η παραπομπή και στην *Καθημερινή*, πιστή στην έγκυρη, ορθολογική γραμμή της και στην ιστορία της. Χωρίς ίχνος κιτρινισμού. Ο κύριος τίτλος, χωρίς να είναι υπερμεγέθης, είναι ενημερωτικός : «*Και οι 5 στην Δικαιοσύνη για το σκάνδαλο Κοσκωτά*», με διευκρινιστικό υπότιτλο : «*Παπανδρέου - Κουτσόγιωργας - Πέτσος - Τσοβόλας - Ρουμελιώτης*».

Το πρωτοσέλιδο του κομματικού *Ριζοσπάστη*, ταυτίζει, ως **εργολάβος ηθικής, την παραπομπή του Α. Παπανδρέου με την «κάθαρση**». Ευνόητο, διότι έπρεπε να νομιμοποιηθεί από το ευρύ κοινό η τότε πολιτική επιλογή της Αριστεράς για σύμπραξη με τη Ν.Δ. και να κατασκευαστεί η συναίνεσή του για την αναγκαιότητα αυτής. Η «κάθαρση» γίνεται σύνθημα – σύμβολο, που

εξωραΐζει πολιτικούς συμβιβασμούς και κομματικές σκοπιμότητες. Ο κύριος τίτλος με κεφαλαία γράμματα τονίζει θεαματικά την ταύτιση : «ΑΠΟΦΑΣΗ ΚΑΘΑΡΣΗΣ», με επεξηγηματικό υπέρτιτλο : «*Η Βουλή αποφάνθηκε για το σκάνδαλο Κοσκωτά*» και διευκρινιστικό υπότιτλο που στοχοποιεί μόνον το πρόσωπο του Α. Παπανδρέου, : «*166 ψήφισαν υπέρ της παραπομπής του πρώην πρωθυπουργού*».

Στην ίδια, ευλόγως, πολιτική γραμμή, επιχειρεί πανομοιότυπη ταύτιση με το *Ριζοσπάστη* το πρωτοσέλιδο της κομματικής εφημερίδας της Αριστεράς, *Αυγή*, με υπέρτιτλο : «*Στη δικαιοσύνη ο Α. Παπανδρέου και οι 4*» και κύριο εντυπωσιακό και επεξηγηματικό τίτλο με κεφαλαία γράμματα : «ΟΛΟΚΛΗΡΩΝΕΤΑΙ Η ΚΑΘΑΡΣΗ».

Το πρωτοσέλιδο του *Έθνους* με κύριο «τιμωρητικό» τίτλο «*Και οι 5 στο σκαμνί*» **παραπέμπει σε συνήθειες αναπαραστάσεις / εικόνες ποινικών υπόδικων – κατηγορουμένων – ενόχων – εγκληματιών.**

Η *Ελευθεροτυπία* επιλέγει στο πρωτοσέλιδό της εξ ίσου «τιμωρητικό» κύριο τίτλο, τονίζοντας με κεφαλαία γράμματα : «ΟΛΟΙ ΣΤΟ ΕΔΩΛΙΟ», κάτω από τον υπέρτιτλο : «*Η ΑΠΟΦΑΣΗ : 166 ΝΑΙ για Ανδρέα και λοιπούς*» και με υπότιτλο που αναδεικνύει/ υπογραμμίζει την υπολανθάνουσα αντίφαση, κατά τη σύνταξη της εφημερίδας, των λεχθέντων από τον τέως πρωθυπουργό : «*Ανδρέας : Έχω πολιτική ευθύνη αλλά κατηγορώ τους κατηγορούς μου*».

Αντικειμενικά αντέδρασαν μόνον τα *Νέα*, με τον υπερμεγέθη ενημερωτικό τίτλο της πρώτης σελίδας : «ΡΑΓΔΑΙΕΣ ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ», υπό τον επεξηγηματικό υπέρτιτλο : «*Μετά την απόφαση παραπομπής*» και με υπότιτλο : «*Με 165 ΝΑΙ η απόφαση για τον Ανδρέα, ΚΑΙ ΨΗΦΟΙ ΠΑΣΟΚ ΚΑΤΑ ΠΕΤΣΟΥ – ΚΟΥΤΣΟΓΙΩΡΓΑ*».

Το αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών της 5^{ης} Νοεμβρίου 1989, δεν δικαίωσε τις εκτιμήσεις. Η Νέα Δημοκρατία αύξησε μεν το ποσοστό της από 44,25% των ψήφων σε 46,19%, αλλά δεν απέκτησε την επιδιωκόμενη αυτοδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης.

Αντίθετα, ο Συνασπισμός έχασε ποσοστό 2,3% των ψήφων σε σχέση με την προηγούμενη εκλογική αναμέτρηση. Με ποσοστό 10,8% των ψήφων εξασφάλισε τελικά 21 έδρες. Το εκλογικό σώμα αποδοκίμασε έντονα τη

συγκυβέρνηση και το πολιτικό παρασκήνιο σχηματισμού της. Δεν συγχώρησε την ιδεολογική ισοπέδωση στο βωμό της κομματικής σκοπιμότητας. Χαραχθηκε η όλη «υπόγεια» διαδικασία ανεξίτηλα στην ιστορική μνήμη και οι τότε μεθοδεύσεις αποδοκιμάστηκαν και σε επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις.

Το «υπόδικο» και στιγματισμένο από τα ΜΜΕ ΠΑΣΟΚ ανέβηκε από το ποσοστό των 39,15% των ψήφων της 18^{ης} Ιουνίου στο ποσοστό των 40,67%, αυξάνοντας τις βουλευτικές έδρες από 125 στις 128, με αποτέλεσμα να δηλώσει δηκτικά, με καταφανή απογοήτευση, ο γνωστός δημοσιογράφος του συντηρητικού χώρου Παύλος Λουκάκος : *«Το 40% των εκλογέων είναι σχιζοφρενείς»*. Για να καταδειχθεί ότι τα ΜΜΕ, δεν είναι κυρίαρχα στην κατασκευή συναίνεσης που επιχειρούν. Πλήθος καθοριστικών παραγόντων, ιδεολογικών, πολιτικών, κοινωνικοοικονομικών, πολιτιστικών, ατομικών συνιστούν ένα δυναμικό πεδίο που βρίσκεται σε διαρκή αλληλόδραση με τα εκπεμπόμενα από τα ΜΜΕ μηνύματα. Το κοινό δεν είναι παθητικός δέκτης μηνυμάτων. Είναι ιδεολογικός επεξεργαστής μηνυμάτων. Τα λιβελογραφήματα – ατοπήματα του Τύπου, διωκτικά, συκοφαντικά, αναξιόπιστα, ευτελιστικά, δημιουργήσαν πνευματικούς μηχανισμούς αντίδρασης.

Στο ευνοϊκό αυτό για το ΠΑΣΟΚ εκλογικό αποτέλεσμα, αναμφισβήτητα συνετέλεσε, η όλη αξιοπρεπής και στωική-θυμοσοφική στάση του Α. Παπανδρέου απέναντι στην *«αβάσταχτη ρυπαρότητα των εντύπων»*, ο επιμελημένος πολιτικός του λόγος και αντίλογος, η προσωπικότητα του Ανδρός.

Την 1^η Δεκεμβρίου 1989, η οικουμενική κυβέρνηση, με τη συμμετοχή και του υπόδικου αρχηγού του ΠΑΣΟΚ, υπό τον πρωθυπουργό Ξενοφώντα Ζολώτα πήρε ψήφο εμπιστοσύνης στη Βουλή. *«Με την οικουμενική κυβέρνηση όμως είχε καταγραφεί και μια πρόσθετη νίκη του Ανδρέα Παπανδρέου... Ο Ανδρέας Παπανδρέου παρέλαβε και το χαρτί της πολιτικής του αθώωσης. Δεν σχηματίζεται η εθνική βούληση με έναν υπόδικο. Δεν συνομιλείς με κάποιον που έχεις ζητήσει τον πολιτικό, ποινικό και ενδεχομένως φυσικό αφανισμό του»*.²⁶⁸

Στις 8 Απριλίου 1990, η χώρα οδηγείται, για τρίτη φορά, χωρίς να έχει συμπληρωθεί έτος, σε νέες εθνικές εκλογές, αυτή τη φορά λόγω διάλυσης της

²⁶⁸ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 149, 150.

Βουλής εξαιτίας μη σχηματισμού της απαιτούμενης πλειοψηφίας για την ανάδειξη Προέδρου της Δημοκρατίας. Στις 26 Απριλίου 1990, η κυβέρνηση Κ. Μητσοτάκη πήρε ψήφο εμπιστοσύνης, από τους 150 βουλευτές της Ν.Δ., από το βουλευτή της ΔΗΑΝΑ Θεόδωρο Κατσίκη, εξασφαλίζοντας την αυτοδυναμία καθώς και από το μουσουλμάνο βουλευτή Αχμέτ Σαδίκ.

Στις 4 Ιουλίου του ίδιου έτους, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, νέος πρόεδρος του Αρείου Πάγου ορίζεται ο Βασίλειος Κόκκινος.

5.2. Η Μεταστροφή των ΜΜΕ

«Στην Ελλάδα, ... οι εφημερίδες πανηγύρισαν τη νίκη τους, οι Ηνωμένοι Εκδότες (όπως λέγαμε παλιά : τα Ηνωμένα Βουστάσια), με τη φυγή του Παιδοβούβαλου, πήραν το πάνω χέρι - εκείνος είχε μόνο τον πάνω τόκο - κατέβασαν τους μισθούς των υπαλλήλων τους κι άρχισαν το κυνήγι των μαγισσών, μια που οι μάγισσες από παλιά ήταν στο Σάλεμ. Ο τόπος ξαναβρήκε προσωρινά την ηρεμία του. Ώσπου άρχισαν τις δίκες...».²⁶⁹

Οι πανηγυρισμοί του Τύπου αποτυπώνονται στα σχετικά δημοσιεύματα : *«Οι εφημερίδες ανακάλυψαν τους δολοφόνους του “Ζ” και το παρακράτος της Δεξιάς. Οι εφημερίδες ανακάλυψαν τον απατεώνα “Κ” και το παρακράτος της οικονομίας. Ο Τύπος εξιχνίασε το σκάνδαλο. Ο Τύπος οδήγησε στη διαλεύκανσή του. Ο Τύπος ερευνήσε κι αποκάλυψε τη σύνθεση της Συμμορίας, το “Σχέδιο” που προωθούσε, τις εξουσίες που την κάλυπταν ή, απλώς, την ανέχονταν. Ο Τύπος αποκάλυψε πώς φυγαδεύτηκε ο απατεώνας, πού κρύφτηκε και πού σκόπευε να πάει. Ο Τύπος επέβαλε τη σύλληψή του. Ο Τύπος έρχεται να ζητήσει ευθύνες και να εκμαιεύσει την κάθαρση».²⁷⁰*

Οι τελευταίες εξελίξεις της προδικασίας στο σκάνδαλο Κοσκωτά για τον Ανδρέα Παπανδρέου εκτυλίσσονται το Νοέμβριο και το Δεκέμβριο του έτους 1990. Στις 12 Νοεμβρίου 1990, ο εφέτης - ανακριτής Σπύρος Σπύρου καλεί τον Ανδρέα Παπανδρέου σε απολογία, ορίζοντας την 22^α Νοεμβρίου ως ημέρα εμφάνισης ενώπιόν του.

²⁶⁹ Βασιλικός Βασίλης, ό. π., σελ. 159.

²⁷⁰ Βασιλικός Βασίλης, ό. π., σελ. 201.

«Η υπόθεση Σπύρου είχε ενοχλήσει σφόδρα τον Ανδρέα Παπανδρέου.... Την παραμονή των Χριστουγέννων ήταν πολύ λυπημένος... Ήταν κοινό μυστικό πως τον βασάνιζε η υπόθεση Σπύρου. Ο Ανδρέας πονούσε με την υπόθεση Κοσκωτά, δεν υπέφερε απλά, πονούσε ψυχικά και σωματικά. Εμένα, που με εμπιστευόταν στα ζητήματα της κοινής γνώμης, με ρώτησε πάνω από χίλιες φορές κατά τη διάρκεια της δίκης στο Ειδικό Δικαστήριο για την τελευταία απόχρωση των αντιδράσεων του απλού κόσμου γύρω από την υπόθεση..., εκείνες τις μέρες πρώτος άνοιγε την τηλεόραση... με την τεράστια οθόνη, για να ακούσει ό,τι τον αφορούσε και να κουνήσει μελαγχολικά το κεφάλι του δίχως να βγάλει λέξη».²⁷¹

Ο Τύπος, αρχίζει εμφανώς να διαφοροποιείται από την αρχική, σε βάρος του Α. Παπανδρέου, στάση του. Ευνόητο και επεξηγήσιμο. Ο Κοσκωτάς είναι ήδη κρατούμενος υπόδικος και η εκδοτική αυτοκρατορία του έχει καταρρεύσει. Τα συντεχνιακά συμφέροντα του εκδοτικού κατεστημένου δεν τίθενται πλέον σε κίνδυνο. Επιπρόσθετα, τα πολιτικά πάθη και οι κομματικές αντιπαραθέσεις έχουν αμβλυνθεί. Η Ν.Δ. είναι εξουσία, κυβερνά. Ο Τύπος της 13^{ης} Νοεμβρίου 1990 καταγράφει τις αντίστοιχες θέσεις του καθώς και τις σχετικές αντιδράσεις των κομμάτων, προκαλώντας την εύγλωττη απορία του τακτικού αναγνώστη για «την όψιμη έκπληξη» που διατυπώνουν ως προς τη δρομολογημένη από τα ίδια, συνήθη, δικονομική πορεία της όλης διαδικασίας. **Ο Τύπος-τιμωρός μεταλλάσσεται σε Τύπο – υπερασπιστή, με αντιποίηση εκ νέου, αλλά εκ του αντιθέτου αυτή τη φορά, θεσμικών ρόλων των μηχανισμών του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης.** Το επιτάσσουν οι δεδομένες συγκυρίες. Τα κομματικά προσωπεία υπερασπίζονται καινοφανείς σκοπιμότητες. Η κοινή γνώμη είναι αναγκαίο να χειραγωγηθεί «αντιστρόφως ανάλογα». Το ανεξίτηλο ή μη του στίγματος όμως, η «ταμπέλα» του εγκληματία που παραδόθηκε στην Ιστορία από τα ΜΜΕ «προς τιμήν» του Α. Παπανδρέου, αποτελεί ιδιαίτερο θέμα μελλοντικής έρευνας, που συνδέεται με τις στάσεις και αναπαραστάσεις του κοινού και ξεφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

²⁷¹ Λιάνης Γιώργος, ό. π., σελ. 287, 288.

Τα Νέα ενημερώνουν : «*BOMBA η κλήση σε Ανδρέα*», «*Οξύνεται το πολιτικό κλίμα*».

Στα δύο κομματικά όργανα της Αριστεράς, στην *Αυγή* και στο *Ριζοσπάστη*, είναι κατάδηλη η αμηχανία.

Στο *Έθνος* είναι προφανές, η μεγάλη στροφή με το θεαματικό, ερωτηματικό, κύριο τίτλο : «*ΓΙΑΤΙ ΤΩΡΑ τον Ανδρέα σε απολογία;*» και τον κινδυνολογούντα με κεφαλαία γράμματα επεξηγηματικό – απαντητικό υπότιτλο : «*ΑΝΟΙΓΟΥΝ ΟΙ ΑΣΚΟΙ ΤΟΥ ΑΙΟΛΟΥ*».

Η *Ελευθεροτυπία* δημοσιοποιεί το «*ΟΧΙ ΣΤΟΝ ΑΝΑΚΡΙΤΗ*», εκφράζοντας με τον κύριο αυτόν τίτλο το συμβολισμό του επικού στοιχείου («ΟΧΙ») και την υπολανθάνουσα επιδοκιμασία - υποστήριξή της στην πολιτική επιλογή – στάση του Α. Παπανδρέου να μην απολογηθεί ως εγκληματίας του κοινού Ποινικού Δικαίου.

Μόνον ο Ελεύθερος Τύπος συνεχίζει, ευλόγως, με το ίδιο μένος : **χλευαστικός, αμετροεπής, προσβλητικός, επιτακτικός, ακραία στιγματιστικός**: «*ΑΝΔΡΕΑ απολογήσου*», συμπληρώνοντας με τον παραστατικό, ενοχοποιητικό υπότιτλο : «*Τρέμει ο... ηγέτης των πάμπερς*».

Ο Α. Παπανδρέου αποφάσισε να μην υποδυθεί το ρόλο του απολογούμενου κατηγορουμένου στην επιμελώς σκηνοθετημένη ποινική σκηνή. Αρνήθηκε με τη στάση του να νομιμοποιήσει το ενορχηστρωμένο με τη συνδρομή των ΜΜΕ παρασκήνιο και τις μεθοδεύσεις των κομματικών σκοπιμοτήτων. Δεν συναίνεσε στην επιλεκτική χρήση και χειραγώγηση της ποινικής διαδικασίας από την πολιτική εξουσία. Ο ίδιος γνωστοποίησε δημόσια την κλήση του προς απολογία και τις αποφάσεις του. Απέστειλε στον ανακριτή, την αμέσως επόμενη ημέρα, προκαταλαμβάνοντας τις αυθαίρετες εικασίες / ερμηνείες, μέσω του διευθυντή του πολιτικού του γραφείου Αντώνη Λιβάνη, μια σύντομη, αλλά όχι τυπική, επιστολή. Ως άμεσα βαλλόμενο πολιτικό πρόσωπο, διατύπωνε απερίφραστα στην επιστολή τον «*τον ανυπόκριτο σεβασμό του για το θεσμό της Δικαιοσύνης*», δηλώνοντας ευκρινώς την ειλημμένη απόφασή του να **μη νομιμοποιήσει τη μεθοδευμένη σε βάρος του διαδικασία**.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου, δεν θα μπορούσε να «απολογηθεί» διαφορετικά, στην έντεχνα, παρασκηνιακά, μεθοδευμένη, με την αगाστή συνέργεια πολιτικών

και Τύπου, διαδικασία αποπομπής του από την πολιτική σκηνή με την επιλογή της ποινικής διαδικασίας, ώστε να «εξαγνιστεί» και να νομιμοποιηθεί το όλο παρασκήνιο εν ονόματι της «κάθαρσης». Επέλεξε να μην πρωταγωνιστήσει στο «θέατρο σκιών» του αδηφάγου ποινικού ακροατηρίου, να μη νομιμοποιήσει με τη δικονομική παρουσία του τις παράνομες, ανοίκειες «υπόγειες διαδρομές».

Ο Τύπος της 14^{ης} Νοεμβρίου 1990, πρόδηλα διαφοροποιημένος από τις παρελθοντικές στάσεις του αποκληθέντος «βρώμικου»²⁷² 1989, αναδεικνύει τη μεταστροφή του, προαναγγέλλοντας το γεγονός της αποστολής της επιστολής του Α. Παπανδρέου προς τον ανακριτή και το περιεχόμενό της

Τα Νέα προβάλλουν πρωτοσέλιδα : *«ΑΝΟΙΚΤΗ επιστολή Ανδρέα, στέλνεται στον ανακριτή. Καταγγέλλει πολιτικές σκοπιμότητες»*, με αποκαλυπτικό του ουσιαστικού περιεχομένου της επιστολής υπέρτιτλο : *«Ισχύουν όσα είπα στη Βουλή»*.

Η *Ελευθεροτυπία* προοικονομεί το ύφος της επιστολής, συμπαρατασόμενη εμφανώς με τη στάση του Α. Παπανδρέου : *«ΟΡΓΙΑΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΑΝΔΡΕΑ, ΣΤΟΝ ΑΝΑΚΡΙΤΗ, Επιθετικά κατά της ΝΔ, αλλά χωρίς αιχμές για τη Δικαιοσύνη»*. Οι δύο υπότιτλοι εκφράζουν με επίταση, όπως μαρτυρούν τα εμφαντικά σημεία στίξης (θαυμαστικό, ερωτηματικό), την απορία της εφημερίδας για τις όψιμες αντιδράσεις «μεταμέλειας» των δύο βασικών εταίρων της συγκυβέρνησης του θέρους του 1989 : *«Κυβέρνηση : Εκπληξη(!) για την κλήση»*, στο ένα άκρο της πρώτης σελίδας και στο άλλο άκρο *«Συνασπισμός : Γιατί τόση βιασύνη;»*. Η χωροταξική κατανομή των όψιμων αντιδράσεων των δύο συμπρωταγωνιστικών στην παραπομπή κομμάτων, όχι τυχαία, σημασιοδοτεί το εκ διαμέτρου αντίθετο ιδεολογικό τους πλαίσιο. Η χρήση των θεαματικών σημείων στίξης, δεν σκοπεύει να προσελκύσει μόνον την προσοχή του αναγνώστη. **Εκφράζει την έντονη κριτική της εφημερίδας στη μεταστροφή πολιτικής των παραπάνω κομμάτων στο ζήτημα της παραπομπής που τα ίδια προκάλεσαν και υπολανθάνει το αδικαιολόγητο της «απορίας».** Συγχρόνως, εγκαινιάζει και τη δική της γραμμή, εμφανώς διαχωριστική από τις σχετικές επιλογές των δύο αυτών κομμάτων.

²⁷² Παπαδόπουλος Λευτέρης, Το βρώμικο '89, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993.

Οι αντιδράσεις των πρωτοσέλιδων των δύο οργάνων της παραδοσιακής Αριστεράς, αποτυπώνουν χαρακτηριστικά την αλλαγή της πολιτικής στάσης τους και αποτελούν ιστορικό τεκμήριο της επεξηγήσιμης μεταστροφής τους : Η Αριστερά έχει εισπράξει έμπρακτα την αποδοκιμασία του εκλογικού σώματος, σε δύο συνεχείς, νωπές, εκλογικές αναμετρήσεις, για τη συγκυβέρνηση με τη Δεξιά και τις συνακόλουθες επιλογές της, με τη συρρίκνωση της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησής της. Το πολιτικό ολίσθημα και η ιδεολογική της ανακολουθία θα καταγραφεί ως ιστορικό λάθος, τουλάχιστον, στη συνείδηση των ψηφοφόρων της. Ο υπέρτιτλος του *Ριζοσπάστη* με κεφαλαία γράμματα τονίζει τη νέα πολιτική γραμμή του ΚΚΕ ως προς το ζήτημα της «κάθαρσης», που αποτέλεσε το δικαιολογητικό της άλλοθι και επιτακτικό, επιδιωκόμενο σύνθημα-στόχο της. Η άλλοτε ανησυχία της Αριστεράς για τη μη άμεση επίσπευση της παραπομπής έχει μετατραπεί σε δυσαρέσκεια για τη συνήθη και απολύτως νομικά προβλέψιμη, δικονομική πορεία της. Ενδεικτικός ο κύριος τίτλος : «*ΕΡΩΤΗΜΑΤΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΛΗΣΗ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ*», υπό τον σαφή για την εξέλιξη των πολιτικών προθέσεων της Αριστεράς έντονα κριτικό υπέρτιτλο : «*Συνασπισμός : Εύλογα θεωρείται εσπευσμένη και δίδει αφορμή για πολιτικούς σχολιασμούς*». Ο έκδηλος υπότιτλος αποτυπώνει το νέο «μανιφέστο» των μεταλλαχθέντων πεποιθήσεων της Αριστεράς : «*Η Αριστερά πιστεύει ότι τα θέματα αυτά δεν πρέπει ν' αποτελούν αφορμές οξύτητας και αποπροσανατολισμού. Σταθερή στάση, με βάση τα αντικειμενικά δεδομένα και μακριά από σκοπιμότητες*». Ένας υπότιτλος ετεροχρονισμένης κομματικής γραμμής, εκ διαμέτρου αντίθετης και αντιφατικής με εκείνης του 1989. Πολιτικές σκοπιμότητες...

Αντίστοιχα κυμαινόμενο, το πρωτοσέλιδο της επίσης κομματικής *Αυγής* τονίζει ότι είναι «*ΑΡΜΟΔΙΑ Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ*». Ο υπεύθυνος συντάκτης της πρώτης σελίδας εκφράζει την αμηχανία της Αριστεράς, ως «Ποντίου Πιλάτου», από την έναρξη ήδη της σύνταξης του κύριου άρθρου : «*Αμηχανία και ερωτηματικά έχει προκαλέσει η προχθεσινή κλήση τον προέδρου του ΠΑΣΟΚ, Α. Παπανδρέου, σε απολογία για την υπόθεση του σκανδάλου Κοσκωτά*». Στον δικαιολογητικό υπέρτιτλο υπολανθάνονται οι δύο άξονες της μελλοντικής πολιτικής γραμμής του Συνασπισμού, επιχειρώντας να μην κατηγορηθεί για

έκδηλη ανακολουθία : *«Κυβέρνηση : Δεν γνωρίζαμε την κλήτευση Παπανδρέου – ΣΥΝ : Σταθερή θέση».*

Αμήχανη, σιβυλλική, εκφράζουσα όψιμη απορία, είναι και η **μεταστροφή** του *Έθνους*, με κύριο, εντυπωσιακό, πρωτοσέλιδο τίτλο : *«ΠΕΡΙΕΡΓΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ με την απολογία Ανδρέα».* Ο υπέρτιτλος υποδηλώνει την επίκαιρη αναθεώρηση της στάσης της Αριστεράς : *«Αιφνιδιασμένος και ο ΣΥΝ από τον ανακριτή».*

Η *Καθημερινή*, περιγράφει γλαφυρά με μεταφορικό λόγο και με έγκριτο ύφος τη μετάλλαξη της στάσης της Αριστεράς και την πολιτικά δυσχερή θέση του Συνασπισμού : *«Η μετανοούσα... Αριστερά ταλαντεύεται ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ».* Ο αρμόδιος συντάκτης της εσωτερικής σελίδας διαπιστώνει εύστοχα, διωλίζοντας **συγκριτικά** τις επίκαιρες κομματικές προθέσεις και στάσεις της Αριστεράς ως προς την «κάθαρση», σε σχέση με την κυβερνητική σύμπραξη του 1989 *«...στη δήλωση, ενδεικτικά του κλίματος που επικρατεί στην Αριστερά, δεν χρησιμοποιούνται οι λέξεις κάθαρση, υπόθεση Κοσκωτά, σκάνδαλα και άλλα».*

Ο Ελεύθερος Τύπος **εμμένει στη λοιδωριστική γραμμή** του : *«Ο Ανδρέας λοιδωρεί την κυβέρνηση, επιστολή - ύβρις αντί απολογίας».*

Ενδεικτική της αλλαγής της πολιτικής – κομματικής γραμμής ως προς το ζήτημα της παραπομπής του Α. Παπανδρέου είναι η εσπευσμένη δήλωση του Κ. Μητσοτάκη, κατά την επιστροφή του από την Κορέα στις 16 Νοεμβρίου 1990, με την οποία, όχι μόνον συναινεί με τη στάση του Α. Παπανδρέου, αλλά και την εξοπλίζει με νομικό κύρος, με την αυθεντική, διασταλτική, ερμηνεία του ισχύοντος νομικού πλαισίου, **υποκαθιστώντας τα αρμόδια δικαστικά όργανα, κατά προφανή υπέρβαση της συνταγματικής αρχής της διάκρισης των εξουσιών.** Συγκεκριμένα, ο Κ. Μητσοτάκης δήλωσε ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου αφού είχε το μείζον δικονομικό δικαίωμα, ως κατηγορούμενος, να μην παρουσιαστεί στο Ειδικό Δικαστήριο, επομένως είχε και το έλασσον δικαίωμα να μην παρουσιαστεί στον ανακριτή, η δε επιστολή του Ανδρέα Παπανδρέου προς τον τελευταίο μπορούσε να εκληφθεί ως απολογητικό υπόμνημα. Μάλιστα, προς υποστήριξη των νομικών αυτών θέσεων του επικαλέστηκε νομικούς, χωρίς να τους κατονομάσει. **Ο Αρχάγγελος της «κάθαρσης» - διώκτης, ένθερμος Υπερασπιστής του διωκόμενου «διεφθαρμένου».**

Ο παραπάνω πολιτικός ελιγμός του Κ. Μητσοτάκη ως προς την κλήση του Ανδρέα Παπανδρέου από τον εφέτη - ανακριτή, χαρακτηρίστηκε ως υποχώρησή του από μεγάλο μέρος του Τύπου. Ήταν όμως αναγκαίος : Η οξύτητα της πολιτικής αντιπαράθεσης δεν τον ωφελούσε. Εισέπραττε τη δυσαρέσκεια και την αμφισβήτηση συνεργατών του (και υπουργών) για τους χειρισμούς του. Ο ίδιος, ευφυής και διορατικός, διέκρινε ότι ο Α. Παπανδρέου ξεπερνούσε τα εσωκομματικά προβλήματα και ότι συσπείρωνε το λαό. Ως διωκόμενος ανελέητα, ως σπιλωθείς χωρίς δικαστική κρίση.

*«Ο εφέτης-ανακριτής Σπύρος Σπύρου είχε πολλές συζητήσεις. Με αρμόδιους, που δεν τους προέβλεπε η Ποινική Δικονομία. Ίσως και με απολύτως αναρμόδιους. Τελικά εξέδωσε το ένταλμα βίαιης προσαγωγής του Ανδρέα Παπανδρέου. Η ευθύνη, όμως, εκτέλεσης του εντάλματος ανήκε στους κατηγορούς-βουλευτές. Αργά το βράδυ της 22ας Δεκεμβρίου 1990, οι τρεις κατηγοροί-βουλευτές, ομόφωνα, αποφάσισαν να μην αποστείλουν το ένταλμα βίαιης προσαγωγής προς εκτέλεση. Δήλωσαν, μάλιστα, πως θα το κρατήσουν στα χέρια τους μέχρι τη λήξη της ισχύος του, στις 3 Ιανουαρίου 1991. Τότε που επήλθε και το πέρας της ανάκρισης. Η δικογραφία διαβιβάσθηκε στον πρόεδρο του Ειδικού Δικαστηρίου Βασίλη Κόκκινο. Δεν έμενε παρά ο ορισμός της δικασίμου».*²⁷³

²⁷³ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 169.

*«Η δικαστική συνείδηση και κρίση
είναι το αποτέλεσμα προσωπικής
συνειδησιακής πορείας. Και δεν
κατασκευάζεται, ούτε παράγεται στα
κομματικά γραφεία και στις πολιτικές ή
παραπολιτικές κατά φύση ή παρά φύση
συναθροίσεις, συμπτύξεις και
εναγκαλισμούς».²⁷⁴*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

6.1. Η Δίκη

Στις 11 Μαρτίου 1991, στις 9.00 π.μ., άρχισε η ιστορική ΔΙΚΗ του Α. Παπανδρέου, η αποκληθείσα ως «Μητέρα των ΔΙΚΩΝ», ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου, με συγκατηγορουμένους του τα επίσης παραπεμφθέντα πολιτικά πρόσωπα.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου δεν παρέστη στη Δίκη. Ούτε απέστειλε δικηγόρους. Επιλέγοντας εύστοχα τη δικονομική θέση του «ωσεί παρόντος» στη Δίκη, αρνήθηκε να νομιμοποιήσει **την επιλεκτική διαδικασία της παραπομπής του** ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου, αποποιούμενος το ρόλο ²⁷⁵ του «κατηγορουμένου» και αποστασιοποιήθηκε πλήρως από αυτόν, ταυτιζόμενος αποκλειστικά με τον οικείο από την κοινή γνώμη κοινωνικό του ρόλο, το ρόλο του Πρωθυπουργού, το ρόλο του ενεργούς πολιτικού. Δεν απώλεσε την ταυτότητά του. Επέλεξε να μη συναινέσει **στην επιχειρηθείσα χειραγώγηση της ποινικής διαδικασίας από την πολιτική εξουσία**. Παρείχε με την επιλογή του αυτή, τη βεβαιότητα ότι και στο μέλλον θα εξακολουθεί να είναι ο πόλος διαμόρφωσης πολιτικών προσδοκιών. Έτσι, είχε το χρόνο να προσανατολισθεί αποτελεσματικά με το νομικό επιτελείο του προς τις εικαζόμενες επιπτώσεις της διαδικασίας. Διέθετε την ευχέρεια να επηρεάζει ορθολογικά και κριτικά εκ των υστέρων τα τεκταινόμενα, χωρίς να εκτίθεται ως κατηγορούμενος από την αδηφάγο δημοσιότητα του ακροατηρίου, επικοινωνώντας με το κοινό, μέσω της ευμενώς

²⁷⁴ Εφημερίδα *Τα Νέα* της 24^{ης} Ιουλίου 1991, Στήλη «Η ΓΝΩΜΗ», με τίτλο «Ο νομικός Κοσκιωτισμός».

²⁷⁵ Λόγω της δομής του συστήματος της διαδικασίας, η συμπεριφορά των συμμετεχόντων σ' αυτή μπορεί να κριθεί ως ρόλος, ο οποίος, επειδή πρέπει να ανταποκριθούν σ' αυτόν, δεσμεύει και ενσωματώνει στη διαδικασία την προσωπικότητά τους μαζί με τις μορφές αυτοπαρουσίασής τους και τις σχέσεις με τους άλλους ρόλους τους. Επομένως, η διαμόρφωση ιδιαίτερων διαδικαστικών ρόλων, οι οποίοι συγκεκριμενοποιούνται στο πλαίσιο των ειδικών ως προς το σύστημα διαδικασιών επικοινωνίας, έχει ως αποτέλεσμα το διαχωρισμό ρόλων (Rollentrennung) μεταξύ της διαδικασίας και του περιβάλλοντός της, δηλαδή την πλήρη διαφοροποίηση της διαδικασίας από την κοινωνία σε επίπεδο ρόλων. Η πραγμάτωση του Δικαίου εξαρτάται από δομές εξουσίας και κινήτρων, οι οποίες είναι αδύνατον πλέον να ελεγχθούν στο πλαίσιο της ίδιας της δικαιοκτικής / δικαστηριακής διαδικασίας.

προσκεείμενης προς αυτόν εφημερίδας *Τα Νέα* με την εγκαινιασθείσα, με τη συναίνεση του Λέοντα Καραπαναγιώτη για την κριτική-σχολιασμό της Δίκης, στήλη *«Γνώμη»*, που αποτέλεσε την άτυπη, αλλά δριμεία υπεράσπισή του, με την υπογραφή *«Τιπούκειτος»* του έγκριτου νομικού Αντώνη Βγόντζα, Η στήλη αυτή κατέστη με την καυστική, ιδιαζόντως υψηλής ποιότητας και νομικής βαρύτητας γραφή της, ουσιαστικός παράγοντας της Δίκης. Παράλληλα, η εφημερίδα *Αυριανή* και ο τηλεοπτικός σταθμός *Κανάλι 5* των αδελφών Κουρή με ακούραστο, αιχμηρό σχολιαστή τον οξυδερκή Ευάγγελο Γιαννόπουλο, που προκαλούσε καθημερινά, μετά το πέρας της συνεδρίασης, σε «νομικό διάλογο» τους παράγοντες της δίκης και ιδιαίτερα τον Πρόεδρο του Ειδικού Δικαστηρίου Βασίλειο Κόκκινο, αποτέλεσαν υπερασπιστικό βήμα του Α. Παπανδρέου. Αίσθηση προκάλεσε η στάση του επίσης κατηγορουμένου στο Ειδικό Δικαστήριο Δ. Τσοβόλα, πρώην υπουργού στην κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου, ο οποίος με το λόγο του, σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, υπερασπίστηκε μέχρις εσχάτων τον απόντα αρχηγό του ως άλλος συνήγορος υπεράσπισης. *«...ο Τσουλούφης υπερασπιζόταν το ΠΑΣΟΚ ολόκληρο και τον Μεγάλο Απόντα, τον Αρχηγό του...»*.²⁷⁶ Ο δικονομικά απών Α. Παπανδρέου, ήταν τελικά ο μέγας παρών.

Για τη σταθερή «αλλαγή πλευσης» των Νέων μετά την παραπομπή του Ανδρέα Παπανδρέου και την αποκάλυπτη υπέρ αυτού πολιτική στάση της εφημερίδας με τη δημιουργία της μόνιμης στήλης *«ΓΝΩΜΗ»*, που λειτούργησε ουσιαστικά ως συνήγορος υπεράσπισης του, αναφέρει σχετικά ο Αντώνης Βγόντζας :

«Παραμονές της ΔΙΚΗΣ του Ανδρέα Παπανδρέου, ο Χρήστος Ροκόφυλλος και εγώ βρεθήκαμε στο γραφείο του εκδότη Χρήστου Λαμπράκη... μας δήλωσε ότι οι εφημερίδες του ήταν στη διάθεσή μας. Να συμβάλλουμε στην ενημέρωση της κοινής γνώμης. Να προβάλλουμε στοιχεία υπερασπιστικά για τον Ανδρέα. Να σχολιάζουμε την εξέλιξη της ΔΙΚΗΣ. Στα Νέα, επαρκώς μας διευκρίνισε, θα είχαμε πιο πολύ χώρο και άνεση σε σχέση με το Βήμα... Μια στήλη των Νέων στη διάθεσή μου! Δίπλα στο καθημερινό ρεπορτάζ της ΔΙΚΗΣ... Η «ΓΝΩΜΗ», έτσι ονομάστηκε η στήλη «μου», κράτησε σε όλη τη διάρκεια της ΔΙΚΗΣ του Ανδρέα Παπανδρέου.

²⁷⁶ Βασιλικός Βασίλης, Κ, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 330.

Μαχητική. Έτσι τη νόμιζα. Και έτσι την έκριναν οι περισσότεροι αναγνώστες μου. Σαρκαστική. Σ' αυτό δεν αμφέβαλλε κανένας. Αποκαλυπτική... Κάθε «ΓΝΩΜΗ» της εποχής της ΔΙΚΗΣ, αντιστοιχεί σε μία συνεδρίαση... Η «ΓΝΩΜΗ» συνεχίστηκε. Για πολλά χρόνια. Ακόμα και στα χρόνια της τελευταίας πρωθυπουργίας του Ανδρέα Παπανδρέου. «Κρύφτηκα» πίσω από ένα ψευδώνυμο : «Τιπούκειτος».²⁷⁷ ...Ο ίδιος ο Ανδρέας ποτέ δεν σχολίασε τις «ΓΝΩΜΕΣ» μου...». ²⁷⁸

Ο Αντώνης Βγόντζας σκιαγραφεί εύστοχα **το στιγματιστικό, έντονα συγκρουσιακό και εξουσιαστικό στοιχείο που κυριαρχεί στην ποινική διαδικασία** και ερμηνεύει αποκαλυπτικά τη δικονομική θέση του απολαύοντος το «τεκμήριο αθωότητας» πρωταγωνιστή - κατηγορουμένου : «Την εικόνα του Ανδρέα Παπανδρέου στο скаμνί του κατηγορουμένου δεν μπορούσε να την αντέξει κανένας. Ούτε ο ίδιος. Ούτε η δημοκρατική παράταξη. Δεν άντεχε ούτε καν τον πρώτο διάλογο, που προβλέπει η πανούργα Δικονομία, κάθε Δικονομία, ανάμεσα στον πρόεδρο του δικαστηρίου και τον κατηγορούμενο. Όρθιος ο κατηγορούμενος μπροστά στο δικαστήριο. Ο πρόεδρος σε υψηλότερο επίπεδο. Και με το ύφος και τον αέρα μιας εξουσίας κάπου ανάμεσα στο Θεό και στη Γη. Και ο κατηγορούμενος σε ένα πολύ χαμηλότερο επίπεδο, πειθαρχημένος, σχεδόν υποταγμένος, να δίνει τις πρώτες του διευκρινίσεις για την προσωπική του κατάσταση...». ²⁷⁹

Η αποτύπωση στον τηλεοπτικό φακό των δικονομικών δρώμενων, έγινε με απόφαση του ίδιου του Κ. Μητσοτάκη και σε στενή συνεργασία με τον τότε γενικό διευθυντή της ΕΡΤ Μιχάλη Δημητρίου. Η σκηνοθετική σύλληψη σαφής : Ο πολιτικός αντίπαλος - χαρισματικός ηγέτης, μέσα από το ρόλο του κατηγορουμένου, να στιγματιστεί, να απαξιωθεί, να συντριβεί, πριν την έκδοση της δικαστικής απόφασης. Η επιλογή – στάση του Α. Παπανδρέου και η δικονομική εξέλιξη της διαδικασίας δεν δικαίωσαν την απόπειρα του σκηνοθέτη. «Η δίκη δεν διεξήχθη απλώς στην αίθουσα του δικαστηρίου. Ήταν ένα τηλεοπτικό γεγονός που συνέδεε εκατομμύρια τηλεθεατές με τους σχολιαστές. Δεν υπάρχει πλέον μια «πραγματικότητα» (τα γεγονότα στην αίθουσα του δικαστηρίου) που η τηλεόραση

²⁷⁷ Αντώνης Ν. Βγόντζας, Τιπούκειτος, Χρονικό Χωρίς Ψευδώνυμο, Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1996.

²⁷⁸ Αντώνης Ν. Βγόντζας, Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή, ό. π., σελ. 29.

²⁷⁹ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 172.

μας επιτρέπει να δούμε. Η «πραγματικότητα» δεν είναι άλλη από το ότι η σειρά των εικόνων στις τηλεοπτικές οθόνες όλου του κόσμου προσδιόρισε τη δίκη ως παγκόσμιο γεγονός».²⁸⁰

Η άμεση, καθημερινή, τηλεοπτική μετάδοση της Δίκης υπήρξε ο δεινότερος συνήγορος υπεράσπισής του καθώς το κοινό γινόταν αυτόπτης μάρτυρας των κατηγοριών που κατέρρεαν, των αποδυναμωμένων μαρτυρικών καταθέσεων, της μεταστροφής του συνόλου των εκδοτών, των επιχειρημάτων που δεν άντεχαν στην κοινή λογική. **Η μεταστροφή, πολιτικών και Τύπου ως προς την παραπομπή και την ενοχή του Α. Παπανδρέου, γίνεται πλέον θεατή και ενώπιον του κοινού, λόγω της καθημερινής τηλεοπτικής μετάδοσης της Δίκης.** Οι κατηγορίες, οι μεθοδεύσεις, η αποδυνάμωση του κατηγορητηρίου και η παρέλαση των ψευδομαρτύρων παραδίδονται στην κρίση της κοινής γνώμης που παρακολουθεί τηλεοπτικά από το πρώτο κανάλι της ελληνικής τηλεόρασης τη διαδικασία, «το θέατρο της παραμορφωμένης επικοινωνίας» που διευθύνει το Δικαστήριο, «η οργάνωση της αφωνίας».²⁸¹ «Στη ΔΙΚΗ του Ανδρέα Παπανδρέου προγραμματίστηκε μία υπερβολική δημοσιότητα. Ούτως ή άλλως η διαδικασία της ΔΙΚΗΣ θα κατακτούσε ένα μεγάλο μέρος του κοινού ενδιαφέροντος. Η τότε, όμως, κυβέρνηση επέβαλε μία υπερβολική δημοσιότητα. Στόχος της, ο ευτελισμός του Ανδρέα Παπανδρέου. Τι δεν είχαν κατανοήσει όσοι διεκπεραίωσαν τη συγκεκριμένη κυβερνητική απόφαση ταπείνωσης του Ανδρέα Παπανδρέου; Ότι η υπερβολική δημοσιότητα της ΔΙΚΗΣ παραμένει δημοσιότητα. Διατηρεί τα προνόμια και τα πλεονεκτήματα που απορρέουν από αυτήν. Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε ανακηρυχθεί αθώος από τη μεγάλη και συντριπτική πλειοψηφία του λαού μας προτού κριθεί αθώος από το Ειδικό Δικαστήριο».²⁸²

Η συνεχής τηλεοπτική μετάδοση της Δίκης, ο εκτενής τηλεοπτικός σχολιασμός της από το κανάλι 29 καθώς και ο έκδηλα μεταστραφείς ρόλος του έντυπου και ηλεκτρονικού Τύπου εκείνης της εποχής, αναμφισβήτητα, πέραν της τότε πολιτικής και κοινωνικής συγκυρίας, συνετέλεσαν στη διαμόρφωση στάσεων

²⁸⁰ Giddens Anthony, Κοινωνιολογία (Μετάφραση και Επιμέλεια : Τσαούσης Δ.), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2009, σελ. 503, 504.

²⁸¹ Λαμπροπούλου Έφη, Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σελ. 191.

²⁸² Αντώνης Ν. Βγόντζας, Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010, σελ. 419-420.

του κοινού υπέρ των δικαζομένων κατηγορουμένων, και ιδιαίτερα υπέρ του Α. Παπανδρέου. «Η κοινή γνώμη έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τη ΔΙΚΗ. Από την αρχή. Οι δείκτες παρακολούθησης της τηλεοπτικής μετάδοσης της παρέμειναν, για μεγάλο διάστημα, υψηλοί. Εσωτερικές μετρήσεις στο γραπτό Τύπο ανέδειξαν υψηλή αναγνωσιμότητα των σελίδων του συγκεκριμένου δικαστικού ρεπορτάζ. Τα βράδια στα κανάλια ακολουθούσαν αναλύσεις για ό,τι είχε συμβεί στη μικρή και άβολη αίθουσα της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου. Ο Ευάγγελος Γιαννόπουλος διέπρεπε στο κανάλι 29. Και επέβαλε το προσωπικό του στυλ. Κατάφερε και κάτι το αδιανόητο. Άνοιξε διάλογο - όχι βέβαια συχνό - με τον πρόεδρο του δικαστηρίου. Το βράδυ, ο πρώην υπουργός και πρώην πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών «έλυne» τα νομικά προβλήματα της ΔΙΚΗΣ από το στασίδι του στούντιο στο κανάλι 29. Το πρωί της επόμενης ημέρας, ο πρόεδρος του δικαστηρίου Βασίλης Κόκκινος του απαντούσε από την αίθουσα του δικαστηρίου και την ΕΤ-1. Κανένας μέχρι σήμερα δεν έχει συγκρίνει τα δύο ακροατήρια».²⁸³

6.2. Σταθμοί της αποδεικτικής διαδικασίας

«“Ψεύτης και παλιάνθρωπος ο διευθυντής τον “Αντί” ” έγραψε η “Αυριανή”, όταν ο διευθυντής είπε στην Προανακριτική Επιτροπή ότι ο Κ. τη βοηθούσε, έδινε χρήματα στον Ουρή, και κάθε φορά που φώναζε λίγο ο Ουρής, ο Κ. του έστελνε ένα μπόνους κι εκείνος σώπαινε. “Ο αδίστακτος διευθυντής του “Αντί”, αφού ξέρασε τόνους λάσπης εναντίον του Ανδρέα και των στελεχών του ΠΑΣΟΚ, χωρίς βέβαια να προσκομίσει το παραμικρό στοιχείο για τις ψευτιές που κατέθεσε ενόρκως, έπιασε και στο βρομόστομά του, ο παλιάνθρωπος, και τον ιδιοκτήτη του συγκροτήματος μας, τον Ουρή, που πρωτοστάτησε στην αποκάλυψη του σκανδάλου και αγωνίστηκε για να μπουν στη φυλακή ο απατεώνας, οι συνεργάτες του και οι συνεταίροι του. Ο πρόεδρος ξέχασε τις ευαισθησίες του και άφησε τον πράκτορα των Αμερικανών να λέει ό,τι θέλει. Το “Αντί” αποκάλυψε ότι οι γαλλικοί πύραυλοι στοίχιζαν τρεις φορές πιο ακριβά από τους αμερικανικούς. Άρα, ο άνθρωπος ήταν πράκτορας των Αμερικανών... Και η “Αυριανή” συνέχιζε το υβρεολόγιό της : “Γνωστοί ψευδοαριστεροί στην υπηρεσία της Δεξιάς... Ο

²⁸³ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 256.

περιβόητος... Ο χωρίς κανένα αποδεικτικό στοιχείο... Ο., χρησιμοποιώντας πηγές φαντάσματα... δυο χρόνια μετά που τα φαντάσματα ξέρουμε ποιοι τα δημιούργησαν... Αυτός που υμνολογεί τα τελευταία χρόνια τον Δον Μαφιάκη...». ²⁸⁴

Κατά το κατηγορητήριο, ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε απαιτήσει εκατόν πενήντα (150) εκατομμύρια δραχμές από τον Γ. Κοσκωτά, τελικά όμως, συμβιβάστηκε και εισέπραξε από αυτόν μόνον διακόσιες πενήντα χιλιάδες (250.000) μάρκα, με τα οποία κάλυψε τα έξοδα νοσηλείας του στο νοσοκομείο της Αγγλίας Harefield.

Ο πρώτος μάρτυρας κατηγορίας, προσωρινός επίτροπος της Τράπεζας Κρήτης Ιωάννης Καμάρας, εξεταζόμενος στη Δίκη, αποκάλυψε τη μεθόδευση - σκευωρία της κατηγορίας, προσθέτοντας ότι αναλαμβάνει την ευθύνη για τη μη σχετική ενημέρωση της Εθνικής Αντιπροσωπείας. Κατέθεσε ότι ο ίδιος, στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων του, είχε ζητήσει συνδρομή από τα δικαστήρια του Λονδίνου. Προφανώς το είχε αξιώσει η κυβέρνηση και ο πρόεδρος της Προανακριτικής Επιτροπής. **Τα στοιχεία έφθασαν στην Ελλάδα πριν από τις 27 Σεπτεμβρίου 1989, την ημέρα που αποφασίστηκε η παραπομπή του Ανδρέα Παπανδρέου. Τα στοιχεία αυτά, που καθιστούσαν έωλη την κατηγορία τέθηκαν υπόψη στις ηγεσίες και των δύο κομμάτων, που στήριζαν την κυβέρνηση Τζαννή Τζαννετάκη.** Αποδεδειγμένα, τα μάρκα, που μετέτρεψε σε λίρες ο Γιώργος Λούβαρης, τα διέθεσε ο ίδιος για αγορά διαμερίσματος της κόρης του, που σπούδαζε στο Λονδίνο.

Η αίσθηση που προκάλεσαν στο ακροατήριο τα παραπάνω κατατεθέντα κορυφώθηκε στην άμεση και οργισμένη αντίδραση του κατηγορού του Συνασπισμού Νίκου Κωνσταντόπουλος. Δημοσιοποίησε ότι αγνοούσε την υπόθεση δεν του είχαν τεθεί υπόψη τα στοιχεία των αγγλικών δικαστικών Αρχών και το γεγονός της έγκαιρης διαβίβασής τους στην Ελλάδα.

«ΤΑ ΑΠΑΛΛΑΚΤΙΚΑ στοιχεία διαβιβάστηκαν από τον κ. Σκαρλάτο το Φεβρουάριο του 1990 στον κ. Σπύρου. Τα ίδια απαλλακτικά στοιχεία βρίσκονταν στη δικογραφία, όταν το Νοέμβριο του 1990 ο κ. Σπύρου καλούσε τον Ανδρέα

²⁸⁴ Βασιλικός Βασίλης, Κ, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 407-408.

Παπανδρέου να απολογηθεί. Τα ίδια απαλλακτικά στοιχεία υπήρχαν όταν ο κ. Σπύρου τα Χριστούγεννα του 1990 εξέδιδε ένταλμα βίαιης προσαγωγής του Ανδρέα Παπανδρέου. Και δεν είχαν εξαφανισθεί όταν στις 8.1.1991 οι κατηγοροί συνέτασσαν το κατηγορητήριο.

*Ο ΚΥΚΛΟΣ των ενόχων δεν περισφίγγει μόνον ένα πρόσωπο».*²⁸⁵

Οι υπαίτιοι της εσκεμμένης παρασιώπησης – απόκρυψης των ουσιαστών αυτών, **απαλλακτικών, για τον Α. Παπανδρέου στοιχείων**, οι οποίοι δρομολόγησαν **επιλεκτικά και προκλητικά τη Δίκη – Παρωδία**, υπέχουν **ιστορική, πολιτική, ηθική και νομική ευθύνη. Σχετική ποινική διαδικασία όμως σε βάρος τους, δεν κινήθηκε, επίσης επιλεκτικά.**

Οι αρχιτέκτονες της Δίκης, πολλά ανέμεναν κατά την αποδεικτική διαδικασία στο ακροατήριο με την επιστράτευση του «συρφετού των ανθρώπων του Κοσκωτά», σωματοφυλάκων και οδηγών του, ως μαρτύρων στήριξης της πλέον ατιμωτικής κατηγορίας σε βάρος του Α. Παπανδρέου, της παθητικής δωροδοκίας. Κατά το κατηγορητήριο, ο Γ. Κοσκωτάς δωροδοκούσε τον πρωθυπουργό της χώρας με «τούβλα» από πεντοχίλιαρα μέσα σε κουτιά «πάμπερς».

Η εφημερίδα Ελεύθερος Τύπος, γνωστή για την κομματική υπέρ του Κ. Μητσοτάκη θέση της, γίνεται, δικονομικά ανεπίτρεπτα, αυτόκλητος μάρτυρας κατηγορίας του Α. Παπανδρέου, καθιστάμενη πρότυπο στη διεθνή βιβλιογραφία εμπειρικής επαλήθευσης της διασύνδεσης των ΜΜΕ με τους κομματικούς μηχανισμούς. Την 22^α Μαΐου 1991, υποχρεώνει το δημοσιογράφο της Χρήστο Κυρίτση να προσκομίσει ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου, ως υπερβολάβος ηθικής, μια κούτα «πάμπερς», έτους κυκλοφορίας 1988. Τα αποδεικτικά στοιχεία ή μέσα εισάγονται μόνον δια μέσου της κατηγορούσας Αρχής, ενώ εξ άλλου τα συγκεκριμένα «πάμπερς» δεν αποτελούσαν αποδεικτικό, κατά την έννοια του νόμου, στοιχείο. «Ο Πρόεδρος του δικαστηρίου Βασίλειος Κόκκινος τη χορηγία αυτή του Ελεύθερου Τύπου την αποδέχθηκε ως στοιχείο της δικογραφίας. Ως τεκμήριο ή ως έγγραφο. Δεν την κατανόησε ως μία απέλπιδα προσπάθεια ανασύστασης της κατηγορίας. Ούτε την είδε ως πράξη διακωμώδησης

²⁸⁵ Εφημερίδα Τα Νέα της 23^{ης} Μαρτίου 1991, «Η ΓΝΩΜΗ».

της Δικαιοσύνης».²⁸⁶ Ούτε ως καταχρηστική απόπειρα προκλητικής χειραγώγησής της.

Κατά τη διάρκεια της Δίκης, ο κατηγορούμενος Γ. Κοσκωτάς, ήρθε στην Ελλάδα, από την οποία είχε απομακρυνθεί ως δραπετής και φυγόδικος για να «τηγανίσει», κατά την προσφιλή του έκφραση τον Ανδρέα Παπανδρέου. Είχε επιχειρήσει προηγουμένως, χωρίς όμως αποτέλεσμα, «να πουλήσει» κυριολεκτικά, με τη μεσολάβηση έμπιστων προσώπων του, στα δημοσιογραφικά γραφεία ένα, κατά τους ισχυρισμούς του, ενοχοποιητικό χειρόγραφο σημείωμα του Α. Παπανδρέου, που περιείχε τους κρυφούς και παράνομους λογαριασμούς του σε ξένη τράπεζα. Κατέθεσε, ενώ ήταν κατηγορούμενος, ως «αναγκαίος» μάρτυρας κατηγορίας ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου, λόγω της μη συμπαραιομπής των φερομένων ως συμμετόχων.

Τη δεύτερη ημέρα της κατάθεσής του, ο Γ. Κοσκωτάς άνοιξε έναν από τους ογκώδεις ροζ φακέλους που κρατούσε, υποσχόμενος «αποκαλύψεις». Από αυτόν, ανέσυρε θεαματικά ένα χειρόγραφο έγγραφο, ισχυριζόμενος ότι εγράφη δια χειρός Α. Παπανδρέου και αφορούσε τραπεζικό του λογαριασμό, στον οποίο κατέθεσε 8.025.000 και 481.500 δολάρια το Σεπτέμβριο του 1988, για να εισπράξει την άμεση αντίδραση του ΠΑΣΟΚ που καταγγέλλει την πλαστότητα του εγγράφου και τονίζει πως ουδέποτε ο Α. είχε τέτοιο λογαριασμό, ουδέποτε του δόθηκαν τα παραπάνω ποσά.

Στη στήλη «Η ΓΝΩΜΗ» των *Νέων* της 16^{ης} Ιουλίου 1991, με τίτλο «*Η αλήθεια σώζει!*», καταγράφεται η επίδειξη προς το δικαστήριο του «χειρογράφου του Α. Παπανδρέου» από τον «αξιόπιστο» μάρτυρα Γ. Κοσκωτά και αναδεικνύονται τα ευλογοφανή, ορθολογικά επιχειρήματα περί της πλαστότητάς του :

«*ΣΕ ΜΙΑ πραγματικά δύσκολη στιγμή για το μεγαλοαπατεώνα-μεγαλομάρτυρα, ασκήθηκε αφόρητη πίεση από τον πρόεδρο τον Υπουργοδικείου : «Ό,τι έχετε να τα πείτε όλα. Η αλήθεια σώζει». Η... γραφική αυτή επίκληση άσκησε σοβαρή επίδραση στον ευσεβή μεγαλοαπατεώνα, ο οποίος, σε κατάσταση ποινικοδικονομικής κατανύξεως, άρχισε να αναφέρει χείμαρρο ονομάτων και αριθμών που, περιέργως, ουδεμία σχέση είχαν με τη δραστηριότητα τον ιδίου*

²⁸⁶ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 213.

ατομικά ή διά μέσου της Τράπεζας Κρήτης. ΟΤΑΝ η κόπωση και η ανία των παρευρισκομένων έγιναν φανερές, το «δικό μας παιδί» έβγαλε τον «άσο». Χειρόγραφον, κατά τον Κοσκωτά, σημείωμα τον τέως πρωθυπουργού... Ο πρόεδρος του δικαστηρίου δεν έσπευσε να γνωμοδοτήσει επί της γνησιότητας, όπως είχε πράξει σε ανάλογη περίπτωση για τη γραφίδα Κοσκωτά. Την αντίδραση του θεωρούμε εύλογη και φρόνιμη.

Η «ΓΝΩΜΗ», βεβαίως, δεν έχει αλληλογραφήσει ποτέ με τον τέως πρωθυπουργό. Αλλά ευχερώς αντιλαμβάνεται, ότι : Ο ΠΑΑΣΤΟΓΡΑΦΟΣ του επιδειχθέντος σημειώματος δεν πρέπει να έχει σπουδαίες γραμματικές γνώσεις. ΣΥΓΧΕΕΙ τις ξένες γλώσσες, κάτι αδιανόητο, ειδικώς για τον Ανδρέα Παπανδρέου. ΕΝ ΠΑΣΗ περιπτώσει, δεν πρέπει να έχει δει το γραφικό χαρακτήρα του Ανδρέα Παπανδρέου ούτε σε φωτοτυπία.

Ο ΚΟΣΚΩΤΑΣ έλαβε προθεσμία από τον πρόεδρο, για να αποκαλύψει τους συνεργούς του, στα επόμενα επεισόδια. Εμείς δεν γνωρίζουμε ποιον θα σώσει η αλήθεια. Γνωρίζουμε, όμως, ποιος θα υποστεί τις συνέπειες της γελοιοποίησης.

Η ίδια στήλη της 20^{ης} Ιουλίου 1991, με τίτλο «Λόγια της φυλακής και του αέρα», εντοπίζει τις κραυγαλέες αντιφάσεις και τις λογικές ανακολουθίες στις οποίες περιέπεσε ο Γ. Κοσκωτάς, εξεταζόμενος ως μάρτυρας ενώπιον του ακροατηρίου :

«...Η «ΓΝΩΜΗ» δεν είναι παράγοντας της ΔΙΚΗΣ και δεν φιλοδοξεί να γίνει. Όμως ο Κοσκωτάς.. ΜΟΙΡΑΣΕ τρία με τριάμισι δισεκατομμύρια στον τέως πρωθυπουργό με τσάντες των 30 - 35 εκατομμυρίων, που τις κουβάλαγε ο φιλότιμος Λούβαρης από τις γνωστές μεζονέτες του Κοσκωτά. Απλή αριθμητική πράξη οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Λούβαρης επισκέφθηκε το σπίτι του Κοσκωτά τουλάχιστον εκατό φορές, σε διάστημα λιγότερο από δύο χρόνια. Η καταλυτική απορία. Οι γνωστοί μας «παμπεροφόροι»(και κουμπουροφόροι) εντεταλμένοι να παρακολουθούν την κίνηση στο σπίτι Κοσκωτά, ενθυμούνται μία μόνον επίσκεψη και ενδεχομένως μία δεύτερη... ΔΥΟΜΙΣΙ χρόνια ο μεγαλοαπατεώνας υπόσχεται τον τύπον των ήλων ύποπτης συνομιλίας με τον τέως πρωθυπουργό. Και αντ' αυτού προσκόμισε χονδροειδώς πλαστογραφημένο, ανορθόγραφο και «φυλακόβιο» σημείωμα με ακατανόητους αριθμούς. ΜΕΤΑ από δύομισι χρόνια κατασκεύασε απίθανες ιστορίες, ασυνάρτητες μεταξύ τους, με ήρωες που μπαίνουν και βγαίνουν

στις φυλακές, και εξίσου ανορθόγραφες σημειώσεις σε επιστολόχαρτα ευχερώς προμηθεύσιμα.

Η ΑΠΟΡΙΑ που θα λυθεί σύντομα. Γιατί η κατάθεση Κοσκωτά συνετέθη με τόσο χονδροειδή, πρόχειρα και φτηνά υλικά;».

6.3. Η στάση των εκδοτών στη Δίκη

ΔΕΝ θα απεκαλύπτετο η δραστηριότητα τον μεγαλο-απατεώνα Κοσκωτά, αν ο Τύπος δεν αντιδρούσε σχεδόν συλλογικά στα σχέδιά του. Υπήρξε σιωπή. Υπήρξε ανοχή. Συναλλάχθηκαν πολλοί με αυτόν. ΟΙ ΛΟΙΠΕΣ λειτουργίες της συντεταγμένης κοινωνίας δεν αντιμετώπισαν έγκαιρα, ικανοποιητικά ή αποτελεσματικά, το άθλιο αυτό φαινόμενο.

Ο ΤΥΠΟΣ συμβάλλει στην αποκάλυψη των γεγονότων. Συμμετέχει αποφασιστικά στη διατύπωση των πολιτικών ευθυνών. Με λόγο που διακρίνεται για τη μαχητικότητά του, τη ρωμαλεότητά του και ενδεχομένως την υπερβολή. Αλλά δεν υποκαθιστά καμία κρατική λειτουργία. Δεν διεξάγει τις ανακρίσεις ο Τύπος. Ούτε εγγυάται για την πιστότητα και την ακρίβεια των στοιχείων που ανέδειξε στους δημόσιους χώρους.

ΚΑΙ, τέλος, οι άνθρωποι του, και κυρίως οι δημοσιογράφοι, όταν προσέρχονται στη Δικαιοσύνη, ούτε εκπροσωπούν τον Τύπο, ως λειτουργία συνολικά, ούτε καν το συγκεκριμένο χώρο δουλειάς, το έντυπο στο οποίο εργάζονται.

Εφημερίδα *Τα Νέα*, Στήλη «Η ΓΝΩΜΗ» της 23^{ης} Οκτωβρίου 1991, με τίτλο : *Τύπος και ΔΙΚΗ*

Κατά το χρονικό διάστημα από 24-07-1991 μέχρι και την 30-08-1991, οι ένορκες καταθέσεις σημαντικών εκδοτών και δημοσιογράφων συνεισφέρουν στο αποδευκτικό υλικό της Δίκης, εκφράζοντας έμπρακτα τη μεταστροφή της αρχικής αντίθετης στάσης τους. Καταλογίζουν και απονέμουν πολιτικές μόνον ευθύνες, και μάλιστα στο σύνολο του πολιτικού κόσμου για το «φαινόμενο» Κοσκωτά, σε πλήρη αντίθεση με την αρχική τους στιγματιστική στάση, με την οποία απένειμαν ευθέως και απροσχημάτιστα και ποινικές ευθύνες, κυρίως σε βάρος του Α. Παπανδρέου.

Ο Κίτσος Τεγόπουλος, ιδιοκτήτης και εκδότης της *Ελευθεροτυπίας*, με ηγετικό ρόλο στην Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, ευφυΐα και τόλμη, είχε πρωταγωνιστήσει στην αποκάλυψη του «σκανδάλου Κοσκωτά»,

αφιερώνοντας καυστικά – **στιγματιστικά** σχόλια σε βάρος του Α. Παπανδρέου, του Α. Κουτσόγιωργα και του Δ. Τσοβόλα. Είχε επιζητήσει με το φύλλο της *Ελευθεροτυπίας* της 18^{ης} Ιουνίου 1989 να «τιμωρηθεί» ο Α. Παπανδρέου στις αντίστοιχες βουλευτικές εκλογές. Είχε στηρίξει την κυβέρνηση Τζαννή Τζαννετάκη. Η εφημερίδα του εξέφραζε από τη Μεταπολίτευση το χώρο της Κεντροαριστεράς. Η κατάθεσή του είναι αποκαλυπτική των κινήτρων – παραγόντων που τον ώθησαν να πρωταγωνιστήσει στην «τιμωρητική εκστρατεία» σε βάρος του Α. Παπανδρέου.

Ο μάρτυρας Χρήστος (Κίτσος) Τεγόπουλος, παρέμεινε αυστηρός ως προς τον καταλογισμό των ευθυνών για το σκάνδαλο Κοσκωτά. Κατέθεσε ότι ο πολιτικός κόσμος ευθύνεται στο σύνολό του, κυρίως δε η τότε κυβέρνηση. Ότι οι κατηγορούμενοι έχουν πολιτικές ευθύνες. Ότι δεν χρηματίστηκε ο Α. Παπανδρέου. Μετά τον Ιούλιο του έτους 1989, πείστηκε ότι ο Κοσκωτάς υπεξαίρουσε χρήματα της Τράπεζας Κρήτης. *«Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε μανία με τον Τύπο. Χρησιμοποίησε τον Κοσκωτά ως πολιορκητικό κλοιό για την άλωσή του. Ο Κοσκωτάς είχε μοιράσει περί τα 700.000.000 δραχμές σε όλα τα κόμματα...»*.

Και τη δεύτερη ημέρα της κατάθεσής του ο Κ. Τεγόπουλος επέμεινε στις πολιτικές ευθύνες του συνόλου, όμως του πολιτικού κόσμου, και όχι αποκλειστικά και μόνον σε βάρος του Α. Παπανδρέου, από τις οποίες θα μπορούσαν να πηγάζουν και ποινικές ευθύνες. Προέβη και σε μια σημαντική αποκάλυψη. Ο Αλέξανδρος Λυκουρέζος, συνήγορος του Γ. Κοσκωτά, τού είχε δώσει προς δημοσιοποίηση το «χειρόγραφο» Παπανδρέου, δύο μήνες πριν την έκδοση του Κοσκωτά στην Ελλάδα, πλην όμως δεν το δέχθηκε, προφανώς, ως στερούμενο αποδεικτικής αξίας. Πρόκειται για το επιδειχθέν ενώπιον του Δικαστηρίου «χειρόγραφο», το οποίο, κατά τις διαβεβαιώσεις του Κοσκωτά, ελήφθη από αυτόν δύο ημέρες πριν εμφανιστεί ο ίδιος στο Δικαστήριο.

Στις 27 Αυγούστου 1991, κατέθεσε ο Χρήστος Λαμπράκης, εκδότης του *Βήματος* και των *Νέων*. Θεωρεί ολόκληρο τον πολιτικό κόσμο υπεύθυνο για την εξέλιξη του σκανδάλου : *«...Ο Παπανδρέου στην κρίσιμη περίοδο δεν ήταν σε θέση για λόγους υγείας να κυβερνήσει. Τα πρόσωπα στα οποία είχε μεταφέρει τις δικές του ευθύνες και αρμοδιότητες δεν τις διαχειρίστηκαν σωστά»*.

Θεαματική, στην ίδια γραμμή, η μεταστροφή του *Έθνους*. Ο Γεώργιος Μπόμπολας, εκδότης του *Έθνους* υπογραμμίζει, εξισώνοντας το σύνολο του πολιτικού κόσμου στην κατανομή των πολιτικών και μόνον ευθυνών, σε αντίθεση με τη στάση της εφημερίδας πριν την παραπομπή : «Όλες οι πολιτικές δυνάμεις έχουν πολιτική ευθύνη και όχι ποινική». Θεωρεί ως μόνο υπεύθυνο για το σκάνδαλο Κοσκωτά και τις διαστάσεις του το διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Δημήτριο Χαλικιά, αναιρώντας εμφαντικά, **την παρελθοντική στιγματιστική θέση** του : «Δεν χρηματίστηκαν οι κατηγορούμενοι». Αναδεικνύει το πολιτικό παρασκήνιο της παραπομπής. Αποδίδει την παραπομπή των κατηγορουμένων στην ετερόκλητη και κινούμενη από υστεροβουλία πλειοψηφία. Για τα δημοσιεύματα των εφημερίδων της κρίσιμης περιόδου, εκπλήσσει η κρίση – κριτική του, με γνώμονα την τήρηση «ίσων αποστάσεων» : «Πολλές αλήθειες αλλά και πολλές υπερβολές γράφηκαν από κάθε πλευρά».

Ο Σταύρος Ψυχάρης, διευθυντής του *Βήματος*, κατέθεσε αμέσως μετά τον εκδότη του *Έθνους* στις 29 Αυγούστου 1991. Δεν απομακρύνθηκε από τις βασικές θέσεις των προαναφερόμενων τριών εκδοτών. Υπογράμμισε και αυτός ότι το σύνολο του πολιτικού κόσμου αδιαφόρησε στο φαινόμενο Κοσκωτά. «...Είχαν πάθει όλοι αγκύλωση. Πολιτική, δικαστική εξουσία, κοινωνικοί φορείς... Η δημοσιογραφική έρευνα δεν έχει αποκαλύψει στοιχεία χρηματισμού των κατηγορούμενων πολιτικών...».

Η ίδια δημοσιογραφική έρευνα, η οποία στην πρόσφατα παρελθούσα ιστορική συγκυρία, πριν την έναρξη της Δίκης, είχε αποφανθεί αμετακλήτως περί της ενοχής του υπεύθυνου για την τέλεση αξιοποιώνων πράξεων Α. Παπανδρέου.

Στις 16 Σεπτεμβρίου 1991, το Δικαστήριο, κατά πλειοψηφία (δέκα Δικαστών έναντι τριών), κρίνει αναγκαία τη διενέργεια γραφολογικής εξέτασης στο «χειρόγραφο» σημείωμα που αποδίδεται στον Ανδρέα Παπανδρέου.

Στις 26 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους (1991), τα *Νέα*, **αναλαμβάνοντας ρόλο συνηγόρου υπεράσπισης**, κυκλοφορούν με πρωτοσέλιδο κύριο τίτλο, που δικαιολογεί την πολιτική τους τοποθέτηση : ««Χρήματα από τη ΝΔ για τον “μπράβο” του Κοσκωτά». Αναφέρονται στον Βασίλη Μαμανέα, σωματοφύλακα του Γ. Κοσκωτά και βασικό μάρτυρα κατηγορίας για την υπόθεση των «πάμπερς», που χρηματίστηκε με εμβάσματα από τις υπηρεσίες του πολιτικού γραφείου και

της πρωθυπουργικής κατοικίας, με το αξιόλογο για την εποχή ποσό των εκατό χιλιάδων (100.000) δραχμών.

Στις 15 και 16 Οκτωβρίου 1991, κατέθεσε ο γνωστός αιχμηρός «ανάδελφος» Δημήτρης Ρίζος, εκδότης, τότε, του *Ελεύθερου Τύπου*, υπερασπιζόμενος τη γνωστή πολιτική του τοποθέτηση και το περιεχόμενο των θεαματικών, στιγματιστικών τίτλων και κειμένων της εφημερίδας. Αναφέρει ότι ο, ήδη αποθανών, Α. Κουτσόγιωργας του είχε εκμυστηρευθεί ότι τα δύο (2) εκατομμύρια δολάρια που βρέθηκαν σε λογαριασμό του σε ελβετική τράπεζα αφορούσαν το ΠΑΣΟΚ και τον Ανδρέα Παπανδρέου. Αξιολογεί την κατάθεση του Γ. Κοσκωτά ειλικρινή. Δίνει τη δική του εκδοχή για τον τρόπο που πήρε συνέντευξη από τον κρατούμενο στις φυλακές του Σάλεμ Γ. Κοσκωτά και για τις επαφές του με τον Βασίλη Μαμανέα, εισπράττοντας την αυστηρή παρατήρηση – επίπληξη από τον αναπληρωτή πρόεδρο του Δικαστηρίου Ν. Σακελλαρόπουλο : *«Βλέπω να μη σας επιβεβαιώνουν σε πολλά σημεία ούτε ο Κοσκωτάς, ούτε ο Μαμανέας. Και τους δύο εσείς τους χρησιμοποιήσατε»*.

Στις 18, 21 και 22 Οκτωβρίου 1991, κατέθεσε ο εκδότης του περιοδικού *Αντί*, Χρήστος Παπουτσάκης. Ευθυγραμμιζόμενος πλήρως με τον εκδότη του *Ελεύθερου Τύπου*, ισχυρίζεται ότι ο Α. Παπανδρέου, ο Α. Κουτσόγιωργας και ο Γ. Πέτσος χρηματίζονταν. Ότι ο Γ. Λούβαρης πήρε τα ενενήντα (90)εκατομμύρια από τον Γ. Κοσκωτά, για λογαριασμό του Α. Παπανδρέου, όμως, δεν αποκάλυψε την πηγή των πληροφοριών του. Πριν ξεκινήσει η δεύτερη ημέρα της κατάθεσής του, κυκλοφόρησαν εφημερίδες με δηλώσεις προσώπων που διέψευδαν τους ισχυρισμούς του. Το Δικαστήριο κάλεσε σε κατ' αναπαράσταση εξέταση τον Γιώργο Βεζυρόπουλο, πρώην σωματοφύλακα του Γ. Κοσκωτά, διότι, την πρώτη ημέρα της κατάθεσής του, ο εκδότης του *Αντί* είχε κατονομάσει αυτόν ως βασική πηγή πληροφοριών σχετικά με τις έκνομες δραστηριότητες του Γ. Κοσκωτά. Ο Γιώργος Βεζυρόπουλος τον διαψεύδει, καταθέτοντας ότι ουδέποτε είχε παράσχει προς αυτόν οποιαδήποτε πληροφορία για χρηματισμό του Γ. Πέτσου ή άλλων πολιτικών προσώπων από τον Κοσκωτά.

Η ενεργός αντιποίηση μέρους του συντηρητικού Τύπου ρόλου κατηγορούσας αρχής, που καταφανώς παραπέμπει στη διασύνδεση –

διαπλοκή συμφερόντων ΜΜΕ και κομματικών οργάνων, άγγιξε την κορύφωση :

Το Δικαστήριο, στη συνεδρίαση της 23^{ης} Οκτωβρίου 1991, αποφάσισε, κατά πλειοψηφία, να καλέσει εκ νέου τον Γ. Κοσκωτά, για να δώσει διευκρινίσεις κατά την αμέσως επόμενη δικάσιμο, απόφαση την οποία είχε προαναγγείλει ο δημοσιογράφος Γιώργος Καρατζαφέρης. Στις 24 Οκτωβρίου 1991, ο *Ελεύθερος Τύπος* δημοσίευε «το χρονικό της προκατασκευασθείσας κατάθεσης», το περιεχόμενο της νέας κατάθεσης του Γ. Κοσκωτά, πριν ακόμη προσέλθει να καταθέσει ο ίδιος ενώπιον του Δικαστηρίου, με σκοπό να προκαταληφθούν, όχι μόνον οι παράγοντες της Δίκης, αλλά και η κοινή γνώμη.

Κάποια στιγμή, ... ο "Όμιλος Φίλων Γεωργίου Κ." δέχτηκε ένα ισχυρό πλήγμα, που αφορούσε την αξιοπιστία του Χοντρού. Αφορμή στάθηκε αυτή η περίφημη κασέτα της συνομιλίας του με τον πρωθυπουργό, που έλεγε ότι βρίσκεται στο αρχείο του, στην Ελλάδα. Το είχε πει στη Βοστώνη αυτό, στο κλιμάκιο της Προανακριτικής Επιτροπής, κι όταν ήρθε στην Ελλάδα για να καταθέσει ως μάρτυρας στο Ειδικό Δικαστήριο, δεν βρήκε την κασέτα στο αρχείο του. "Το αρχείο σας" του λέει τότε ένας κατήγορος, "όπου σας βολεύει, υπάρχει, όπου δεν σας βολεύει, χάνεται"... Αυτό το δίπορο προβλημάτισε τότε σοβαρά το Δ.Σ. του "Ομίλου των Φίλων", που δεν ήξερε αν ο υιοθετημένος ήταν "συνένοχος ή βλάκας". Κι όπως βλάκας αποκλειόταν να είναι, μερικά μέλη, μετά την εμφάνισή του στο Ειδικό Δικαστήριο, υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους. Κανένα στοιχείο απ' αυτά που "τηγανίζουν" δεν μπόρεσε να φέρει. Και τότε, πολλοί του "Ομίλου" μας επέστρεψαν σε ένδειξη διαμαρτυρίας τα δικά τους τηγάνια».²⁸⁷

Ο Γ. Κοσκωτάς, προσερχόμενος στη συνεδρίαση της 24^{ης} Οκτωβρίου 1991, περιέπεσε σε σωρεία αντιφάσεων που κατέδειξαν την πλήρη αναξιοπιστία του. Ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου εκδηλώνει την έντονη δυσαρέσκειά του, «την *οργισμένη έκρηξή του*»²⁸⁸ στην ολοκλήρωση της κατάθεσης, αναδεικνύοντας την ανακολουθία του μάρτυρα ως προς τις διαβεβαιώσεις του περί της κατοχής «ουσιωδών εγγράφων στοιχείων» προς απόδειξη της κατηγορίας καθώς και το

²⁸⁷ Βασιλικός Βασίλης, Κ, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005, σελ. 409.

²⁸⁸ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 275.

αβάσιμο των ισχυρισμών του : «Εάν αντιλαμβάνεστε τη σοβαρότητα αυτών που λέτε, θα έπρεπε μέσα σε πέντε ημέρες, σε δέκα, αντί να γίνονται δηλώσεις και ανακοινώσεις δικηγόρων κ. λπ., να φέρετε ένα χαρτί επίσημο. Τέτοιο πράγμα δεν το κάνετε. Καταλαβαίνετε τη σημασία αυτής της παραλείψεώς σας. Δεν υπάρχει τίποτα άλλο». Στις 11.05 π. μ., ο Πρόεδρος διέκοψε τη συνεδρίαση για πέντε λεπτά, ανακοινώνοντας : «Έως ότου το Δικαστήριο αποφασίσει για το αν θα έρθει ο Ι. Καμάρας, να μην απομακρυνθεί ο μάρτυρας».

Επανερχόμενο το Δικαστήριο, ο Πρόεδρος ανέγνωσε την ομόφωνη απόφασή του με την οποία απέρριπτε το αίτημα των κατηγορών βουλευτών να κληθεί εκ νέου και να εξετασθεί ως μάρτυρας ο Ιωάννης Καμάρας, κατ' αναπαράσταση με τον παρόντα μάρτυρα Γ. Κοσκωτά. «Και ακολούθησε η θεαματική αποστροφή του προς τον τελευταίο : “Φύγετε, κύριε... ο μάρτυς να πάει από εκεί που ήρθε”».²⁸⁹

Η προτροπή αυτή σηματοδοτούσε το ουσιαστικό πέρας της διεξαγωγής της Δίκης. Την πανηγυρική κατάρρευση των κατηγοριών.

Στην αντίπερα όχθη, η ευμενώς διακείμενη προς τον Α. Παπανδρέου, κατά την περίοδο της διεξαγωγής της Δίκης, εφημερίδα τα Νέα, οικειοποιείται ενεργό υπερασπιστικό ρόλο. Υπερβαίνοντας τις συνήθεις δημοσιογραφικές τακτικές και μη τηρώντας ούτε τα προσχήματα, ουδεμία αμφιβολία καταλείπει για το σφικτό εναγκαλισμό ΜΜΕ και κομμάτων στον ελλαδικό χώρο : Πρωτοστάτησε στη δικονομική πρωτοβουλία, «ωσεί κατηγορούμενος», να προκαλέσει γραφολογική πραγματογνωμοσύνη (τεχνική έκθεση) από διεθνώς έγκριτο γραφολογικό κέντρο, για το ζήτημα της πλαστότητας ή μη του προαναφερόμενου επιδειχθέντος από το μάρτυρα Κοσκωτά «ενοχοποιητικού χειρόγραφου σημειώματος του Α. Παπανδρέου», ενώ ήδη είχε διαταχθεί από το Δικαστήριο η διενέργεια σχετικής γραφολογικής εξέτασης, και μάλιστα πριν την κατάθεσή της. Επιχειρήθηκε κατά τον τρόπο αυτό η αναγγελία δια του Τύπου της αθωωτικής απόφασης στην εκκρεμούσα δικαστικά υπόθεση. Θεσμοί, δικαιώματα και υποχρεώσεις εμπλέκονται, διασυνδέονται, αλληλεπιδρούν ως συγκοινωνούντα δοχεία, προκαλώντας, τουλάχιστον, σκεπτικισμό για την ουσιαστική ύπαρξη και τήρηση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών και

²⁸⁹ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 276.

αρμοδιοτήτων. Οι συνέπειες της υπολανθάνουσας, από παρόμοιες αναρμόδιες ενέργειες, απόπειρας χειραγώγησης της πολιτικής εξουσίας και των κομματικών μηχανισμών από τα ΜΜΕ για την εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων, είναι αυτονόητες.

Η εφημερίδα τα Νέα υποκατέστησε επιτυχώς και πλήρως την υπεράσπιση του απόντος στη Δίκη πρώην πρωθυπουργού, με την ανάληψη δικονομικών τακτικών, προς αντιπερισπασμό τυχόν αντίθετης γνώμης των γραφολόγων που είχαν οριστεί από το Ειδικό Δικαστήριο. Είναι γεγονός ότι ο Α. Παπανδρέου δεν είχε αρεστές και σταθερές σχέσεις με εκπροσώπους του Τύπου και ιδιαίτερα με το Χρήστο Λαμπράκη. Εξαίρεση αποτελούσε η στενή του σχέση, από τα ακαδημαϊκά του χρόνια στην Αμερική, με τον έγκριτο στο χώρο του Τύπου Λέοντα Καραπαναγιώτη, εκδότη και διευθυντή των Νέων κατά την κρίσιμη περίοδο, του πλέον στενού συνεργάτη του Χρήστου Λαμπράκη.

Τη νέα γνωμοδότηση τη ζήτησε, ο Λέων Καραπαναγιώτης, στο όνομα και για λογαριασμό των Νέων. **Πολιτικοί και Τύπος ταυτίζονται, συνδέονται, συνεχονται, αποκαλυπτικά :** «Έπρεπε να γίνουν οι επαφές σε χρόνο μηδέν. Να μη μαθευτούν. Να δημοσιοποιηθούν, πάλι, σε χρόνο μηδέν. Η ελληνική και η ξένη κοινή γνώμη έπρεπε να μάθουν την αλήθεια προτού καταθέσουν τη γνωμοδότησή τους οι τρεις γραφολόγοι του δικαστηρίου. Και οι τελευταίοι έπρεπε να το μάθουν Και αυτοί. Υπήρξε μία πληροφορία, που την αξιολογήσαμε αμέσως. Τη Δευτέρα 4 Νοεμβρίου, οι διορισμένοι γραφολόγοι θα παρέδιδαν το πόρισμά τους. Ο Λέων Καραπαναγιώτης αποφάσισε να δημοσιεύσει τη δική του πια γνωμοδότηση των ξένων γραφολόγων το Σάββατο 2 Νοεμβρίου».²⁹⁰ Η ερμηνεία ή ο σχολιασμός των ανωτέρω εκδοτικών – δημοσιογραφικών πρωτοβουλιών περιττεύουν.

Στις 2 Νοεμβρίου τα Νέα κυκλοφόρησαν με τον υπερμεγέθη κύριο τίτλο : «**ΚΑΛΠΙΚΟ** λένε και οι Γερμανοί», με τον επεξηγηματικό υπέρτιτλο : «**Το χαρτί Κοσκωτά για Ανδρέα**». Παραπλεύρως του λογότυπου των Νέων, ένα πλατύ βέλος παραπέμπει εντυπωσιακά στην είδηση «**ΤΑ ΝΕΑ ΠΑΡΑΓΓΕΙΛΑΝ 2^η ΕΞΕΤΑΣΗ**». Το πρωτοσέλιδο κείμενο στα Νέα είναι διαφωτίζει με τις λεπτομερείς αναφορές του : «**ΠΛΑΣΤΟ βγάζει το σημείωμα Γ. Κοσκωτά και το μεγαλύτερο Ινστιτούτο Γραφολογικών Ερευνών της Ευρώπης, που έχει έδρα το Βισμπάντεν της Γερμανίας.**

²⁹⁰ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 277, 278.

Τα Νέα παράγγειλαν και αυτή τη δεύτερη γραφολογική εξέταση του σημειώματος που ο Κοσκωτάς παρουσίασε στο Ειδικό Δικαστήριο ως ιδιόγραφο του κ. Α. Παπανδρέου. Οι τρεις ειδικοί ερευνητές, χρησιμοποιώντας τις σύγχρονες μεθόδους έρευνας, συνέκριναν το σημείωμα Κοσκωτά με 15 γνήσια ιδιόγραφα του κ. Α. Παπανδρέου, γραμμένα από το 1973 έως το 1991». Στις εσωτερικές σελίδες τα Νέα πληροφορούν τους αναγνώστες για με τα στοιχεία των ειδικών επιστημόνων – γραφολόγων που διεξήγαγαν την έρευνα και παραθέτουν εκτενώς τα συμπεράσματά τους».

Στις 4 Νοεμβρίου 1991, κατατέθηκε στο Δικαστήριο η έκθεση πραγματογνωμοσύνης των ορισθέντων γραφολόγων, που κατέληγε στο ίδιο ακριβώς συμπέρασμα με εκείνης που προκλήθηκε από τα Νέα : «1. Η γραφή στο υπό έλεγχο σημείωμα που κατατέθηκε στο Ειδικό Δικαστήριο στις 15.07.1991 από τον μάρτυρα Γ. Κοσκωτά δεν έχει χαραχθεί από τον κ. Ανδρέα Παπανδρέου, αλλά από άλλο πρόσωπο. 2. Η γραφή στο υπό έλεγχο σημείωμα δεν έχει χαραχθεί με απομίμηση της γραφής του κ. Α. Παπανδρέου, αλλά είναι η φυσιολογική γραφή του γραφέα της».

Οι αντιδράσεις των εφημερίδων της επόμενης ημέρας αντανακλούν το πλαίσιο που διαμορφώθηκε από τις πρόσφατες δικονομικές εξελίξεις, οι οποίες ισχυροποιούν και ενδυναμώνουν το υπερασπιστικό, πλέον, υπέρ του Α. Παπανδρέου μέτωπο του συνόλου σχεδόν του Τύπου. Τα ΜΜΕ τον ανακηρύσσουν πανηγυρικά «αθώο», υποκαθιστώντας τα παρελθοντικά περί της ενοχής του στιγματιστικά δημοσιεύματα, ευθυγραμμιζόμενα με την όψιμα επικρατούσα πολιτική γραμμή. Αναδεικνύουν το «αποδεικτικό χειρόγραφο» ως προϊόν παρασκηνιακών εξωδικονομικών συναλλαγών, αντικείμενο γνώσης, ανοχής και στήριξης ευνοϊκών πεποιθήσεων. Η άδοξη κατάληξη, προμήνυμα του τέλους της όλης καθαρτήριας πορείας. Η κατ' εξακολούθηση στιγματιστική τακτική, εμφανώς, εξάντλησε όρια και δυνατότητες. Η Δίκη, ουσιαστικά, οδεύει προς το πέρας της.

Ο κύριος τίτλος του πρωτοσέλιδου των Νέων, αποφαινεται : «Κατέρρευσε η σκευωρία κατά του Ανδρέα». Παραπλεύρως ακριβώς από το λογότυπό τους, πλατύ θεαματικό βέλος αναγγέλλει : «Πλαστό χαρτί λένε και οι Έλληνες». Η εύστοχη πολιτική γελοιογραφία του Κώστα Μητρόπουλου στο ίδιο φύλλο,

εξαιρετικά συμβολικής σημασίας, απεικονίζει μια αναρτημένη πινακίδα πληροφόρησης του κοινού με την αναγραφή : «Γραφολόγοι : Αθώος ο Ανδρέας». Στο μέσον της γελοιογραφίας, περίλυπος και προβληματισμένος, ο Κ. Μητσοτάκης κρατά στο χέρι τον Κοσκωτά ντυμένο με τα ριγέ ρούχα της φυλακής, που πίσω του σέρνει ένα άδειο τηγάνι και απευθύνεται στον Κοσκωτά : «Γιώργο, παιδί μου. Μπας κι είσαι, μωρέ, απατεώνας;». Η υπολανθάνουσα διαπλοκή, αποδόθηκε άριστα στον έσχατο βαθμό, **με τη βαρύνουσα πολιτική σημασιολογία της συγκεκριμένης γελοιογραφίας.**

«Αθώωσαν τον Ανδρέα και οι τρεις γραφολόγοι», ενημερώνει με τον κύριο πρωτοσέλιδο τίτλο το Έθνος. Ο υπέρτιτλος τονίζει την πολιτική σημασία της γραφολογικής γνωμοδότησης : «Αλλάζει τώρα το πολιτικό σκηνικό». Οι εσωτερικές σελίδες της εφημερίδας καταγράφουν τις σχετικές στάσεις - αντιδράσεις των κομμάτων και **την αντίστοιχη μεταστροφή των πρωταγωνιστών της παραπομπής.**

«Ικανοποίηση στη Χαριλάου Τρικούπη, βέβαιη πλέον η αθώωση του Ανδρέα Παπανδρέου... Ικανοποίηση και ο ίδιος ο Ανδρέας Παπανδρέου, που αν και εγγώριζε την πλαστότητα του κειμένου που παρουσίασε στο δικαστήριο ο υπόδικος τραπεζίτης ανησυχούσε για την ποιότητα της κρίσης των γραφολόγων που είχε διορίσει ο κ. Κόκκινος... από πλευράς Συνασπισμού όλοι συμφωνούσαν ότι η ΔΙΚΗ οδηγείται, πλέον, με βεβαιότητα, στην αθώωση του προέδρου του ΠΑΣΟΚ... Την ίδια στιγμή στη Ρηγίλλης τα στελέχη της ΝΔ έκαναν κριτική και αυτοκριτική - για τις σχέσεις που ανέπτυξαν ορισμένοι με τον Γ. Κοσκωτά - και δήλωναν πως “οι εξελίξεις απέδειξαν τη χρησιμότητα της ακροαματικής διαδικασίας”».

«Ψεύτης και με βούλα ο Κοσκωτάς», ενημερώνει πρωτοσέλιδα η Ελευθεροτυπία. «Γέλασαν και οι γραφολόγοι», συμπληρώνει με τον υπέρτιτλο. Στη λεζάντα της απεικονιζόμενης φωτογραφίας των τριών διορισθέντων από το Ειδικό Δικαστήριο γραφολόγων προσθέτει η εφημερίδα : «Διασκέδασαν με την ευκολία της εξέτασης τον ατού του Κοσκωτά. Ούτε καν προσπάθησε, είπαν, να μιμηθεί κάτι, κάποιον, ο συντάκτης του περίφημου σημειώματος. Έτσι ο μεγαλοαπατεώνας αποδείχθηκε πάλι ψεύτης και με βούλα αυτή τη φορά». Η έντονη προβολή από την εφημερίδα της απόδοσης του χαρακτηρισμού «ψεύτης» στον Γ. Κοσκωτά,

υποδηλοί τη συκοφαντική εκστρατεία – σκευωρία που δρομολογήθηκε σε βάρος του Α. Παπανδρέου.

Στις εσωτερικές σελίδες ένα πληρέστατο ρεπορτάζ, που αναδεικνύει το ζήτημα της πλαστότητας του σχετικού «χειρόγραφου σημειώματος», με υπέρτιτλο «Κόλαφος για τον μεγαλοαπατεώνα η έκθεση των γραφολόγων» και κύριο, μεταφορικό, τίτλο : «Ούτε γράμμα ούτε γραφή...».

Ο Ελεύθερος Τύπος υπεραμύνεται της σταθερής στιγματιστικής γραμμής του, με τον υπολανθάνοντα καυστικό πρωτοσέλιδο κύριο τίτλο, τονίζοντας τη σημασιολογία της σύγκλισης των πορισμάτων των δύο εκθέσεων γραφολογικής πραγματογνωμοσύνης που διεξήχθησαν : «ΔΙΣ... ΑΘΩΟΣ ο Παπανδρέου!», με κύριο άρθρο του Δημήτρη Ρίζου. Χαρακτηριστικά ειρωνικός και ο υπέρτιτλος : «Η θέση του “E.T.” για το φιάσκο της κάθαρσης», εκφράζει την πικρία και τις ευθείες αιχμές της εφημερίδας για τις ανεκπλήρωτες, τιμωρητικές, προσδοκίες. Το κύριο άρθρο της ασκεί έντονη κριτική στην «κομματική υπαναχώρηση» στο ζήτημα της κάθαρσης, επιτίθεται στον αντιπολιτευόμενο Τύπο (πασοκιάδες) και αντανακλά τη σχετική δυσαρέσκεια – δυσφορία της : «ΔΙΚΑΙΑ, λοιπόν, όλες οι πασοκιάδες θα πανηγυρίζουν με τα πρωτοσέλιδά τους σήμερα. Δεν εγράφη από τον Ανδρέα Παπανδρέου το φερόμενο ως ιδιόγραφο σημείωμα που κατατέθηκε στο Δικαστήριο, αποφάνθηκαν οι γραφολόγοι! Όλες οι πληροφορίες έλεγαν το αντίθετο, όλοι πίστευαν πως το πόρισμα θα επιβεβαίωνε τη γνησιότητα του σημειώματος... Αλλά δεν μπορούμε να μη μεταφέρουμε εδώ τη δυσπιστία και τον προβληματισμό του μέσου πολίτη, που του έχει ριζωθεί πια επίμονα η εντύπωση του ΚΟΥΚΟΥΛΩΜΑΤΟΣ! “Ο E.T.”. έδωσε έναν ανυποχώρητο, ασυμβίβαστο και συνεπή αγώνα για την κάθαρση. Δυστυχώς, μείναμε μόνοι μας. Βέβαια εμείς δεν θα σταματήσουμε μέχρι το τέλος να αγωνιζόμαστε. Έστω έναν άνισο αγώνα... Έστω κι αν φτάσουμε στο παρανοϊκό αποτέλεσμα να βγουν αθώες περισσότερες όλοι οι υπόδικοι!... Δεν αποκλείεται να συμβούν κι αυτά, ως αποθέωση του σύγχρονου ελληνικού φρενοκομείου!...».

Τα εγχώρια ΜΜΕ εξακολούθησαν την παρεμβατική τους πολιτική, με την απόπειρα «κατασκευής δικαστικής συναίνεσης». Εκατέρωθεν, εκφράζοντας, σύμφωνα με την πολιτική τους γραμμή, ανεπίτρεπτα και αβάσιμα σενάρια για το περιεχόμενο της απόφασης της Δίκης, υπερβαίνοντας

καταχρηστικά το ρόλο τους με την αντιποίηση εξουσιών των αρμόδιων δικαιοδοτικών οργάνων. Η στήλη «Η ΓΝΩΜΗ» των *Νέων* της 2ας Νοεμβρίου 1991, αναδεικνύει τη μεροληπτική διασύνδεση ΜΜΕ και πολιτικών (και όχι μόνον) δημοσιογραφικών πηγών, καυτηριάζει τις αντίστοιχες δημοσιογραφικές ανακολουθίες και σκοπιμότητες, τηρώντας τις αναγκαίες συνταγματικά αποστάσεις από τις εκδοχές του περιεχομένου της δικαστικής απόφασης που δημοσιοποιήθηκαν μέσω των εντύπων, υπαινίσσεται τη σύνδεση της πρότασης των κατηγορών –βουλευτών με την κομματική τους τοποθέτηση και διακηρύσσει την προσδοκώμενη, θεσμικά δέουσα, στάση των Δικαστών :

«ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ εμφανίζονται στον Τύπο διάφορες εκδοχές για το περιεχόμενο της δικαστικής απόφασης. Υπό άλλες συνθήκες θα ήταν αδιανόητο. Και ασεβές. Όχι όμως στη «Μητέρα των Δικών». ΓΙΑΤΙ ΤΑ ΣΕΝΑΡΙΑ έχουν σημαντικό πυρήνα. Με αξιώσεις ανάλογα με την ικανότητα του δημοσιογραφικού καλάμου και τις πηγές εκείνου που τον χειρίζεται. ΤΑ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΤΙΚΑ σενάρια εμπλουτίζονται και με μεταδικονομικές φάσεις. Μέχρι τις επόμενες σύντομες εκλογές. Έχουν πυρήνα και βάση τα σενάρια. Κάτι περίεργες νομοθετικές ρυθμίσεις. Ακριτομυθίες παραγόντων της ΔΙΚΗΣ. Διαρροές των σκέψεων και ακράτεια εκμυστηρεύσεων που αποδίδονται στον αρχηγό της πρωθυπουργικής οικογένειας και άλλα αδιαπραγμάτευτα μέλη. Ο ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ: μετά τη θλιβερή δεύτερη παρουσία του μεγαλοαπατεώνα, τι θα στηρίζει το κατηγορητήριο; ...

Η «ΓΝΩΜΗ» γνωρίζει μόνο δύο ΣΕΝΑΡΙΑ : Εκείνο των κατηγορών-πολιτικών. Με σαφή εκτίμηση όλων των πολιτικών δεδομένων μέχρι τις εκλογές. Εκείνο των δικαστών. Με υποταγή στη νομιμότητα και σεβασμό στην αλήθεια. Χωρίς φόβο».

*Η εμπιστοσύνη που τρέφει κανείς σε
διάφορες «πηγές» είναι στοιχείο απαραίτητο,
αλλά όχι θεσμοποιημένο. Κανείς δεν μπορεί
να απαιτήσει το ανθρωπίνως αδύνατον, όλοι
όμως θα κατέκριναν εκείνον που έτυχε να
εμπιστευθεί μια εσφαλμένη πηγή
πληροφόρησης, ενώ η πρόσβαση στην ορθή
γνώση ήταν ευχερέστατη.²⁹¹*

6.4. Αγορεύσεις βουλευτών – κατηγορών και συνηγόρων υπεράσπισης

Στις 4 Δεκεμβρίου 1991, αγόρευσε ο βουλευτής - κατηγορός του Συνασπισμού Νίκος Κωνσταντόπουλος επί του κατηγορητηρίου. Πρότεινε να αθωωθούν όλοι οι κατηγορούμενοι, πρόταση ευθυγραμμισμένη πλήρως με την μεταστροφή και του πολιτικού σκηνικού. **Η ουσιαστική «αποκήρυξη» του κατηγορητηρίου σημασιοδοτεί την όψιμη πολιτική θέση της Αριστεράς, που αποκλείει τη νομιμοποίηση μιας καταδικαστικής απόφασης, αφού προηγουμένως νομιμοποίησε την «καθάρσια στιγματιστική πορεία».** Στο σκεπτικό του κατηγορού του Συνασπισμού αναδεικνύονται οι εξωδικονομικές συναλλαγές της υπόθεσης, διακρίνεται η ουσιαστική από τη δικονομική αλήθεια, τονίζεται το ανέφικτο της αποκάλυψης περιπτώσεων διαφθοράς και νομιμοποιείται η επιλογή του κόμματός του για συγκυβέρνηση με τη ΝΔ με σκοπό την «κάθαρση». *«ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΗΚΕ τη νομιμότητα και την αναγκαιότητα της παραπομπής. Και δεν προβληματίστηκε καθόλου ότι συνέπραξε πολιτικά σε προανακριτική διαδικασία κατάδωσης στον κοινωνικό βυθό για την περισυλλογή μαρτύρων. ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΘΗΚΕ ότι οι μάρτυρες δεν συνέβαλαν στην αποκάλυψη της αλήθειας. Προφανώς λησμόνησε ότι τον κατάλογο των μαρτύρων αυτός τον συνέταξε. ΕΞΕΦΡΑΣΕ την αγωνία τον για τους θεσμούς. Οι θεσμοί όμως κινδυνεύουν από τη διάβρωση και τη μεταξύ τους σύγχυση. Είναι ανήθικη η άσκηση πολιτικής μέσα από τη Δικαιοσύνη. Και ανιστόρητη η υποταγή της στη*

²⁹¹ Luhmann Niklas, Legitimation durch Verfahren (Μετάφραση:Βαθιώτης Κωνσταντίνος), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1999, σελ. 283.

Δικαιοσύνη...²⁹² Ο ΣΥΝ-κατήγορος τόνισε ότι είναι μεγάλη η ευθύνη του Τύπου και των στελεχών τον «για την όψη της αλήθειας που φτιάχτηκε μπροστά στο δικαστήριο». Αησιόνησε ότι αυτός συνέταξε το κατηγορητήριο, αυτός συνέπραξε στον κατάλογο των μαρτύρων και με δική του ΣΥΝ-απόφαση, ο ασήμαντος χρόνος της προανακριτικής έρευνας καταναλώθηκε κυρίως με αηδείς μύθους από ανυπόληπτα πρόσωπα...».²⁹³

Υπογράμμισε στην αγόρευσή του : «...η υπόθεση Κοσκωτά... αποτελεί την τραγωδία των θεσμών και των προσώπων αλλά και της πολιτικής σε αυτό τον τόπο... η υπόθεση Κοσκωτά είναι ένα σκάνδαλο ηθικό, ένα σκάνδαλο οικονομικό, ένα σκάνδαλο πολιτικό. Χειραγωγήθηκε η συγκεκριμένη υπόθεση, σε όλα τα στάδια... Κανείς, από εκείνους που ήξεραν όλη την αλήθεια, κανείς δεν την είπε στο δικαστήριο... μηχανισμοί συγκάλυψης επιστρατεύτηκαν... και όταν μπήκε η υπόθεση με ευθύνη και απόφαση όλων των κομμάτων στη διαδικασία της διερεύνησης μέσα από τη Βουλή αλλά και τα προβλεπόμενα δικαστήρια και πάλι αναπτύχθηκε η ίδια διαδικασία τον ακρωτηριασμού... οι καταθέσεις τον Κοσκωτά είναι καταθέσεις οι οποίες έγιναν ύστερα από τον υπολογισμό πολλών σκοπιμοτήτων σε πολλά επίπεδα έξω από το δικαστήριο... Πρέπει, λοιπόν, να πούμε ότι η αλήθεια, ναι, η αντικειμενική αλήθεια, η συνολική αλήθεια θα μαθευτεί μετά... Αλλά δεν θα αποκαλυφθεί στο δικαστήριο σας ούτε η αλήθεια ούτε οι πραγματικοί ένοχοι ούτε οι ουσιαστικοί μηχανισμοί που παρήγαγαν το σκάνδαλο ούτε βέβαια θα μπορέσει ποτέ μέσα από τους θεσμούς της η πολιτεία να εκκαθαρίσει αυτές τις εκκρεμότητες... Η κομματική πειθαρχία, η πολιτική σκοπιμότητα, οι προσωπικοί υπολογισμοί του καθενός στο παιχνίδι κατάκτησης και χρήσης της εξουσίας, της νομής της εξουσίας, γίνονται το κριτήριο διαμόρφωσης της δικονομικής αλήθειας... η δικονομική άποψη της αλήθειας δεν ταυτίζεται με την πραγματική ουσία της αλήθειας».

Στην ολοκλήρωση της αγόρευσής του, απευθυνόμενος προς τους Δικαστές, επανήλθε στην αρχική του θέση, τονίζοντας ότι «δεν πέρασε από μπροστά σας η αλήθεια, η αντικειμενική αλήθεια» και στηλιτεύει τη στάση καθώς και τη μεταστροφή του Τύπου με σφοδρότητα : «Πέρασαν από μπροστά σας υπουργοί,

²⁹² Εφημερίδα Τα Νέα της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1991, Στήλη «Η ΓΝΩΜΗ», με τίτλο «Ο ζυγός της Δικαιοσύνης».

²⁹³ Εφημερίδα Τα Νέα της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1991, Στήλη «Η ΓΝΩΜΗ», με τίτλο «Το δράμα των κατηγορών».

πέρασαν κυβερνητικά στελέχη, πέρασαν διοικητές οργανισμών, πέρασαν κομματικά στελέχη, στελέχη του Τύπου, ανώτεροι υπάλληλοι, πέρασαν φανερές και κρυφές Υπηρεσίες, πέρασαν παράκεντρα, πέρασαν μεσάζοντες με ύποπτες συναλλαγές, πέρασαν εκστρατείες φανατισμού και διχασμού, πέρασαν πρακτικές τυχοδιωκτισμού. Επιτρέψτε να πω ότι ένα μόνο δεν πέρασε από μπροστά σας : δεν πέρασε η αλήθεια, η αντικειμενική αλήθεια. Πέρασε η όψη της αλήθειας που φτιάχτηκε. Και είναι μεγάλη η ευθύνη τον Τύπου. Και είναι μεγάλη η ευθύνη των στελεχών τον Τύπον. Και είναι μεγάλη η ευθύνη όλων εκείνων των μηχανισμών που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη. Γιατί, ναι, ανάμεσα στη δημοσιογραφική όψη της αλήθειας του 1988-1989 και στη δημοσιογραφική όψη της αλήθειας του 1991 μέσα στη δίκη υπάρχει διάσταση και χάσμα. Και για να γεφυρώσει κανείς αυτό το χάσμα πολλές φορές μετεωρίζεται με οργανικές αντιδράσεις ναυτίας». ²⁹⁴

Η παραπάνω δριμεία κριτική, προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Τύπου. Η Ελευθεροτυπία αντέδρασε άμεσα με το κύριο άρθρο της με το συμβολικό τίτλο «Περί ναυτίας», εκθέτοντας με αιχμηρή γραφή την πρωτοβουλία του Τύπου στην αποκάλυψη του σχετικού σκανδάλου, το γεγονός της ετερόκλητης συμμαχίας του Συνασπισμού με τη ΝΔ με σκοπό την κατασκευή ενός αβάσιμου και αστήρικτου κατηγορητηρίου, υπολανθάνοντας με το άρθρο αυτό τη δημιουργία μιας πολιτικής σκευωρίας με πρόσχημα το σκάνδαλο :

«ΞΕΧΑΣΕ, όμως, ο κ. Κωνσταντόπουλος ότι εν μέσω γενικής σιωπής και ανοχής ολόκληρου τον πολιτικού κόσμου εξελίχθηκε το σκάνδαλο Κοσκωτά και μόνο μερικές εφημερίδες έδωσαν την ανυποχώρητη μάχη για την αποκάλυψή του. Ο Τύπος, όμως, στο σύνολο του, δεν είναι εκείνος που διαμόρφωσε το ηλίθιο και αστήρικτο κατηγορητήριο της παραπομπής, το οποίο δέχθηκε να υποστηρίξει ο κ. κατήγορος, αλλά τα κόμματα της συγκυβέρνησης του 1989. Ποτέ η “Ε” δεν έγραψε, π.χ., ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου πήρε τα 90 εκατομμύρια από τον Κοσκωτά και τα 250.000 μάρκα. Η “Ε” υποστήριξε ότι η ουσία του πολιτικοοικονομικού σκανδάλου ήταν η επιχείρηση άλωσης τον Τύπου. Και για την επιχείρηση αυτή και τις πτυχές της δεν μίλησε κανείς, ούτε κατά τη διαμόρφωση του κατηγορητηρίου ούτε και

²⁹⁴ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 305 -310, με μνεία των σχετικών φύλλων των επίσημων πρακτικών του Ειδικού Δικαστηρίου.

ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου. Αυτή η αλήθεια παραμερίστηκε... Ποτέ δεν υποστήριξε τα όσα αστήρικτα περιελάμβανε το κατηγορητήριο της παραπομπής. Και η κατάληξη τη δικαιώνει. Η "Ε", πάντως, του επιστρέψει τους μετεωρισμούς και τις οργανικές αντιδράσεις ναυτίας».

Τα Νέα με το πρωτοσέλιδό τους δημοσιοποιούν ότι, μετά την αγόρευση του βουλευτή – κατηγορού Ν. Κωνσταντόπουλου, «κατέρρευσαν όλες οι κατηγορίες». Κεντρική θέση στην πρώτη σελίδα κατέχει η πολιτική γελοιογραφία του Κώστα Μητρόπουλου που σημασιοδοτεί το διαμορφωθέν πολιτικό σκηνικό και υπολανθάνει το **πολιτικό παρασκήνιο της παραπομπής και την επιστράτευση ψευδομαρτύρων** : Απεικονίζεται ο Κ. Μητσοτάκης μπροστά στο πρωθυπουργικό τραπέζι, να κρατά περίλυπος το κεφάλι του, πλαισιωμένος από τους προσηλωμένους και απογοητευμένους Τζαννή Τζαννετάκη και Αθανάσιο Κανελλόπουλο, ως μονολογών : «Μας πούλησε ο Μαμανέας». Από την πόρτα ξεπροβάλλει ένας αστυνομικός. Και τους ρωτά με οργίλο ύφος, «...Χασίς;», υπολανθάνοντας τη «σύσταση σε συμμορία για τη διάπραξη εγκληματικών πράξεων» καθώς και την έκδηλη απογοήτευση για τη διάψευση των κομματικών προσδοκιών ως προς την έκβαση της Δίκης. Στις εσωτερικές σελίδες, οι τίτλοι είναι εύστοχοι και παραστατικοί ως προς την πρόταση του Ν. Κωνσταντόπουλου : «Όλες οι κατηγορίες στο... καλάθι». «Δεν στήριζε ούτε ένα σημείο». Το σκαρίφημα του βουλευτή - κατηγορού, που εικονογράφησε ο Σπύρος Ορνεράκης, συνοδεύεται από την ενημερωτική λεζάντα : «Καμιά πτυχή του κατηγορητηρίου δεν στήριξε χθες ο κατήγορος βουλευτής του ΣΥΝ κ. Ν. Κωνσταντόπουλος. Όπως τόνισε, οι προτάσεις τον βασίστηκαν στο υλικό της δικογραφίας και της δίκης».

Ο Ελεύθερος Τύπος, συνεπής προς την κομματική του γραμμή, ειρωνικός, επιχειρεί στο πρωτοσέλιδό του να εμπαίξει την πρόταση του Νίκου Κωνσταντόπουλου με τον κύριο, μεταφορικό, τίτλο : «Ο σκληρός που έγινε αρνάκι». Στη στήλη «Με το θάρρος της γνώμης» υπό τον αιχμηρό τίτλο «Ο ΕΚΤΕΛΕΣΤΗΣ», επιτίθεται : «Ο κ. Κωνσταντόπουλος φιλοδόξησε με τη χθεσινή παρέμβασή του να μετατραπεί σε νεκροθάφτη της κάθαρσης. Τελικά, όμως, θα αποδειχθεί ο εκτελεστής του Συνασπισμού».

Σφοδρή και η αντίδραση της συντηρητικής Απογευματινής. Σε έντονο μαύρο περιθώριο, ο κύριος θεαματικός τίτλος της αντιπροσωπεύει την πολιτική

γραμμή της εφημερίδας και εκφράζει την αντίδρασή της για τη μη αναμενόμενη δικονομική πορεία της υπόθεσης «ΝΤΡΟΠΗ!» «ΣΥΝ και Κωνσταντόπουλος ΠΟΥΛΗΣΑΝ την κάθαρση», «Υπέκυψαν στον εκβιασμό τον ΠΑΣΟΚ».

Η *Αυγή*, ευθυγραμμιζόμενη με την κομματική της γραμμή και ιδεολογία, δημοσιεύει το πλήρες κείμενο της αγόρευσης του Νίκου Κωνσταντόπουλου και καθιστά κεντρική τη θέση του με τον κύριο τίτλο του πρωτοσέλιδου : «Ο Ν. Κωνσταντόπουλος για το σκάνδαλο Κοσκωτά : ΔΕΝ ΒΓΗΚΕ ΟΛΗ Η ΑΛΗΘΕΙΑ».

Ο *Ριζοσπάστης* σχεδόν υποβαθμίζει την παραπάνω αγόρευση. Ευνόητο και πολιτικά εξηγήσιμο, δεδομένου ότι ο κατηγορος Νίκος Κωνσταντόπουλος δεν είναι βουλευτής του ΚΚΕ. Μεταξύ άλλων και υποδεέστερων θεμάτων, υπογραμμίζει ενημερωτικά : «Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ : Αθώοι λόγω αμφιβολιών».

Πιστή στην πάγια συντηρητική πολιτική της γραμμή, η *Καθημερινή* ασκεί κριτική στην πρόταση του Ν. Κωνσταντόπουλου με τον πρωτοσέλιδο αιχμηρό κύριο τίτλο : «Αθώοι λόγω κομματικών αμφιβολιών», με τον οποίο υπολανθάνεται η ενοχή των κατηγορουμένων και η απαλλαγή τους λόγω κομματικών σκοπιμοτήτων και συμβιβασμών. Στο ακριβώς επόμενο πρωτοσέλιδο φύλλο της ερμηνεύει και εξειδικεύει με πολιτικά κριτήρια την αγόρευση, επιλέγοντας τον εύστοχο τίτλο, που εκφράζει τη μεταστροφή του Συνασπισμού : «Παραπομπή "ΣΥΝ"... στο ΠΑΣΟΚ. Πρόταση συνεργασίας πριν καν εκδοθεί η απόφαση του δικαστηρίου».

Το *Έθνος*, εκφράζοντας και αυτό τη γενική αλλαγή στάσης του μεγαλύτερου μέρους του αθηναϊκού Τύπου, η οποία επακολούθησε της παραπομπής, εκτιμά ότι μετά την αγόρευση του Νίκου Κωνσταντόπουλου διαμορφώθηκε μια νέα κατάσταση, αποκαλυπτική του παρασκήνιου που προηγήθηκε : «Είπε αλήθειες για τα ψέματα», είναι ο ευρηματικός τίτλος της σχετικής σελίδας, προβλέποντας, την αντίθετη επί της κατηγορίας στάση του κατηγορού της ΝΔ : «Αναμένεται σκληρή στροφή του κατηγορου Κωνσταντινίδη για να ισορροπήσει τις εντυπώσεις». Η μεταστροφή ιδιαίτερα της στάσης του *Έθνους* είναι θεαματική και εντυπωσιάζει: Από τον πρωτοσέλιδο, πριν την παραπομπή, κύριο στιγματιστικό τίτλο του «ΠΕΦΤΕΙ Ο ΦΑΥΛΟΣ» ανασκευάζει και στιγματίζει πλέον ως επιλεκτικά μεθοδευμένους και μη

ανταποκρινόμενους στην αλήθεια τους μηχανισμούς που συνετέλεσαν στην παραπομπή του Α. Παπανδρέου, αναγνωρίζοντας τη Δίκη ως αποτέλεσμα σκευωρίας και επιστράτευσης ψευδών ισχυρισμών.

Η Μεσημβρινή ερμηνεύει εύστοχα την παραπάνω απαλλακτική πρόταση με τον οξύμωρο πρωτοσέλιδο κύριο τίτλο : *«Καταδικαστική η αθώωση»*, που αναδεικνύει την ουσία και το βαθύτερο ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο της αντίστοιχης πρότασης.

Ο πρώτος συνήγορος του Δ. Τσοβόλα, Γεώργιος Μωραΐτης, κατά την αγόρευσή του, εκφράζει τη θέση του εντολέα του. Στην αγόρευσή του αναδεικνύει την επιλεκτική προσφυγή στην ποινική διαδικασία λόγω κομματικών σκοπιμοτήτων : *«Η δίκη είναι αποτέλεσμα πολιτικής σκευωρίας... Η πολιτική σκευωρία δεν έχει σχέση με το σκάνδαλο Κοσκωτά· έχει σχέση με την εκμετάλλευση του σκανδάλου Κοσκωτά και με την απόπειρα να αποδοθούν ποινικές ευθύνες σε πολιτικά πρόσωπα που ασφαλώς δεν τις έχουν... σκοπιμότητα που οδήγησε τα κόμματα αυτά σε τρεις εκλογικές αναμετρήσεις, να κατεβαίνουν με το σύνθημα : οι κλέφτες του ΠΑΣΟΚ... Είναι σαφέστατος ο πολιτικός χαρακτήρας αυτής της δίκης. Είναι βέβαιο ότι κάποιοι, το καλοκαίρι του 1989, νόμισαν ότι αποτελεί ευκαιρία να εκμεταλλευτούν το σκάνδαλο Κοσκωτά... Νόμισαν ότι είναι ευκαιρία να προχωρήσουν σε πολιτική εκμετάλλευση και πολιτική δίωξη των πολιτικών τους αντιπάλων... Δεν είναι νοητό αυτές τις παράλογες και επίμονες επιλογές τους να θέλουν να τις επενδύσουν με δικαστικές αποφάσεις».*

Στις 16 Δεκεμβρίου του έτους 1991, αγορεύει ο δεύτερος συνήγορος του Δ. Τσοβόλα, Τάκης Παππάς. Χαρακτηρίζει ιστορική τη Δίκη, τονίζοντας : *«Η δίκη αυτή κλείνει τον αιώνα μας. Είναι μια δίκη η οποία θα κρίνει την φήμη μας και την υστεροφημία μας».*

Η αγόρευση του πρώτου συνηγόρου του Γ. Πέτσου, Αριστείδη Οικονομίδη, αναδεικνύει παραστατικά τις ανεξίτηλες, στιγματιστικές, συνέπειες της απονομής της ιδιότητας του εγκληματία από τα ΜΜΕ :

«Ο Γ. Πέτσος είδε να κηλιδώνεται ένα όνομα που κτίσθηκε με αγώνες... Είδε να καταστρέφεται μια επαγγελματική άριστη σταδιοδρομία, είδε τον εαυτό του να απομονώνεται και να εγκαταλείπεται από χθεσινούς επιστήθιους φίλους και συντρόφους, να γίνεται πρωτοσέλιδο - μεγαλότιτλος, ως σύμβολο διαφθοράς...

Διερωτώμαι αν η όποια απόφαση σας, η οσονδήποτε πανηγυρικά αθωωτική, παμψηφεί αθωωτική, με οποιοδήποτε σκεπτικό που θα επιχειρήσει να επανορθώσει αυτή την τραγωδία τον ανδρός, αν ποτέ θα μπορέσει να απαλείψει αυτή την κηλίδα από το όνομά του και να τον επιτρέψει να ανασυγκροτήσει τα ερείπια της ζωής του... Η διαδικασία παραπομπής, με βάση το Νόμο 802/1971 αποτελεί θέατρο παραλόγου». Κατέληξε, επισημαίνοντας **την αναποτελεσματικότητα των πολιτικών επιλογών για «κάθαρση» μέσω της ποινικής διαδικασίας :** «Κάθαρση δεν σημαίνει αθώωσις ή καταδίκη κάποιων ή παραπομπή, κάθαρσις σημαίνει να καταστραφεί αυτή η μήτρα που γεννά τον Κοσκωτισμό, τον όποιο Κοσκωτισμό...».

Ο Αλέξανδρος Κατσαντώνης, δεύτερος υπερασπιστής του Γ. Πέτσου, αγορεύει κατά τις συνεδριάσεις της 3^{ης} και της 4^{ης} Ιανουαρίου του έτους 1992, αναφέρεται στον ανεπίτρεπτο δικονομικό «τεμαχισμό» της υπόθεσης με τη μη συμπαραπομπή των συμμετόχων και την εσπευσμένη παραπομπή των πολιτικών προσώπων και μόνον στο Ειδικό Δικαστήριο, με αποτέλεσμα οι κατήγοροι – βουλευτές, κατά παράβαση της Ποινικής Δικονομίας, να καλέσουν ως μάρτυρες τον κατηγορούμενο για την ίδια υπόθεση Κοσκωτά και τους συντρόφους του, τονίζοντας : «Εκλήθησαν μάρτυρες για να ξεσκεπάσουν το έγκλημα εκείνοι οι οποίοι το συγκάλυψαν».

Στην ίδια αγόρευση κατήγγειλε **την απόπειρα χειραγώγησης της δικαστικής εξουσίας καθώς και της κοινής γνώμης** λόγω των κομματικών σκοπιμοτήτων της συγκυβέρνησης του 1989 (ΝΔ και Αριστερά), τονίζοντας με νομικά επιχειρήματα το ανέφικτο της «κάθαρσης» εντός του εξαγγελθέντος προεκλογικού, στην πραγματικότητα, χρόνου των τριών (3) μηνών : «Στις προγραμματικές δηλώσεις ο κ. Τζαννετάκης, πρωθυπουργός της Ελλάδος, είπε δύο ιστορικές φράσεις. Η πρώτη ήταν “ήλθε η στιγμή της κάθαρσης”. Η δεύτερη ήταν “στόχος μας είναι μέσα σε ένα τρίμηνο να ολοκληρωθούν όλα αυτά, ώστε να είναι δυνατόν αμέσως μετά να “προχωρήσουμε σε νέες εκλογές”... Υπεστήριξα την άποψιν ότι η κάθαρση δεν μπορεί να υπαχθεί σε χρονικό περιορισμό και μάλιστα τριών μηνών, διότι εξαρτάται εκ νομικών κανόνων, οι οποίοι δεν είναι δεκτικοί πίεσεως χρονικής κατά το μέτρον που δεχόμαστε όλοι ότι ο νόμος δεν έχει καμία σχέση με τις πολιτικές επιλογές... Φαινόταν ότι η κυβέρνηση ξεκίνησε να κάνει

εκλογές μέσα σε τρεις μήνες, αλλά και συγχρόνως να κάνει κάθαρση... Είπα εκλογές και κάθαρση; Προεξοφλείται απόφασις ενός ανώτατου δικαστηρίου.....είναι βαρεία, έντονος η διαμαρτυρία μου για τη σύνταξη αυτού του χαρτιού, το οποίον λέει επάνω πρότασις κατηγορίας και εδόθη προς υπογραφήν σε σωρεία βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας... στο θέμα της δωροδοκίας πρωταγωνιστές είναι οι σωματοφύλακες... Επαναλαμβάνω, οι σωματοφύλακες είναι ψευδομάρτυρες... Είμαι υποχρεωμένος να πω ότι αυτή η δίκη έχει πολιτικό χαρακτήρα. Δεν χειραγωγείται πολιτικώς. Έχει απλώς πολιτικόν χαρακτήρα. Τα πολιτικά πράγματα δημιουργούν πολιτικές συνέπειες, πολιτικές ευθύνες. Σας προτρέπω, κ. δικασταί, αποκόψτε την σκέψιν ποινικοποίησης πολιτικών πραγμάτων».²⁹⁵

Η «κάθαρση», που έγινε προεκλογικό σύνθημα, επιβλητικό σύμβολο και μέσο για την εξουσία, το «σλόγκαν» μιας καλής, κατά τον Chomsky, προπαγάνδας, εναντίον της οποίας δεν θα μπορούσε να αντιταχθεί κανείς, νομιμοποιούμενη μέσω της επιλογής των μηχανισμών του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, ανέδειξε τις πολιτικές μεθοδεύσεις και το φάσμα της διαπλοκής τους με το εκάστοτε εκδοτικό κατεστημένο. Αποτελεί ιστορικό, πλέον, πρότυπο ποινικοποίησης πολιτικών ζητημάτων και έμμεσης χειραγώγησης της δικαστικής εξουσίας από την πολιτική. Παράδειγμα «διαμόρφωσης της ιστορικά σχιζοφρενούς πρότασης να σχηματισθεί πολιτική εξουσία με μοναδικό στόχο τη γραφειοκρατική διεκπεραίωση της παραπομπής πολιτικών αντιπάλων. Στο όνομα των θεσμών που ενσαρκώνουν οι κύριοι κατήγοροι».²⁹⁶

Μετά την ολοκλήρωση και των τριών αγορεύσεων των βουλευτών – κατηγορών, οι οποίες είχαν ενιαίο πολιτικό λόγο, υπερασπιστικό της επιλογής της διαδικασίας παραπομπής και σύμφωνο με τα κίνητρα (παρελθοντικά και όψιμα) των κομμάτων που έκαστος εκπροσωπούσε παρέμεινε η αθέατη, υπολανθάνουσα, όψη της Δίκης, ως ενδιαφέρον ερευνητικό αντικείμενο : «...όσα δεν ελέχθησαν, όσα δεν εξηγήθηκαν, το σκεπτικό της παραπομπής, η αληθής συμφωνία μεταξύ των εταίρων της παραπομπής, ποια σημεία ετηρήθησαν και με ποιο κόστος... τι

²⁹⁵ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 314-324, με μνεία των σχετικών φύλλων των επίσημων πρακτικών του Ειδικού Δικαστηρίου.

²⁹⁶ Εφημερίδα Τα Νέα της 21^{ης} Νοεμβρίου 1991, Στήλη «Η ΓΝΩΜΗ», με τίτλο «Η καθάρσια πορεία μας».

επιθυμούσαν να αποδειχθεί, τι επιθυμούν να θεωρηθεί αποδεδειγμένο».²⁹⁷ **Η κοινή γνώμη** πλέον, με την καθημερινή τηλεοπτική μετάδοση της Δίκης και τους αντίστοιχους σχολιασμούς της είχε μετατραπεί «σε φιλοσοφημένο, αποφασιστικό ένορκο».²⁹⁸

6.5. Η Απόφαση

Σύμφωνα με τον Niklas Luhmann, η άποψη ότι ο νομιμοποιητικός παράγων των αποφάσεων που λαμβάνονται από τα Δικαστήρια είναι το αληθές, το δίκαιο και συνεπώς το ορθό περιεχόμενό τους, αποτελεί, «προκατάληψη». Ο ίδιος, με έρεισμα τα πορίσματα της συστημικής θεωρίας, διατύπωσε στο κλασικό πλέον έργο του Legitimation durch Verfahren (1969) τη θέση ότι το στοιχείο εκείνο που νομιμοποιεί τις αντίστοιχες αποφάσεις και την εντεύθεν προκύπτουσα δεσμευτικότητα και κοινωνική γενίκευσή τους (soziale Generalisierung)²⁹⁹ είναι οι εγγενείς δομές της ίδιας της διαδικασίας, αναδεικνύοντας τη σημασία που έχει για τη σχετική θεωρία της διαδικασίας το ζήτημα της νομιμοποίησης (Legitimation) και όχι το ζήτημα της αλήθειας ή της ορθότητας των δικαστικών αποφάσεων.³⁰⁰

Η ελληνική, αλλά και η διεθνής κοινή γνώμη ανέμενε με ένταση το πέρας της Δίκης με τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης. Τυχόν καταδικαστική, σε βάρος του Α. Παπανδρέου, απόφαση θα καθιστούσε ανέφικτη και αναποτελεσματική οποιαδήποτε αμφισβήτηση της νομιμοποίησης της διαδικασίας και του κύρους της. Επίσημα θα του απονεμόταν η ταμπέλα και το ανεξίτηλο στίγμα του ενόχου εγκληματία, του καταδικασθέντος. Διεθνώς και αμετάκλητα. Αναμφίβολα η δικαστική του καταδίκη θα επέφερε και το οριστικό πολιτικό του τέλος.

Το βράδυ της 16^{ης} προς τη 17^η Ιανουαρίου, του έτους 1992, ο Πρόεδρος του Ειδικού Δικαστηρίου, Βασίλειος Κόκκινος, ανέγνωσε το σκεπτικό της απόφασης για τον Ανδρέα Παπανδρέου, που ήταν αθωωτική και για τις τέσσερις

²⁹⁷ Εφημερίδα *Τα Νέα* της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1991, Στήλη «Η ΓΝΩΜΗ», με τίτλο «Αντιφατικό και αλληλοσυγκρουόμενο το περιεχόμενό τους».

²⁹⁸ Εφημερίδα *Τα Νέα* της 18^{ης} Δεκεμβρίου 1991, Στήλη «Η ΓΝΩΜΗ», με τίτλο «Οι παίκτες πριν από τη σέντρα».

²⁹⁹ Luhmann Niklas, ό. π., σελ. 92, 93.

³⁰⁰ Luhmann Niklas, ό. π., σελ. 44, 130.

αποδιδόμενες σε βάρος του κατηγορίες.³⁰¹ Συγκεκριμένα, ο Α. Παπανδρέου κηρύχθηκε αθώος κατά πλειοψηφία για την πράξη της ηθικής αυτουργίας στην απιστία των διοικητών των ΔΕΚΟ, έξι (6) όμως μέλη του Δικαστηρίου είχαν τη γνώμη ότι αυτός έπρεπε, κατ' επιτρεπτή μεταβολή του κατηγορητηρίου και ορθότερο χαρακτηρισμό της εν λόγω αποδιδόμενης σ' αυτόν αξιόποινης πράξης, να κηρυχθεί ένοχος απλής συνέργειας στην πράξη της απιστίας των διοικητών των ΔΕΚΟ σε βαθμό πλημμελήματος και μόνο για τα ποσά των καταθέσεων στην Τράπεζα Κρήτης που απωλέσθηκαν οριστικώς, κατά δε τη γνώμη τεσσάρων (4) μελών του Δικαστηρίου, ο κατηγορούμενος Α. Παπανδρέου έπρεπε να κηρυχθεί ένοχος της παραπάνω πράξης. Ως προς την κατηγορία κατά του Α. Παπανδρέου της απαιτήσεως από τον Γεώργιο Κοσκωτά ως δώρου ποσού δραχμών 150.000.000 κηρύχθηκε ομόφωνα αθώος. Ως προς την κατηγορία κατά του ίδιου της δωροληψίας με ποσό δραχμών 90.000.000 καθώς και της δολίας αποδοχής προϊόντων του εγκλήματος για το αυτό ποσό, κηρύχθηκε αθώος κατά πλειοψηφία, έξι (6) όμως μέλη του Δικαστηρίου είχαν τη γνώμη ότι αυτός έπρεπε να κηρυχθεί ένοχος της παραπάνω πράξης της δωροδοκίας με ποσό δραχμών 90 εκατομμυρίων, κατά τη γνώμη δε πέντε (5) μελών του Δικαστηρίου ο Α. Παπανδρέου έπρεπε να κηρυχθεί ένοχος δολίας αποδοχής προϊόντων εγκλήματος για το ποσό δραχμών 90 εκατομμυρίων. Ως προς την κατηγορία κατά του ίδιου της δωροληψίας 250.000 μάρκων και την αντίστοιχη κατηγορία της δολίας αποδοχής προϊόντων του εγκλήματος του ποσού αυτού, κηρύχθηκε αθώος, καθόσον, σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης, *«από όλα τα στοιχεία της δικογραφίας δεν προέκυψε ότι τα νοσήλεια και τα έξοδα διαμονής της ακολουθίας του Α. Παπανδρέου στο Λονδίνο καλύφθηκαν με χρήματα του Κοσκωτά»*.

Στο σκεπτικό της σχετικής απόφασης γίνεται εμπεριστατωμένη μνεία στη δικαστική αξιολόγηση / κρίση των μαρτυρικών καταθέσεων των εκδοτών και δημοσιογράφων και του καθοριστικού ρόλου τους στην παραπομπή και Δίκη του Α. Παπανδρέου, με επισήμανση στην όψιμη, σχεδόν συνολικά, αλλαγή στάσης τους : «Οι εκδότες εφημερίδων Χρήστος Λαμπράκης, Χρήστος Τεγόπουλος, Γεώργιος Μπόμπολας, καθώς και οι δημοσιογράφοι Σταύρος

301 Βλέπε : *Ελευθεροτυπία* της 20^{ης} Ιανουαρίου 1992, με τη δημοσίευση ολόκληρου του κειμένου της απόφασης για τον Α. Παπανδρέου σε ειδική έκδοση.

Ψυχάρης, Γεώργιος Λεβεντογιάννης και Γεώργιος Μαύρος, που είχαν επιτεθεί με δριμύτητα στο παρελθόν κατά τον πρώην πρωθυπουργό για το αποκαλούμενο σκάνδαλο Κοσκωτά, στην αποκάλυψη του οποίου συνέβαλαν ουσιωδώς, με εύστοχα και τεκμηριωμένα δημοσιεύματά τους, σε συγκεκριμένες ερωτήσεις, που τους υποβλήθηκαν, απάντησαν με υπευθυνότητα και αντικειμενικότητα ότι δεν γνωρίζουν αν έγιναν καταθέσεις χρημάτων Δημοσίων Επιχειρήσεων στην Τράπεζα Κρήτης με υπόδειξη τον Ανδρέα Παπανδρέου, στον οποίο απέδωσαν «πολιτικές» μόνον ευθύνες. Συνίστανται δε κατ' αυτούς οι εν λόγω ευθύνες στο ότι επί πρωθυπουργίας του, και επί μεγάλο χρονικό διάστημα, ο υπόδικος Γ. Κοσκωτάς υπεξαίρουσε χρήματα των καταθετών της Τράπεζας Κρήτης χωρίς να γίνει αντιληπτός από τους αρμόδιους κυβερνητικούς και υπηρεσιακούς παράγοντες, όπως, π.χ., ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Δημήτριος Χαλικιάς, και να τεθεί τέρμα στην εγκληματική του δραστηριότητα πριν λάβει διαστάσεις. Έδωσαν επίσης, την εξήγηση, ιδίως ο δημοσιογράφος Σταύρος Ψυχάρης, ότι ο πρώην πρωθυπουργός δεν μπόρεσε, κυρίως λόγω τον σοβαρού κλονισμού της υγείας του κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα από αρχές Μαΐου μέχρι τέλους Οκτωβρίου 1988, αλλά και εξαιτίας των μεθόδων που ακολούθησαν οι κατονομασθέντες από αυτόν ως άνθρωποι της παραεξουσίας (Βακάλης, Λούβαρης, Μαντζουράνης), να αντιληφθεί εγκαίρως τον εγκληματικό ρόλο του Γ. Κοσκωτά.

Εξάλλου, και οι εκδότες Δημήτριος Ρίζος, Χρήστος Παπουτσάκης και ο δημοσιογράφος Βασίλειος Ζήσης, που κατέθεσαν αορίστως ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου υπέχει και «ποινικές ευθύνες», απάντησαν σε σχετικές ερωτήσεις που τους υποβλήθηκαν ότι δεν έχουν συγκεκριμένα στοιχεία από τα οποία προκύπτει ότι ο παραπάνω κατηγορούμενος είχε δώσει εντολές σε διοικητές Δημοσίων Επιχειρήσεων να καταθέσουν τα διαθέσιμα κεφάλαια αυτών στην Τράπεζα Κρήτης».

Η στάση του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου, με δεδομένη την εκφρασθείσα, συνολική σχεδόν, μεταστροφή του στην υπόθεση της παραπομπής και Δίκης του Α. Παπανδρέου, λόγω (και από) της οριστικής έκπτωσης του «αντίπαλου δέοντος» Γ. Κοσκωτά, είναι ευθυγραμμισμένη στην πολιτική γραμμή εκάστου εντύπου και εκφράζει το σύννηθες ύφος του. **Είναι χαρακτηριστική η έκδηλη «αποστασιοποιητική»/«απενοχοποιητική» θέση κάποιων εκ των**

πρωταγωνιστών εκδοτών στην υπόθεση της «κάθαρσης» σε σχέση με την παρελθοντική, στιγματιστική τους στάση, η παρούσα έντονη υπερασπιστική τους γραμμή υπέρ του Α. Παπανδρέου, η εκ του ασφαλούς, σε σχέση με τα μη κλονιζόμενα πλέον εκδοτικά τους συμφέροντα, δριμεία κριτική των πολιτικών του αντιπάλων.

Η επιλογή μέρους του Τύπου, στη δημοσιοποίηση προς την κοινή γνώμη της απαλλακτικής απόφασης, να αποκαλεί στους κύριους πρωτοσέλιδους τίτλους της τον πρώην κατηγορούμενο πρωθυπουργό ως «Ανδρέα», (γεγονός σύνηθες βέβαια ακόμη και για τους πολιτικούς αντιπάλους του), δεν είναι τυχαία. Σηματοδοτεί το πολιτικό, διαχωριστικό από τα κόμματα της συγκυβέρνησης του 1989, πλαίσιό τους και την έκδηλη στήριξή τους, όπως και πριν την παραπομπή, προς αυτόν. Η προσφώνηση αυτή αντανακλά στην κοινή γνώμη προσφιλή συναισθήματα και αναπαραστάσεις προς τον πρώην διωκόμενο Α. Παπανδρέου και αναδεικνύει το άδικο της καθάρσιας, στιγματιστικής πορείας. Η «λύτρωση» πλέον έχει επέλθει.

Τα Νέα, κυκλοφόρησαν με κύριο πρωτοσέλιδο τίτλο : «ΚΟΛΑΦΟΣ για όσους τον παρέπεμψαν και με υπέρτιτλο : «Πλήρης δικαίωση τον Ανδρέα». «Δικαίωση» είναι ο τίτλος του κύριου άρθρου της εφημερίδας με το οποίο υπογραμμίζει την πολιτική σκοπιμότητα της παραπομπής και το έωλο παραπεμπτήριο : «...Κλείνει - και ας ευχηθούμε να μη ξανανοίξει με τόση σπουδή και ελαφρότητα - η δεινή δοκιμασία της δημόσιας ζωής και τον πολιτικού ηγέτη που διετέλεσε δύο φορές πρωθυπουργός της χώρας με την εμπιστοσύνη του λαού... Για εκείνους που, με τόσο διαφανείς πολιτικές υστεροβουλίες και με το άθλιο εκείνο εύρημα για “αποχρώσεις ενδείξεις”, τον είχαν παραπέμψει σε δίκη, μένει η ειλικρινής αυτοκριτική. Που βεβαίως απαιτεί πολιτικό θάρρος».

Ο πρωτοσέλιδος τίτλος της Ελευθεροτυπίας ευθυγραμμίζεται στην ίδια στάση : «ΑΘΩΟΣ ο Ανδρέας, ΕΝΟΧΟΣ τελικά ο Τσοβόλας», με υπέρτιτλο : «Η κατάληξη της κάθαρσης στο Ειδικό». Το κύριο άρθρο της αφιερώνεται στην ανάγκη να δώσει χάρη ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, στον Δ. Τσοβόλα και τον Γ. Πέτσο, με τη συγκατάθεση της Βουλής, υπογραμμίζοντας : «...Το κοινό περί δικαίου αίσθημα δεν μπορεί να δεχτεί ότι τα σπασμένα θα τα πληρώσουν κάποιοι που ανακηρύσσονται ένοχοι για υποπεριπτώσεις του σκανδάλου...».

Ο υπέρτιτλος του Έθνους : «Αθώος για όλα ο Ανδρέας» καθώς και ο κύριος πρωτοσέλιδος τίτλος του : «*ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΕΚΛΟΓΕΣ*», παραπέμπουν στην ακραία υποστηρικτική γραμμή της εφημερίδας προς τον Α. Παπανδρέου, πριν την εμφάνιση του Γ. Κωσκότα στο χώρο των παραδοσιακών εκδοτών και συνδέουν αιτιωδώς την πανηγυρική για όλες τις κατηγορίες αθωότητα του «Ανδρέα» με τη νίκη του κόμματός του στις επερχόμενες εθνικές εκλογές. Στο κύριο άρθρο της εφημερίδας υπολανθάνεται η απόπειρα χειραγώγησης της δικαστικής εξουσίας από την πολιτική με την επιλεκτική μεταχείριση από την τελευταία των μηχανισμών του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, το «φύσει» ανεπίτρεπτο αυτής της επιλογής (θεσμικής παρεκτροπής) και των παρενεργειών που αυτή επιφέρει στη δημόσια ζωή : «...Η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου -όσα κι αν έχει τρωτά σημεία - έχει και μια θετική παράμετρο: Ανοίγει το δρόμο για να επιστρέψει η δημόσια ζωή στο φυσικό χώρο της - στην πολιτική κονίστρα - , από τον οποίο είχε βιαίως αποσπαστεί, προ τριετίας περίπου, και είχε τεθεί, ουσιαστικά, υπό δικαστική ομηρία...». Στο ίδιο άρθρο παρατίθεται και η δήλωση του Κωστή Στεφανόπουλου, ως προέδρου του κόμματος της ΔΗΑΝΑ : «...Η Ελληνική Δικαιοσύνη έπραξε άλλη μια φορά το καθήκον της με μια γενναία απόφαση. Η ανεξαρτησία της επιβεβαιώθηκε. Ο τόπος απέφυγε την πρόκληση καινούργιας πολιτικής διχόνοιας και τη δημιουργία οξείας πολιτικής κρίσης...».

Ο πρωτοσέλιδος κύριος τίτλος της Αυγής τονίζει την αθωότητα του Α. Παπανδρέου με κεφαλαία στοιχεία : «*ΑΘΩΟΣ Ο Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ*», με υπέρτιτλο που εκφράζει την ουδέτερη και ήδη αποστασιοποιούμενη στάση του Συνασπισμού : «*ΣΥΝ: Να επιδειχθεί πνεύμα ευθύνης σ' αυτήν την κρίσιμη φάση*». Στις εσωτερικές σελίδες καταχωρίζεται η ανακοίνωση του Συνασπισμού που υπεραμύνεται για τις κομματικές, όψιμες, θέσεις του, μετά την παραπομπή και κατά τη διάρκεια της Δίκης : «*Ο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ είχε υπογραμμίσει ότι εκφράζεται πλήρως από την αγόρευση και τις απαλλακτικές προτάσεις του βουλευτή του ΣΥΝ και κατηγορού στο Ειδικό Δικαστήριο Νίκου Κωνσταντόπουλου, οι οποίες είχαν διατυπωθεί με νομική πληρότητα και στη βάση των δεδομένων της ακροαματικής διαδικασίας. Η σημερινή απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου σχετικά με τον Α. Παπανδρέου κινείται γενικά στο πλαίσιο αυτών των προτάσεων. Σε διάσταση με αυτές βρίσκεται η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου κυρίως ως προς*

τον Δ. Τσοβόλα. Τούτες τις ώρες, κάθε απόπειρα οποιασδήποτε πολιτικής αξιοποίησης των αποφάσεων του Ειδικού Δικαστηρίου για να υπηρετηθούν πολιτικές σκοπιμότητες είναι άτοπη και επιζήμια. Ο Συνασπισμός υπογραμμίζει ότι μετά την απόφαση πρέπει να επιδειχθεί πνεύμα ευθύνης για τη διαφύλαξη της ομαλότητας στην πολιτική ζωή, στην κρίσιμη αυτή φάση που διέρχεται η χώρα μας».

Ο Ριζοσπάστης με κύριο πρωτοσέλιδο τίτλο αναφέρεται επιγραμματικά στο «διά ταύτα» της απόφασης για όλους τους παραπεμφθέντες κατηγορουμένους : *«Η ΑΠΟΦΑΣΗ : Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ : Αθώος για όλες τις κατηγορίες. Δ. ΤΣΟΒΟΛΑΣ : Ένοχος για το χρέος Καλκάνη. Γ. ΠΕΤΣΟΣ : Ένοχος για το κτίσμα της Παλλήνης»*. Η επιλογή της εφημερίδας να μην εστιάσει με τον κύριο τίτλο της στην αθώωση του Α. Παπανδρέου, γεγονός που κατά κύριο λόγο ενδιέφερε την κοινή γνώμη, αλλά να την «συναθροίσει» με το διατακτικό του Δικαστηρίου και για τους άλλους κατηγορουμένους **υπολανθάνει την προσπάθεια της εφημερίδας να μειώσει τη βαρύτητα της αθώωσης του πρώην πρωθυπουργού**. Τα κομματικά κίνητρα του ΚΚΕ που πρωταγωνίστησαν στην παραπομπή είναι παρόντα, συνεχή και έκδηλα.

Στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας καταχωρίζονται τα πρώτα σχόλια των κύκλων του ΚΚΕ. Επισημαίνεται η κοινωνιολογική προσέγγιση του κόμματος στο ζήτημα της διαφθοράς πολιτικών προσώπων, σαφώς διαχωριστική από την ποινική αντιμετώπισή τους, η οποία, όπως υπολανθάνεται, δεν είναι πανάκεια : *«...Αυτό που τη στιγμή αυτή προέχει είναι το γεγονός πως έκλεισε πλέον το θέμα των ποινικών ευθυνών σχετικά με το σκάνδαλο Κοσκωτά. Παραμένουν όμως ανοιχτά όλα όσα γέννησαν και γεννούν ακόμη και σήμερα ανάλογα σκάνδαλα, όπως και τα τεράστια αδιέξοδα που αντιμετωπίζει ο λαός και η χώρα. Η μαζική και οργανωμένη πάλη των εργαζομένων για μια προοδευτική διέξοδο είναι σήμερα ακόμη περισσότερο αναγκαία...*

Ο εύστοχος πρωτοσέλιδος κύριος τίτλος και ο υπότιτλος της *Καθημερινής* αποδίδουν λακωνικά και αντικειμενικά τις συνέπειες που αναδύονται από την πολιτική επιλογή της «κάθαρσης, υπολανθάνοντας ότι τελικά η Δικαιοσύνη δεν χειραγωγήθηκε από τις έκθετες πλέον στην κοινή γνώμη πολιτικές σκοπιμότητες που δρομολόγησαν την ποινική διαδικασία : *«Διесώθη μόνον η Δικαιοσύνη»*, με τον με κεφαλαία γράμματα υπότιτλο : *«ΑΘΩΩΘΗΚΕ Ο*

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ - ΤΙΜΩΡΗΘΗΚΕ Ο ΤΣΟΒΟΛΑΣ - ΕΚΘΕΤΕΣ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΗΤΕΣΙΕΣ». Με το κύριο άρθρο της, που έχει ιδιόζουσα, ιστορική και πολιτική βαρύτητα, διότι προέρχεται από μία συντηρητική, επί σειρά ετών εφημερίδα, σφόδρα πολέμια των κομματικών θέσεων του Α. Παπανδρέου, καταγγέλλει καυστικά ως «κωμικοτραγική διαδικασία» την κατά το έτος 1989 δίωξη και παραπομπή πολιτικών προσώπων, καταλήγοντας : «...Μακάρι η απόφαση της Δικαιοσύνης να αποτελέσει κάθαρση όχι των σκανδάλων, αλλά των πολιτικών παθών και του εμφύλιου διχασμού. Γιατί οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η Ελλάδα δεν παρέχουν την πολυτέλεια για επανάληψη ανάλογων κωμικοτραγικών διαδικασιών, όπως εκείνη που δρομολογήθηκε το καλοκαίρι του 1989».

Η Απογευματινή και ο Ελεύθερος Τύπος παραμένουν πιστοί στη σταθερή κομματική τους στάση και το γνώριμο ύφος τους, επιχειρώντας με τα στιγματιστικά πρωτοσέλιδά τους να μειώσουν και να υποβιβάσουν στην κοινή γνώμη τη σημασία της αθωωτικής απόφασης για τον Α. Παπανδρέου.

Η γραμμή τους είναι εξηγήσιμη, καθόσον, από τη δημοσίευση της δικαστικής απόφασης προκύπτει ένας μετασχηματισμός της δομής των προσδοκιών, «ένα μαθησιακό αποτέλεσμα». Μετά το πέρας της διαδικασίας δεν μπορεί κανείς να τρέφει πλέον τις ίδιες προσδοκίες με εκείνες που έτρεφε πριν από τη διαδικασία. Η πορεία της μάθησης όμως είναι απρόβλεπτη για όσους έχουν βιώσει τη διάψευση των προσδοκιών τους με τη συγκεκριμένη απόφαση. Εκείνος που διαψεύσθηκε θα οργανώσει εκ νέου και θα περιχαράκώσει τις εμπειρίες του, τους τρόπους της συμπεριφοράς και τους στόχους του σε έναν «αποκλίνοντα» ρόλο. Στο μέλλον θα προσπαθήσει να εμφανίζεται σταθερά ως αδικημένος, υποταγμένος, εξαναγκασμένος, παραγκωνισμένος, εξαπατημένος... Θα μετασχηματίσει κατά τέτοιον τρόπο τη δομή των προσδοκιών του, ώστε αυτές να «εξηγούν» τη διάψευση και συγχρόνως να διατηρούν τη συνοχή τους με εκείνες που διαψεύσθηκαν, που δεν επιβεβαιώθηκαν από το Δίκαιο. Θα αναζητήσει και θα βρει κάποιον «στερεότυπα» ένοχο : τον δικαστή, τον δικηγόρο, έναν μάρτυρα που προέβη σε ψευδή κατάθεση και θα θεωρεί τις παλαιότερες, ανεκπλήρωτες, προσδοκίες του ως ορθές. Οι διαδικασίες δεν παράγουν μόνο πάγιες αντιλήψεις αλλά και πάγιες διαψεύσεις. Η λειτουργία τους δεν έγκειται

στην αποτροπή των διαψεύσεων, αλλά στο να προσλάβουν οι αναπόφευκτες διαψεύσεις την οριστική μορφή μιας ακαθόριστα διαδεδομένης, ιδιωτικής μνησικακίας, η οποία βέβαια δεν μπορεί να αποκτήσει θεσμική υπόσταση.³⁰²

Έτσι, η *Απογευματινή* με τον πρωτοσέλιδο κύριο τίτλο της «*ΜΕ 1 ΨΗΦΟ ΣΩΘΗΚΕ Ο ΑΝΔΡΕΑΣ*» υπερτονίζει με κεφαλαία στοιχεία την οριακή διαφορά των αντίθετων δικαστικών γνώμων που διαμορφώθηκαν κατά τη διάσκεψη του Δικαστηρίου και η οποία συνετέλεσε στο απαλλακτικό κατά πλειοψηφία για τον Α. Παπανδρέου διατακτικό της απόφασης, για συγκεκριμένες όμως σε βάρος του κατηγορίες και όχι για το σύνολο των κατηγοριών, όπως αναλυτικά προεκτέθηκε. Η εφημερίδα, πιστή στην κομματική της θέση με τον παραπλανητικό αυτόν, προς προσέλκυση αναγνωστών και θεαματικά απαξιωτικό ως προς τον Α. Παπανδρέου τίτλο, αποκρύπτει να πληροφορήσει την κοινή γνώμη ότι επί όλων των κατηγοριών σε βάρος του Α. Παπανδρέου : Και τα δεκατρία (13) μέλη του Δικαστηρίου δέχθηκαν ότι ο Κοσκωτάς ισχυριζόταν ψευδώς ότι αυτός, με τις 250.000 χιλιάδες μάρκα Δυτικής Γερμανίας, πλήρωσε τα νοσήλια του Ανδρέα Παπανδρέου στο Λονδίνο. Από τα δεκατρία (13) μέλη του δικαστηρίου μόνον τρία (3) δέχθηκαν ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε λάβει αθέμιτα δώρα από τον Κοσκωτά (Οι αρεοπαγίτες Εμμανουήλ Αποστολάκης, Βασίλειος Κούσουλας και Σωκράτης Σωκρατίδης). Επιπλέον, από τα δεκατρία (13) μέλη του Δικαστηρίου, οκτώ (8) δέχθηκαν (και αυτό συνιστά την κατά πλειοψηφία αθωωτική απόφαση του δικαστηρίου επί της αντίστοιχης κατηγορίας) ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου δεν είχε αποδεχθεί προϊόντα εγκλήματος από τον Κοσκωτά. Πέντε (5) μέλη του δικαστηρίου ισχυρίστηκαν ότι πείστηκαν για το αντίθετο. Εννέα (9) μέλη του δικαστηρίου δέχθηκαν (και αυτό συνιστά την κατά πλειοψηφία αθωωτική απόφαση του δικαστηρίου επί της αντίστοιχης κατηγορίας) ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου δεν ήταν ο ηθικός αυτουργός της ρύθμισης των χρεών Καλκάνη. Τέσσερα (4) μέλη επέμειναν στην ενοχή του Ανδρέα Παπανδρέου. Οι αρεοπαγίτες Σπύρος Σπύρου, Εμμανουήλ Αποστολάκης, Σωκράτης Σωκρατίδης και ο πρόεδρος Εφετών Δημήτρης Ζάχος. Κανένα μέλος του δικαστηρίου δεν υποστήριξε ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου ήταν ο ηθικός αυτουργός της απιστίας των διοικητών των ΔΕΚΟ. Έξι (6) μέλη διατύπωσαν τη γνώμη ότι ο Ανδρέας

³⁰² Luhmann Niklas, ό. π., σελ. 175-177.

Παπανδρέου παρέσχε ψυχική συνδρομή στις αποφάσεις των διοικητών των ΔΕΚΟ να καταθέτουν τα διαθέσιμά τους στην Τράπεζα Κρήτης το καλοκαίρι του έτους 1988.

Ο υπέρτιτλος της ίδιας εφημερίδας, που εμμένει στις καταδικαστικές προσδοκίες της, τυποποιεί την καταδικαστική γνώμη της μειοψηφίας των Δικαστών ως «μη ολοκληρωθείσα κάθαρση» : *«Μισή η κάθαρση»* και με τον αφοριστικό με κεφαλαία στοιχεία παράτιτλο, που στοχοποιεί την έκδηλη προσπάθεια της εφημερίδας για την αποδοχή από το κοινό ενοχοποιητικών-στιγματιστικών αναπαραστάσεων για το πρόσωπο του Α. Παπανδρέου : *«ΕΝΟΧΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΛΑΟ ΚΑΙ ΓΙΑ 6 ΑΠΟ ΤΟΥΣ 13 ΔΙΚΑΣΤΕΣ»*. Ο υπότιτλος, έντονα τιμωρητικός για το Δ. Τσοβόλα εξισώνει την καταδικαστική σε βάρος του απόφαση με τον εγκλεισμό «στη φυλακή» : *«Στη φυλακή ο Τσοβόλας»*. Στο κάτω αριστερό μέρος της πρώτης σελίδα υπολανθάνει, με την αφηγηματική χρήση παραπλανητικών, μη υπαρκτών, «τρομοκρατικών» περιστατικών, η πικρία / αποδοκιμασία της εφημερίδας για το αθωωτικό για τον Α. Παπανδρέου αποτέλεσμα της Δίκης : *«Κάτω από κλίμα τρομοκρατίας η απόφαση»*.

Ο *Ελεύθερος Τύπος* (εμμένοντας στις ίδιες τιμωρητικές προσδοκίες), έντονα επικριτικός για την αθωωτική απόφαση, καυτηριάζει σκωπτικά τη μη αναμενόμενη γι' αυτόν και την κομματική βάση που στηρίζει (ΝΔ) έκβαση της υπόθεσης, ως μεταφυσική, με την παράφραση δημοφιλούς τότε λαϊκού άσματος : Μετά από τον παράτιτλο : *«ΝΥΧΤΑ ΓΕΜΑΤΗ ΘΑΥΜΑΤΑ. Η Μητέρα των Δικών έτεκεν λευκή περιστερά»*, ο κύριος τίτλος προτρέπει : *«ΓΥ' ΑΥΤΟ ΣΟΥ ΛΕΩ ΠΑΜΕ...»*. Ακολουθεί η φορτισμένη επεξήγηση του διευθυντή της εφημερίδας Δημήτρη Ρίζου, σε μορφή δικανικού συλλογισμού : *«...Επειδή μας περνάνε για ηλίθιους... (Τι άλλο να πούμε στους έντιμους αναγνώστες του Ε.Τ.) ΔΙΑ ΤΑΥΤΑ, γι' αυτό σας λέω πάμε... Πάμε να φύγουμε από δω...»*.

Η στήλη των *Νέων «ΓΝΩΜΗ»* της 18^{ης} Ιανουαρίου 1992, καταγράφει το πέρας της επιλεκτικής αυτής ποινικής διαδικασίας, με τρόπο καταγγελτικό των πολιτικών κινήτρων που προηγήθηκαν και καθόρισαν τη διεξαγωγή της, τονίζοντας την ανυπαρξία αξιόπιστων αποδεικτικών στοιχείων προς στήριξη του σε βάρος του Α. Παπανδρέου παραπεμπτηρίου καθώς και τη σημασία της δημοσιότητας για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης :

«Αγαπητέ κύριε Πρόεδρε

ΟΥΛΕΠΟΤΕ η εξουσία οργάνωσε δίκη κατά των αντιπάλων της που δεν κέρδισε ή δεν διασφάλισε επαρκείς εγγυήσεις, ευτυχούς γι' αυτήν τέλους.

Η ΑΘΩΩΣΗ του Ανδρέα Παπανδρέου δεν θα ήταν εφικτή αν δεν είχε κατασκευαστεί με αηδείς ισχυρισμούς και δύσσομα χαρτόκουτα, με παιδαριώδη σενάρια και ασυνάρτητους μύθους. Η ΑΘΩΩΣΗ του Ανδρέα Παπανδρέου θα ήταν δύσκολη αν δεν επιστρατεύονταν άνθρωποι του υποκόσμου για τη μεταφορά των μύθων στην αίθουσα του Υπουργοδικείου. Η ΑΘΩΩΣΗ του Ανδρέα Παπανδρέου θα απαντούσε μεγαλύτερο κόπο, φαντασία και οργάνωση; αν οι κατήγοροι και οι πολιτικές δυνάμεις που εκπροσώπησαν συμπεριφέροντο με «δικαστικοφανή», έστω, συμπεριφορά.

Η ΑΘΩΩΣΗ του Ανδρέα Παπανδρέου διευκολύνθηκε σημαντικά, γιατί η δημοσιότητα που διασφάλισαν ο Τύπος και τα λοιπά ΜΜΕ μετέτρεψαν τον αναγνώστη σε αποφασιστικό ένορκο - πολίτη... Η ΑΘΩΩΣΗ τον Ανδρέα Παπανδρέου και η ομαλή πορεία του τόπου θα ήταν αδιανόητη αν επτά δικαστές, ανεξάρτητα από τα κίνητρά τους, δεν διαπίστωναν ότι τα σχέδια συγκεκριμένων πολιτικών δεν τους αφορούν. Ο δημοκρατικός κανόνας της πλειοψηφίας επιτρέπει και το συμψηφισμό ελαττωμάτων ή μικροτήτων. Όχι όμως των ευθυνών.

ΑΝΤΙΟ ΣΑΣ, κύριε Πρόεδρε».

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Το αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών της 18^{ης} Οκτωβρίου 1993, σχεδόν δύο (2) έτη μετά το πέρας της «Μητέρας των Δικών», ανέδειξε τον Πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ και πάλι πρωθυπουργό της Ελλάδας, με ποσοστό 46,88% και 170 έδρες για το κόμμα του (ενισχυμένο κατά 8,27% και 47 έδρες σε σχέση με τις προηγούμενες εθνικές εκλογές) και δικαίως ερμηνεύθηκε ως προσωπικός εκλογικός θρίαμβος και δικαίωση του Α. Παπανδρέου.

Από τη δημοσίευση της κατά πλειοψηφία αθωωτικής υπέρ του Α. Παπανδρέου απόφασης (17 Ιανουαρίου του έτους 1991), έχουν παρέλθει πλέον των είκοσι ετών, χρόνος μη επαρκής για την ενδελεχή καταγραφή από την Ιστορία

όλων των εκφάνσεων και παραμέτρων της υπόθεσης. Αποτελεί ζήτημα ερευνητικής πρόκλησης η αποτύπωση των αντίστοιχων στάσεων και αναπαραστάσεων του κοινού με έγκυρα μεθοδολογικά εργαλεία.

Το παραπάνω αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών της 18^{ης} Οκτωβρίου 1993, δεν αποτελεί ασφαλώς αντιπροσωπευτικό δείγμα για τη συναγωγή αξιολογήσιμων συμπερασμάτων ως προς το ανεξίτηλο ή μη του στίγματος που συνόδευσε, με την άμεση συνδρομή και των εγχώριων ΜΜΕ, τον Α. Παπανδρέου επί μακρόν. Αποτελεί όμως ένδειξη έντονης αποδοκιμασίας της κοινής γνώμης για τις μεθοδεύσεις, τα κίνητρα και τις σκοπιμότητες που οδήγησαν στη Δίκη, καταδίκης του στιγματισμού που επιχειρήθηκε μέσω των ΜΜΕ σε βάρος του Α. Παπανδρέου και αμφισβήτησης της κυριαρχίας των ΜΜΕ στην «κατασκευή συναίνεσης». Καταδίκης της επιλεκτικής ποινικοποίησης της πολιτικής ζωής προς νομιμοποίηση πολιτικών χειρισμών, σκοπιμοτήτων και αποφάσεων.

Ο ημερήσιος αθηναϊκός Τύπος της παραπάνω κρίσιμης περιόδου αναδείχθηκε ως κατ' εξοχήν μηχανισμός κοινωνικής αντίδρασης μέσω της διαδικασίας στιγματισμού του Ανδρέα Παπανδρέου ως εγκληματία.

Αντιποιήθηκε με τη στάση του εξουσίες και αρμοδιότητες θεσμικών πολιτειακών οργάνων, και συγκεκριμένα αντιποιήθηκε εισαγγελικές και δικαστικές αρμοδιότητες, στα πλαίσια της παραπομπής και της Δίκης του Ανδρέα Παπανδρέου.

Ο συνδυασμός των προαναφερομένων στάσεων / τακτικών των ίδιων ΜΜΕ στόχευε στη χειραγωγή της κοινής γνώμης.

Η κοινή γνώμη δεν χειραγωγήθηκε, ούτε επηρεάστηκε άμεσα από τα ίδια ΜΜΕ, παρά τη συστηματική και διαρκή, αντίστοιχη απόπειρα εκ μέρους τους.

Η παραπομπή και η Δίκη του Α. Παπανδρέου ανέδειξαν ανάγλυφα, τους διαχρονικούς δεσμούς του Τύπου με την πολιτική ιστορία της Ελλάδας. Στην ιστορία του ελληνικού Τύπου αποτελεί «παράδειγμα» κορύφωσης και έντασης αυτής της «παρασυνταγματικής», ιδιότυπης διασύνδεσης, της

μεροληπτικής και ιδιοτελούς διαπλοκής κομματικών και εκδοτικών συμφερόντων. Αναδεικνύει το μέγεθος του ρόλου των ΜΜΕ, στην κατασκευή του εγκλήματος και του εγκληματία. Αλλά και στην ενημέρωση και διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Ο πολύπλευρος, στρατηγικός ρόλος των ΜΜΕ απαιτεί για την ορθή διαχείρισή του και τη μη καταστρατήγηση των εξουσιών του, την πιστή και ουσιαστική εφαρμογή των αρχών που απορρέουν από τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Ο Τύπος είναι ένα κομμάτι του λαού μας. Μέρος της καθημερινότητάς μας. Πρώτη πηγή των γνώσεών μας. Ο γραπτός, κυρίως, Τύπος είναι, από τη φύση του, πολυφωνικός. Όπου υπάρχει αγορά και ακροατήριο γεννιέται Τύπος. Ξεχωριστός και με δική του ταυτότητα. Δεν είναι αντικειμενικός. Έστω και εάν το επιδιώκει ή προσποιείται. Ποιος έντιμα ισχυρίζεται ότι τέτοιος πρέπει να είναι ο Τύπος; Ο Τύπος δεν είναι ληξίαρχος των γεγονότων. Ούτε φοβισμένος πρακτικογράφος ενός ευλαβικού δικαστηρίου. Εργαλείο και όπλο μάχης είναι. Εκπροσωπεί τους αναγνώστες του μέσα από μια νεφελώδη πλην πραγματική σχέση αντιπροσώπευσης. Η οποία παραμένει ισχυρή. Στην υπόθεση του σκανδάλου Κοσκωτά το σύνολο σχεδόν του ελληνικού Τύπου ήταν αρνητικό έναντι του Ανδρέα Παπανδρέου έως εχθρικό. Αυτός ήταν ο πρωθυπουργός της χώρας στις κρίσιμες φάσεις εξέλιξης του σκανδάλου. Στα τελευταία στάδια της ΔΙΚΗΣ και της διαμόρφωσης των ουσιαστικών προϋποθέσεων σχηματισμού δικαστικής κρίσης, ήταν θετικός έναντι του Ανδρέα Παπανδρέου. Έως φιλικός, θερμά φιλικός...

Η «κάθαρση» ήταν αίτημα του 1989. Γράφτηκε στα χείλη ακόμα και εκείνων που γνώριζαν ότι θα υποστούν τις συνέπειες της ικανοποίησης του αιτήματος. «Κάθαρση» κατέληξε να εννοείται η εκδίκηση των αντιπάλων. Και η εξόντωσή τους. Με τα χρόνια η «κάθαρση» άδειασε από οποιοδήποτε περιεχόμενο της. Κανέναν δεν διαπαιδαγόησε. Κανέναν δεν απέτρεψε. Κανένας δεν τη φοβάται.³⁰³

³⁰³ Αντώνης Ν. Βγόντζας, ό. π., σελ. 420, 406.

Αντί Επισλόγου

1989 - 1992

«Ήταν η εποχή, ... που ταίχη κατέρρευσαν, καθεστώτα που τα νομίζαμε σιδερένια κατέρρευσαν κι αυτά σαν τραπουλόχαρτα, δικτάτορες εκτελεστήκαν, λαοί επαναστάτησαν, εθνότητες καταπιεσμένες βρήκαν την ανεξαρτησία τους. Άλλαξε, με δύο λόγια, το πρόσωπο της γης. Κι εμείς στον τόπο μας ασχοληθήκαμε με το να βρούμε αν χωρούν 90 εκατομμύρια δραχμές (“τούβλα”), σε ένα κουτί πάμπερς. Έτσι, όχι μόνο χάσαμε το τρένο της Αλλαγής, στα χρόνια που φύσηξε ο άνεμος ευνοϊκά για τον ερχομό της, αρχές της δεκαετίας του 1980, αλλά χάσαμε και την ευκαιρία να κατεβούμε από το τρένο της, όταν σταμάτησε να φυσά, στο τέλος της ίδιας δεκαετίας. Και παραμείναμε με το ίδιο “γαλατάδικο”, όπως λέγαν τις αμαξοστοιχίες παλιά, αυτές που παν με το πάσο τους, όταν άλλου τρένα αεροδυναμικά, με 350 χιλιόμετρα την ώρα, τρυπούν τα βουνά και βάζουν φερμουάρ στους κάμπους...

Την ιστορία αυτή θα πρέπει να τη δεις, ... σε κύκλους, που ο καθένας έχει το κέντρο του, τα συμφέροντά του, το δικό του κωδικό. Οι κύκλοι, στη διαδρομή τους, άλλοτε συγκρούονται, άλλοτε εφάπτονται.

Με τη συνεργασία της πάντα γκαφατζούς Αριστεράς, που είχε μετονομαστεί σε Συνασπισμό της Αριστεράς και της Προόδου, δημιουργήθηκε μια κυβέρνηση, συμμαχική, της Δεξιάς και της Αριστεράς, που έβγαλε μια Προανακριτική Επιτροπή, σε αντικατάσταση της Εξεταστικής, για το “σκάνδαλο Κ”.

Ο αναπληρωματικός κατηγορος, ο Γαλανός, κάτω από το θώκο ακριβώς του προέδρου Κόκκινου, λίγο μετά την εξέταση του δημοσιογράφου Μαύρου, ... είχε το θάρρος να το ομολογήσει αργότερα : η κατηγορία ήταν προ-κατ κι εγώ υπάκουσα τότε στις εντολές του Κόμματός μου.

Το κλίμα εκείνου του καλοκαιριού του 1989 ήταν φορτισμένο. Ο κόσμος ζητούσε να βρεθούν και να τιμωρηθούν οι ένοχοι. Κι είχαν αρχίσει να βρίσκονται και να τιμωρούνται επί ΠΑΣΟΚ. Μα οι “Γαλάζιοι” και οι “Κόκκινοι”, με πρόσχημα τον Κ., θέλαν την εξουσία. Ωσπου την πήραν και

φτάσαν στο Ειδικό Δικαστήριο το 1991, δυο χρόνια μετά. Αλλά το κλίμα στο μεταξύ είχε αλλάξει. Στην κοινωνία του θεάματος, για να απολαύσεις το θέαμα, πρέπει να έχεις λύσει το πρόβλημα του άρτου, και το πρόβλημα αυτό όχι μόνο δεν λύθηκε, αλλά χειροτέρεψε. Φως, νερό, τηλέφωνο γίναν είδη πολυτελείας. Με την κυβέρνηση του Δον Μαφιάκη, ο τιμάρριθμος εκτινάχθηκε. Υγεία, παιδεία, βραχονησίδες ιδιωτικοποιήθηκαν. Ο πρώην βασιλιάς ήρθε και πήρε τα υπάρχοντά του ανενόχλητος από το Τατόι. Ο κόσμος υπέφερε από την ακρίβεια, την καθήλωση των μισθών, τις απεργίες, και η απογοήτευση του συμπαρέσυρε την όποια διάθεση υπήρχε αρχικά για κάθαρση. Γιατί η κάθαρση προϋποθέτει την τραγωδία. Και τραγωδία με την υπόθεση Κ. δεν υπήρξε. Τραγωδία στη νεότερη ιστορία μας, ήταν η Μικρασιατική Καταστροφή, ο Πόλεμος, ο Εμφύλιος, η χούντα, και πάλι μόνο γιατί χάθηκε η μισή Κύπρος. Όχι ο Κ. Έτσι, στην παρωδία της τραγωδίας δόθηκε, και σωστά, από τους δικαστές, μια παρωδία κάθαρσης.

Όταν λοιπόν ο κατήγορος Ιαβέρης, του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου, ένα είδος ετεροχρονισμένου λαϊκού δικαστή και τιμωρού Θεού, που άστραψε και βρόντηξε σε όλη τη διάρκεια της δίκης, χωρίς στο τέλος να ρίξει κεραυνούς, σε μian υπέροχη αγόρευση του στο Ειδικό Δικαστήριο, είπε *“Από μπροστά σας, κύριε πρόεδρε και κύριοι δικαστές, πέρασαν υπουργοί, κυβερνητικά στελέχη, τραπεζίτες, διοικητές οργανισμών, κομματικά στελέχη, στελέχη του Τύπου, παράκεντρα, μεσάζοντες, φανερές και μυστικές υπηρεσίες, και ένα μόνο δεν πέρασε, η αλήθεια, η αντικειμενική αλήθεια”*, είχε δίκιο. Γιατί τέτοια αλήθεια δεν υπάρχει ... *“αυτά τα πράγματα δεν αποδεικνύονται”*.

Έμελλε ν’ ακολουθήσει η άλλη δίκη, του ίδιου του Κ. και των συνεργατών του. Δηλαδή, ... πόσα πράγματα έπρεπε να επαναληφθούν, που πήγαιναν πίσω, μια δεκαετία, για το πώς έφτιαξε τη Γραμμή Α.Ε. με τον μακαρίτη τον Παύλο του Μονάχου, πώς βρήκε τα λεφτά, πώς... Τα παιδιά του στο μεταξύ θα είχαν μεγαλώσει, ενώ το κουτί με τα πάμπερς θα αναφερόταν ακόμα στα βρεφικά χρόνια τους. Βέβαια, δεν θα ακούγαμε ξανά για τα 250.000 μάρκα που πήρε ο Στιβ από τη Handle-Papiern, στο δρόμο Στουτγκάρδης-Φρανκφούρτης, για να τα δώσει στον Βούβαρη, δεν θα

λεγόταν ξανά ότι τα μετέφερε σε βαλίτσα, γιατί αυτό δεν θα αποτελούσε μέρος του κατηγορητηρίου. Αυτά, όχι, δεν επρόκειτο να ξανακουστούν. Αλλά, μαζί, δεν θα ακουγόταν ποτέ κι η αλήθεια : ότι ακριβώς γι' αυτό το χαρτί έγινε ο μεγάλος πόλεμος από τους συνασπισμένους εκδότες.

Στη δίκη του Κ., το “χαρτί” των εφημερίδων, που πολέμησε ο Κ, αγοράζοντάς το από τη Handle-Papiern, πήρε την εκδίκησή του. Καμιά φυλλάδα δεν κάλυψε την ακροαματική διαδικασία. Ως κατήγορος της εξουσίας ο Κ ήταν ο σταρ. Ως κατηγορούμενος δεν ενδιέφερε κανέναν. Γιατί μιας και κατάφεραν να τον βγάλουν απ' τη μέση, ελεύθερα πια διαχειρίζονταν τα διαπλεκόμενα μεταξύ τους.³⁰⁴

³⁰⁴ Βασιλικός Βασίλης, ό. π., σελ. 241-244, 383, 412,414.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **Attali Jacques**, Θόρυβοι, Εκδόσεις Ράππας, Αθήνα, 1991.
2. **Austin L.**, How to do things with words, Oxford University Press, Oxford, 1962.
3. **Beck Ulrich**, Η επινόηση του πολιτικού, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη», Αθήνα, 1996.
4. **Ben Bagdikian**, The Media Monopoly, Beacon Press, 4th Edition, 1992.
5. **Bernays, E. L.**, Crystallising Public Opinion, New York, 1923.
6. **Calhoun, C.**, “Populist Politics, Communication Media and Large Scale Societal Integration”, *Social Theory*, Vol. 6, 1988, 219-241.
7. **Chomsky Noam, Herman Edward**, *Manufacturing Consent : The Political Economy of the Mass Media*, New York, Pantheon, 1988.
8. **Chomsky Noam**, Necessary Illusions : Thought Control in Democratic Societies, Boston, South End Press, 1989.
9. **Chomsky Noam**, The Chomsky Reader, New York, Pantheon, 1987.
10. **Chomsky Noam**, Κατασκευάζοντας Συναίνεση Ο Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996. *Νόαμ Τσόμσκι και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας* (Μετάφραση Βούλγαρης Νίκος), Εκδόσεις
11. **Chomsky Noam**, Προπαγάνδα και ΜΜΕ, Εκδόσεις Πρίσμα, Αθήνα 1992.
12. **Curran James & Gurevitch Michael**, Mass Media and Society, Arnold, 1996.
13. **Dahl, R. A.**, “Hierarchy, Democracy and Bargaining in Politics and Economics”, *Research frontiers in Politic and Government*, Washington, 1955, 47 επ.
14. **Dennis E.**, Reshaping the Media, Sage, 1989.
15. **Foucault Michel**, Η μικροφυσική της εξουσίας, Εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα, 1991.
16. **Foucault Michel**, Εξουσία, γνώση και ηθική, Εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα, 1987.
17. **Giddens Anthony**, Runaway World, *How Globalisation is Reshaping our Lives*, 1999, Profile Books.
18. **Giddens Anthony**, Κοινωνιολογία (Μετάφραση και Επιμέλεια : Τσαούσης Δ.), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2009.

19. **Giddens Anthony**, Ο Κόσμος των Ραγδαίων Αλλαγών – Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας (Μετάφραση:Γεώργιος Κ.), Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2002.
20. **Gitlin, T.**, “Media sociology : The Dominant Paradigm”, *Theory and Society*, Vol. 6, 1978, 205-253.
21. **Goffman Erving**, Συναντήσεις, *Δύο μελέτες στην κοινωνιολογία της αλληλεπίδρασης*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1996
22. **Habermas Jürgen**, Αλλαγή δομής της δημοσιότητας, *Έρευνες πάνω σε μια κατηγορία της αστικής κοινωνίας* (Μετάφραση Αναγνώστου Λευτέρης), Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 1997.
23. **Habermas Jürgen**, Η Εποχή των Μεταβάσεων - Μικρά Πολιτικά Κείμενα IX (Μετάφραση : Τοπάλη Μ., Παπαδάκη Ε.), Εκδόσεις SCRIPTA, Αθήνα, 2006.
24. **Habermas Juergen**, Το πραγματικό και το ισχύον, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη», Αθήνα, 1996.
25. **. Habermas, J.**, “Towards a Communication Concept of Rational Collective Will-Formation”, *Ratio Juris*, Vol. 2, 1989, 144-154.
26. **Habermas Jürgen**, Κείμενα Γνωσιοθεωρίας και Κοινωνικής Κριτικής (Πρόλογος-Μετάφραση : Οικονόμου Α., Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα, 1990.
27. **Hall St.**, Culture, Media, Language, London, 1980.
28. **J. Meyrowitz, J.**, No Sense of Place, Oxford, 1985.
29. **Kant I.**, Για την αιώνια Ειρήνη, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992.
30. **Katz, E., Lazarsfeld, F. F.**, Personal Influence, Glencoe, 1955.
31. **Kirchheimer, O.**, “Changes in the Structure of Political Compromise”, *Studies in Philosophy and Social Science*, Vol. IX, 1941, 454.
32. **Lascoumes Pierre**, Corruptions (Μετάφραση:Φιλίππατος Άγγελος), Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2003.
33. **Lippmann Walter**, Κοινή Γνώμη, (Μετάφραση:Καραγιάννης Γ.), Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα.
34. **Lipset, S. M.**, Political Man, New York, 1960.
35. **Luhmann Niklas**, Legitimation durch Verfahren (Μετάφραση:Βαθιώτης Κωνσταντίνος), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1999.

36. **Marcuse Herbert**, Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος, (Μετάφραση:Λυκούδης Μπ.), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
37. **McCombs Maxwell κ.ά.**, Τα ΜΜΕ και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 1996.
38. **McLuhan Marshall**, Media, *Οι προεκτάσεις του ανθρώπου*, Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1991.
39. **McQuail Denis**, McQuail's mass communication theory, 4th Edition, Sage, London, 2000.
40. **McQuail Denis**, Εισαγωγή στη θεωρία της μαζικής επικοινωνίας, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1997.
41. **McQuail Denis**, Μοντέλα επικοινωνίας, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1997.
42. **Meyer Thomas – Kampmann Martina**, Politik als theater, (Μετάφραση:Παρασκευόπουλος Θ. – Προλεγόμενα:Κοτζιάς Ν.), Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2000.
43. **Mills, C. W.**, The Power Elite, New York, 1956.
44. **Orwell George**, 1984, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1978.
45. **Price Vincent**, Κοινή γνώμη, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1996.
46. **Prokop Dieter**, Η Δύναμη των Μέσων και η Επίδρασή τους στις Μάζες, *Μια ιστορική ανασκόπηση*, Εκδόσεις «Νέα Σύννορα» Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1997.
47. **Riesman, D.**, The Lonely Crowd, Berlin, 1956.
48. **Riezler, K.**, "What is Public Opinion?", *Social Research*, Vol. XI, 1944.
49. **Simmel Georg**, Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα – Κοινωνιολογικά, Φιλοσοφικά και Αισθητικά Κείμενα (Μετάφραση:Σαγκριώτης Γ., Σταθάτου Ο.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004.
50. **Society**, Vol. 6, 1978, 205-253.
51. **St. Kelley St.**, Professional Public Relations and Political Power, Baltimore, 1956.
52. **Thompson John B.**, Νεωτερικότητα και Μέσα Επικοινωνίας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1998.

53. Weber Max, Οικονομία και Δίκαιο, *Κοινωνιολογία του Δικαίου*, (Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια:Κυπραίου Μ.), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1979.

- 1. Ανδρέας Γ. Παπανδρέου**, 31 Χρόνια Πολιτικής Δημιουργίας, *Πρόλογος: Μ. Ν. Ράπτης (Πάμπλο)*, Επιμέλεια-Επιλογή Κειμένων : Χρήστος Η. Χαλαζιάς, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996.
- 2. Ανδρέας Γ. Παπανδρέου**, Η δημοκρατία στο απόσπασμα, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα, 1974.
- 3. Ανδρουλάκης Μίμης**, Μετά, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη», Αθήνα, 1992.
- 4. Ασλανίδου Σοφία**, Ο μύθος του παθητικού τηλεθεατή, Εκδόσεις Δρομέας, Αθήνα 2000.
- 5. Βασιλικός Βασίλης, Κ.**, *Φανταστικό ντοκιμαντέρ ενός σκανδάλου*, 3η Έκδοση, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2005.
- 6. Βγόντζας Αντώνης**, Η Δίκη του Ανδρέα Παπανδρέου, 20 χρόνια μετά την παραπομπή, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010.
- 7. Βέλτσος Γ.** « Σημειωτική και κοινωνιολογία ή κοινωνική σημειωτική», *Διαβάζω*, 71 (1983).
- 8. Βενιζέλος Ευάγγελος**, Μέσα Ενημέρωσης, Δημοκρατία και Εξωτερική Πολιτική : Το τρίγωνο της Έντασης, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1996.
- 9. Βλάχου Ελένη**, Δημοσιογραφικά χρόνια, *Πενήντα και κάτι...*, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα, 2008.
- 10. Βρυζάς Κ.**, *Ο εντυπωσιασμός στα μέσα της μαζικής ενημέρωσης*, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τεύχος 61, σελ. 97-123.
- 11. Λασκαλάκης Ηλίας**, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985.
- 12. Δρόσος Νίκος**, Συγκρότημα Λαμπράκη ή ο «βαλές» της άρχουσας τάξης, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Μπογιάτη, Αθήνα, 1982.

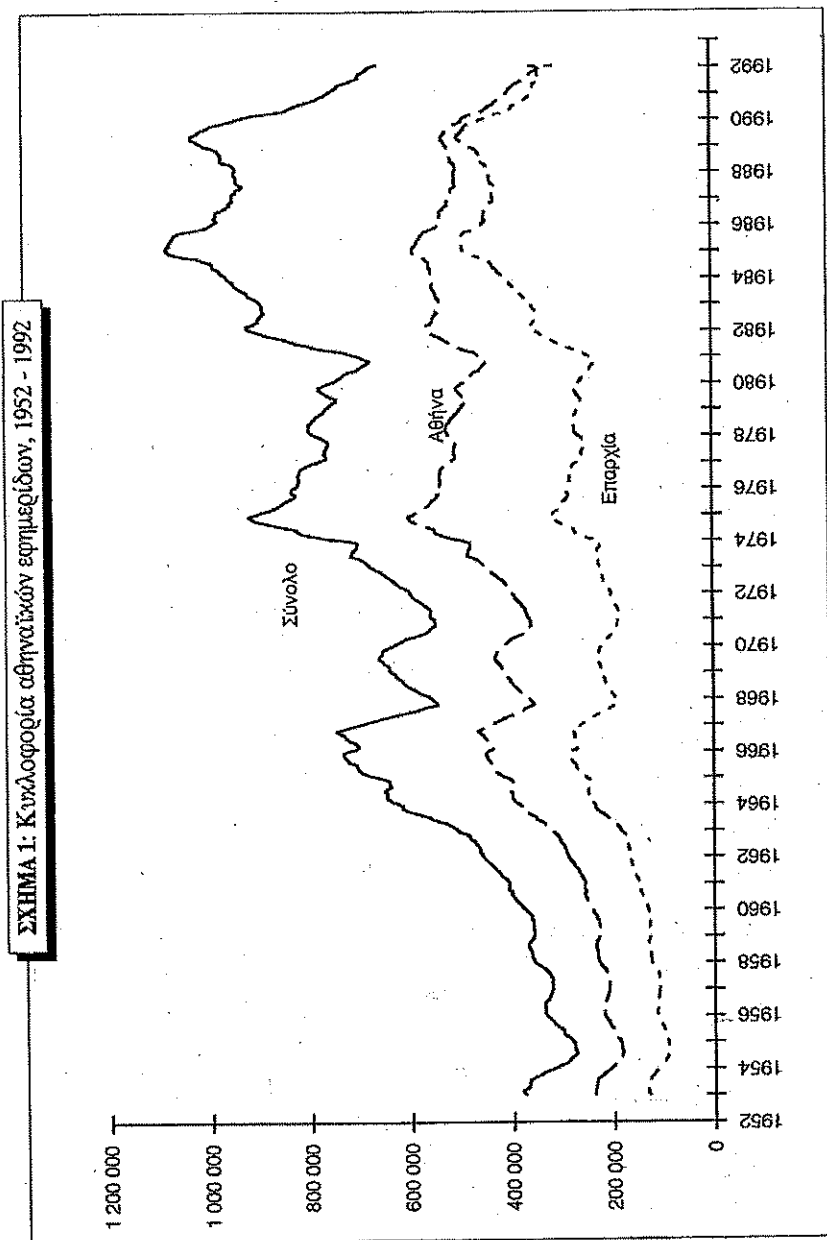
13. **Ευρυβιάδης Μάριος – Ιγνατίου Μιχάλης**, CIA Ο Απόρρητος Φάκελος του Ανδρέα, *Γιατί οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες στοχοποίησαν τον ιδρυτή του ΠΑΣΟΚ*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2010.
14. **Κομίνης Λυκούργος**, Η κρίση του Ελληνικού Τύπου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1985.
15. **Κομνηνού Μαρία**, *Κρίση του τύπου - κρίση εξουσίας : Οι εκλογές 5^{ης} Νοεμβρίου 1989*, στο Λυριντζής Χ. – Νικολακόπουλος Η. (Επιμέλεια), Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1990.
16. **Κομνηνού Μαρία, Λυριντζής Χρήστος (Επιμέλεια)** Κοινωνία Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας *Θεωρία και Πράξη* (Μετάφραση Δέφνερ Αλέξης), Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1989.
17. **Κονδύλης Παναγιώτης**, Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα *Τομές, στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1998.
18. **Κουτσούκης Κλεομένης - Σκλιάς Παντελής**, Διαφθορά και Σκάνδαλα *Στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2005.
19. **Κύρκος Λεωνίδας**, Ανατρεπτικά *Απέναντι στο Χθες και στο Αύριο*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1995.
20. **Λάζος Γρηγόρης**, Διαφθορά και Αντιδιαφθορά, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005.
21. **Λαμπροπούλου Έφη**, Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα ΜΜΕ *Η περίπτωση της βίας και της εγκληματικότητας*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997.
22. **Λαμπροπούλου Έφη**, Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994.
23. **Λαμπροπούλου Έφη**, Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.
24. **Λιάνης Γιώργος, Ανδρέας Παπανδρέου** : Ο Τελευταίος Αρχηγός, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1997.
25. **Λιβιεράτος Κώστας – Φραγκούλης Τάκης (Σύνθεση και Επιμέλεια τόμου)**, Το μήνυμα του Μέσου, *Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας, Συνθέσεις Cooley, Park, Lasswell, Katz, Mead, Lippmann, Boorstin, Habermas, Brecht, McLuhan, Widmer, Balzac, Thoreau, Gramsci, Benjamin, Mills, Debord, Fuller,*

- Εσο* (Μετάφραση: Λυκιαρδοπούλου Α., Αναγνώστου Λ.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1991.
26. **Λιναρδάτος Σπύρος**, Πολιτικοί και Πολιτική, *70 Χρόνια Αναμνήσεις-Αγώνες-Ντοκουμέντα*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1999.
27. **Λοβέρδος Ανδρέας**, Η Ποινική Ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών στο Κοινοβουλευτικό Πολίτευμα (*Πρόλογος: Ι. Μανωλεδάκη*), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995.
28. **Λούλος Κώστας**, Ιστορία και Τύπος, *Οι αθηναϊκές εφημερίδες και η περίπτωση του σκανδάλου των εξοπλισμών του 1907*, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2006.
29. **Μαρδάς Κώστας**, Πίσω από τον Ήλιο *Ανδρέας Παπανδρέου : Οράματα και εφιάλτες*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1995.
30. **Μαρκεζίνης Βασίλειος**, Η Ελλάδα των Κρίσεων, *Ένα προσωπικό δοκίμιο*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2011.
31. **Μπακατσέλος Κ.**, Το σκάνδαλο Κοσκωτά, εκδόσεις Ροές, Αθήνα, 1989.
32. **Μπασαντής Διαμαντής – Στράτος Κωνσταντίνος**, Ο κόσμος των ειδήσεων *Από την Εφημερίδα στην Τηλεόραση*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1991.
33. **Μπασαντής Διαμαντής**, Ο Ημερήσιος Τύπος από τον 1^ο στον 2^ο αιώνα, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2002.
34. **Μυστακίδου Κατερίνα**, Μεταλλαγμένη Δημοσιογραφία, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 2003.
35. **Ν. Κ. Ανδρουλάκης**, Γύρω από την Ποινική Ευθύνη των Υπουργών (*Παραγραφή – Συμμέτοχοι*), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989.
36. **Ν. Κ. Ανδρουλάκης**, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994.
37. **Παπαδόπουλος Λευτέρης**, Το βρώμικο '89, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993.
38. **Παπανδρέου Γιώτα (Επιμέλεια)**, Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα, Εκδόσεις Τυπωθείτω-Δαρδανός Γ., Αθήνα, 2004.
39. **Παπανδρέου Μαργαρίτα**, Εφιάλτης στην Αθήνα, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1975.

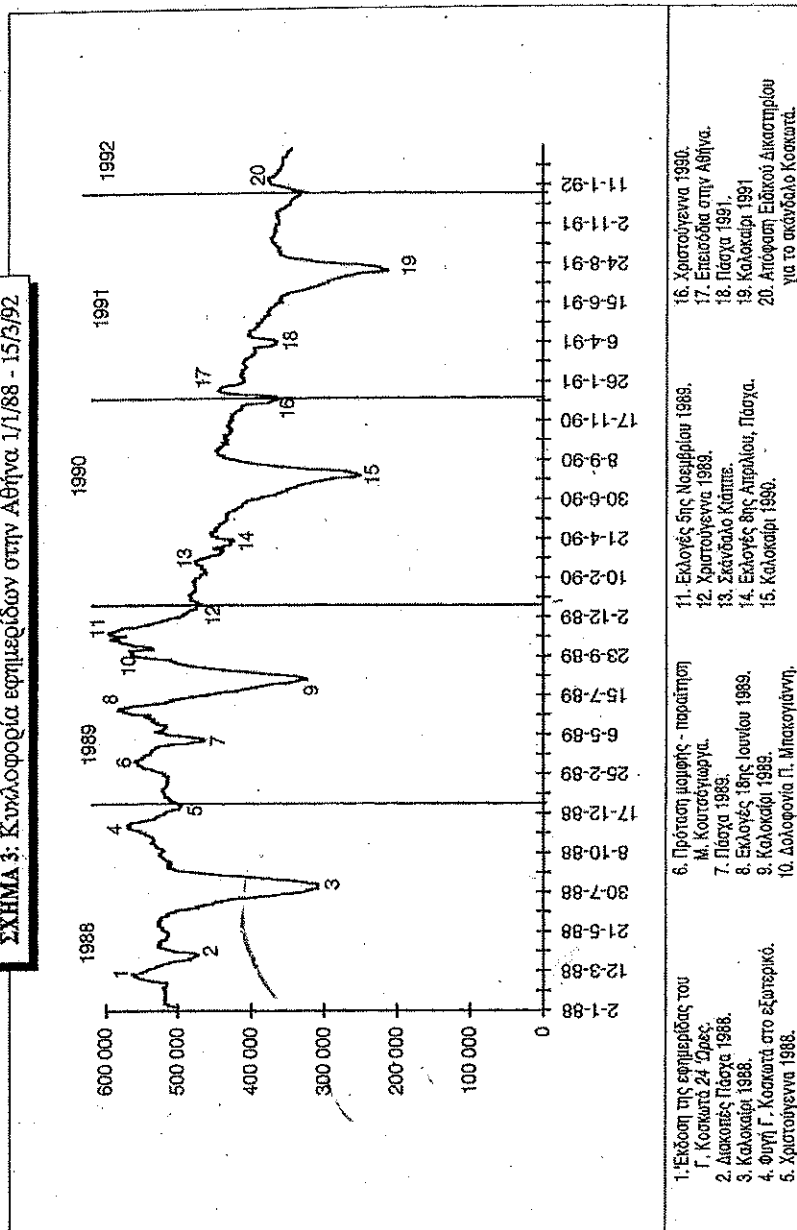
40. **Παπάνθιμος Άρης**, Αυριανισμός, *Το Σημερινό Πρόσωπο του Φασισμού*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1989.
41. **Παπαστάμου Στάμος**, Εγχειρίδιο κοινωνικής ψυχολογίας, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1989.
42. **Παρασκευόπουλος Πότης**, Γεώργιος Παπανδρέου, εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα, 1988.
43. **Πασαλάρης Χρήστος**, Οι βαρώνοι των Media, Εκδόσεις Ζάρβανος, Αθήνα, 1994.
44. **Πεσμαζόγλου Στ.**, *Τιτλομαχίες, Σύγχρονα Θέματα*, Τεύχος 13 (1981), σελ. 20-60.
45. **Πέτσος Γεώργιος**, Η αλήθεια, εκδόσεις Ισοκράτης, Αθήνα, 1990.
46. **Πουланτζάς Νίκος**, Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1985.
47. **Σεραφετινίδου Μελίνα**, Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα, 2006.
48. **Σεραφετινίδου Μελίνα**, Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας *Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα, 2005.
49. **Στράτος Κωνσταντίνος**, Αντίθεση και Διαφωνία, *Η στάση των εφημερίδων στη Δικτατορία 1967-74*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1995.
50. **Συλλογικό Έργο Τ.Υ. Η μεγάλη αδερφή**, Εκδόσεις Δελφίνι, Αθήνα, 1994.
51. **Συλλογικό Έργο Σοσιαλιστικός Ουμανισμός**, επιμέλεια Erich Fromm, Εκδόσεις Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1984.
52. **Τζίφρας Παρμενίων**, Η Αθωωτική μου ψήφος για τον για τον Ανδρέα Γ. Παπανδρέου, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη», Αθήνα, 2001.
53. **Τσαρδάκης Δημήτρης**, Εξορκίζοντας τα ΜΜΕ, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002.
54. **Ψύλλα Μαριάννα**, Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο, Εκδόσεις Τυπωθείτω-Δαρδανός Γιώργος, Αθήνα, 2010.
55. **Ψυχογιός Δημήτριος**, Το Αβέβαιο Μέλλον του Αθηναϊκού Τύπου, Πρώτη Έκδοση, Εκδόσεις Δίαυλος, Αθήνα, 1992.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ³⁰⁵

³⁰⁵ Πηγή : Ψυχογιός Δημήτριος, Το Αβέβαιο Μέλλον του Αθηναϊκού Τύπου, Πρώτη Έκδοση, Εκδόσεις Δίαυλος, Αθήνα, 1992.

ΣΧΗΜΑ 3: Κυκλοφορία εφημερίδων στην Αθήνα 1/1/88 - 15/3/92

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Τα πρώτα θέματα των αθηναίων εφημερίδων με τη μεγαλύτερη κυκλοφοριακή επιτυχία³⁰

ΘΕΜΑ	ΑΠΟΓΕΥ- ΜΑΤΙΝΗ	ΑΥΓΙΑΝΗ	ΕΣΘΟΣ	ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ	ΕΙΣΗΓΕ- ΡΟΥΤΙΑ	ΜΕΣΗ- ΒΡΗΜΗ	ΤΑ ΝΕΑ	ΣΥΝΟΛΟ 1ο ΘΕΜΑ	ΣΥΝΟΛΟ 1η ΣΕΛΙΔΑ
ΚΟΣΜΩΤΙΚΑ	6	2	6	4	5	3	2	28	54
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	1	2	3	0	4	2	13	25	87
ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ	3	0	6	4	7	1	0	21	39
Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ	6	0	5	6	3	0	1	21	36
ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	4	0	0	5	0	10	1	20	52
ΠΑΣΟΚ	0	5	0	4	1	2	5	17	56
ΑΛΛΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ	1	3	4	1	2	0	6	17	96
ΣΚΑΝΔΑΛΑ ΑΛΛΑ	1	3	0	1	5	4	0	14	45
Κ. ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ	0	12	0	0	0	0	0	12	13
ΒΙΑ	5	0	4	0	0	0	0	9	62
ΕΞΩΤ. ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗ	0	0	0	2	0	3	0	5	33
ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ	1	1	0	0	2	1	0	5	22
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΕΙ	0	1	0	1	0	1	1	4	14
ΑΠΕΡΓΙΕΣ-ΚΙΝΗΤΟΠ.	1	1	1	0	0	1	0	4	40
ΔΟΡΑ	0	0	1	1	1	1	0	4	21
ΔΙΑΦΟΡΑ	1	0	0	1	1	1	2	4	126
ΣΥΝΟΛΟ³¹	31	30	30	31	31	31	32	216	796

